

Микола Лазарович

**«ДУШУ Й ТІЛО МИ ПОЛОЖИМ
ЗА НАШУ СВОБОДУ»:**

УКРАЇНА В БОРОТЬБІ ПРОТИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
(2014–2018 роки)

Ічня
ПП «Формат»
2018

Рецензенти:

Г. М. Куц, доктор політичних наук, професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Ю. І. Макар, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

І. С. Монолатій, доктор політичних наук, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Надруковано на замовлення
Міністерства інформаційної політики України
для БЕЗКОШТОВНОГО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ

У разі якщо ви придбали цю книгу,
просимо повідомити на адресу:
books.mip@gmail.com

Лазарович М. В.

Л 17 «Душу й тіло ми положим за нашу свободу»: Україна в боротьбі проти збройної агресії Російської Федерації (2014–2018 роки) / М. В. Лазарович. – Ічня: ПП «Формат», 2018. – 340 с.

У новій книзі професора М. Лазаровича викладено короткий огляд російсько-української війни, яка з 2014 р. триває в Україні. Визначено її головні причини і передумови, ідеологічні засади та хід бойових дій. Прослідковано основні етапи насильницької анексії Криму Росією, окупації нею окремих районів Донецької і Луганської областей, масового вторгнення регулярних військ РФ в Україну. Проаналізовано сутність гібридної війни Росії проти Української держави, типи і способи її здійснення. Значну увагу приділено процесам відродження українського війська, його перемогам та поразкам, ролі волонтерського руху в зміцненні обороноздатності нашої країни. Узагальнено особливості і тенденції реакції міжнародної спільноти на **порушення територіальної цілісності та суверенітету України**, з'ясовано характер політики санкцій щодо РФ. Виснувано, що **російська агресія стосовно України стала можливою не лише через створення в РФ де-факто нацистського режиму на чолі з В. Путіним, а й завдяки повальній підтримці його дій переважною більшістю громадян Росії**. Встановлено попередні наслідки та уроки російсько-української війни.

Микола Лазарович

«ДУШУ Й ТІЛО МИ ПОЛОЖИМ ЗА НАШУ СВОБОДУ»:

УКРАЇНА В БОРОТЬБІ ПРОТИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
(2014–2018 роки)

*Побратимам-воюкам
російсько-української війни
та їхнім родинам присвячую!*

ВСТУП

Упродовж століть Україна, за влучним висловом великого французького філософа Вольтера, «завжди прагнула до свободи»¹. Часто цей шлях був усіяний війнами, голодоморами, зрадами провідників, бездумними й жорстокими бунтами мас, міжусобицями й інтригами, тож, як писав у своєму щоденнику відомий український письменник і політичний діяч Володимир Винниченко, «читати українську історію треба з бромом»². Чого вартий лише той факт, що, за підрахунками дослідників, упродовж 1914–1945 рр. на українських землях унаслідок двох світових війн, організованих комуністичним режимом репресій, колективізації та голодоморів 1921–1923 рр. і 1932–1933 рр. насильницькою смертю загинули щодругий чоловік і щочетверта жінка³. Демографи стверджують, що жоден інший європейський народ, окрім єврейського, не зазнав пропорційно стільки втрат, як українці.

І все ж історія України – це передусім величні прагнення й неймовірна жертвовність, героїзм і відвага. Складний і героїчний історичний шлях, яким пройшли українці, гідний великого європейського народу.

Починаючи з середини 1980-х років розгорнувся новий етап національно-державного відродження українського суспільства. Першим рішучим кроком на цьому шляху стала прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою Декларація про державний суверенітет України, другим – Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., третім – Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України, який відбувся 1 грудня 1991 р. Таким чином, після тривалого періоду бездержавності український народ отримав ще один унікальний шанс для створення своєї держави як рівноправного партнера міжнародної спільноти. Важливі віхи на цьому шляху – Помаранчева революція 2004 р. та, особливо, Революція гідності 2013–2014 рр., покликана стати точкою неповернення укра-

¹ Січинський В. Чужинці про Україну [Текст] / Володимир Січинський. – 5-те вид. – Авґсбург : Видання Петра Павловича, 1946. – С. 64.

² Винниченко В. Щоденник: 1911–1920 [Текст]: Т. 1 / Володимир Винниченко ; редакція, вступна стаття і примітки Григорія Костюка. – Едмонтон ; Нью-Йорк, 1980. – С. 285.

³ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності [Текст] : статті та есеї / Ярослав Грицак. – К. : Грані-Т, 2010. – С. 44.

їнського суспільства в минуле та початком нового життя, базованого на верховенстві права, демократичних принципах розвитку, правах і свободах людини, гідному рівні життя.

Мітинг на підтримку проголошення незалежності України, 1991 р.

Особливе завдання України після проголошення незалежності полягало в налагодженні збалансованого і дійсно партнерського співробітництва з Російською Федерацією (РФ), при одночасній ефективній протидії будь-яким її посяганням на свій суверенітет. Адже саме Росія впродовж століть чинила запеклий спротив становленню української державності. Однак, як показало майбутнє, російська політична еліта так і не позбавилася від імперського мислення і демонструвала неготовність сприймати нові незалежні держави, в тому числі Україну, як рівноправних партнерів. Уже через два дні після проголошення української незалежності з Кремля надійшла заява, що РФ залишає за собою право переглянути кордони тих республік, які вийдуть зі складу СРСР⁴. З того часу, незважаючи на деклароване стратегічне партнерство між Україною і Росією, серед російських політиків та в російських засобах масової інформації практично не зникали теми «російського

⁴ Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 1. – Житомир : Рута, 2011. – С. 86; Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 2. – Житомир : Рута, 2011. – С. 57; Травин Д. Я. Очерки новейшей истории России [Текст]: Кн. 1 : 1985–1999 / Д. Я. Травин. – Санкт-Петербург : Норма, 2010. – С. 14.

статусу» Криму та Чорноморського флоту, тривали спекуляції так званою проблемою порушення прав «російськомовного населення» за кордоном тощо. Парламент РФ неодноразово приймав постанови, які були не лише відкритим втручанням у внутрішні справи нашої держави, а й містили територіальні претензії до неї. Так, у травні 1992 р. тодішня Верховна Рада Російської Федерації оприлюднила офіційну заяву про те, що акти про передачу Кримської області Україні не мають юридичної сили з моменту їх ухвалення. 9 липня 1993 р. найвищий законодавчий орган РФ прийняв постанову «Про статус міста Севастополь», де стверджувалося, що українське місто має «російський федеральний статус в адміністративно-територіальних кордонах міського округу станом на грудень 1991 року»⁵. Таке грубе порушення міжнародного права засудила Рада Безпеки ООН.

➤ У 1954 р. в СРСР широко відзначали 300-річчя «возз'єднання» України з Московією. Відповідно до історичних та культурних зв'язків, етнічної й територіальної спорідненості України й Криму, Верховна Рада СРСР 19 лютого 1954 р. видала Указ про включення Кримської області до складу УРСР [Чекаленко Л. Історія процесу перепідпорядкування Кримської області Україні [Текст] / Л. Чекаленко // Віче. – 2014. – № 5. – С. 9–11].

Неврожайні післявоєнні роки в Криму, неспроможність Росії забезпечити населення і Чорноморський флот, перш за все, харчами обумовили ситуацію, коли уряд і Верховна Рада Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) добровільно ініціювали питання про передання півострова Українській РСР. Це об'єктивно сприяло утвердженню історичної справедливості. Адже Крим ще за княжої доби певний час перебував під впливом київських князів і відтоді постійно тяжів до України як у географічному, так і в політико-економічному аспектах. З економічної точки зору, протягом повоєнного періоду Крим був банкрутом, йому необхідно було надавати постійну фінансову допомогу. Щоб виправити ситуацію, Україна десятиліттями вкладала значні інвестиції в економіку Криму, витягла його з банкрутства [Вольвач П. Чи став би Крим «органом на зруцях планети», якби не українські мозолі? (До 50-річчя приєднання Кримської області до України) [Текст] / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – 2004. – № 7 (13 лют.)].

Проте, як показало майбутнє, російське населення півострова воліло не помічати цих благородних жестів України.

⁵ Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 1... – С. 72–73, 86, 578, 676, 697, 707, 710–714, 716–717; Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 2... – С. 19, 32–37, 375, 703.

Прагнучи примусити Україну до поступок, Росія щонайменше сім разів протягом трьох років переносила процедуру укладання російсько-українського Договору про дружбу, співробітництво і партнерство, який був парафований у 1995 р., а підписаний лише 31 травня 1997 р.⁶. Тривалий час вона безпідставно зволікала з делімітацією кордону між нашими країнами. Тільки в січні 2003 р., під час приїзду президента РФ Владіміра Путіна в Київ, було нарешті підписано Договір про суходільний кордон між Росією та Україною⁷. Але статус Азовського моря та Керченської протоки досі не визначено. Сторони ніяк не можуть дійти згоди у зв'язку із завищеними претензіями Російської Федерації.

Власне, відсутність делімітації кордону в Азово-Керченській акваторії ледь не призвела до силового протистояння між Україною та Росією. Причиною конфлікту став острів Тузла в Керченській протоці, де у жовтні 2003 р. російська влада без будь-яких консультацій з Україною, як того вимагають двосторонні домовленості та міжнародне право, розпочала спорудження дамби з території Краснодарського краю РФ у бік острова, що є невід'ємною частиною української території. Попри вимоги Києва припинити будівництво, роботи тривали упродовж кількох тижнів. У відповідь українська сторона різко збільшила контингент прикордонників на Тузлі, які зміцнювали острів, відпрацьовували тактику відбиття нападу з моря, розпочали будівництво прикордонної застави. Було вжито інших необхідних заходів для забезпечення територіальної цілісності Української держави. Після тривалого відмовчування російського керівництва та дивної пасивності тодішнього Президента України Леоніда Кучми, який фактично самоусунувся від розв'язання «тузлинської кризи», коли до українського острова залишилося менше кілометра, Москва, розуміючи нелегітимність своїх

⁶ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [Електронний ресурс] // Центр дослідження безпекового середовища «Прометей». – 1997. – 31 трав. – Режим доступу : <https://prometheus.ngo/docs/ukraine-rf/>.

⁷ Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 2... – С. 485, 788; Лазарович М. Ілюстрована історія України : короткий курс лекцій / М. В. Лазарович. – 4-те вид., виправл. і доповн. – Тернопіль : Джура, 2018. – С. 518.

Президент Росії В. Путін з одним із ідеологів російської агресії щодо України – начальником Генерального штабу Збройних сил РФ генералом армії В. Герасимовим. Москва, грудень 2016 р. Фото А. Нікольського, АРР

дій, зрештою припинила спорудження дамби⁸. Виникає риторичне запитання: чи наважилася б Росія провокувати подібний прикордонний конфлікт, якби Україна була членом НАТО?

Досі, з вини російської сторони, не вирішено проблеми, пов'язані з передачею Україні частини закордонної власності колишнього СРСР.

Протягом тривалого часу у відносинах з нашою країною Росія використовувала її залежність від поставок російських газу і нафти. Цей чинник ставав дедалі вагомішим важелем тиску Кремля на зовнішню та внутрішню політику України, загрожував її державному суверенітету. Реалізуючи свої інтереси та вплив в Україні, РФ старалася скуповувати контрольні пакети акцій ліквідних українських підприємств, як правило, в стратегічних галузях виробництва, брати під свій контроль енергорозподільні мережі. Чимало зусиль Москва доклала, в тому

⁸ Загоронній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 [Текст] : моногр. / О. В. Загоронній ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К. : К.І.С., 2014. – С. 298–316; Кравченко В. У чиєму рукаві опиниться козира Тузла [Текст] / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2003. – № 40. – 18 жовт.; Кульчицький С. До 350-ї річниці Переяславської Ради: геополітичні уроки Тузли [Текст] / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2004. – № 2. – 17 січ.

числі спираючись на проросійське лобі в українському політикумі, щоб віддалити Україну від процесів європейської інтеграції, для економічного і політичного домінування на пострадянському просторі. Не гребувала вона й брутальним втручанням у внутрішні справи Української держави, зокрема під час виборів 2004 р.

Апогеєм ворожості Росії до України стала розв'язана нею в 2014 р. російсько-українська війна. При цьому країна-агресор не лише вторглася на територію України, а й анексувала її частину – Кримський півострів, який офіційно оголосила своєю власністю. Тому необхідно усвідомлювати, що, як відзначив директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік Національної академії наук України Володимир Горбулін, для України воєнна загроза з боку РФ не зникне ніколи. Причому ймовірність зростання такої загрози (і перехід її до активної фази) тим вища, чим невдалішими будуть зусилля Росії з дестабілізації України іншими методами⁹. Від успішного вирішення цього складного комплексу окреслених проблем багато в чому залежать не лише подальші українсько-російські відносини, а й, значною мірою, майбутнє самої України.

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА ЗАГРОЗА ДЛЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Наслідки діяльності «помаранчевої» команди в 2005–2009 рр. і міжособні конфлікти її лідерів – Віктора Ющенка та Юлії Тимошенко¹⁰ справили на українське суспільство неоднозначне враження. Демократичні сили були деморалізовані й розколоти. Тому перемога колишнього прем'єр-міністра України Віктора Януковича на президентських виборах 2010 р., певною мірою, стала прогнозованою.

Нову владу формували за принципом особистої відданості В. Януковичу, тому на більшість керівних посад у державі призначали вихідців із Донбасу. Вінцем процесу узурпації владних повноважень стало сумнівне рішення Конституційного Суду, яким було визнано неконституційним Закон «Про внесення змін до Конституції України» від

⁹ Горбулін В. Ціннісні ресурси війни і миру: український формат [Текст] / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 3 (40). – С. 13.

¹⁰ У результаті перемоги Помаранчевої революції 2004 р. В. Ющенка було обрано Президентом України (2005–2010), а Ю. Тимошенко – прем'єр-міністром (2005, 2007–2010).

Президент України Віктор Ющенко та прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко на початку засідання РНБО. Київ, 10 лютого 2009 р.

8 грудня 2004 р. № 2222-IV (політреформу 2004 р.)¹¹ у зв'язку з порушенням процедури його розгляду й ухвалення та відновлено дію Конституції України 1996 р. Як наслідок, Україна знову стала президентсько-парламентською республікою, а Президент, на думку експертів, отримав майже необмежену владу.

За час правління В. Януковича та існування пропрезидентських парламентської більшості й уряду в Україні фактично було встановлено владу одного кримінально-олігархічного корпоративного угруповання – «сім'ї» Януковича, тобто його найближчого оточення. Мали місце повальна корупція, масові порушення прав людини, утиски свободи слова, свавілля правоохоронних органів, політичні переслідування опозиції. За вказівкою В. Януковича було засуджено його головних опонентів – Юлію Тимошенко та колишнього міністра внутрішніх справ України Юрія Луценка. За різними оцінками експертів і правоохоронних органів, режимом Януковича за неповні чотири роки було виведено з країни і вкрадено з державного бюджету від 20 до 30 млрд дол. США¹². Таке системне пограбування владою як дер-

¹¹ Див. про це: Лазарович М. В. Разом нас багато... Тернопільський державний економічний університет у контексті Української помаранчевої революції [Текст] / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – С. 220–226.

¹² Режим Януковича вивів із України до \$30 мільярдів – Петренко [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 15 вер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/15/7120693/>.

Пікетування будівлі адміністрації Президента України через зростання в країні цензури. Київ, 6 червня 2010 р.

жавних активів, так і приватного бізнесу загостило соціально-економічну ситуацію в Україні¹³. Не допомагали навіть масові позики, в результаті яких за роки президентства В. Януковича приватні кредитори видали Україні 40 млрд дол. США¹⁴. Згідно з даними Світового банку, українська економіка перебувала в стагнації практично з нульовим економічним приростом. За перших три роки правління режиму Януковича державний і гарантований державою борг зріс на 63% – з 316,9 млрд грн до 516,4 млрд грн. Зменшувалися золотовалютні резерви НБУ. Лише впродовж вересня 2011 – грудня 2012 р. це зменшення

¹³ За словами народного депутата України Олександра Онищенка, після обрання В. Януковича Президентом України його старший син Олександр узяв під контроль усі великі підприємства в Україні. Спочатку він хотів мати 50% від прибутку, згодом – більше. Якщо раніше йшлося тільки про гроші, то з 2012 р. – почав вимагати відписати своїй родині частину бізнесу. Так само жадібним було оточення Януковича, яке обклало поборами навіть дрібних підприємців, власників кафе, ресторанів тощо [«Історія Онищенка» [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2018. – 24 квіт. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/10093136-istoriya-onishchenka-povniy-pereklad-rozgomnoji-statti-die-welt-pro-korupciyu-poroshenka.html>].

¹⁴ Зануда А. Греція і кредитори: уроки для України [Електронний ресурс] / Анастасія Зануда // BBC Україна. – 2015. – 22 черв. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/06/150622_greece_ukraine_debts_az.

становило 35,9% – з 38,2 млрд дол. США¹⁵. Уповільнювався приплив прямих іноземних інвестицій. Так, за січень – жовтень 2013 р. цей показник порівняно з аналогічним періодом попереднього року, скоротився майже вдвічі і становив 1,27 млрд. Заборгованість українських підприємств за кредитами і позиками, торговими кредитами та іншими зобов'язаннями перед прямими іноземними інвесторами на 1 жовтня 2013 р. склала 10,403 млрд дол. США¹⁶. Масового характеру набули затримки виплат зарплат працівникам бюджетної сфери. У цей самий час В. Янукович потрапив на 3-тє місце в світі за витратами на президента країни, поступившись лише лідерам Росії та США. Офіційні витрати на один день роботи Президента України становили близько 229 тис. дол. США, тобто стільки, скільки за місяць одержували 675 українців із середньою зарплатою¹⁷.

Істотних змін зазнав зовнішньополітичний курс України. Попри проєвропейську риторику керівництва держави, він ставав все більш проросійським¹⁸. Зокрема, було задекларовано відмову України від вступу до НАТО, законодавчо закріплено її позаблоковий статус, пролонговано перебування Чорноморського флоту Росії в Криму до 2042 р.¹⁹

¹⁵ Швайка М. А. Олігархічне розкрадання багатств України і пограбування народу – загроза її незалежності [Текст] / М. А. Швайка // Сучасні питання економіки і права. – 2013. – № 1. – С. 29.

¹⁶ Чистий приток інвестицій в Україну скоротився вдвоє [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2013. – 14 нояб. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/ekonomika/novosti/chisty-pritok-investitsiy-v-ukrainu-sokratilsya-vidvov>.

¹⁷ Янукович – найдорожчий президент Європи. На його утримання йде 229 тис. дол. на день [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2011. – 12 серп. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/529994-yanukovich-naydorjchij-prezident-evropi-na-yogo-utrimannya-yde-229-tis-dol-na-den.html>.

¹⁸ Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 [Текст] : моногр. / О. В. Задорожній ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К. : К.І.С., 2014. – С. 298–316; Кравченко В. У чиєму рукаві опиниться козира Тузла [Текст] / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2003. – № 40. – 18 жовт.; Кульчицький С. До 350-ї річниці Переяславської Ради: геополітичні уроки Тузли [Текст] / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2004. – № 2. – 17 січ.

¹⁹ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [Електронний ресурс] // Центр дослідження безпекового середовища «Прометей». – 2010. – 14 трав. – Режим доступу : <https://prometheus.ngo/docs/black-sea-fleet-rf/>.

В. Янукович та В. Путін. Фото УНІАН

тощо. Однак такі поступки Російській Федерації не призвели до очікуваного покращення українсько-російських відносин. Швидше навпаки, використовуючи послаблення українських позицій на міжнародній арені, РФ висувала Україні все нові вимоги, зокрема російського контролю над українською газотранспортною системою та вступу нашої країни до Митного союзу Білорусі, Казахстану й Росії, що діяв від 1 січня 2010 р. Прагнучи підпорядкувати Україну своїм інтересам, РФ блокувала реалізацію Договору про зону вільної торгівлі між країнами СНД, обмежуючи доступ українських товарів на російський ринок, всупереч інтересам України будувала обхідні газопроводи для постачання російського природного газу до Європи, посилювала економічний і політичний тиск у питанні ціни на газ для України. Лише після відмови від європейської інтеграції України російське керівництво пообіцяло Президентові В. Януковичу комерційний кредит на 15 млрд дол. США, скасування торговельних перепон між Україною та Росією, 30-відсоткові знижки на купівлю російського газу²⁰. Таким чином Кремль сподівався втримати Україну в сфері свого впливу, а В. Янукович – втриматися при владі.

²⁰ Вишинський А. Янукович «ліг» під Москву. Що взамін? [Електронний ресурс] / Андрій Вишинський, Вікторія Подолянець // Економічна правда. – 2013. – 17 груд. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/12/17/409320/>; Іваночко Я. Московські угоди: про що домовилися Путін і Янукович [Електронний ресурс] / Ярослав Іваночко // iPress.ua. – 2013. – 18 груд. – Режим доступу : http://ipress.ua/articles/za_shcho_yanukovych_prodav_putinu_ukrainu_36188.html; Сколотяний Ю. 15 мільярдів [Текст] / Юрій Сколотяний // Дзеркало тижня. – 2013. – 20–27 груд.

Порушення демократичних норм, а також надмірна концентрація влади в руках Президента В. Януковича та його «сімі», створення системи управління за принципом особистої відданості стали одними з головних причин масових протестів восени 2013 – на початку 2014 р., названих Революцією гідності. Їхній початок був зумовлений відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсові. Так, 21 листопада 2013 р., за кілька днів до Вільнюського саміту Східного партнерства, Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом²¹. У відповідь того самого дня розпочалися протести, які значно поширилися після того, як на Саміті глав держав у Вільнюсі 28–29 листопада Президент України В. Янукович, спонукуваний тривалим політичним і економічним тиском Росії на Україну, не підписав Угоду про асоціацію між Україною та ЄС²², а також наслідок силовго розгону Майдану в Києві вночі з 29 на 30 листопада, коли працівники Міністерства внутрішніх справ України (МВС) жорстоко побили студентів²³. Як наслідок, протести стали масовими і поширилися зі столиці по всій Україні. Від самого початку активної фази протистояння мітингувальники дотримувалися мирного характеру протестів. Вони відбувалися у вигляді «майданів», мітингів, демонстрацій, студентських страйків тощо. Головним вогнищем опору став київський Майдан Незалежності. Протестний рух очолили лідери парламентських фракцій: УДАРу («Український демократичний альянс за реформи») – Віталій Кличко, Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» – Арсеній Яценюк, Всеукраїнського об'єднання «Свобода» – Олег Тягнибок.

²¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони». 21 листопада 2013 р. № 905-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-p>.

²² Янукович не підписав угоду про асоціацію з ЄС [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – 29 лист. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/95193>.

²³ 30 листопада: побиття студентів на Майдані стало переломним моментом [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2016. – 30 лист. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2130402-30-listopada-pobitta-studentiv-na-majdani-stalo-perelomnim-momentom.html>.

А. Яценюк, О. Тягнибок, В. Кличко

Поштовхом до радикалізації протистояння стало ухвалення 16 січня 2014 р. Верховною Радою України так званих диктаторських законів, які обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати опозицію та громадянське суспільство²⁴. 19 січня розпочалося протистояння на вул. М. Грушевського в Києві між загонами Внутрішніх військ і спецпідрозділу «Беркут» МВС України та частиною демонстрантів, яке переросло у довготривалу сутичку із застосуванням різних видів холодної зброї, каміння та «коктейлів Молотова» (пляшок із горючою сумішшю). Провладні силові структури широко використовували гладкоствольну вогнепальну зброю. Також для застосування фізичної сили й участі в масових сутичках, зокрема для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів: провокацій, підпалів машин, залякування, побиття та розгону демонстрацій, впливу на процес голосування на виборах тощо, – українська влада масово використовувала так званих тітушок (*термін з'явився у травні 2013 р. і походить від прізвища спортсмена Вадима Тітушка*) – найманців із цивільних осіб, часто люмпенізованих кримінальних елементів, молодиків, у тому числі спортсменів, залучених правоохоронними органами для нападів на

²⁴ Янукович «узаконив» диктатуру [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 17 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/17/7009859/>.

учасників мирних протестів. Тітушки, нерідко використовуючи вогнепальну зброю, взаємодіяли з бійцями воєнізованих формувань МВС України, спільно з ними застосовували жорстокі методи, включаючи викрадення, катування та вбивства.

Найбільшого загострення події на київському Майдані набули 18–20 лютого 2014 р., коли загинуло близько ста осіб, головним чином протестувальників. Усіх загиблих, що захищали конституційні засади демократії, права та свободи людини під час Революції гідності, символічно названо Небесною Сотнею та посмертно удостоєно звань Герой України з нагородженням орденами «Золота Зірка». Наймолодшим Героєм Небесної Сотні став 17-річний тернопільський студент Назар Войтович, найстаршим – 83-річний офіцер у відставці з Києва Іван Наконечний. (Згідно з Указом Президента України, щорічно в Україні 20 лютого відзначають як День Героїв Небесної Сотні).

21 лютого 2014 р. лідери опозиції підписали з В. Януковичем Угоду про врегулювання кризи в Україні. Вона передбачала відновлення дії Конституції України в редакції 2004 р. та формування нового коаліційного уряду, конституційну реформу, позачергові президентські вибори, які мали відбутися до грудня 2014 р., ухвалення нового виборчого законодавства та обрання нового складу ЦВК, розсліду-

Барикадні бої. Київ, 18 лютого 2014 р.

вання численних випадків насильства. Угоду було засвідчено підписами глав міністерств закордонних справ (МЗС) Польщі і Німеччини та представника МЗС Франції²⁵; російський представник підписання угоди знехтував.

Проти угоди виступили демонстранти, які вимагали від Президента України дострокової відставки. Зранку 22 лютого В. Янукович зник із Києва²⁶. Того самого дня Верховна Рада України ухвалила Постанову про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України²⁷, якою відсторонила В. Януковича від виконання ним обов'язків Президента України та призначила позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р. Згодом його та ряд інших посадових осіб України було оголошено в розшук у рамках кримінальної справи за масові вбивства мирних громадян.

23 лютого 2014 р. український парламент, згідно зі статтею 112 Конституції України, ухвалив Постанову про покладення виконання обов'язків Президента України на Олександра Турчинова²⁸, якого напередодні обрали головою Верховної Ради України замість Воло-

²⁵ Опозиція і Янукович підписали угоду про врегулювання кризи в Україні [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – 21 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/102759>; Угода про врегулювання кризи в Україні [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 21 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/21/7015533/>.

²⁶ За даними відеоспостереження з приватної резиденції Президента України В. Януковича «Межигір'я», що неподалік Києва, Янукович розпочав підготовку до втечі (як невдовзі виявилось – в Росію) ще 19 лютого, тобто паралельно з переговорами між владою та опозицією він упродовж трьох діб керував збиранням і вивезенням цінностей, антикваріату тощо [Оприлюднено нове відео евакуації Януковича з «Межигір'я»: цінності вивозили три дні [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 12 бер. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/oprilyudneno-nove-video-evakuaciyi-yanukovicha-z-mezhigir-ya-cinnosti-vivozili-tri-dni-139461_.html].

²⁷ Постанова Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України». 22 лютого 2014 р. № 757-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/757-18>.

²⁸ Постанова Верховної Ради України «Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України». 23 лютого 2014 р. № 764-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/764-18>.

димира Рибачка, що подав у відставку з цієї посади. 27 лютого того самого року український парламент призначив головою уряду Арсенія Яценюка.

Упродовж травня – жовтня 2014 р. в Україні відбулися позачергові президентські та парламентські вибори. 25 травня на виборах Президента в першому турі переміг Петро Порошенко, якого підтримали 54,70% виборців²⁹. За результатами позачергових парламентських виборів, які відбулися 26 жовтня, прав-

Олександр Турчинов

лячу коаліцію «Європейська Україна» у Верховній Раді України VIII скликання сформували представники п'яти політичних сил: «Народного фронту», Блоку Петра Порошенка (БПП) «Солідарність», «Самопоміч», Радикальної партії Олега Ляшка та «Батьківщини». 27 листопада 2014 р. головою Верховної Ради обрано представника БПП «Солідарність» Володимира Гройсмана, а головою уряду затверджено лідера «Народного фронту» Арсенія Яценюка. Втім, уже в лютому 2016 р. в Україні розпочалася парламентсько-урядова криза, внаслідок якої, після виходу фракцій «Самопоміч», Радикальної партії Олега Ляшка та «Батьківщини» з правлячої коаліції, «Європейська Україна» припинила існування, а прем'єр-міністр України А. Яценюк оголосив про свою відставку. 14 квітня 2016 р. нова парламентська більшість обрала головою Верховної Ради представника «Народного фронту» Андрія Парубія та призначила новий склад Кабінету Міністрів на чолі з Володимиром Гройсманом.

Одним з основних результатів перемоги Революції гідності та приходу до влади в Україні демократичних сил стала Угода про асо-

²⁹ ЦВК опрацювала 100% голосів, Порошенко набрав 54,70% [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2014. – 29 трав. – Режим доступу : http://ua.news.liga.net/politics/news/ostann_dan_tsvk_opratsovano_80_10_golos_v.

ціацію між Європейським Союзом і Україною³⁰. Її 16 вересня 2014 р. синхронно ратифікували Верховна Рада України та Європейський парламент. Від 11 червня 2017 р. громадяни України з біометричними паспортами отримали право на безвізовий візд до країн ЄС та членів Шенгенської зони за межами Євросоюзу³¹. Важливими були також такі заходи української влади, як запровадження процесу обов'язкового електронного декларування майна й коштів державними службовцями, що повинен стати ефективним контролем за доходами й витратами чиновників, суддів, прокурорів, правоохоронців; створення Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), покликаних знешкоджувати корупцію у владі; заміна міліції Національною поліцією; ухвалення Закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, відповідно до якого Верховною Радою України перейменовано окремі населені пункти та райони України, зокрема м. Дніпропетровськ – на м. Дніпро, м. Дніпродзержинськ у Дніпропетровській обл. – на м. Кам'янське, м. Цюрупинськ у Херсонській обл. – на м. Олешки, м. Кіровоград – на м. Кропивницький; за пропаганду війни та насильства, інші численні злочини українським судом заборонено діяльність Комуністичної партії України тощо. 24 серпня 2016 р. Україна відзначила 25-ту річницю Незалежності!

Отже, з перемогою Революції гідності та зміною влади в Києві вплив Росії на Україну кардинально зменшився. Це суперечило геополітичній стратегії Російської Федерації, яка для того, щоб домогтися статусу «великої держави», мала втримати Україну в сфері своїх інтересів. Тому Кремль радикалізував дії, спрямовані на дестабілізацію

³⁰ Угода про асоціацію [Електронний ресурс] // Євроінтеграційний портал. – 2017. – 20 верес. – Режим доступу : <https://eu-ua.org/uhoda-pro-asotsiatsiiu>.

³¹ Це історичний день для України та Євросоюзу – Президент взяв участь в церемонії підписання документу про запровадження безвізового режиму з ЄС [Електронний ресурс] // Президент України: офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 трав. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/ce-istorichnij-den-dlya-ukrayini-ta-yevrosoyuzu-prezident-vz-41422>; Безвізовий режим для громадян України: все, що потрібно знати для подорожі до країн ЄС [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. – 2017. – 21 квіт. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/56557-bezvizovij-rezhim-dlya-gromadyan-ukrajini-vse-shho-potribno-znati-dlya-podorozhi-do-krajini-jes>.

Української держави. Він продовжив свою звичну багатовікову політику демонстрації брутальної сили. На цей раз «виховною» метою мало стати показове повернення України в російську орбіту, щоб таким чином зміцнити імперський курс і покінчити з революційною загрозою, та залякування решти пострадянських країн. Досі наймасштабнішим «виховним засобом» Кремля щодо України був Голодомор 1932–1933 рр.³², унаслідок якого загинуло до 10 млн українців.

➤ На думку відомого українського правознавця-міжнародника, дипломата, професора Володимира Василенка, Росія тривалий час здійснює щодо України спецоперацію, домінуючими в якій є три ключових імперативи:

1) протидія інтеграційній політиці України в західному напрямку, оскільки її членство в НАТО та ЄС роблять саму ідею відродження Російської (під машкарою євразійської) неоімперії нездійсненною;

2) викорінення всього українського в межах і поза межами Росії, оскільки лише нищення української ідентичності може стати передумовою створення та запорукою існування такої імперії;

3) постійне підтримання в Україні стану керованого хаосу та провокування сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій, розчленування країни та руйнацію її державності [Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки [Текст] / В. А. Василенко // Український тижень. – 2014. – № 42 (362). – С. 29].

Зрозуміло, що, прагнучи відновити статус «великої держави», Росія не обмежується дестабілізацією однієї України. Визначаючи мету Кремля в прилеглих до Російської Федерації регіонах, російський військово-політичний експерт Юрій Фьодоров зауважив: неоімперські сили в Росії, по-перше, хочуть створити пояс із країн колишнього Радянського Союзу, який має стати перешкодою для розширення Євросоюзу та НАТО. По-друге, Москва розробляє сценарії й методи реставрації свого домінування в країнах, які колись входили до «соцтабору» [Кравченко В. Росія розгойдує ситуацію в Південно-Східній Європі [Текст] / Володимир Кравченко // Дзеркало тижня. – 2018. – № 24–25 (23 черв. – 6 лип.).].

Тому, щоб посилити свій вплив як у сусідніх країнах, так і в усьому світі, російське керівництво активно використовує всілякі засоби для продукування нестабільності. Серед них – енергетична залежність від Росії, корумпування політичних еліт, втручання у внутрішні справи, використання інформації в якості зброї тощо.

³² Див. про це: Лазарович М. В. І було пекло на землі... Голодомор 1932–1933 років в Україні: передумови, механізми здійснення, наслідки [Текст] / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джурра, 2008. – 620 с.: іл.

НАСИЛЬНИЦЬКА АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЄЮ

27 лютого 2014 р. озброєні російські спецпідрозділи, що не мали розпізнавальних знаків і позиціонували себе як «ввічливі люди» (за кольором одностроїв їх також називали «зеленими чоловічками»), розпочали окупацію Автономної Республіки Крим (АРК), звично мотивуючи свої дії «захистом російськомовного населення». Вони захопили приміщення Верховної Ради та Ради Міністрів АРК і взялися до блокування військових частин кримського угруповання Збройних сил (ЗС) України. Останні були дезорієнтовані тим, що російські військові підрозділи, виконуючи настанову свого головнокомандувача В. Путіна, розташовували поперед себе цивільне населення³³, а також поступалися краще підготованим силам ворога, тому зброю на ураження не використовували.

Прагнучи надати легальної форми діям країни-агресора в Україні, президент Росії В. Путін 1 березня 2014 р. звернувся до російського парламенту з пропозицією про дозвіл на застосування Збройних сил Російської Федерації на території України. Того самого дня цю пропозицію було ухвалено³⁴ (*В. Путін тривалий час заперечував той факт, що взимку і навесні 2014 р. Росія незаконно ввела свої війська на Кримський півострів, а на запитання про зброю й однострої цинічно відповідав, що місцева самооборона купила їх у воєнторзі*³⁵). 16 березня окупанти провели «референдум» про статус Криму³⁶, під час якого,

³³ Путин: Наши войска станут позади женщин и детей. Пусть они попробуют в них стрелять [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2014. – 4 мар. – Режим доступа : https://censor.net.ua/video_news/274135/putin_nashi_voyiska_stanut_pozadi_jenschin_i_deteyi_pust_oni_poprobuyut_v_nih_strelyat_video; Путин – журналистке: «Меня не беспокоит война» [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2014. – 4 мар. – Режим доступа : https://censor.net.ua/news/274092/putin_jurnalistke_menya_ne_bespokoit_voyna.

³⁴ Росія оголосила Україні війну [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 1 берез. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016786/>.

³⁵ Путін вперше визнав, що «зелені чоловічки» – його військові [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 17 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/17/7022770/>; Путін: Ми не говорили, що на Донбасі немає наших людей з військової сфери [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 17 груд. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/17/7092816/>.

³⁶ Тривалий час Росія стверджувала, що «референдум» про статус Криму організувала місцева «влада». Однак 17 липня 2018 р. під час спільної прес-конференції президентів США Д. Трампа й РФ В. Путіна в м. Гельсінкі (Фінляндія) останній проговорився,

«Зелені чоловічки» захоплюють Крим

за їхніми даними, 96,77% жителів АРК та м. Севастополь проголосували за возз'єднання відповідних територій з Російською Федерацією³⁷.

Наступного дня Верховна Рада АРК проголосила незалежність «Республіки Крим», а 18 березня президент Росії спільно з самопроголошеною владою АРК та м. Севастополь підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії. 21 березня Рада Федерації Росії прийняла закони про ратифікацію Договору від 18 березня та про утворення нових суб'єктів федерації – «Республіки Крим» та

заявивши: «ми провели референдум [у Криму. – М. Л.] у повній відповідності до міжнародного права» [Трампа не визнав анексію Криму на зустрічі з Путіним [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 16 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/16/7084478/>]. Тобто В. Путін визнав, що, порушуючи норми міжнародного й українського права, Росія організувала референдум на чужій території. Щоправда, як тільки в Кремлі усвідомили необачність В. Путіна – у стенограмі його промови негайно прибрали згадку про те, що фактично Росія була організатором референдуму в Криму [У Кремлі спотворили фразу Путіна про референдум в Криму [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 18 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/18/7084557/>]. Проте залишилися інші свідчення, зокрема відео, цієї свого роду «явки з повинною» президента РФ, яку, вочевидь, українські дипломати та юристи використовують під час підготовки позовів до міжнародних судів.

³⁷ Вхождение Республики Крым в состав России [Електронний ресурс] // Государственная Дума: официальный сайт. – 2014. – Режим доступа : <http://iam.duma.gov.ru/node/1/4980/20026>.

«міста федерального значення Севастополь»³⁸, формально закріпивши анексію цих регіонів Росією.

Крім України, проти загарбання Кримського півострова Російською Федерацією виступили провідні міжнародні організації та країни світу. Так, 27 березня 2014 р. про підтримку територіальної цілісності України і визнання Криму й Севастополя її невід'ємними частинами заявила Генеральна Асамблея ООН³⁹. 9 квітня анексію Криму Росією засудила Парламентська Асамблея Ради Європи, яка зажадала негайного виводу російських військ із півострова⁴⁰. 1 липня Парламентська Асамблея Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) закликала держави-члени ОБСЄ «відмовлятися від визнання насильницької анексії Криму Російською Федерацією»⁴¹. Неодноразові засудження та невизнання незаконної окупації Криму, зокрема від 2 і 17 березня, 1 квітня, 5 вересня, 2 грудня 2014 р., лунали з боку НАТО⁴².

Низка країн, таких як США, Японія, Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія та інші, не лише засудила окупацію Крим-

³⁸ Вхождение Республики Крым в состав России...

³⁹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» [Електронний ресурс] // Центр дослідження безпекового середовища «Прометей». – 2014. – 27 берез. – Режим доступу : <https://prometheus.ngo/docs/krim-ua-oon/>.

⁴⁰ ПАРЕ засудила Росію за приєднання Криму – резолюція [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 9 квіт. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/world/3346943-parie-zasudyla-rosiui-za-pryiednannia-krumu-rezoluitsiia>.

⁴¹ ОБСЄ офіційно звинуватила Росію в окупації України [Електронний ресурс] // iPress.ua. – 2014. – 1 лип. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/obsye_ofitsiyno_zvynuvatyla_rosiyu_v_okupatsii_ukrainy_72501.html.

⁴² Офіційні тексти [Електронний ресурс] // Організація Північноатлантичного договору. – 2014. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts.htm?query=&date_from=&date_to=&sort=date:D:S:d1&start=20; Діяльність Комісії Україна – НАТО (хронологія найважливіших подій 2014 року) [Електронний ресурс] // Зовнішні справи. – 2014. – 29 квіт. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/dijalnist-komisiji-ukrajina-nato-khronologija-naivazhl/>; Мартинюк В. Невійськова допомога НАТО Україні в умовах агресії Росії [Електронний ресурс] / Віталій Мартинюк // УНЦПД. – 2015. – 20 серп. – Режим доступу : http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:nev-yskova-dopomoga-nato-ukra-n-v-umovah-agres-ros&catid=8&Itemid=201&lang=ua; Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014–2016 роках [Електронний ресурс] : щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ» / за заг. ред. Б. Яременка. – К., 2017. – 107 с. – Режим доступу : <https://mfaua.org/content/files/h2/6v/h26vcz45zsy13npimpk5c dueheopnzh.pdf>.

ського півострова та не визнала результатів псевдореферендуму, а й приєдналася до міжнародних санкцій щодо Росії, ініційованих Європейським Союзом. Перший та другий етапи цих санкцій розпочалися відповідно 6 і 17 березня 2014 р. і передбачали: призупинення переговорного процесу між ЄС і РФ про пом'якшення візового режиму і нової угоди про партнерство; фактичне виключення Росії з «великої вісімки»⁴³; індивідуальні санкції щодо низки осіб, причетних до російської агресії проти України, котрим заборонили в'їзд на територію ЄС та заморозили їхні активи за кордоном. 28 квітня 2014 р. США ввели додаткові санкції проти Російської Федерації, зокрема, заморозили активи 17 компаній, наближених до президента РФ В. Путіна, та заборонили постачання до Росії високотехнологічних товарів⁴⁴, які вона могла б використати для військових потреб.

Більш серйозні заходи впливу на РФ, яка своїми діями фактично зруйнувала систему світового порядку, побудовану після Другої світової війни, виявилися неможливими через недосконалість міжнародного механізму прийняття рішень. Навіть спроби ухвалення в Раді Безпеки ООН будь-якої резолюції щодо засудження російської агресії негайно блокувала Росія⁴⁵ як постійний член цього міжнародного постійно діючого органу, рішення котрого обов'язкові для виконання всіма членами ООН.

⁴³ «Велика вісімка», G8 – умовна назва міжнародного клубу урядів семи високорозвинених країн світу (США, Японії, Канади, Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії) та Росії.

⁴⁴ Шаповал Ю. І. Міжнародні санкції та їхні наслідки для фінансового ринку РФ [Текст] / Ю. І. Шаповал // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2016. – С. 72–83; Два роки санкцій: Хто і як пресує Путіна. Історія санкційного впливу на російські компанії, а також на російських, кримських, сепаратистсько-терористичних високопосадовців [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2016. – 17 бер. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1983288-sankcii-dla-rosii-dva-roki-tisku-na-agresora.html>; Хара О. Санкційний зашморг для Кремля [Електронний ресурс] / Олександр Хара // Дзеркало тижня. – 2014. – 12 груд. – Режим доступу : <https://dt.ua/international/sankciyniy-zashmorg-dlya-kremlya-.html>; Данилишин Б. Новий етап санкцій. Чому варто вчитися у США [Електронний ресурс] / Богдан Данилишин // Новое время. – 2017. – 16 квіт. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn/novij-etap-sanktsij-chomu-varto-vchitsja-u-ssha-2464368.html>.

⁴⁵ Сірук М. Як оминати вето Росії в Раді Безпеки ООН [Текст] / Микола Сірук // День. – 2015. – № 133. – 29 лип.; Костриба О. Як Росія використовує членство в Радбезі ООН [Електронний ресурс] / Олександр Костриба // Тижень.ua. – 2017. – 18 груд. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/206145>.

*Підписання Будапештського меморандуму (зліва направо):
Б. Єльцин (Росія), Б. Клінтон (США), Л. Кучма (Україна),
Дж. Мейджор (Велика Британія). Будапешт (Угорщина), 5 грудня 1994 р.*

У зв'язку з цим не було реалізовано механізм Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї⁴⁶ 1994 р. щодо поважання незалежності, суверенітету та кордонів Української держави.

ЕСКАЛАЦІЯ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Дестабілізація України не обмежилася лише анексією Автономної Республіки Крим. У березні – квітні 2014 р. відбулася серія акцій, відомих від назвою «русская весна» («російська весна»), зрежисованих і проведених російськими спецслужбами у східних, центральних і південних регіонах України, передусім у таких містах, як Дніпропетровськ (нині Дніпро), Донецьк, Харків, Одеса, Луганськ. Їх учасники виступали здебільшого за відокремлення півдня і сходу України

⁴⁶ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс] // Центр дослідження безпекового середовища «Прометей». – 1994. – 5 груд. – Режим доступу : <https://prometheus.ngo/docs/budapest-memorandum/>.

та приєднання цих регіонів до Росії, проведення референдуму щодо федерального устрою України, надання російській мові статусу другої державної, висловлювалися проти нової української влади тощо. На противагу цим акціям проукраїнські сили регіону вживали заходів на підтримку територіальної цілісності України та її державного устрою. Між учасниками протиборчих таборів виникали сутички, які подекуди супроводжувалися численними жертвами. Так, 2 травня внаслідок протистоянь і пожежі в Будинку профспілок в Одесі, що сталися після збройного нападу сепаратистів на ходу за єдність України, загинуло 48 осіб і понад 200 звернулися за медичною допомогою⁴⁷.

Найбільше ескалація насильства виявилася на Донбасі, де вже 1 березня 2014 р. адепти «русской весни» підняли над будівлями Донецької та Луганської облдержадміністрацій російські прапори. Від квітня озброєні групи російських і проросійських активістів, спровоковані й організовані розвідувально-диверсійними підрозділами РФ, застосовуючи зброю, почали захоплювати адмінбудівлі та відділки міліції у містах. Так, 6 квітня бойовики взяли під контроль приміщення Донецької обласної державної адміністрації; упродовж 12–14 квітня ними захоплено адміністративні установи в таких населених пунктах (н. п.) Донецької обл., як Слов'янськ, Краматорськ, Артемівськ (нині Бахмут), Лиман, Дружківка, Єнакієво, Макіївка, Маріуполь, Горлівка, Харцизьк, Жданівка, Кіровське (нині Хрестівка). З 28 квітня по 2 травня аналогічні захоплення сталися в містах Станиця Луганська, Луганськ, Красний Луч (нині Хрустальний), Первомайськ, Алчевськ, Антрацит, Свердловськ (нині Довжанськ), Стаханов (нині Кадіївка) Луганської обл. 7 та 27 квітня проголошено так звані, відповідно, Донецьку й Луганську «народні республіки» («ДНР» і «ЛНР»), мета яких – замаскувати агресію Російської Федерації під начебто «громадянську війну» в Україні⁴⁸. 11 травня в окремих районах Донецької і Луганської областей (ОРДЛО) під контролем російських спецслужб проведено псевдореферендуми щодо незалежності «ДНР» і «ЛНР». Згідно з їхніми даними, за незалеж-

⁴⁷ Тріппе К. Три роки з дня трагедії в Одесі: досі в очікуванні результатів розслідування [Електронний ресурс] / Крістіан Ф. Тріппе // Deutsche Welle. – 2017. – 2 трав. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/три-роки-з-дня-трагедії-в-одесі-досі-в-очікуванні-результатів-розслідування/a-38612346>.

⁴⁸ Лазарович М. В. Російсько-українська війна (2014–2017 роки) [Текст] : короткий нарис / Микола Лазарович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – С. 29–31.

ність проголосувало 89,07% і 96,2% відповідно⁴⁹. В Україні ці маріонеткові «держави», політичне та військове управління, озброєння і фінансування яких здійснює РФ⁵⁰, визнано терористичними організаціями⁵¹.

Свідченням того, що антиукраїнські акції, диверсійно-підривна діяльність та масові заворушення на території України були спровоковані й організовані представниками та розвідувально-диверсійними підрозділами Головного розвідувального управління (ГРУ), Федеральної служби безпеки (ФСБ) і Збройних сил Російської Федерації, стали 23 кадрових офіцери ГРУ РФ, яких, згідно з інформацією голови СБУ Валентина Наливайченка⁵², українські силовики затримали ще

⁴⁹ Референдум 11 мая в Донецке и Луганске: все события [Электронный ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 11 мая. – Режим доступа : <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3361134-referendum-11-maia-v-donetske-y-luhanske-vse-sobytyia>; Жолудь О. «Народні Республіки»: імітація Держави [Електронний ресурс] / Олександр Жолудь // VoxUkraine. – 2016. – 28 квіт. – Режим доступу : <https://archive.voxukraine.org/2016/04/28/narodni-respubliky-ua/>; Башинская А. Три года спустя: жители Донбасса проклинают сепаратистский «референдум» [Электронный ресурс] / Анна Башинская // Публичные люди. – 2017. – 11 мая. – Режим доступа : <https://pl.com.ua/tri-goda-spustya-zhiteli-donbassa-proklinayut-separatistskij-referendum/>.

⁵⁰ Згідно з даними колишнього депутата Державної Думи РФ Ільї Пономарьова, щорічні витрати Росії на утримання «ДНР» та «ЛНР» – 2 млрд дол. США [Пономарев И. Путину предлагали другой план захвата Крыма, а главарей ДНР-ЛНР пустят в расход – экс-депутат Госдумы Пономарев [Электронный ресурс] / Илья Пономарев ; Александр Куриленко // Online.ua. – 2016. – 4 нояб. – Режим доступа : <https://news.online.ua/758075/putinu-predlagali-drugoy-plan-zahvata-kryma-a-glavarey-dnr-lnr-pustyat-v-rashod-eks-deputat-gosdumy-ponomarev/>].

⁵¹ Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». 27 січня 2015 р. № 129-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129-19>; ГПУ визнала терористичними організаціями самопроголошені ДНР та ЛНР [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2014. – 16 трав. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/918854-gru-viznala-teroristichnimi-organizatsiyami-samoprogolosheni-dnr-ta-lnr.html>; Суд давно визнав ДНР і ЛНР терористичними організаціями [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2015. – 16 лют. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/746-sud-davno-vyznav-dnr-i-lnr-terorystychnymy-organizaciyamy>.

⁵² В Україні заарештовані 23 офіцери ГРУ Росії – Наливайченко [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 16 квіт. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3350305-v-ukraini-zareshetovani-23-ofitsery-hru-rosii-nalyvaichenko>.

до середини квітня 2014 р. Про це саме свідчать персоналії деяких відомих представників так званого керівництва «ДНР». Зокрема, «головою» «ради міністрів» самопроголошеної «республіки» з 16 травня по 7 серпня 2014 р. був Александр Бородай – громадянин Росії, генерал-майор ФСБ, спеціаліст з провокування міжетнічних конфліктів, один з ідеологів антиукраїнського руху, учасник російської окупації Автономної Республіки Крим. 17 травня 2014 р. на прес-конференції в м. Донецьк він заявив, що «влада ДНР готує запит у МЗС РФ з проханням про входження до складу Росії або розміщення російських військових баз на її території». У серпні 2015 р. він очолив створену в Росії терористичну організацію «Союз добровольців Донбасу»⁵³.

«Міністром оборони» «ДНР» з 16 травня по 14 серпня 2014 р. був Ігорь Стрелков (справжнє прізвище – Гіркин) – громадянин Росії, полковник ГРУ Генерального штабу Збройних сил РФ, прихильник монархічних поглядів та ідеології Білого руху. Впродовж березня – квітня 2014 р., разом з очолюваною ним терористичною групою, займався диверсійно-підривною діяльністю та організацією масових заворушень в Автономній Республіці Крим, Харківській, Луганській та Донецькій областях. За даними СБУ, безпосередній наказ розпочати масштабну диверсійну операцію на материковій частині України І. Стрелков отримав на початку квітня 2014 р. з Москви⁵⁴. В інтерв'ю російській газеті «Завтра» він заявив, що саме його дії зіграли вирішальну роль у переростанні подій на Донбасі в збройне протистояння⁵⁵, якого доти протиборчі сторони уникали.

«Першим заступником» «голови» «ради міністрів» з силових питань самопроголошеної «ДНР» із 10 липня по 23 вересня 2014 р. був Владімір Антюфєєв – громадянин Росії, генерал-лейтенант міліції, активний учасник придушення національно-визвольного руху в Латвії (1991), через що впродовж 10 років перебував у міжнародному розшуку, міністр державної безпеки самопроголошеної Придністровської молдавської республіки (ПМР; 1992–2012), професор Академії військових наук Росії. Разом з очолюваною ним терористичною групою

⁵³ Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки)... – С. 31–32.

⁵⁴ Там само. – С. 32–33.

⁵⁵ Стрелков И. И. «Кто ты, «Стрелок»?» [Текст] / И. И. Стрелков ; А. А. Проханов // Завтра. – 2014. – 20 нояб.

брав участь у російській окупації Автономної Республіки Крим. Як у ПМР, так і в «ДНР» звільнений із посад через зловживання владою⁵⁶.

Поміж ватажків російських терористичних формувань у районі м. Дебальцеве Донецької обл. на початку лютого 2015 р. був генерал-лейтенант Александр Ленцов – громадянин Росії, діючий заступник командувача Сухопутних військ Збройних сил РФ. Однак, у титрах відео колабораціоністського інтернет-ресурсу його було означено як «одного з командирів підрозділу народної міліції ЛНР». 24 березня того самого року А. Ленцов у званні генерал-полковника вже представляв Російську Федерацію в спільному центрі контролю і координації режиму припинення вогню на Донбасі⁵⁷.

Для запобігання вторгненню російських диверсійних загонів, які розгорнули діяльність на Донбасі, мешканці Дніпропетровщини, Запоріжчини і Харківщини почали зводити блокпости на під'їздах до адміністративних центрів та ключових населених пунктів областей⁵⁸. Одночасно було посилено охорону об'єктів державної та комунальної власності.

Прагнучи подолати терористичну загрозу, організовану російськими спецслужбами у східних регіонах України, та зберегти територіальну цілісність країни, українська влада 13 квітня 2014 р. заявила про початок проведення антитерористичної операції (АТО), до якої для підсилення правоохоронних органів залучила Збройні сили України (ЗСУ)⁵⁹. 6 травня того самого року видано Указ Президента України «Про часткову мобілізацію», затверджений Законом України⁶⁰. Посту-

⁵⁶ Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки)... – С. 33.

⁵⁷ Там само. – С. 34.

⁵⁸ Кліковка Г. Віднепрораних гостей [Текст] / Ганна Кліковка // Сільські Вісті. – 2014. – 11 квіт.; На під'їздах до Мелітополя завершується облаштування блокпостів [Електронний ресурс] // Запорізька облдержадміністрація: офіційний сайт. – 2014. – 24 лист. – Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/news/25490/>.

⁵⁹ Яровий К. Поняття та ознаки території проведення антитерористичної операції [Текст] / Кирило Яровий // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2017. – № 3 (15). – С. 66–69.

⁶⁰ Указ Президента України «Про часткову мобілізацію». 6 травня 2014 р. № 454/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/454/2014>; Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію». 6 травня 2014 р. № 1240-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1240-18/paran2#n2>.

Люди риють окопи, щоб запобігти вторгненню російських диверсійних загонів. Маріуполь, серпень 2014 р. Фото AFP

пово протистояння переросло у справжню російсько-українську війну⁶¹, яку українські й міжнародні експерти кваліфікували як гібридну з боку Росії.

Спроби врегулювати російсько-український конфлікт дипломатичними засобами успіху не мали. Так, 17 квітня 2014 р. під час Женевських переговорів за участі чотирьох керівників зовнішньополітичних відомств України, ЄС, США та РФ, які відбулися в Женеві (Швейцарія), було досягнуто низки домовленостей. Вони передбачали роззброєння незаконних формувань, звільнення захоплених будівель, вулиць, площ та інших громадських місць. Усім учасникам протестів, що не скоїли тяжких злочинів, гарантовано амністію. Крім того, сторони зобов'язалися утримуватися від насильства, залякування або провокаційних дій. Сприяти українській владі та місцевим громадам у реалізації цих заходів, спрямованих на деескалацію ситуації, мала Спеціальна моні-

⁶¹ Президент Естонії: досить евфемізмів, те, що коїться в Україні – це війна [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 2 черв. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/06/2/7082528/>.

торингова місія (СММ) ОБСЄ⁶². Проте, як виявилось, виконано було лише останню домовленість про СММ ОБСЄ, яка в умовах російсько-української війни налагодила більш-менш ефективну діяльність.

ГІБРИДНА ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

РФ, скориставшись ослабленням української влади, зумовленим Революцією гідності та втечею В. Януковича, вжила заходів, щоб утримати Українську державу в сфері свого впливу. Формально не оголошуючи про початок воєнних дій і навіть публічно заперечуючи свою участь у них та зв'язок із бойовиками, Росія активізувала проти України так звану гібридну війну, відому також як «війна керованого хаосу». Головним об'єктом цієї війни є свідомість громадян – як країни-агресора, так і країни-жертви; зброєю – абсолютно все: від летального озброєння і безпілотників до повідомлень у соціальних мережах. Вона – симбіоз класичної, партизансько-терористичної, інформаційно-психологічної та кібернетичної війн і певною мірою нагадує більшовицьку тактику боротьби проти українських державних формувань 1917–1921 рр., зокрема інспірування всередині держави альтернативних територіальних утворень, непідконтрольних законній владі.

На думку низки політичних експертів, 2014 р. був не початком гібридної війни Росії проти України, а її продовженням. Так, Євген Магда помітив дебют таких дій у «тузлінській кризі» восени 2003 р., коли РФ вдалася до незаконного спорудження дамби з території Краснодарського краю Росії в бік українського острова Тузла, їх продовження – у постійному нагадуванні російськими офіційними особами Заходу, що Україна – це країна, яка не відбулася; у газових війнах 2006 й 2009 років, покликаних продемонструвати ненадійність України як газового транзитера; у факторі «третьої сили» під час Євромайдану, коли невідомі особи з вогнепальної зброї обстрілювали як представників силових структур, так і протестувальників⁶³.

⁶² Повний текст заяви за підсумками переговорів у Женеві з українського питання [Електронний ресурс] // Деркало тижня. – 2014. – 17 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/povniy-tekst-zayavi-za-pidsumkami-peregovoriv-u-zhenevi-z-ukrayinskogo-pitannya-141885_.html.

⁶³ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти [Текст] / Є. В. Магда. – Харків : Віват, 2015. – С. 40, 227, 265.

➤ Американська газета The Washington Post у грудні 2017 р. оприлюднила таємний звіт Головного розвідувального управління РФ, який опинився в її розпорядженні. В ньому йдеться про те, що в лютому 2014 р. ГРУ запустило в Україні інформаційну кампанію з дискредитації в соціальних мережах подій на Майдані та нової української влади. Було створено «безліч фейкових акаунтів» на платформах соцмереж «Facebook» і «ВКонтакте», які мали представляти простих людей з усієї України, що нібито розчарувалися у протестах на Майдані. Мета цієї кампанії: «вплив на ключових осіб, котрі ухвалювали рішення, та широку громадськість для виправдання дій російських військових, що 27 лютого 2014 р. в формі без розпізнавальних знаків захопили будівлю кримського парламенту» [Nakashima E. Inside a Russian disinformation campaign in Ukraine in 2014 [Electronic resource] / Ellen Nakashima // The Washington Post. – 2017. – 25 dezb. – Mode access : https://www.washingtonpost.com/world/national-security/inside-a-russian-disinformation-campaign-in-ukraine-in-2014/2017/12/25/f55b0408-e71d-11e7-ab50-621fe0588340_story.html?utm_term=.701b6db41253].

Упродовж 2016–2017 рр. Росія подібним чином втручалася у вибори та референдуми у низці країн-членів НАТО. Про це йдеться у генеральній доповіді Комітету з питань науки й технологій «Втручання Росії у процеси виборів і референдумів в державах-членах НАТО». Автор доповіді – представник США Сьюзан Девіс – проаналізувала втручання РФ на конкретних прикладах у США (президентські вибори 2016 р.), Великій Британії (референдум про Brexit 2016 р. і загальні вибори 2017 р.), Франції (президентські вибори 2017 р.), Німеччині (парламентські вибори 2017 р.), Іспанії (конституційна криза, викликана сецесійними процесами в Каталонії в 2017 р.). При цьому використовувалася одна типова схема: несанкціоноване втручання в мережі політичних партій і урядових структур; злам особистої й професійної пошти, викрадення персональних даних; системні викиди викраденої інформації з подальшим масовим поширенням у соціальних медіа, тиражування ботами, троями та іншими засобами; передача інформації в публічний простір пресою, яка перебувала під традиційним впливом; формування контрольованими російським урядом органами помилкової й брехливої інформації, яка підживлювала полеміку й конспіративні теми. Таким чином у названих країнах створювали атмосферу невпевненості, хаосу і скандалів [How Russian bots invaded Twitter to fight in Jeremy Corbyn's army [Electronic resource] // The Times. – 2018. – 29 Apr. – Mode access : <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/invasion-of-the-russian-twitter-bots-to-fight-in-jeremy-corbyns-army-78966rjrk>; Росія втручалася у вибори і референдуми в п'ятих країнах-членах Альянсу, – доповідь Комітету з питань науки і технологій ПА НАТО [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 28 трав. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3068403/rosiya_vtruchalasya_u_vybory_i_referendumi_v_pyatoh_krayinah-chlenah_alyansu_dopovid_komitetu_z_pytan_harper_t_national_crime_agency_examines_russian_link_to_arron_banks [Electronic resource] / Tom Harper, Caroline Wheeler // The Times. – 2018. – 1 Jul. – Mode access : <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/national-crime-agency-examines-russian-link-to-aron-banks-962cct78b>].

Патріарх РПЦ Кірілл (В. Гундяєв) нагородив церковними орденами провідних телепропагандистів РФ – Д. Кісельова, керівника Міжнародного інформаційного агентства «Россия сегодня» (ліворуч), та О. Добродеева генерального директора Всеросійської державної телевізійної і радіомовної компанії (праворуч). Москва, 22 грудня 2014 р. Фото Patriarchia.ru

Насправді компоненти гібридної війни були присутні в діях Московії/Росії щодо України щонайменше з часу укладення міждержавної українсько-московської угоди 1654 р. У Кремлі повсякчас казали одне, а робили протилежне. На словах підтримували законно обрану українську владу, а, щоб розколоти суспільство, фінансували ворожобну опозицію. Українська історія з кожного свого рядка волає про ворожість до нас московитів/росіян, що придушували будь-які прагнення України до незалежності. Одначе тривалий час більшість українців про це воліла мовчати. Як наслідок, дотеперішнє перебування в московських задушливих обіймах вилитося Україні в повальну денационалізацію, масштабні політичні репресії, багатомільйонні жертви. Можна навмання вибрати рік у наших відносинах із Московією/Росією, і побачимо там суцільні проблеми, неправду й безвихідь.

Гібридна війна, яку Російська Федерація розпочала проти України, поєднує такі різні типи і способи її здійснення, як безпосередні

та приховані військові операції з використанням розвідувально-диверсійних і батальйонних тактичних груп Збройних сил РФ; артилерійські обстріли з території Росії українських військових об'єктів в окремих районах Донецької і Луганської областей та використання цих теренів як полігону для випробувань нових видів зброї⁶⁴, методів і засобів ведення війни; розбудова на українській території розгалуженої агентурної сітки спецслужб РФ; партизанські методи боротьби з залученням до них антиукраїнських сил із місцевого населення, криміналітету, російських найманців та забезпечення їх зброєю, боєприпасами, технікою, пальним тощо⁶⁵; активний розвиток на окупованих територіях альтернативної «ідентичності», ворожої українській; зневажання агресором міжнародних норм ведення бойових дій та дотримання угод; використання впливу проросійського лобі в Україні та підконтрольних РФ структур на кшталт Української православної церкви (УПЦ) Московського патріархату (МП), яка, за словами Президента України П. Порошенка, «діє за дорученням Росії»⁶⁶; здійснення терористичних актів; послу-

⁶⁴ Працівники Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні не раз виявляли на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей новітні види зброї й техніки. Зокрема, в липні 2018 р. безпілотником СММ ОБСЄ було виявлено одразу чотири модерні комплекси радіоелектронної боротьби російського виробництва: РБ-341В «Леєр-3», 1Л269 «Красуха-2», РБ-109А «Билина» та спеціальний комплекс для постановки перешкод безпілотним літальним апаратам «Репелент-1». Всі ці комплекси створені в РФ протягом останніх років, а РБ-109А «Билину» – взагалі мають взяти на озброєння російської армії в 2018 р. за результатами військових випробувань, які, як видно, проводяться на території України [Росія випробує на Донбасі новітні системи радіоелектронної боротьби – СЦКК [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 12 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2516360-rosia-viprovovue-na-donbasi-novitni-sistemi-radioelektronnoi-borotbi-sckk.html>].

⁶⁵ 7 червня 2018 р. Володимир Путін, відповідаючи під час «прямої лінії» на запитання російського письменника-терориста Захара Прілепіна, який воював проти українських військ на Донбасі, відверто зазначив: «Ми надаємо обом невизнаним республікам [«ЛНР» та «ДНР». – М. Л.] допомогу і будемо це робити надалі» [Романенко В. Путін: Ми продовжимо допомагати «ЛНР» і «ДНР» [Електронний ресурс] / Валентина Романенко // Українська правда. – 2018. – 7 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/7/7182644/>].

⁶⁶ РПЦ діє за дорученням Росії – Порошенко [Електронний ресурс] // ТСН. – 2018. – 5 трав. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/rpc-diye-za-doruchennyam-rosiyi-poroshenko-1150506.html>.

говування енергоресурсами як інструментом політичного впливу; руйнування економічного потенціалу, інфраструктури та системи життєзабезпечення українського суспільства; дестабілізація суспільно-політичної ситуації в державі; інформаційно-психологічні засоби деморалізації військовослужбовців і цивільного населення, дезінформування, маніпулювання медіапростором; гуманітарна експансія, спрямована проти української мови, історії, культури, церкви; дипломатичний тиск, дискредитація українських органів державної влади та загалом України в світі, блокування євроінтеграційних процесів; кібернетичні атаки, керовані спецслужбами РФ, на об'єкти інфраструктури України; інформаційна агресія Росії, спрямована на дестабілізацію Європи і світу та для відволікання їхньої уваги від українського питання; інші експансіоністські дії щодо України, скоординовані з Москви.

Серед ідеологічних основ російської агресії проти України – діяльність Російської православної церкви (РПЦ) та підтримувана російськими владною і церковною елітами концепція «русского міра» («російського світу») – неоімперська псевдорелігійна геополітична технологія, що слугує для виправдання експансіоністської політики Росії. «Русскоміровська» ідея, на думку академіка В. Горбуліна⁶⁷, є відверто нацистською⁶⁸ й шовіністичною, тому її слід так само заборонити на міжнародному рівні, як свого часу заборонили нацизм. Для тих осіб (або держав), котрі пропагують «руссій мір», мають бути такі самі правові наслідки, як і для адептів нацистської ідеології.

⁶⁷ Горбулін В. Ціннісні ресурси війни і миру: український формат... – С. 15–16.

⁶⁸ Нацизм – це людиноненависницька доктрина переваги, зверхності однієї/одних нації/націй над іншою/іншими. Відповідно до офіційного трактування, нацизм (від нім. Nazi, скорочене від National Sozialist) – це політичний тоталітарний рух, який оформився у Німеччині та Австрії після Першої світової війни й ґрунтувався на ідеях германського експансіонізму та реваншизму, вождизму (фюрерства), екстремістського націоналізму, ксенофобії, антисемітизму та вищості «арійської раси». Набув практичного втілення в діяльності Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (1919–1945), очоленої Адольфом Гітлером. Після приходу націонал-соціалістів до влади в Німеччині 1933 р. ними було побудовано тоталітарну державу, яка розв'язала Другу світову війну. Після поразки Німеччини (1945) націонал-соціалізм було засуджено Нюрнберзьким трибуналом (1946) як «злочин проти миру і проти людяності» [Галушко К. Ю. Нацизм / К. Ю. Галушко // *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі – О / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2010. – С. 234].*

➤ 27 червня 2017 р. російська влада організувала проти України масовану кібератаку з використанням вірусу NotPetya. Заразивши урядові й приватні комп'ютери в Україні, вірус спричинив порушення роботи українських державних підприємств, установ, банків, медіа тощо. Внаслідок атаки було заблоковано діяльність аеропорту «Бориспіль», Чорнобильську атомну електростанцію, Укртелеком, Укрпошту, Ощадбанк, Укрзалізницю та низку інших великих підприємств [СБУ встановила причетність спецслужб РФ до атаки вірусом-вимагача Petya.A [Електронний ресурс] // *Служба безпеки України: офіційний веб-сайт*. – 2017. – 1 лип. – Режим доступу : <https://www.ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/3660#.NybZeC1m.dpbs>].

У липні 2018 р. російські спецслужби здійснили спробу кібератаки на мережеве обладнання товариства «Аульська хлоропереливна станція» (Дніпропетровська обл.), яке є об'єктом критичної інфраструктури країни. Її задум полягав у блокуванні сталого функціонування саме переливної станції, яка забезпечує рідким хлором для очищення води водопровідно-каналізаційних підприємств на всій території України [На Дніпропетровщині СБУ попередила кібератаку російських спецслужб на об'єкт критичної інфраструктури [Електронний ресурс] // *Служба безпеки України: офіційний веб-сайт*. – 2018. – 11 лип. – Режим доступу : <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/5037#.4Y0sFRyn.dpbs>].

Подібні кібернетичні атаки росіяни здійснювали також на інші країни. Зростаючу російську агресивність жорстко розкритикувала очільниця британського уряду Тереза Мей, звинувативши Кремль у втручанні у вибори, кібершпигунстві, агресії на Донбасі та незаконній анексії Криму, намаганні «підірвати вільні суспільства, поширюючи фальшиві історії, щоб посягти розбрат на Заході» [Аросев Г. *Експерт заявив о кибернападениях по всей Европе* [Електронний ресурс] / Григорий Аросев // *Deutsche Welle*. – 2018. – 1 март. – Режим доступу : <http://www.dw.com/ru/експерт-заявил-о-кибернападениях-по-всей-европе/a-42778093>; Theresa May accuses Vladimir Putin of election meddling [Electronic resource] // *BBC*. – 2017. – 14 Novemb. – Mode access : <http://www.bbc.com/news/uk-politics-41973043>].

Міністр оборони Великої Британії Гейвін Вільямсон змушений був визнати загрозу з боку РФ величезною, ніж від тероризму [Haynes D. *Russia «is a bigger threat to our security than terrorists»* [Electronic resource] / Deborah Haynes // *The Times*. – 2018. – 22 Febr. – Mode access : <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-is-a-bigger-threat-to-our-security-than-terrorists-5mjmr58n>].

16 квітня 2018 р. США і Велика Британія оприлюднили спільну заяву про шкідливу інтернет-активність, яку здійснював уряд Росії. В документі зазначено, що мета російських кібератак – державні та приватні організації, котрі є постачальниками «критично важливих інфраструктур» та інтернет-послуг, які підтримують ці сектори [Finkle J. U.S., Britain blame Russia for global cyber attack [Electronic resource] / Jim Finkle, Doina Chiacu // *Reuters*. – 2018. – 16 April. – Mode access : https://www.reuters.com/article/us-usa-britain-cyber/u-s-britain-blame-russia-for-global-cyber-attack-idUSKBN1HN2CK?feedType=RSS&feedName=topNews&utm_medium=Social&utm_source=twitter&__twitter_impression=true; Павлиш О. *США і Британія оприлюднили спільну заяву про кібератаки РФ* [Електронний ресурс] / Олексій Павлиш // *Українська правда*. – 2018. – 17 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/17/7177871/>].

Визначальними складниками гібридної війни РФ проти України стали: 1) анексія Росією навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь; 2) підтримка, організація та координація дій місцевих радикальних елементів на сході України; 3) повномасштабне вторгнення російських підрозділів в окремі райони Донецької і Луганської областей.

Російська агресія змусила Верховну Раду України 27 січня 2015 р. визнати, що Росія – країна-агресор, та закликати міжнародне співтовариство також кваліфікувати дії РФ як факт агресії проти Української держави, окупації її території і вжити заходів щодо повернення до міжнародно визнаних кордонів України⁶⁹. 3 серпня 2016 р. Україна, відмовившись затвердити нового посла Росії⁷⁰, знизила статус дипломатичних відносин із РФ до рівня тимчасових повірених у справах.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА, ЙОГО ПЕРШІ ПОРАЗКИ ТА ПЕРЕМОГИ

Початок бойових дій був болісним для Збройних сил України, що впродовж двох десятиліть перебували в занедбаному стані, та низки таких українських військових підрозділів, сформованих із добровольців, як «Азов», «Айдар», «Дніпро», Добровольчий український корпус, «Донбас», «Тернопіль» тощо⁷¹. Так, 22 травня 2014 р.

⁶⁹ Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». 27 січня 2015 р. № 129-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129-19>.

⁷⁰ Київ поставив крапку в питанні про призначення посла Росії в Україні [Електронний ресурс] // Новое время. – 2016. – 3 серп. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/kijiv-pitannja-pro-priznachennja-posla-rosiji-v-ukrajini-znjato-z-porjadku-dennogo-187562.html>.

⁷¹ Добровольчі формування на середину серпня 2014 р. налічували до 4 тис. осіб. Їхні підрозділи називали себе батальйонами, хоча насправді склалися з декількох взводів або рот (загальна чисельність – від 20 до 150 осіб). Добровольці виділялися високою вмотивованістю, однак рівень їх навченості – як загальний, так і сфері управління підтримуючими підрозділами – був низький. Також добровольці не мали на озброєнні важкої техніки [Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 3, 14

Група десантників 25-ї окремої повітрянодесантної бригади на фоні літака ІЛ-76 напередодні вильоту до м. Луганськ. 13 червня 2014 р.

у ранковому бою з підрозділом російських терористичних військ під м. Волноваха Донецької обл. загинули 16 вояків 51-ої моторизованої бригади Збройних сил України і 30 отримали поранення⁷². Через тиждень, 29 травня, терористами у м. Слов'янськ Донецької обл. збито вертоліт Мі-8 ЗС України, внаслідок чого загинули 12 вояків, у тому числі генерал-майор Сергій Кульчицький⁷³. 6 червня поблизу Слов'янська російські терористи підбили літак АН-30Б, яким керував підпол-

[Електронний ресурс] // Міністерство оборони України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

⁷² Бій під Волновахою [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/volnovaha.htm>; Всього в бою під Волновахою загинули 16 людей – Донецька ОДА [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 22 трав. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/22/7026167/>.

⁷³ Три роки тому під Слов'янськом бойовики збили український Мі-8. Загинули дванадцятьох людей. Серед них генерал-майор Сергій Кульчицький [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2017. – 29 трав. – Режим доступу : <https://hromadskeradio.org/news/2017/05/29/try-roky-tomu-pid-slovyanskom-boyovyky-zbyly-ukrayinsky-mi-8>.

ковник Костянтин Могилко. Ціною власного життя та здоров'я екіпаж літака відвів його від житлових кварталів міста до околиці с. Пришиб Слов'янського р-ну. Загинуло 5 членів екіпажу літака, 3 отримали поранення⁷⁴. 14 червня в м. Луганськ бойовиками збито український військово-транспортний літак Іл-76 із десантниками 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, що заходив на посадку, – жертвами стали 49 осіб⁷⁵, враховуючи членів екіпажу. 24 червня того самого року в районі с. Красноармійське (нині Новоселівка) Слов'янського р-ну терористи підбили гвинтокрил Мі-8МТ, унаслідок чого загинули всі 9 осіб, котрі знаходились на борту⁷⁶. Повітряні судна, як правило, були збиті ракетами, випущеними з переносних зенітно-ракетних комплексів (ПЗРК), якими російські терористичні війська щедро забезпечувала РФ.

Прагнучи запобігти воєнній ескалації, Президент України П. Порошенко оголосив про одностороннє припинення українським військом бойових дій, яке тривало з 20 по 30 червня 2014 р. Однак президентська ініціатива себе не виправдала, оскільки за час перемир'я російські терористичні війська здійснили 108 нападів на сили АТО, внаслідок яких 27 українських бійців загинули і 69 отримали поранення⁷⁷. Тому 1 липня того самого року бойові дії було відновлено.

З часом загартоване в боях українське військо перехопило ініціативу від російських терористичних формувань, зупинило їх і перейшло в контрнаступ. На середину серпня 2014 р. в антитерористичній операції було задіяно близько 40 тис. особового складу: Збройні сили України – понад 32 тис. осіб, 5,5 тис. одиниць важкого озброєння та військової техніки; Національна гвардія – до 3 тис. осіб; Державна прикордонна служба – до 3 тис. осіб; Служба безпеки України – до

⁷⁴ Катастрофа літака АН-30Б [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/an30.htm>.

⁷⁵ Авіакатастрофа Іл-76МД [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/il76.htm>; Бойовики в Луганську збили Іл-76 з десантниками [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 14 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/bojoviki-v-lugansku-zbili-il-76-z-desantnikami-145127_.html.

⁷⁶ Авіакатастрофа Мі-8МТ [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/mi8.htm>.

⁷⁷ За время перемирия погибли 27 и ранены 69 украинских силовиков [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2014. – 30 юн. – Режим доступу : http://news.liga.net/politics/news/za_vremya_peremiriya_pogibli_27_i_raneny_69_ukrainskikh_silovikov.

2 тис. осіб⁷⁸. Кількість цих сил і засобів оцінювали як достатню для виконання визначених завдань. Співвідношення українських сил до бойовиків було приблизно 1 до 1⁷⁹.

Однією з перших успішних воєнних операцій українців став бій за аеропорт «Донецьк», внаслідок якого 26 травня 2014 р., за різними даними, знищено від 100–140 до понад 150 терористів, у тому числі понад три десятки громадян Російської Федерації⁸⁰. Після цього Донецький аеропорт (ДАП) став символом незламності українських вояків, які 242 доби обороняли його від російських регулярних і терористичних військ.

Під час захисту аеропорту українські підрозділи використовували термінали, технічні приміщення та комунікації як оборонні позиції. Копати протитанкові рови в землі, що складалася з будівельного сміття, під постійним вогнем бойовиків не було змоги. Доцільність оборони ДАПу полягала в тому, що він був передовою позицією наших військ на Донецькому напрямку, і його утримання не давало можливості противнику вийти на оперативний простір. Не випадково для захоплення аеропорту російсько-терористичні сили залучали елітні підрозділи спеціального призначення ГРУ та ФСБ⁸¹. Разом із тим, ак-

⁷⁸ Добровольчі підрозділи не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу сил і засобів [Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 3...].

⁷⁹ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 2–3...

⁸⁰ Під час зачистки Донецького аеропорту силовики знищили понад 150 терористів [Електронний ресурс] // Відомості. – 2014. – 27 трав. – Режим доступу : <http://vidomosti-ua.com/ukraine/90102>; Бутусов Ю. Термінал і Термінатори: як довго захищатимуть Донецький аеропорт? [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Дзеркало тижня. – 2014. – 23 жовт. – Режим доступу : https://dt.ua/internal/terminal-i-terminatori-yak-dovgo-zahischatimut-doneckiy-aeroport_.html; Бутусов Ю. 26 травня 2014 року. Перший бій в Донецькому аеропорту і розгром російського загону «Искра» – розповідь спецназівця 3-го полку, позивний Турист, який першим дав команду відкрити вогонь [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2016. – 28 трав. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/resonance/390681/26_travnja_2014_roku_pershyyi_biy_v_donetskomu_aeroporту_i_rozгром_rosiyiskogo_zagonu_yskra_rozpovid.

⁸¹ Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. – 2015. – 23 груд. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2015/12/23/analiz-bojovih-dij-na-shodi-ukraini-v-hodi-zimovoi-kampanii-2014-2015-rokiv-16785/>.

тивізуючи бойові дії для захоплення ДАПу, ворог прагнув ввести наші війська в оману щодо напрямку головного удару, яким був визначений Дебальцевський плацдарм.

Аеропорт «Донецьк» під час його оборони від російських загарбників

Українські вояки залишили ДАП лише 22 січня 2015 р.⁸² – після того, як старий і новий термінали та башту аеропорту було повністю зруйновано внаслідок артилерійських і танкових обстрілів. «Там, де не витримали метал і бетон, вистояли ці мужні люди»⁸³, – так кажуть в Україні про захисників Донецького аеропорту. Відомий російсько-американський журналіст, письменник, фотограф, кореспондент газети Los Angeles Times Сергій Лойко, що висвітлював війну РФ проти України, написав про оборону аеропорту «Донецьк» книгу⁸⁴. Навіть росій-

⁸² Бутусов Ю. Битва за Донецкий аэропорт. Что произошло, причины и результаты [Електронний ресурс] / Юрий Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2015. – 22 янв. – Режим доступа : https://censor.net.ua/resonance/321167/bitva_zh_donetskiyi_aeroport_chto_proizoshlo_prichiny_i_rezultaty.

⁸³ Оборона Донецького аеропорту тривала 242 дні і стала символом незламності духу українських воїнів [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. – 2017. – 16 січ. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2017/01/16/oborona-doneczkogo-aeroportu-trivala-242-dni-i-stala-simvolom-nezlamnosti-duhu-ukrainskih-voiviv/>.

⁸⁴ Лойко С. Аеропорт [Текст] / Сергій Лойко. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 328 с.

ські бойовики були вражені мужністю та витривалістю українських бійців і назвали їх за це «кіборгами»⁸⁵.

Кровопротитними були також бої між українською армією та російськими терористичними військами за курган Савур-Могила, розташований в Шахтарському р-ні Донецької обл. Вони тривали з 5 червня по 29 серпня 2014 р. і були зумовлені стратегічною важливістю кургану, що височів над рівнем моря 278 метрів⁸⁶. Володіння ним давало змогу контролювати українсько-російське прикордоння в радіусі 30–40 км. У ході бойових дій Савур-Могили спочатку було звільнено від ворога, а після серпневого масового вторгнення російських регулярних військ в Україну – втрачено.

Ще 13 червня 2014 р. від російських терористичних військ звільнено м. Маріуполь, а впродовж липня – середини серпня того самого року визволено дві третини території Донбасу, зокрема такі населені пункти, як Слов'янськ, Краматорськ, Артемівськ, Дружківка, Костянтинівка, Сіверськ, Рубіжне, Дзержинськ (нині Toreцьк), Соледар, Сєверодонецьк, Попасна, Лисичанськ, Шахтарськ, Дебальцеве, Авдіївка, Лутугине, Вуглегірськ, Ясинувата, Первомайськ, Станиця Луганська та інші. 18 серпня угруповання українських військ звільнило більшу частину стратегічно важливого м. Іловайськ Донецької обл., що за 25 км від обласного центру. Крім того, було створено умови для повного блокування таких ключових міст регіону, що перебували під російським контролем, як Горлівка, Алчевськ, Стаханов, Луганськ і Донецьк⁸⁷.

⁸⁵ Слово «кіборги» словник назвав словом року [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2015. – 6 січ. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26779804.html>; Буденний шквал ворожих куль: «кіборг» показав архівне відео з Донецького аеропорту [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – 23 січ. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1738206-budenniy-shkval-vorozh-kul-kiborg-pokazav-arhivne-video-z-donetskogo-aeroportu.html>.

⁸⁶ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 5–6, 12, 13, 17...; Шара А. Битва за Савур-Могили. Хроніка подій [Електронний ресурс] / Анатолій Шара // Тижень.ua. – 2015. – 14 груд. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/153886>.

⁸⁷ Результати розслідування Іловайської трагедії [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України. – 2017. – 14 серп. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=213793; Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 5–10, 13–14...

Це давало підстави сподіватися на успішне завершення Антитерористичної операції до середини вересня 2014 р.

Важливу роль у зміцненні українського війська відіграв волонтерський рух, який розповсюдився ще під час Революції гідності. З початком російсько-української війни допомагати своїм воякам узялися широкі верстви українського суспільства, що усвідомлювали загрозу втрати власної державності. Необхідність допомоги, особливо впродовж першого року війни, була зумовлена нестачею в бійців засобів особистого захисту, амуніції, медикаментів, техніки, засобів зв'язку, одягу, харчів тощо. Найпотужнішими волонтерськими осередками стали такі організації, як «Армія SOS», «Крила Фенікса», «Народна допомога», «Народний проект», «Народний тил», «Повернись живим», Combat-UA, «Схід і Захід разом» та інші⁸⁸. Основні напрямки волонтерської діяльності: збір пожертв від населення; придбання і доставка необхідних ресурсів на фронт; ремонт і вдосконалення техніки; модернізація зброї; виготовлення військового спорядження; організація медичної допомоги постраждалим від бойових дій; пошук полонених, зниклих безвісти та загиблих вояків; допомога родинам учасників бойових дій та переселенцям із Криму й зони АТО тощо.

МАСОВЕ ВТОРГНЕННЯ РЕГУЛЯРНИХ ВІЙСЬК РОСІЇ В УКРАЇНУ

Успішні дії українських військ викликали занепокоєння в Кремлі. Тому в третій декаді серпня 2014 р. для підтримки російських терористичних формувань на Донбасі, які відступали під натиском українців, Росія масово ввела в Україну регулярні війська⁸⁹. При цьому офіційна російська влада всіяко заперечувала присутність своїх військових на Донбасі. Так, президент РФ В. Путін пояснював потрапляння бійців ЗС Росії на українську територію тим, що «вони зі зброєю та технікою просто заблукали»⁹⁰, а ватажок самопроголошеної «ДНР»

⁸⁸ Горелов Д. М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.

⁸⁹ Результати розслідування Іловайської трагедії...

⁹⁰ Полонені на Донбасі військові РФ: костромські десантники, нижньогородські танкісти та спецназівці з Тольятті [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – 18 трав. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/136635>.

Олександр Захарченко переконував, що російські військові взяли відпустки і за власним бажанням воювали на боці бойовиків⁹¹. Загалом масове вторгнення російських регулярних військ в Україну призвело до переростання антитерористичної операції в повномасштабну війну між Україною та Російською Федерацією.

Перші проникнення російських регулярних військ і воєнної техніки в Україну відбулися задовго до серпня 2014 р. Так, 12 червня з РФ на українську територію вдерлася колона з трьох танків Т-64 БВ, яка через н. п. Сніжне, Торез (нині Чистякове), Макіївку Донецької обл. вїхала до обласного центру. Через тиждень, 20 червня, з Росії прибули чергові п'ять танків тієї самої моделі⁹². 13 липня велика колона військової техніки, що рухалася з території РФ, перетнула російсько-український кордон в районі КПП «Ізварине» в Луганській обл. Її було знищено українською артилерією. Це, за словами головнокомандувача ЗС України генерала Віктора Муженка, стало «психологічним бар'єром» усвідомлення вступу України у «фазу відкритої війни»⁹³ з Російською Федерацією.

Протягом серпня, внаслідок поетапного вторгнення російської армії, якому передувала потужна інформаційно-психологічна операція, кількісну перевагу отримав ворог. З третьої декади серпня такі нашестя стали систематичними і масовими⁹⁴. Зокрема, 22 серпня російсько-український державний кордон незаконно перетнула перша автоколона «гуманітарного конвою», що складалася з 280 КамА-

⁹¹ «Прем'єр» ДНР розповів про російських військових, які воюють на Донбасі [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3411228-premier-dnr-rozpoviv-pro-rosiiskiykh-viiskovykh-yaki-vouiu-na-donbasi>.

⁹² Жирохов М. Чем украинские танки на Донбассе оказались лучше российских [Электронный ресурс] / Михайло Жирохов // Depo.ua. – 2016. – 18 март. – Режим доступу : <https://www.depo.ua/rus/war/tanki-u-viyni-na-donbasi-18032016200000>; Бутусов Ю. 12 червня 2014 року – перше застосування російських танків Т-64 і БТРів у війні на Донбасі [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2016. – 20 черв. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/resonance/394183/12_chervnya_2014_roku_pershe_zastosuvannya_rosiyiskyh_tankiv_t64_i_btriv_u_viyini_na_donbasi.

⁹³ Рощенко О. Муженко розповів про вторгнення РФ в Україну і початок «відкритої війни» [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2018. – 28 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/28/7190405/>.

⁹⁴ Результати розслідування Іловайської трагедії...

Зів із вантажем з Росії для мешканців окупованих районів Донецької і Луганської областей⁹⁵. Таким чином, створюючи враження гуманітарної допомоги місцевому населенню⁹⁶, РФ постачала російським терористичним військам озброєння, боєприпаси і живу бойову силу, а з України вивозила вкрадені підприємства й обладнання з шахт і заводів, вугілля, тіла загиблих росіян⁹⁷. Загалом до 23 серпня 2014 р. на територію України без належного огляду українськими прикордонниками (відповідно до встановлених процедур) вторглися 80⁹⁸ російських «гумконвоїв».

23 серпня 2014 р. Державна прикордонна служба (ДПС) України повідомила про колони броньованої техніки, що рухалися з території Російської Федерації в напрямку н. п. Амвросіївка і Кутейникове

⁹⁵ РБ ООН терміново збирається на засідання через прорив гуманітарного конвою з РФ на територію України [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2014. – 22 серп. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/polityka/rb-oon-terminovo-zbirayetsya-na-zasidannya-cherез-proriv-gumanitarnogo-konvoju-z-rf-na-teritoriyu-ukrayini-105493.html>.

⁹⁶ Каміан Г. США: склад вантажівок конвою РФ до України змінився, поки спостерігачі не бачили [Електронний ресурс] / Гаррі Каміан // Голос Америки. – 2018. – 1 черв. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/sklad-vantazhivok-konvoju-zmynivsja/4419101.html>; США: Росія маскує у «гумконвоях» до ОРДЛО матеріали для військових цілей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 2 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/2/7182112/>.

⁹⁷ Росія відправляє до України бойовиків та зброю під видом гуманітарної допомоги, – РНБО [Електронний ресурс] // iPress.ua. – 2014. – 4 лип. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/rosiya_vidpravlyae_do_ukrainy_boyovykiv_ta_zbroju_pid_vydom_gumanitarnoi_dopomogy__rnbo_73058.html; Про втрати ЗС Росії в Україні [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 5 вер. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/09/05/pro-vtrati-zs-rosiyi-v-ukrayini/>; Вантажівки з так званого «гумконвою» вивозили з України загиблих російських солдатів, – РНБО [Електронний ресурс] // iPress.ua. – 2014. – 4 лист. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/vantazhivky_z_tak_zvanogo_gumkonvoju_vyvozily_z_ukrainy_zagyblyh_rosiyskyh_soldativ__rnbo_93618.html; Українським прикордонникам і представникам Червоного Хреста не дали оглянути 175 вантажівок «гумконвою» РФ [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2015. – 8 лют. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/1041613-ukrajinskim-prikordonnkam-i-predstavnikam-chervonogo-hresta-ne-dali-oglyanuti-175-vantazhivok-gumkonvoju-rf.html>.

⁹⁸ МЧС Росії приступило к доставке восьмидесятой партии гуманитарной помощи для Донбасса [Электронный ресурс] // МЧС России. – 2018. – 23 авг. – Режим доступа : <http://www.mchs.gov.ru/dop/info/smi/news/item/33832932/>.

Амвросіївського р-ну Донецької обл.⁹⁹, де дислокувалися українські сили. Наступного дня, коли українці відзначали День незалежності, вторгнення в Україну російських регулярних військ набуло масового характеру. Згідно з даними Головної військової прокуратури, державний кордон перетнули 9 батальйонно-тактичних груп (БТГр) ЗС РФ загальною чисельністю 3,5 тис. осіб особового складу, до 60 танків, до 320 бронемашин, до 60 гармат, до 45 мінометів, 5 протитанкових ракетних комплексів (ПТРК)¹⁰⁰.

► За іншими даними, на той час на територію України було введено до 8 батальйонних тактичних груп збройних сил Російської Федерації:

– на Луганському напрямку – чотири (змішана БТГр від 61-го окремого полку морської піхоти та 200-ї окремої мотострілецької бригади Північного флоту Західного військового округу (ВО), дві БТГр від 104-го десантно-штурмового полку 76-ї десантно-штурмової дивізії та 20-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ї десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ);

– на Донецькому – чотири (БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ї десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ, дві БТГр зі складу 331-го повітрянодесантного полку 98-ї повітрянодесантної дивізії та 19-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр 56-ї окремої десантно-штурмової бригади повітрянодесантних військ).

Названі батальйонні тактичні групи були посилені підрозділами спеціального призначення зі складу: 10-ї та 22-ї окремих бригад спеціального призначення Південного ВО; 346-ї окремої бригади спеціального призначення та 25-го окремого полку спеціального призначення 49 А Південного ВО; 24-ї окремої бригади спеціального призначення Центрального ВО та 45-го окремого полку спеціального призначення повітрянодесантних військ, а також 8-ї окремої мотострілецької бригади 58 А Південного ВО.

Загалом угруповання збройних сил РФ нараховувало: особового складу – понад 6 тис. осіб, танків – до 70 од., бойових броньованих машин – до 270 од., артилерійських систем – до 90 од., реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) – до 85 од. [Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 16...].

⁹⁹ Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом: повний текст [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 20 жовт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/>.

¹⁰⁰ Результати розслідування Іловайської трагедії...

Російський танк Т-72 простує дорогою Донбасу. Фото АРР

З метою введення в оману та подальшого віроломного вбивства українських вояків, на російській військовій техніці були завчасно зняті або замасковані тактичні знаки та нанесені розпізнавальні позначки українських підрозділів, що заборонено Женевською конвенцією¹⁰¹. Російські військовослужбовці, порушуючи міжнародне законодавство, також не мали документів та розпізнавальних знаків на обмундируванні¹⁰². 27 серпня в Донецькій обл. в напрямку селищ Старобешеве і Тельманове (нині Бойківське) пройшла колона російської військової техніки, в складі якої налічувалося близько 100 одиниць танків, бойових машин піхоти (БМП), бронетранспортерів (БТР), реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) «Град»; в напрямку н. п. Дібровка і Дмитрівка – російська колона з 6 одиниць «Градів» та 8 вантажних автомобілів КамАЗ і «Урал» із бойовиками; у м. Амвросіївка – 5 російських БТРів і КамАЗ із бойовиками¹⁰³.

Повідомлення про масове вторгнення регулярної російської армії на територію України надходили як від української військової розвідки, так і від іноземних журналістів та офіційних осіб, серед яких

¹⁰¹ Результати розслідування Іловайської трагедії...

¹⁰² Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 15...

¹⁰³ У бік Тельманового рушила колона техніки з сотні танків, БТРів та «градів» [Електронний ресурс] // ТСН. – 2014. – 27 серп. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/u-bik-telmanovogo-rushila-kolona-tehniki-z-sotni-tankiv-btriv-ta-gradiv-365096.html>.

президент Литви Даля Грибаускайте, генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен, представник Держдепартаменту США Дженніфер Псакі, міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт та інші¹⁰⁴. Навіть радник президента РФ В. Путіна з прав людини Елла Полякова офіційно визнала факт прямого російського військового вторгнення. «Коли велика кількість людей за наказами командирів на танках, БТРах і з використанням важких озброєнь перетинає кордон і опиняється на території іншої країни, я вважаю це вторгненням»¹⁰⁵, – заявила вона.

➤ Згідно з даними українських військових, розвідувальна інформація про перетин державного кордону України колонами військової техніки Збройних сил РФ почала надходити до штабу АТО та Генерального штабу 25 серпня 2014 р., а факт вторгнення регулярних підрозділів РФ остаточно було підтверджено 26 серпня того самого року після захоплення у полон військовослужбовців повітрянодесантних військ ЗС РФ [Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 15...].

Разом із тим, як уже зазначено, головнокомандувач Збройних Сил України й водночас начальник Генерального штабу ЗСУ генерал В. Муженко ще 13 липня 2014 р. наказав знищити велику колону військової техніки, що рухалася з території РФ і перетнула російсько-український кордон в районі КПП «Ізварине». Таке різноголосся в трактуванні розвідувальної інформації можна пояснити хіба тим, що штаб АТО до останнього не був певен у її надійності. «Купа інформації, – згадував генерал В. Муженко, – але ніхто не міг чітко роз'яснити, чи це достовірна інформація... 90% інформації, яка надходила, була дезінформацією» [Рощенко О. Муженко розповів про вторгнення РФ в Україну і початок «відкритої війни»...].

¹⁰⁴ НАТО надало фотодокази проникнення російської армії в Україну [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/08/28/nato-oprilyudnilo-fotodokazi-proniknennya-rosiyskoji-artileriyi-v-ukrayinu/>; Червоненко В. Хто воює на Сході: хронологія свідчень про російські війська [Електронний ресурс] / Віталій Червоненко // ВВС Україна. – 2014. – 2 вер. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140902_russian_army_ukraine_debate_vc.shtml; Резонанс: Бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань (Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»). – 2014. – № 66 (4 вер.). – С. 10–11.

¹⁰⁵ Резонанс: Бюлетень матеріалів... – 2014. – № 66 (4 вер.). – С. 12.

*Російські солдати й зброя, відправлені з РФ в Україну.
Фото з акаунтів військовослужбовців ЗС РФ у соцмережах*

3 вересня 2014 р. американський президент Барак Обама відкрито зазначив, що участь «російських бойових частин із російською зброєю і на російських танках» – це факт, який «не підлягає сумніву»¹⁰⁶. 2 жовтня того самого року резолюцію про визнання вторгнення регулярних військ Росії в Україну¹⁰⁷ ухвалила Парламентська Асамблея Ради Європи.

Дані про чисельність російських військ в ОРДЛО на початку війни різняться, оскільки складно провести межу між регулярними частинами ЗС РФ та терористичними формуваннями, до яких належать як громадяни Росії, так і місцеві колаборанти, котрих очолюють кадрові офіцери російських регулярних військ. Так, голова Союзу комітетів солдатських матерів Росії Валентіна Мельнікова 28 серпня 2014 р. повідомила, що, за попередніми підрахунками, на території України

¹⁰⁶ Обама звинуватив Росію в агресії проти України [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2014. – 3 вер. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/09/3/7025659/>.

¹⁰⁷ Рішення керівних органів Ради Європи стосовно ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь [Електронний ресурс] // Українське право. – 2017. – 12 трав. – Режим доступу : http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ukyuyerya-nyeukvrysh-sugarkv-uaey-zhvusty-fkhsfsvrs-fykhtsashchk-avkhsrsprkm-uyefftsbokshchk-nuyp/.

воювали близько 15 тис. російських військовослужбовців¹⁰⁸. Фахівці НАТО за станом на вересень того самого року називали цифру близько 3 тис. російських солдатів і офіцерів¹⁰⁹. За словами міністра оборони України Валерія Гелетея, Росія почала активно збільшувати кількість своїх військових в Україні з 1 серпня 2014 р. і 25 серпня вже мала на українській території близько 6,5 тис. військовослужбовців, але потім, після прибуття спостерігачів ОБСЄ, частину цих військ демонстративно вивела, залишивши до 3,5 тис. осіб¹¹⁰. Міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков оцінював чисельність російського військового угруповання на сході нашої країни в 4–7 тис. осіб¹¹¹. На думку відомого українського журналіста, головного редактора сайту Цензор.нет Юрія Бутусова, російське угруповання, яке займало позиції в районі н. п. Донецьк, Старобешеве, Кутейникове та Новий Світ, Старобешівського р-ну Донецької обл., було посилене підрозділами спеціального призначення ГРУ й артилерійськими частинами Північнокавказького військового округу і становило щонайменше 7–8 тис. осіб¹¹².

У листопаді 2014 р. російський військовий контингент в ОРДЛО, за даними СБУ, налічував близько 7,5 тис. військових¹¹³. У грудні того самого року, за підрахунками Генерального штабу ЗС України, на

¹⁰⁸ Комітет солдатських матерів РФ: До України відправили 15 тис. військовослужбовців [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/n33881-komitet-soldatskyh-materiv-rf-do-ukrayiny-vidpravly-15-tys-viyskovoslujbovciv>.

¹⁰⁹ На Донбасі воюють кілька тисяч російських військових – джерело в НАТО [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2014. – 4 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26566657.html>; Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій: аналітична доповідь Центру Разумкова [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5–6. – С. 8.

¹¹⁰ В Україні перебуває понад 3 тисячі російських військових – Гелетей [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2014. – 14 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26583309.html>.

¹¹¹ Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій... – С. 8.

¹¹² Журналіст: в районі Донецька перебуває близько 8 тис. російських військових [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – 1 вер. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/118088>.

¹¹³ СБУ насчитала на Донбасі 7,5 тисяч російських військових [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 26 нояб. – Режим доступу : <https://korrespondent.net/ukraine/3448649-sbu-naschytala-na-donbasse-75-tysiach-rossyiskykh-voennykh>.

Донбасі проти сил АТО воювали 32 400 бойовиків, з них 6–10 тис. – військовослужбовці Збройних сил РФ¹¹⁴. За станом на середину січня 2015 р. ворожі сили мали на озброєнні 542 танки, до 990 бойових броньованих машин, 694 артилерійські системи, в тому числі РСЗВ, 4 реактивні комплекси «Точка-У», до 57 одиниць зенітно-ракетних комплексів. Також уздовж східної частини російсько-українського кордону у повній бойовій готовності перебували близько 52 тис. російських військових, понад 300 танків, понад 1800 бойових броньованих машин, понад 750 артилерійських систем залпового вогню, до 360 бойових літаків і ударних гвинтокрилів¹¹⁵. Згодом на кордоні з Україною РФ зграла чотири ракетні бригади балістичних оперативно-тактичних ракетних комплексів класу земля-земля «Іскандер» з ядерними боєголовками¹¹⁶, максимальна дальність ураження яких може сягати 700 км.

Попри порушення міжнародних норм ведення військових дій, відвертий цинізм неоголошеної війни Росії проти України виявився ще й у тому, що ЗС РФ зі своєї території систематично обстрілювали з далекобійних гармат, РСЗВ «Град» і «Ураган» українські позиції в окремих районах Донецької та Луганської областей¹¹⁷.

¹¹⁴ На Донбасі воює 32 тисячі бойовиків: з них до 10 тисяч військових РФ – Генштаб [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 4 груд. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/4/7046459/>.

¹¹⁵ Турчинов розповів про військову міць сепаратистів [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2015. – 15 січ. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3466915-turchynov-rozpoviv-pro-viiskovu-mits-separatystiv>.

¹¹⁶ Генерал розповів про розміщення Росією ядерної зброї на кордоні з Україною [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2018. – 3 серп. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/10150511-general-rozpoviv-pro-rozmishchennya-rosiyeyu-yadernoji-zbroji-na-kordoni-z-ukrajinoju.html>.

¹¹⁷ ОБСЕ зафіксувала обстріли України з території Росії [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 4 вер. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/09/04/obsye-zafiksuvala-obstrili-ukrayini-z-teritoriyi-rosiyi/>; Супутникові фотодокази ракетних ударів з території Росії (фото) [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 28 лип. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/07/28/suputnikoviy-fotodokazi-raketnih-udariv-z-teritoriyi-rosiyi-foto/>; Результати розслідування Іловайської трагедії...; Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 11, 12–13...

Росіяни у змові з терористами вдавалися до підступної тактики. Спочатку бойовики з нашої території стріляли в бік Росії, тоді ніби у відповідь з території Російської Федерації обстрілювали позиції українських прикордонників та Збройних сил. Ще одна тактика, до якої кілька разів вдавалися росіяни – обстріли наших військових та прикордонників з російських установок «Град», які перетинали кордон і заїжджали на територію України, обстрілювали наші позиції й поверталася назад. Це було зафіксовано двічі: 16 липня, коли 5 артустановок та 2 БТРИ заїхали на 60 м на українську землю поблизу пункту «Амвросіївка», а також 21 липня, коли 14 артустановок заглибились на територію України на 1,5 км неподалік села Шевченкове на Донеччині [Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 29 лип. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/>].

Також росіяни активно залучали до обстрілів українських позицій своїх курсантів-артилеристів. Підтверджено, що влітку 2014 р. в артилерійських обстрілах становищ українських вояків на Савур-Могилі з території Росії брали участь у тому числі курсанти Коломенського вищого артилерійського командного училища РФ, які таким чином складали державні іспити. Так само російські курсанти-артилеристи складали заліки з бойової стрільби наприкінці 2016 р., коли з окупованого Новоазовська обстрілювали українських морпіхів у с. Широкине Волноваського р-ну Донецької обл. [Курсанти з РФ здавали іспит, обстрілюючи Савур-Могилу – Міноборони [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 9 жовт. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/kursanti-z-rf-zdaval-ispit-obstrilyuyuchi-savur-mogilu-minoboroni-153276_.html; «У Новоазовськ приїхали російські курсанти-артилеристи. Здають заліки з бойової стрільби. Один обстріл був – жодного промаху», – морпіхи ЗСУ в Широкиному [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2016. – 20 груд. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/video_news/420152/u_novoazovsk_pryyihaly_rosiyiski_kursantyartylerysty_zdayut_zaliky_z_boyiovoyi_strilby_odyn_obstril].

Лише з 9 липня по 5 вересня 2014 р. Державна прикордонна служба та Рада національної безпеки і оборони (РНБО) України повідомили про більш ніж 120 атак російської артилерії з території РФ¹¹⁸.

¹¹⁸ Как Россия обстреливала Украину со своей территории: документальные свидетельства [Электронный ресурс] / Шон Кейс, Элиот Хиггинс, Вели-Пекка Кивимаки, Игги Останин, Арик Толер // Хвиля. – 2015. – 18 февр. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/politics/kak-rossiya-obstrelivala-ukrainu-so-svoey-territorii-dokumentalnyie-svidetelstva.html>.

Артилерія Збройних сил України. Фото з сайту Novynarnia.com

При цьому українські артилеристи, які під час російсько-української війни проявили себе найкращим чином, не стріляли у відповідь, щоб не спровокувати Російську Федерацію на повномасштабну агресію¹¹⁹. Користуючись безкарністю, росіяни, зокрема, вночі на 11 липня 2014 р. реактивною артилерією зі своєї території завдали потужного удару по базовому табору українських вояків поблизу с. Зеленопілля Свердловського (нині Довжанського) р-ну Луганської обл., внаслідок чого особовий склад і техніка українських підрозділів зазнали значних втрат: 30 військовослужбовців ЗСУ та 6 прикордонників, серед них генерал-майор (по смертно) Ігор Момот, загинули¹²⁰, 120 отримали по-

¹¹⁹ Аналіз вдення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 1, 24...

¹²⁰ За іншими даними, загинули 39 вояків з 24-ї й 79-ї бригад Збройних сил України та Державної прикордонної служби [Друга річниця трагедії під Зеленопіллям: у містах України згадали бійців, загинув унаслідок російського артудару [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2016. – 12 лип. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/photo_news/397006/druga_richnytsya_tragediyi_pid_zelenopillyam_u_mistah_ukrayiny_zgadaly_biyitsiv_zagyblyh_unaslidok_rosiyiskogo; 39 загинув, сотні поранених – роковини російського ракетного обстрілу під Зеленопіллям (поіменний список, фото, відео) [Електронний ресурс] // Військовий навігатор України. – 2017. – 11 лип. – Режим доступу : <http://milnavigator.com.ua/archives/7192>].

ранення або контузії¹²¹. Це було перше безпосереднє масоване застосування військ РФ проти Збройних сил України.

13 липня російська артилерія розпочала постійний обстріл розташування зведеного тактичного угруповання «Кордон»¹²², яке виконувало завдання з перекриття відкритої ділянки державного кордону, щоб завадити ворогові постачати з території РФ зброю, боєприпаси та підмогу живої сили бойовиків. Від 22 серпня регулярним обстрілам було піддано розташування українських військ під м. Іловайськ Донецької обл.¹²³. Загалом, як установило міжнародне агентство журналістських розслідувань Bellingcat на основі супутникових даних, лише впродовж літа 2014 р. з території Ростовської і Белгородської областей РФ було здійснено понад 300 обстрілів українських позицій в окремих районах Донеччини й Луганщини з установок РСЗВ. Російські військові вели вогонь щонайменше у п'яти напрямках¹²⁴, створюючи таким чином вогневу перевагу своїх підрозділів.

Істотно знизило ефективність дій українських захисників обмежене застосування авіації. Це було зумовлено використанням російськими військовими формуваннями засобів протиповітряної оборони, насамперед ПЗРК. Як наслідок, до середини серпня 2014 р. Україна втратила 11 літаків і 9 гвинтокрилів¹²⁵. Відтак наші війська були позбавлені допомоги з повітря.

¹²¹ Зеленопілля [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/zelenopillya.htm>; Тинченко Я. Зеленопілля. Спогад офіцера [Електронний ресурс] / Ярослав Тинченко // Тиждень.ua. – 2016. – 14 лип. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/169544>.

¹²² Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 29 лип. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/>.

¹²³ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 3, 17, 19...

¹²⁴ Російські «Гради» більше 300 разів обстрілювали територію України – Bellingcat [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 17 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/rosiyski-grady-bilshe-300-raziv-obstrilyuvali-teritoriyu-ukrayini-bellingcat-205961_.html/; фот.

¹²⁵ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 13...

ІЛОВАЙСЬКИЙ КОТЕЛ

Трагічною сторінкою російсько-української війни, безпосередньо спричиненої масовим вторгненням регулярних військ Російської Федерації на територію України, став Іловайський котел (23–30 серпня 2014 р.) – оточення угруповання українських військ чисельністю близько 1200 бійців¹²⁶ регулярними частинами ЗС РФ та бойовиками російських терористичних формувань біля м. Іловайськ Донецької обл. Окрім головної причини – прямого вторгнення регулярних частин ЗС РФ, що перевершували українські чисельно та якісно, котел також був зумовлений малочисельністю українських підрозділів для забезпечення протяжної лінії фронту, їхнім виснаженням і деморалізацією внаслідок артилерійських обстрілів з території РФ¹²⁷, на які заборонено було відповідати, помилками українського командування та втратою ним керування військом, що за таких умов втрачало боєздатність¹²⁸.

Згідно з даними Головної військової прокуратури, загальна кількість російських військ під час боїв під Іловайськом перевищувала 16 тис. осіб¹²⁹ (у тому числі, за оцінками представника Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України полковника Віктора Шидлюха, понад 4 тис. військовослужбовців регу-

¹²⁶ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 13...

¹²⁷ У потужному артилерійському ударі по українських позиціях із території РФ, згідно з даними Генерального штабу ЗСУ, були задіяні близько 200 одиниць російської артилерії [Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. – 2016. – 3 лют. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debaltzevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html>].

¹²⁸ З території Росії обстрілюють сили АТО та українські села [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 21 серп. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/08/21/z-teritoriyi-rosiyi-obstriluyuyut-silato-ta-ukrayinski-sela/>; Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 16–18, 24...; Результати розслідування Іловайської трагедії...

¹²⁹ ГПУ оприлюднила результати розслідування Іловайської трагедії [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2017. – 14 серп. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/198172>.

лярних частин ЗС РФ¹³⁰). При виході українців з оточення в районі м. Іловайськ співвідношення основних сил і засобів сторін було на користь ворога в таких пропорціях: особовий склад – 1:18, танки – 1:11, бронетехніка – 1:16, артилерія – 1:15, «Гради» – 1:24¹³¹. Тоді само угруповання ЗС РФ уздовж східної ділянки державного кордону України нараховувало: 35 батальйонно-тактичних та ротно-тактичних груп, не менше 45 100 військовослужбовців, до 160 танків, 1360 бронемашин, 350 одиниць артилерії, 130 одиниць РСЗВ, 192 бойових літаків, 137 гвинтокрилів¹³².

29 серпня, попри гарантії російської сторони, що оточенців безпешкодно випустять, їх за безпосередньою вказівкою та наказом командування Генерального штабу ЗС РФ із заздальгідь облаштованих тактично вигідних вогневих позицій впритул розстріляли з важкого озброєння військовослужбовці ЗС РФ¹³³.

► Коментуючи Іловайську трагедію, начальник управління військово-цивільного співробітництва Збройних сил України полковник Олексій Ноздрачов зізнався, що прямого вторгнення Росії ніхто не очікував: «Коли ввечері 22 серпня [2014 р. – М. Л.] ми поверталися на командний пункт сектора Б, ситуація склалася таким чином, що ніхто не міг собі навіть уявити, що буде вторгнення російських військ. Всі, від командувача [сектором «Б» сил Антитерористичної операції. – М. Л.] генерала Р. Хомчака до останнього солдата, я сподіваюся, вірили, що найближчим часом ми закінчимо звільнення територій Донецької і Луганської області, і буде відновлено мир» [Під Іловайськом було вбито 200 російських військових – Міноборони [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2018. – 28 серп. – Режим доступу <http://ua.news.liga.net/criminal/news/pid-ilovaysk-bulo-vbito-200-rosiyskih-viyskovih---minoboronі>].

¹³⁰ При боях за Іловайськ в Україну вторглися більше 4 тис. військових РФ, – НДІ ЗСУ [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 2015. – 13 серп. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/boyah-ilovaysk-ukrainu-vtorglis-tys-voennyh-1439468929.html>.

¹³¹ Результати розслідування Іловайської трагедії...

¹³² Там само.

¹³³ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 19–20...; Результати розслідування Іловайської трагедії...

У зв'язку з критичним становищем угруповання українських військ та завданням збереження життя особового складу, командування сил АТО розпочало перемовини з представниками Генерального штабу (ГШ) ЗС РФ. Вони тривали між головнокомандувачем Збройних сил України генерал-полковником Віктором Муженком та першим заступником начальника ГШ ЗС РФ генерал-полковником Ніколаєм Богдановським, а також на рівні керівництва сектору «Б» та підрозділів ЗС РФ, про надання гарантії безпечних гуманітарних коридорів для виходу з оточення вояків ЗС України та інших українських військових формувань. За результатами перемовин, під час яких упродовж 26–28 серпня 2014 р. лише між генералами В. Муженком і Н. Богдановським відбулося 12 телефонних розмов, російська сторона надала гарантії безпечного виходу українських військових з оточення у не бойовому порядку за узгодженими маршрутами. Додатковою гарантією безпечного виходу мали стати три захоплені у полон російські десантники, щодо яких була домовленість передати їх представникам ЗС РФ після виходу з оточення. Як згодом виявилось, у ході перемовин представники ЗС РФ умисно затягували час для облаштування вогневих позицій за маршрутом руху сил АТО. [Результати розслідування Іловайської трагедії...; Муженко В. Іловайськ через призму часу. Частина 3. Вихід з оточення. Висновки [Електронний ресурс] / Віктор Муженко // Ukrainian Military Pages. – 2016. – 26 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/ilovajsk-kriz-pryzmu-3.html>].

Унаслідок цих злочинних дій Росії, згідно з далеко не повними офіційними даними, 366 українських бійців загинули, 429 – отримали поранення, 300 – потрапили в полон. Також росіяни розстріляли трьох своїх військовослужбовців, що перебували в складі української колони як полонені й за домовленістю мали бути при виході з оточення передані російській стороні. Крім того, сили АТО за час боїв під Іловайськом втратили озброєння і військової техніки майже на 300 млн грн¹³⁴.

Неспівставних з іловайськими, але значних втрат українське військо зазнало в районі с. Цвітні Піски Слов'яносербського р-ну Луганської обл., де 5 вересня 2014 р. окремі підрозділи батальйону «Айдар» та 80-ї окремої аеромобільної бригади потрапили в засідку ворога. Як наслідок, 31 вояк загинув, не менше 10 отримали поранення, 11 зникли безвісти, 3 потрапили в полон¹³⁵. Значною мірою до такої ситуації призвела дезорганізація, зумовлена Іловайським котлом.

¹³⁴ Результати розслідування Іловайської трагедії...

¹³⁵ Цвітні Піски [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/cvetnypeski.htm>.

Літні бої 2014 р. також призвели до зростання кількості жертв і військовополонених у регулярних частинах ЗС РФ. Так, 19 серпня українські бійці в м. Іловайськ взяли в полон 5 російських десантників¹³⁶. Уночі з 20 на 21 серпня під час наступальної операції українських військ біля с. Георгіївка Лутугинського р-ну Луганської обл., згідно з інформацією російської газети «Псковская губерния», практично повністю було знищено 1-шу роту 76-ої Псковської дивізії Повітрянодесантних військ (ПДВ) ЗС РФ: загинуло від 80 до до 140 російських десантників¹³⁷. 24 серпня поблизу селищ Кутейникове і Дзеркальне Амвросіївського р-ну Донецької обл. частини 51-ої окремої механізованої бригади (ОМБр) ЗС України вступили у бій з підрозділами ПДВ ЗС Російської Федерації, під час якого захопили в полон з особистими документами та зброєю 10 російських десантників, що належали до складу 331-го повітрянодесантного полку (Кострома) 98-ої повітрянодесантної дивізії¹³⁸. Наприкінці серпня Комітет солдатських матерів у Ставропольському краї РФ опублікував список із близько 400 прізвищ бійців Воронезько-Шумленської 19-ої окремої мотострілецької бригади (Владикавказ, Північна Осетія), 17-ої окремої гвардійської мотострілецької бригади (м. Шалі, Чечня), 8-ої окремої гвардійської мотострілецької бригади (м. Шатой, Чечня) та інших частин Збройних сил РФ, які загинули чи були поранені внаслідок бойових дій на сході України¹³⁹.

¹³⁶ В Іловайську взяли в полон російських десантників [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 20 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/20/7035337/>.

¹³⁷ «Всю роту положили»: участники боевых действий на территории Украины описывают масштаб понесенных российскими воинскими подразделениями потерь [Текст] // Псковская губерния. – 2014. – № 34 (706). – 3–9 сент.: фот.; «Псковская губерния» опубликовала разговоры десантников о гибели роты сослуживцев [Электронный ресурс] // Новая газета. – 2014. – 2 сент. – Режим доступу : <https://www.novayagazeta.ru/news/2014/09/03/105045-171-pskovskaya-guberniya-187-opublikovala-razgovory-desantnikov-o-gibeli-roty-sosluzhivtsev>.

¹³⁸ Затримані на Донбасі десантники Росії: нам брешуть про навчання [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2014. – 26 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26550407.html>; Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом: повний текст...

¹³⁹ Солдатские матери составили список из 400 убитых и раненых российских солдат [Электронный ресурс] // Телеканал Дождь. – 2014. – 27 авг. – Режим доступу : https://tvrain.ru/news/komitet_soldatskih_materej_sostavil_spisok_iz_400_ranenyh_i_ubityh_rossijskih_soldat-374625/.

У боях під м. Іловайськ, за різними даними, загинуло від не менше 150¹⁴⁰ до трохи більше ніж 200 солдатів ЗС РФ¹⁴¹, понад 330 бойовиків російських терористичних формувань; ще від близько 200¹⁴² до приблизно 300 військовослужбовців ЗС Росії були поранені¹⁴³. Загалом, за даними згаданого полковника Збройних сил України Олексія Ноздрачова, за весь період літа 2014 р. на Донбасі загинуло приблизно 1700 російських військових¹⁴⁴. Згідно оперативної інформації української розвідки, впродовж бойових дій на сході України за станом на початок вересня 2014 р. загинуло близько 2 тис. військовослужбовців Російської Федерації¹⁴⁵. Трохи більшу кількість убитих російських військових – понад 2,5 тис. – на цей самий час подала російська активістка, засновниця групи «Груз-200» Єлена Васільєва¹⁴⁶. До середини січня 2015 р., згідно з даними Є. Васільєвої, російська сторона втратила загиблими й зниклими безвісти 6242 особи¹⁴⁷.

¹⁴⁰ Хоменко С. Що сталося в Іловайську: версія Генштабу [Електронний ресурс] // Святослав Хоменко // ВВС Україна. – 2015. – 14 серп. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/08/150814_ilovaysk_hq_general_sx; КамАЗами вивозили: ветеран АТО розповів про втрати росіян під Іловайськом [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2017. – 30 серп. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-08-30/kamazami-vyvozili-veteran-ato-rasskazal-opoteryah-rossiyan-pod-ilovajskom/105637>.

¹⁴¹ Безповоротні втрати РФ на Донбасі за весь період літа 2014 року становлять 1,7 тис. осіб, – Ноздрачов [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 28 серп. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3083284/bezpovorotni_vtraty_rf_na_donbasi_za_ves_period_lita_2014_roku_stanovlyat_17_tys_osib_nozdrachov.

¹⁴² День в історії – Іловайський котел [Електронний ресурс] // Galinfo.com. – 2017. – 28 серп. – Режим доступу : https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii__ilovayskyu_kotel_267947.html.

¹⁴³ Безповоротні втрати РФ на Донбасі за весь період літа 2014 року становлять 1,7 тис. осіб, – Ноздрачов...

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Про втрати ЗС Росії в Україні...

¹⁴⁶ Російська активістка: На Донбасі загинули понад 2,5 тисячі російських військових [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – 5 вер. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/118450>.

¹⁴⁷ За три дні на Донбасі загинули 382 військових РФ, всього – понад 6 тисяч – Васильєва [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 19 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/19/7055562/>.

*Передача українськими вояками російській стороні останків знищених солдатів Збройних сил РФ, яка відбулася в рамках гуманітарного проекту ЗСУ «Евакуація 200». Станиця Луганська Луганської обл., січень 2018 р.
Foto dialog.ua*

Вартим уваги в цьому контексті є матеріал впливового американського журналу Forbes, котрий 25 серпня 2015 р. опублікував випадково оприлюднену в російському виданні «Деловая жизнь» інформацію під рубрикою «Компенсація військовослужбовцям, які брали участь у воєнних діях в Україні в 2014–2015 рр.» (невдовзі сенсаційний матеріал на веб-сайті замінили, але його оригінал вдалося зберегти у вигляді скриншотів). У тексті йшлося про суми грошових компенсацій для сімей загиблих військових – 3 млн руб. (близько 50 тис. дол. США), для тих, хто отримав інвалідність під час бойових дій, – 1,5 млн руб. (близько 25 тис. дол.) та для виплат військовим контрактникам – 1800 руб. (близько 30 дол.) за кожний день перебування в зоні воєнного конфлікту. Всього за станом на 1 лютого 2015 р. такі компенсації встигли виплатити для понад 2000 сімей загиблих та для 3200 військовослужбовців, які отримали важкі поранення і були визнані інвалідами¹⁴⁸.

¹⁴⁸ Gregory P. R. Russia May Have Inadvertently Posted Its Casualties In Ukraine: 2,000 Deaths, 3,200 Disabled [Electronic resource] / Paul Roderick Gregory // Forbes. – 2015. – 25 Aug. – Mode access : <https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2015/08/25/kremlin-censors-rush-to-erase-inadvertent-release-of-russian-casualties-in-east-ukraine/#7eea75429c58>.

Українські військові несуть пораненого під час бою поблизу м. Іловайськ, 10 серпня 2014 р. Фото ЕРА

Відомі факти, коли для приховування воєнних втрат десятки тіл загиблих солдатів ЗС РФ та бойовиків російських терористичних формувань скидали в штольні шахт. Зокрема, таке сталося вночі з 4 на 5 вересня 2014 р. поблизу м. Червонопартизанськ (нині Вознесенівка) Луганської обл.¹⁴⁹ та 18 листопада того самого року біля м. Дебальцеве Донецької обл.¹⁵⁰. Траплялися випадки, коли для того, щоб приховати участь РФ в окупації України, російські артилеристи відкривали вогонь по російських підрозділах¹⁵¹, які потрапили в засідку українських вояків.

Втрати українського війська також були значними. Начальник штабу АТО генерал-майор Віктор Назаров на початку грудня 2014 р. оприлюднив такі офіційні дані: загиблі – приблизно 1100 осіб та близько 200 тих, хто загинув унаслідок дій, не пов'язаних із вико-

¹⁴⁹ Про втрати ЗС Росії в Україні...

¹⁵⁰ РНБО: Терористи знову «поховали» кількадесят загиблих в боях росіян у штольні однієї з шахт [Електронний ресурс] // Espresso.TV. – 2014. – 18 лист. – Режим доступу : https://espresso.tv/news/2014/11/18/rnbo_teroristy_znovu_quotpokhovalyquot_kilkadesyat_zahybylykh_v_boyakh_rosiyan_u_shtolni_odniyeyi_z_shakht.

¹⁵¹ Аби приховати свою участь в окупації України російські артилеристи відкрили вогонь по російській розвідгрупі, яка потрапила у засідку [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. – 2015. – 18 трав. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2015/05/18/abi-prihovati-svoyu-uchast-v-okupaczii-ukraini-rosijski-artileristi-vidkri-vo-gon-po-rosijskij-rozvidgrupi-yaka-potrapila-u-zasidku--10026/>.

нанням визначених завдань; поранені – близько 4 тис.; зниклі безвісти – 290–300; полонені – до 300 осіб¹⁵².

Після масового введення на територію України російських військ і трагедії під Іловайськом українські сили змушені були відступити. Вони залишили н. п. Новоазовськ, Амвросіївку, Старобешеве, Комсомольське (нині Кальміуське) Донецької обл., аеропорт «Луганськ». Небезпека російської окупації нависла над м. Маріуполь. Тому для того, щоб зупинити ворожий наступ на цей майже півмільйонний центр Приазов'я, було використано раніше підготовлений для деблокування Іловайського котла резерв українських військ. Упродовж 2–5 вересня 2014 р. українські підрозділи здійснили низку вдалих бойових рейдів в районі н. п. Комсомольське – Тельманове – Новоазовськ – Староласпа. Завдяки цьому вдалося не лише відвернути загрозу від Маріуполя, а й звільнити від ворога Вугледар, Володимирівку, Благодатне, Оленівку, Миколаївку, Докучаєвськ, Новотроїцьке¹⁵³. Було зупинено поширення російської агресії та ізольовано території, підконтрольні ворогові.

МІНСЬКА ТРИСТОРОННЯ УГОДА 2014 р.

Тим часом міжнародне співтовариство, занепокоєне ескалацією бойових дій на сході України, розпочало пошуки шляхів урегулювання воєнного конфлікту. 5 вересня 2014 р. Тристороння контактна група – ОБСЄ, Україна, Російська Федерація – та представники маріонеткових «ДНР» і «ЛНР» підписали в м. Мінськ (Республіка Білорусь) тимчасову угоду про «забезпечення негайного двостороннього припинення застосування зброї» в ОРДЛО¹⁵⁴.

¹⁵² Назаров В. Начальник штабу АТО Віктор Назаров: «Щоб там не казали, «лупили» росіян ми дуже серйозно» [Електронний ресурс] / Віктор Назаров ; Максим Каменев // Insider. – 2014. – 4 груд. – Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/politics/547c442e06631/>.

¹⁵³ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – С. 20–24...; Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки)... – С. 64–65.

¹⁵⁴ ОБСЄ оприлюднила підписаний у Мінську протокол [Електронний ресурс] : документ // Радіо Свобода. – 2014. – 7 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26570262.html>.

Учасники Тристоронньої контактної групи (зліва направо): посол Росії в Україні М. Зурабов, ватажки самопроголошених «ДНР» О. Захарченко та «ЛНР» І. Плотницький, представник ОБСЄ посол Г. Тальявіні, другий Президент України Л. Кучма

На виконання цих домовленостей Верховна Рада України 16 вересня ухвалила Закон України про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей¹⁵⁵. Відповідно до Закону, тим районам Донбаського регіону, що перебували поза контролем української влади, надано особливий статус терміном на 3 роки, яким визначено тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування, діяльності органів місцевого самоврядування з метою створення там умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян. Після цього роботу міжнародної контактної групи в столиці Білорусі було продовжено, і її учасники вночі на 20 вересня 2014 р. підписали так званий Мінський меморандум¹⁵⁶, в якому йшлося про припинення застосування зброї, зупинку підрозділів і військових формувань сторін на лінії зіткнення станом на 19 вересня та встановлення на сході України 30-кілометрової зони безпеки.

¹⁵⁵ Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». 16 вересня 2014 р. № 1680-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>.

¹⁵⁶ ОБСЄ оприлюднила підписаний у Мінську протокол [Електронний ресурс] : документ // Радіо Свобода. – 2014. – 7 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26570262.html>.

Проте, прагнучи дестабілізувати Україну і змусити її відмовитися від проголошеної стратегії на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур і набуття повного членства в НАТО, Росія не збиралася дотримуватися режиму припинення вогню. Характеризуючи поведінку російського керівництва на Донбасі, редакція впливової американської газети The Washington Post слушно зауважила: «Путін застосував хитрощі, обман і брехню, щоб прикрити операції та їхні цілі. Під час переговорів та конференцій із західними дипломатами його представники постійно погоджувалися на мирні плани, у той час як російські наземні сили продовжували артилерійські обстріли та бомбардування»¹⁵⁷. Тому під час перемир'я, незважаючи на деяке зниження інтенсивності бойових дій, ворог не припинив обстрілів сил АТО (з часу підписання Мінських угод до 24 листопада 2014 р. загальна кількість порушень російською стороною режиму припинення вогню склала майже 3,5 тис. разів¹⁵⁸), не відійшов від лінії розмежування та продовжував проводити наступальні операції.

Внаслідок цього, згідно з даними МЗС України, за два місяці «перемир'я» загинуло понад 100 українських вояків та близько 600 було поранено¹⁵⁹. Загалом, як ішлося у звіті Управління верховного комісара ООН з прав людини, впродовж 6 вересня – 18 листопада 2014 р. у зоні бойових дій на сході України було зареєстровано 957 загиблих¹⁶⁰. Свідченням ігнорування бойовиками Мінських домовленостей та ухваленого на їх виконання Закону України про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донець-

¹⁵⁷ Для прикриття російських операцій на Донбасі Путін застосовував брехню – The Washington Post [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2016. – 9 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27910063.html>.

¹⁵⁸ Террористи нарушили минские договоренности почти три с половиной тысячи раз [Электронный ресурс] // Новое время. – 2014. – 24 нояб. – Режим доступа : <https://nv.ua/ukraine/shtab-ato-podschtal-skolko-raz-terroristy-narushali-minskie-dogovorennosti-21916.html>.

¹⁵⁹ За два місяці «перемир'я» в Донбасі загинуло понад 100 українських військових [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 4 лист. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/za-dva-misyaci-peremir-ya-v-donbasi-zaginulo-ponad-100-ukrayinskih-viyskovih-155713_.html.

¹⁶⁰ Дорощ С. Річниця Мінських угод: конфлікт на роки? [Електронний ресурс] / Світлана Дорощ // BBC Україна. – 2015. – 4 вер. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150904_minsk_agreement_anniversary_sd.

кої та Луганської областей стали псевдовибори 2 листопада 2014 р.¹⁶¹ «голів» і «народних рад» «ДНР» та «ЛНР».

БОЇ НА ДЕБАЛЬЦЕВСЬКОМУ ПЛАЦДАРМІ

Прагнучи дестабілізувати ситуацію в Україні, РФ ігнорувала режим припинення вогню¹⁶² та вживала заходів для розхитування ситуації на українській території поза зоною проведення АТО. З цією метою вона підтримувала «п'яту колону»¹⁶³, намагалася будь-яким чином залякати населення, звинуватити українську владу в неспроможності підтримувати порядок в державі тощо. Лише до жовтня 2014 р. ворогом було зруйновано 55 мостів, із них 16 – залізничні, 36 – шляхопроводи і автомобільні мости та 3 – пішохідні¹⁶⁴. Наприкінці 2014 р. російські спецслужби вчинили терористичні та диверсійні акти на цивільних об'єктах у Харкові, Одесі, Маріуполі. Зокрема, підтвердженням їхньої високої кваліфікації стало синхронне виведення з ладу 23 грудня залізничного мосту в Маріуполі та 24 грудня залізничної колії в Одесі. Було зафіксовано проникнення та дії на території нашої країни близько 80 диверсійно-розвідувальних груп¹⁶⁵ ворога.

Росія також усіяло перешкоджала діяльності СММ ОБСЄ на території ОРДЛО та відмовляла Україні в праві на відновлення контролю за східною ділянкою українсько-російського державного кордону.

¹⁶¹ СБУ порушила справу щодо «виборів» в «ДНР» і «ЛНР» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 2 лист. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/sbu-porushila-spravu-schodo-viboriv-v-dnr-i-lnr-155538_.html.

¹⁶² Наперекір оголошенню про повне припинення вогню з 9 грудня 2014 р., російські збройні формування з означеного часу до 15 січня 2015 р. здійснили по українських військах щонайменше 1052 обстріли, а загалом, у період із 5 вересня 2014 р. по 15 січня 2015 р., – щонайменше 21 250 обстрілів. Як наслідок, 220 українських воєнків загинули, 1067 отримали поранення [Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років...].

¹⁶³ «П'ята колона» – термін періоду громадянської війни в Іспанії 1930-х років, яким позначають організації та осіб, що діють в інтересах чужих держав, проти влади своєї країни; синонім колективного зрадництва та шпигунства.

¹⁶⁴ За час АТО бойовики зруйнували 55 мостів – начальник інженерних військ [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2014. – 17 жовт. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/army/997392-za-chas-ato-boyoviki-zruynuvali-55-mostiv-nachalnik-injenernih-viysk.html>.

¹⁶⁵ Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років...

Стела-символ Дебальцевого, яку після окупації міста російські загарбники спиляли й вивезли до Москви для виставки. Фото Focus.ua

Це давало їй змогу приховати від світу гуманітарну, економічну і екологічну катастрофу, яку вона створила на Донбасі¹⁶⁶, та постійно забезпечувати свої регулярні і терористичні війська новою технікою, зброєю, особовим складом. Як наслідок, згідно з даними секретаря РНБО України О. Турчинова, на початку 2015 р. на окупованій частині Донбасу перебувало 36 тис. бойовиків російських формувань, у тому числі 8 тис. солдатів регулярних військ ЗС РФ (за оцінками американських військових – близько 12 тис.¹⁶⁷), які мали на озброєнні 542 танки, до 990 бойових броньованих машин, 694 одиниці РСЗВ, 4 одиниці тактичних ракетних комплексів «Точка-У», до 57 одиниць зенітно-ракетних комплексів (ЗРК)¹⁶⁸. Посол США в Україні Джеффері Пайєтт із цього

¹⁶⁶ Росія приховує катастрофу, яку створила на Донбасі – Волкер [Електронний ресурс] / Курт Волкер // Українська правда. – 2018. – 7 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/7/7188568/>.

¹⁶⁷ Шаманська А. В Україні 12 тисяч російських солдатів – американський генерал [Електронний ресурс] / Анна Шаманська // Радіо Свобода. – 2015. – 5 бер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26883112.html>.

¹⁶⁸ Турчинов: Російська армія може піти у наступ [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 15 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/15/7055116/>.

приводу навіть зауважив, що «бойовики мали більше озброєння з танками, БТрами, артилерією та ракетними системами, ніж деякі країни НАТО та Європи»¹⁶⁹. Тоді само вздовж кордону з Україною у повній бойовій готовності перебувало близько 52 тис. російських військових зі значним наступальним потенціалом: понад 300 танків, більш як 1800 бойових броньованих машин, до 360 бойових літаків і ударних гвинтокрилів¹⁷⁰.

Зосередивши на території ОРДЛО значні запаси зброї та військової техніки, російські регулярні й терористичні війська наприкінці січня 2015 р. розпочали масштабний наступ на так званий Дебальцевський плацдарм, що у Донецькій обл. Ворог прагнув будь-якою ціною ліквідувати «дебальцевський виступ», котрий на кілька десятків кілометрів уклинювався в територію маріонеткової «ДНР», оточити і розгромити там українське військо, розвинути наступ і захопити міста Артемівськ, Краматорськ та, за сприятливих умов, Харків¹⁷¹. Завдання українців полягало в тому, щоб не допустити просування російських військ углиб української території. За інформацією Генштабу ЗС України, загальна чисельність ворожих сил становила до 19 тис. осіб; у їхньому розпорядженні в районі Дебальцевого було до 120 танків, до 180 артилерійських систем, до 60 одиниць РСЗВ.

Кількісні параметри українських підрозділів, зосереджених у районі Дебальцевського плацдарму, були значно нижчими: 5,2 тис. бійців, 50 танків, 40 артилерійських систем, 15 одиниць РСЗВ¹⁷². Також росіяни використовували літаки-штурмовики, які здійснювали політ на гранично малій висоті над нашими підрозділами, зокрема під час боїв за м. Вуглегірськ, що за 12 км від м. Дебальцеве, а українці – гвинтокрили Мі-24 та Мі-8, щоправда, їхні удари були

¹⁶⁹ Посол США навів супутникові знімки з російськими танками під Дебальцевим [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – 14 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/129880>.

¹⁷⁰ Турчинов: Російська армія може піти у наступ...

¹⁷¹ Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі...; Шрамович В. Рік потому: як виходили з Дебальцевого [Електронний ресурс] / В'ячеслав Шрамович // BBC Україна. – 2016. – 5 лют. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/02/160120_debaltseve_vj_anniversary_vs.

¹⁷² Там само.

невдалими¹⁷³. Унаслідок запеклих боїв¹⁷⁴, які тривали з 27 січня по 18 лютого, російським військам вдалося ліквідувати «дебальцевський виступ» та захопити, зокрема, такі важливі для транспортного сполучення населені пункти, як Вуглегірськ, Чорнухине, Дебальцеве.

Евакуація цивільного населення з Дебальцевого. 5 лютого 2015 р.

Однак значні втрати, завдані ворогові, змусили його відмовитися від подальших наступальних дій і захоплення нових територій та дали змогу українським підрозділам уникнути оточення, вийти з району Дебальцевого, утримати бар'єрний рубіж по р. Луганка і закріпитися на плацдармі Луганське – Троїцьке – Попасна. За офіційними даними, під час бойових дій в районі Дебальцевого в період з 15 січня по 18 лютого українці втратили 110 бійців загиблими, 270 – пораненими, 7 – полоненими, 18 – зниклими безвісти (за весь час оборони Дебальцевського плацдарму загинуло 136 українських вояків та 331 було поранено).

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Під час боїв на Дебальцевському плацдармі росіяни вдавалися до заходів психологічного впливу на українських вояків, яким надсилали адресні СМС-повідомлення з погрозами та вимогами здати свої позиції. Рідні та близькі наших військових також отримували СМС-повідомлення подібного змісту [Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі...].

Бій поблизу м. Дебальцеве Донецької обл. Фото ТСН

Дещо інші дані про втрати подав журналіст Ю. Бутусов. На його думку, впродовж 18 січня – 21 лютого 2015 р. загинули та пропали безвісти понад 250 бійців¹⁷⁵. Значними також були матеріальні втрати українських військ – близько 30% техніки було знищено¹⁷⁶.

Ворожі втрати в боях з 24 січня по 19 лютого 2015 р., згідно з даними Генштабу ЗСУ, склали: особового складу – до 870 осіб; ракетно-артилерійського озброєння – до 50 одиниць, бронетанкового озброєння та техніки – до 110 одиниць, автомобільної техніки – до 24 одиниць¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Бутусов Ю. Цена Дебальцево – боевые потери ВСУ. Правда про «самую успешную операцию по выводу из Дебальцево» [Электронный ресурс] / Юрий Бутусов // Цензор. NET. – 2015. – 8 авг. – Режим доступа : https://censor.net.ua/resonance/347010/tsena_debaltsevo_boevye_poteri_vsu_pravda_pro_samuyu_ospeshnuyu_operatsiyu_po_vyvodu_iz_debaltsevo.

¹⁷⁶ Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі...

¹⁷⁷ Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років...

ПЕРЕГОВОРИ «НОРМАНДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ» В МІНСЬКУ 2015 Р. ТА ЇХНІ НАСЛІДКИ

Перебіг бойових дій на Дебальцевському плацдармі значною мірою вплинув на переговори у Мінську, де 11–12 лютого 2015 р. зустрічалися лідери країн «нормандської четвірки»^{178*} – Президент України Петро Порошенко, канцлер Німеччини Ангела Меркель, президенти Франції Франсуа Олланд і Російської Федерації Володимир Путін. Останній намагався радикально змінити хід перемовин і змусити співрозмовників піти на фундаментальні поступки, погрожуючи тим, що декілька тисяч українських бійців оточено в районі Дебальцевого і їх буде знищено, якщо не складуть зброю¹⁷⁹.

Лише завдяки неймовірним зусиллям українського війська, яке не допустило ворожій блокади, путінський шантаж було нівельовано і ситуацію в Мінську вдалося втримати в конструктивному руслі. 12 лютого за підсумками 16-годинних переговорів лідерів чотирьох країн та учасників Тристоронньої контактної групи було ухвалено «Комплекс заходів з виконання Мінських угод»¹⁸⁰. Зокрема, він передбачав негайне й всеосяжне припинення вогню в окремих районах Донецької і Луганської областей України, відведення важких озброєнь обома сторонами на рівні відстані, моніторинг та верифікацію ОБСЄ режиму припинення вогню і відведення важкого озброєння, амністію бойовиків, звільнення всіх заручників, відновлення повного контролю

¹⁷⁸ «Нормандська четвірка», нормандський формат – тип зустрічей лідерів України, Німеччини, Франції й Росії, щодо вирішення проблеми російсько-української війни. Назва зумовлена тим, що перша зустріч керівників згаданих держав відбулася 6 червня 2014 р. в м. Бенувіль, що в Нормандії (Франція). Другу зустріч у такому ж форматі проведено 16–17 жовтня того самого року в м. Мілан (Італія), третю – 11–12 лютого 2015 р. в м. Мінськ (Білорусь). Під час перших двох зустрічей істотних результатів не було досягнуто.

¹⁷⁹ Коваленко О. Дебальцівський плацдарм. Невідомі подробиці операції та переговорів у Мінську [Електронний ресурс] / Оксана Коваленко // Українська правда. – 2016. – 18 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/02/18/7099435/>; Путин: Исходим из того, что окруженные в Дебальцево украинские военные сложат оружие [Электронный ресурс] // Сегодня. – 2015. – 12 февр. – Режим доступа : <https://www.segodnya.ua/politics/putin-ishodim-iz-togo-chto-okruzhennyye-v-debalcevo-ukrinskije-voennye-slozhat-oruzhie-592034.html>.

¹⁸⁰ Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – 12 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/129751>.

Лідери країн «нормандської четвірки» (президент РФ В. Путін, канцлер Німеччини А. Меркель, президенти Франції – Ф. Олланд та України – П. Порошенко) перед переговорами в Мінську (Білорусь). 11 лютого 2015 р. Фото ЕРА/UPG

над державним кордоном з боку українського уряду, виведення всіх іноземних військ з території України, ухвалення українським парламентом законодавства про особливий статус ОРДЛО.

Заходи з виконання Мінських угод мали бути реалізовані до кінця 2015 р. Однак як свого часу вересневі Мінські домовленості 2014 р., так і лютневі 2015 р. ворог всіляко ігнорував. Тому чи не єдиним здобутком переговорників з «нормандської четвірки» стало обмеження воєнної ескалації, зумовлене тим, що запровадження нових санкцій проти Росії пов'язали зі станом виконання нею Мінських угод. Масштабні бойові дії рівня іловайських чи дебальцевських припинилися. Від лінії фронту відведено на дистанцію стрільби такі небезпечні види важких озброєнь калібром понад 100 мм, як «Ураган», «Торнадо», «Смерч», «Точка-У» та інші. Також певною мірою виконано вимогу про те, щоб під наглядом СММ ОБСЄ противники розвели на 15 км углиб контрольованих територій «Гради», танки, міномети й артилерію калібром менше 100 мм¹⁸¹.

¹⁸¹ Марчук Є. Євген Марчук: Між війною і виборами має пройти час: що більше, то краще – 5 років мінімум [Електронний ресурс] / Євген Марчук ; Михайло Глуховський // День. – 2016. – 23 серп. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/top-net/evgen-marchuk-mizh-viynoyu-i-vyboramy-maye-proyty-chas-shcho-bilshe-krashche-5>.

► Те, що російські терористичні війська обстрілювали окуповані ними населені пункти для дискредитації українських воїнів, визнавали самі представники цих терористичних формувань. Зокрема, один із них – Андрій Комов у соцмережі «Вконтакте» розповів як ватажок бойовиків «ЛНР» Ігор Плотницький і «міністр внутрішніх справ» «ЛНР» Ігор Корнет у 2014 р. влаштували обстріл Луганська: «Він [Корнет. – М. Л.] планував разом із Плотницьким обстріл Луганська й особисто був присутній, коли батальйон «Зоря», розвернувши свої гармати в бік Луганська, почав його обстрілювати. Він був першим серед тих, хто кричав на весь Луганськ, що це «укропи» знищують мирне населення «ЛНР» [Російські найманці визнали, що вони самі вели провокаційні обстріли Луганська у 2014 році [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 6 серп. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3079915/rosiyiski_nayimantsi_vyznaly_scho_vony_sami_vely_provokatsiyini_obstrily_luganska_u_2014_rotsi].

Особливий цинізм російських бойовиків полягав у тому, що вони спеціально обстрілювали українські позиції з РСЗВ, встановлених у житлових кварталах населених пунктів, зокрема, Донецька, щоб, спровокувавши вояків на відповідь, піддати небезпеці життя мирних мешканців. До такого висновку дійшла міжнародна група слідчих Bellingcat, проаналізувавши супутникові знімки, відео, звіти ОБСЄ, повідомлення мешканців у соцмережах [Гради «ДНР» стреляють із жильих кварталів Донецька [Електронний ресурс] // Bellingcat. – 2017. – 2 февр. – Режим доступу : <https://ru.bellingcat.com/novosti/ukraine/2017/02/02/donetsk-residential-grad-ru/>].

У результаті російсько-українська війна набула позиційного характеру вздовж усієї лінії зіткнення протиборчих сторін (на середину 2016 р. її довжина становила 426 км¹⁸²). Домінуючими стали такі гібридні компоненти війни з боку ворога, як обстріли населених пунктів окупованих територій для дискредитації Збройних сил України, провокативні обстріли позицій українських військ (лише за першу добу «тиші» було зафіксовано 112 обстрілів із різних вигів зброї¹⁸³), щоб змусити їх відкривати вогонь у відповідь, прагнення деморалізувати бойовий дух наших вояків, перешкоджання діяльності СММ ОБСЄ, безпідставні звинувачення України тощо.

¹⁸² Марчук Є. Євген Марчук: Між війною і виборами має пройти час...

¹⁸³ Фронтіві зведення зі сходу за 16 лютого. Перемир'я немає [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2015. – 16 лют. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3480239-frontovi-zvedennia-zi-skhodu-za-16-luitoho-peremyria-nemaie>.

Евакуація поранених і загиблих українських вояків під час боїв на Світлодарській дузі. Фото Деро.иа

Час від часу позиційна війна на українсько-російському фронті загострювалася. Серед найзапекліших зіткнень – бої 18–19 грудня 2016 р. на Світлодарській дузі¹⁸⁴, в районі м. Світлодарськ Донецької обл., та 29 січня – 9 лютого 2017 р. в районі м. Авдіївка на Донеччині¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Внаслідок активних бойових дій на Світлодарській дузі 5 українських вояків загинули, 6 отримали поранення, ще 10 – травми й контузії. Втрати противника, який був вимушений відійти, покинувши при цьому військово майно та спорядження російського виробництва, за даними розвідки, становили щонайменше 25 осіб убитими та до 30 поранених [Бої на Світлодарській дузі: ЗСУ зазнали найважчих втрат за останні 5 місяців [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2016. – 19 груд. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/1686082-boji-na-svitlodarskiy-duzi-zsu-zaznali-nayvajchih-vtrat-za-ostanni-5-misyatsiv.html>].

¹⁸⁵ 29 січня 2017 р. бойовики російсько-терористичних формувань здійснили спробу штурму позицій Збройних сил України в районі м. Авдіївка Донецької обл. Українські бійці дали відсіч окупантам, змусивши їх відступити, а потім перейшли в контратаку, захопивши у супротивника нові позиції. У відповідь ворог лише за перший тиждень боїв у Авдіївці здійснив 40 довготривалих обстрілів українських позицій із великокаліберної артилерії та РСЗВ, під час яких випустив близько 6000 снарядів. Місто з

Відповідаючи на запитання кореспондента німецької щоденної ілюстрованої газети Bild про те, що, згідно зі звітами ОБСЄ, вогонь на Донбасі ведуть, як російські бойовики, так й українські військові, спецпредставник Держдепартаменту США Курт Волкер заявив, що в українській армії є право відкривати вогонь у власній країні. «Звичайно, українці стріляють в бою, – відзначив він, – але ви повинні розуміти, що все відбувається на території України. Нормально, що країна має своїх солдатів в своїй державі. І ненормально для однієї країни мати своїх солдатів в іншій державі. Це ситуація на Сході України». К. Волкер також звернув увагу на різновиди порушень припинення вогню. «Якщо ви захищаєте селище у вашій країні, і ви потрапляєте під мінометний вогонь, це одне порушення. Якщо ви тоді відстрілювались в напрямку, звідки вівся обстріл, це теж порушення. Це характер фрази «обидві сторони». Це досить точно, але це також спотворює природу проблеми», – пояснив американський спецпредставник [Volker K. Putin wird seine Beteiligung am Ukraine-Krieg leugnen [Electronic resource] / Kurt Volker ; Julian Röppcke // Bild. – 2018. – 6 Jul. – Mode access : <https://www.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/ukraine-sondergesandter-56223276.bild.html>].

Вони були спричинені спробами російських військ захопити додаткову українську територію і призвели до різкого збільшення кількості поранених і загиблих як обабіч фронту, так і серед мирного населення, котре, зокрема в Авдіївці, ледь не зазнало гуманітарної катастрофи. У той самий час українські вояки впродовж 2016–2018 рр. не лише не віддали ворогові жодного метра рідної землі, а й намагалися відновити контроль над тими українськими територіями, які, відповідно до Мінських домовленостей, належали до юрисдикції України.

населенням більш ніж 30 тис. осіб зазнало серйозних руйнувань та жертв (станом на 3 лютого 2017 р. загинули чотири й отримали поранення десять місцевих жителів) і опинилося на порозі гуманітарної катастрофи: було порушено тепло-, електро- і енергопостачання, призупинив роботу коксохімічний завод. Унаслідок боїв та ворожих обстрілів 10 вояків Збройних сил України загинули, ще 66 отримали поранення. Втрати ворога, згідно з даними Головного управління розвідки (ГУР) Міністерства оборони України, за станом на 31 січня 2017 р. налічували 42 військовослужбовці 1-го армійського корпусу (Донецьк) ЗС РФ, тіла яких знаходилися в моргах лікарень Донецька [Бої під Авдіївкою: головне [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2017. – 4 лют. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/boyi-pid-avdiyivkoju-golovne-231776_.html; Рощенко О. За тиждень в Авдіївці загинули 10 бійців ЗСУ, поранено 66 [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2017. – 3 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/3/7134333/>].

Зокрема, лише в 2017 р. вони на деяких напрямках просунулися на 10 і більше кілометрів¹⁸⁶, покращивши свої бойові позиції.

Нові можливості для захисту української території й українських громадян покликаний забезпечити Указ Президента України П. Порошенка від 30 квітня 2018 р. Ним введено в дію рішення РНБО про зміну формату широкомасштабної антитерористичної операції, запровадженої в 2014 р. Замість АТО розпочато операцію Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях, відповідно до плану операції Об'єднаних сил¹⁸⁷ (ООС)¹⁸⁸. Безпосередню відповідальність за забезпечення відсічі широкомасштабної збройної агресії РФ покладено на командувача Об'єднаних сил генерал-лейтенанта Сергія Наєва.

*Командувач Об'єднаних сил
генерал-лейтенант
Сергій Наєв*

¹⁸⁶ Турчинов: у 2017 році ЗСУ на Донбасі просунулися на понад 10 кілометрів [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 12 лют. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29035811.html>.

¹⁸⁷ Від початку проведення Операції об'єднаних сил на сході України, з 30 квітня до середини серпня 2018 р., Збройні сили взяли під контроль 15 кв. км української території [За час ООС українські військові повернули 15 кв. км території на Донбасі під свій контроль – Наєв [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 16 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-terytoria-naev-oos/29437300.html>].

¹⁸⁸ 30 квітня розпочалась операція Об'єднаних сил із відсічі та стримування збройної агресії Росії на Донбасі – Президент підписав Указ [Електронний ресурс] // Президент України: офіційне інтернет-представництво. – 2018. – 30 квіт. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/30-kvitnya-rozpochalas-operaciya-obyednanih-sil-iz-vidsichi-47206>.

Аналізуючи проблеми врегулювання російсько-української війни, Курт Волкер, призначений у 2017 р. спецпредставником Держдепартаменту США з питань України, назвав основною з них ту, що «Росія продовжувала заперечувати свою роль [на Донбасі. – М. Л.]. Росія наполягала, що вона не має нічого спільного з тими силами, які вона контролювала і якими керувала, що вона не має нічого спільного з сепаратистськими урядами, які вона встановила і де вона змінювала керівництво за своїм бажанням...»¹⁸⁹. Також РФ блокувала введення миротворців на територію ОРДЛО, вимагаючи домовлятися про це з представниками «ДНР» та «ЛНР», щоб таким чином, за словами К. Волкера, «легітимізувати їхню присутність і призвести до затягання конфлікту»¹⁹⁰.

*Спецпредставник Державного департаменту США
з питань України Курт Волкер під час перебування у прифронтовій Авдіївці,
Донецька область, 23 липня 2017 р.
Фото Radiosvoboda.org*

¹⁸⁹ Бегратенко О. Волкер: затягуючи конфлікт, Росія хоче долучити ДНР/ЛНР до питання миротворців [Електронний ресурс] / Оксана Бегратенко // Голос Америки. – 2017. – 19 груд. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/rosija-zatjahujuchy-konflikt/4170335.html>.

¹⁹⁰ Бегратенко О. Волкер: затягуючи конфлікт, Росія хоче долучити ДНР/ЛНР до питання миротворців...

За цих обставин спецпредставник Держдепартаменту США з питань України дійшов висновку, що мирного врегулювання російсько-української війни можливо досягти «тільки за умови усунення російських сил і російського керівництва, усунення командування та контролю бойовиків, присутніх на Донбасі»¹⁹¹. При цьому нагальне завдання України – врахувати досвід конфліктів у Придністров'ї й Південній Осетії¹⁹² та не допустити трансформації РФ як сторони російсько-української війни, що закріплено в законодавстві України, на посередника між Українською державою та колаборантами ОРДЛО.

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО РОСІЇ

Як свого часу анексію Криму, провідні міжнародні організації та країни світу також засудили російську агресію на сході України. Так, Парламентська Асамблея ОБСЄ 1 липня 2014 р. більшістю голосів ухвалила резолюцію «Очевидне, грубе та не виправлене порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією»¹⁹³, якою засудила військову агресію Росії проти України та висловила «тверду підтримку суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України». 5 вересня у Декларації Вельського саміту НАТО «рішуче засуджено ескалацію подій та незаконне військове втручання Росії в Україну» і висловлено вимогу, щоб РФ відвела свої війська з України та від її кордонів, зупинила потік зброї, обладнання, людей і грошей через кордон для бойовиків¹⁹⁴.

¹⁹¹ Бедратенко О. Волкер: зтягуючи конфлікт, Росія хоче долучити ДНР/ЛНР до питання миротворців...

¹⁹² Якщо ранні домовленості щодо призупинення збройного протистояння в конфліктах у Придністров'ї й Південній Осетії закріплювалися двосторонніми угодами Молдови і Грузії з Росією, то вже невдовзі Москва залишила за собою роль посередника, а статус сторін конфлікту було офіційно закріплено між Молдовою і Грузією з одного боку та сепаратистськими утвореннями – з іншого [Снігир О. Російський експансіонізм у Молдові, Грузії та Україні: паралелі й відмінності [Текст] / Олена Снігир // Дзеркало тижня. – 2018. – № 18–19 (19–25 трав.)].

¹⁹³ ПА ОБСЄ визнала Росію військовим агресором [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 1 лип. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/1/7030663/>.

¹⁹⁴ Декларація Уельського саміту: видана главами держав та урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради в Уельсі [Електронний ресурс] // Організація Пів-

Такі ж вимоги містилися у Спільній заяві Комісії Україна – НАТО від 2 грудня 2014 р.¹⁹⁵ та інших документах Північноатлантичного альянсу¹⁹⁶. Раніше, 17 вересня того самого року, Комітет міністрів Ради Європи закликав Росію вивести всі свої війська з території України, включаючи незаконно окуповану територію Автономної Республіки Крим, та утриматись від будь-якої подальшої військової інтервенції в Україну¹⁹⁷. Про це ж ішлося в резолюціях ПАРЄ від 27 січня і 25 червня 2015 р.¹⁹⁸, інших документах і заявах міжнародних інституцій та іноземних країн¹⁹⁹, починаючи від 2014 р.

Важливим чинником міжнародних заходів щодо обмеження воєнної ескалації на Донбасі стали санкції. Крім згаданих заходів впливу за

нічноатлантичного договору. – 2014. – 5 вер. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=uk.

¹⁹⁵ 30 квітня розпочалась операція Об'єднаних сил із відсічі та стримування збройної агресії Росії на Донбасі – Президент підписав Указ [Електронний ресурс] // Президент України: офіційне інтернет-представництво. – 2018. – 30 квіт. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/30-kvitnya-rozpochalas-operaciya-obyednanih-sil-iz-vidsichi-47206>.

¹⁹⁶ Офіційні тексти [Електронний ресурс] // Організація Північноатлантичного договору. – 2015–2017. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts.htm?query=&date_from=&date_to=&sort=date:D:S:d1&start=0-10.

¹⁹⁷ Коментар МЗС України щодо рішення Комітету Міністрів Ради Європи від 17 вересня 2014 року [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2014. – 18 вер. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247613574>.

¹⁹⁸ Резолюція ПАРЄ щодо України: коментований переклад [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – 28 січ. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/28/7030164/>; ПАРЄ ухвалила резолюцію по Україні – Росію визнали агресором і окупантом [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/06/25/7035276/>.

¹⁹⁹ Обама порівняв російську агресію з нацизмом [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 3 вер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/3/7036632/>; Ештон наполегливо порадила РФ відвести війська з України [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 13 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022261/>; МЗС Британії: Заворушення в Україні спланувала Росія [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 14 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022381/>; Сидорук Т. Роль ФРН у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту [Електронний ресурс] / Тетяна Сидорук // Аналітичний центр «Борисфен Інтел». – 2016. – 21 лют. – Режим доступу : http://bintel.com.ua/uk/article/rol_frg_v_formirovanii_obshej_pozicii_es_2/.

анексію Криму, міжнародна спільнота також покарала Російську Федерацію за її подальшу збройну агресію проти України. Так, 16 липня 2014 р. США ввели перші санкції щодо ключових секторів економіки Росії, під які потрапила низка російських компаній військово-промислового комплексу, нафтогазового сектору, фінансових установ, а також окремі політики та військові РФ, представники антидержавних сил в Україні. Тоді само санкції проти ряду осіб і російських компаній, причетних до порушення територіальної цілісності та суверенітету України, розширив ЄС²⁰⁰.

Санкції проти РФ – це боляче!
Фотокіраж Blackseanews.net

Приводом до нових санкційних заходів щодо Росії став той факт, що 17 липня 2014 р. бойовики російських терористичних військ поблизу окупованого ними м. Торез Донецької обл. збили пасажирський літак Боїнг-777 «Малазійських авіаліній», що виконував рейс Амстердам (Нідерланди) – Куала-Лумпур (Малайзія). Жертвами терористичного акту стали 298 осіб, у тому числі 80 дітей, із вісімнадцяти країн світу: Нідерландів, Малайзії, Австралії, Індонезії, Великої Британії та інших. Речі загиблих розграбували мародери з числа російських терористів, найманців і їхніх місцевих посіпака²⁰¹.

²⁰⁰ Шаповал Ю. І. Міжнародні санкції та їхні наслідки для фінансового ринку РФ...; Хара О. Санкційний зашморг для Кремля...; Два роки санкцій: Хто і як пресує Путіна...; Данилишин Б. Новий етап санкцій...

²⁰¹ Роковини катастрофи МН17: як змінювалася брехня Російської Федерації [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2017. – 17 лип. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2268145-rokovini-katastrofi-mh17-ak-zminuvalasabrehna-rosijskoi-federacii.html>; Нідерланди й Австралія поклали на РФ відповідальність за катастрофу МН17 – заява [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/25/7082200/>.

▶ За однією з версій експертів, літак Боїнг-777 «Малазійських авіаліній» було збито випадково. Насправді, як вважає В. Наливайченко, який очолював СБУ, коли сталася трагедія, Росія шукала формального приводу, щоб оголосити повномасштабну війну Україні. Для цього в Кремлі вирішили збити над українською територією пасажирський літак російського «Аерофлоту», який у той самий час, приблизно на тій самій висоті летів із Москви на Кіпр (на ньому було 157 пасажирів і також більшість – діти), звалити цей злочин на Збройні сили України й таким чином виправдати свою воєнну інтервенцію [«Бук», з якого було збито «Боїнг» рейсу МН-17, могли завезти, щоб збити літак «Аерофлоту» [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2016. – 2 жовт. – Режим доступу : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/373922.html>].

Однак кремлівські плани знівелювали російські військові 53-ї зенітної ракетної бригади ППО, базованої в м. Курськ (РФ), котрі поцілили в інший літак [НАТО і ЄС закликали Росію визнати провину за авіакатастрофу рейсу МН17 [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/nato-i-yes-zaklikali-rosiyu-viznati-provinu-za-avyakatastrofu-reysu-mh17-278813_.html].

Уже 25 липня того самого року Європейський Союз оприлюднив додаткові санкції щодо РФ, під дію яких потрапили група російських високопосадовців, інспіровані Росією такі територіальні утворення, як «Донецька народна республіка», «Луганська народна республіка», «Федеративна держава Новоросія», та низка антиукраїнських воєнізованих формувань. Через кілька днів, у період 29 липня – 1 серпня, ЄС запровадив проти Російської Федерації санкції третього рівня. Вони стосувалися енергетичного й фінансового секторів, продукції військового й подвійного призначення, окремих осіб; передбачали заборону експорту і реекспорту до Росії високотехнологічного обладнання. Впродовж другої половини 2014 – 2015 р. ЄС, а також такі країни, як Україна, США, Японія, Швейцарія, Ізраїль, Канада, Німеччина, Австралія, Франція, Норвегія, Чорногорія, Ісландія, Албанія, Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Грузія та інші, розширили список обмежувальних заходів щодо РФ²⁰².

²⁰² За підрахунками дослідників, лише в 2015 р. загальні втрати від міжнародних санкцій щодо РФ склали 97 млрд євро. 61% цих збитків зазнали російські компанії. Держави Заходу втратили від санкцій до 37,5 млрд євро, 90% з яких припало на європейські країни. Зокрема, втрати Німеччини становили 40%,

У 2016–2017 рр. ЄС та США продовжили дію санкцій проти Росії через її агресію щодо України²⁰³. Особливо вагомим став підписаний 2 серпня 2017 р. президентом США Дональдом Трампом закон «Протидія супротивникам Америки через санкції», яким РФ прирівняно до таких світових країн-ізоїв, як Північна Корея та Іран. Окрім посилення санкцій щодо названих держав, важливе місце в документі відведено підтримці суверенітету і територіальної цілісності України. Зокрема, в ньому вміщено вимоги до влади РФ вивести з території України російські війська, передати контроль над зовнішнім кордоном України українському уряду, припинити дії, які завдають шкоди Українській державі, тощо.

Також законом передбачено пріоритетну підтримку енергетичної безпеки України та заборону президентів США відмінити як нові, так і попередні антиросійські санкції без згоди Конгресу США²⁰⁴. Остання позиція була зумовлена тим, що президент Д. Трамп надміру толерантно ставився до дій президента РФ В. Путіна²⁰⁵ та виявляв певну психологічну залежність від нього.

Великої Британії – 7,9%, Франції – 4,1%. Збитки США оцінено в 0,6% [Deutschland trägt Hauptlast der Russland-Sanktionen [Electronic resource] // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2017. – 14 dezemb. – Mode access : <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/mehr-wirtschaft/russland-sanktionen-deutschland-traegt-hauptlast-15340046.html>; Німеччина зазнає найбільших збитків через санкції проти РФ – ЗМІ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 14 груд. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>].

²⁰³ Шаповал Ю. І. Міжнародні санкції та їхні наслідки для фінансового ринку РФ...; Хара О. Санкційний зашморг для Кремля...; Два роки санкцій: Хто і як пресує Путіна...; Данилишин Б. Новий етап санкцій...

²⁰⁴ Президент США підтримав закон щодо посилення санкцій проти Росії [Електронний ресурс] // Посольство України в Сполучених Штатах Америки. – 2017. – 2 серп. – Режим доступу : <https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/58882-prezident-sshapidtrimav-zakon-shhodo-posilennya-sankcij-proti-rosiji>.

²⁰⁵ Президент США Дональд Трамп у розмовах з президентом Європейської ради Дональдом Туском у липні 2018 р. не приховував, що «має менші захоплення щодо України і більше розуміння того, що зробила Росія в Україні» [Туск: Трамп не приховує, що бажання зрозуміти РФ у нього сильніше за захоплення Україною [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 14 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/14/7084411/>].

НАСЕЛЕННЯ РФ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНУ

Більшість населення РФ поставилася до міжнародних санкцій байдуже, а обмеження російського бізнесу, погіршення іміджу Росії та негативне сприйняття росіян у світі викликали в російському суспільстві зворотній ефект – озлоблення щодо США, України, ЄС, які нібито перешкоджали посиленню РФ. Згідно з результатами соціологічного опитування російського аналітичного центру Юрія Левади «Левада-Центр», проведеного в травні 2017 р., 69% росіян вважали найбільшим ворогом США, 50% – Україну (у 2016 – 48%, 2015 – 37%, 2014 – 30%), по 24% – Латвію, Литву і Німеччину²⁰⁶. При цьому, згідно з результатами опитування Всеросійського центру вивчення громадської думки (ВЦВГД) та «Левада-Центру», понад 70% російського населення висловило впевненість, що Росія повинна продовжувати свою політику²⁰⁷, незважаючи на міжнародні санкції.

Показове знищення продуктів із ЄС та України в Росії як «симетрична взаємна відповідь» на міжнародні санкції

²⁰⁶ «Друзья» и «враги» России [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 5 июн. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/2017/06/05/druzya-i-vragi-rossii-2>.

²⁰⁷ Западные санкции: перемена участи? [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 20 июн. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9166>; Международные отношения и санкции [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 15 июн. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2017/06/15/16137/>.

Таку налаштованість росіян важко зрозуміти поза їхньою вірою в міжнародну змову проти Росії. Так, згідно з результатами опитування ВЦВГД, оприлюдненими 11 липня 2018 р., дві третини громадян РФ впевнені в існуванні залаштункового «світового уряду», три чверті – в його ворожості їхній країні. Причому за роки російсько-української війни ці цифри зросли мало не на чверть: відповідно з 45% до 67% та з 57% до 74%²⁰⁸. Станом на серпень того самого року, 66% росіян вважали, що «існує група осіб, яка прагне переписати російську історію, підмінити історичні факти, щоб нашкодити Росії, применшити її велич»²⁰⁹. Найбільше в цих цифрах вражає те, що там немає місця ні українській, грузинській чи сирійській трагедіям, ні втручанням РФ у справи інших країн. Володарі «загадкових російських душ» проблеми вбачають лише у візаві, але ніяк не в собі.

Уражене імперськими комплексами російське населення також прихильно поставилося до анексії українського Криму та до спроб керівництва Росії воєнними заходами повернути Україну під свій контроль. Більш того, захоплюючи Кримський півострів, влада пішла назустріч поширеним у російському суспільстві переконанням, що Крим має бути в складі РФ. Це підтверджували опитування «Левада-Центру» як у 1990-х та на початку 2000-х років²¹⁰, так і в 2017 р., коли від 84 до 93% росіян підтримували факт приєднання Криму до Росії²¹¹. Окрім того, згідно з даними ВЦВГД, у жовтні 2017 р. понад 90% росіян

²⁰⁸ Откуда исходит угроза миру? Две трети россиян уверены в существовании «мирового правительства», три четверти – в его враждебности нашей стране. [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 11 июля. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9203>.

²⁰⁹ Теория заговора против России: Большинство россиян полагают, что существуют группы лиц, которые стремятся разрушить традиционные ценности русского народа и переписать историю России [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 20 авг. – Режим доступа : https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9259&utm_source=Push4Site&utm_medium=notification&utm_campaign=push217.

²¹⁰ Волков Д. 86% Путина: верить или нет [Текст] / Денис Волков // Ведомости. – 2015. – № 3977 (9 декаб.).

²¹¹ Российско-украинские отношения [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 30 октября. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2017/10/30/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-2/>; Галанина А. За Крымом не торгуемся [Текст] / Ангелина Галанина // Известия. – 2017. – № 197 (19 октября). – С. 1.

висловилися проти ідеї президента Чехії Мілоша Земана виплатити компенсацію Україні за Крим, мовляв, «історично Крим належав Росії, це наша земля»²¹². Тому не дивно, що за 15 років соціологічного моніторингу ставлення російських громадян до В. Путіна як провідника державної політики РФ, схвалення його діяльності сягнуло максимальних значень (84–89%) чотири рази, з яких тричі під час воєнних дій – у Чечні, Грузії й Україні²¹³. Якщо в 2010–2013 рр. рейтинг довіри до Путіна не піднімався вище 80%, то від часу анексії українського Криму і впродовж російсько-української війни (2014–2018) він не опускався нижче цього показника, коливаючись у межах 82–88%²¹⁴. На виборах президента РФ у 2018 р. В. Путін переміг з рекордним результатом – 77%²¹⁵.

Вперше схвалення діяльності президента РФ В. Путіна знизилося до рівня, який був до нападу на Україну, лише в середині 2018 р. На 17 червня цього самого року названий показник становив 72,1% [Рейтинги доверия политикам, одобрения работы государственных институтов, рейтинги партий [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 22 июня. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9174>].

На думку соціологів, на зниження рейтингу влади Росії вплинули зростання цін на бензин і оголошення про пенсійну реформу, відповідно до якої передбачено збільшення пенсійного віку з 60 до 65 років для чоловіків і з 55 до 63 років для жінок [Рейтинг Путина упал до уровня 2013 года после объявления о пенсионной реформе [Электронный ресурс] // Мегуза. – 2018. – 22 июня. – Режим доступа : <https://meduza.io/news/2018/06/22/rejting-putina-upal-do-urovnya-2013-goda-posle-ob-yavleniya-o-pensionnoy-reforme>; ВЦИОМ отметил снижение рейтингов одобрения работы Путина и Мегвегева [Электронный ресурс] // Коммерсантъ. – 2018. – 22 июня. – Режим доступа : <https://www.kommersant.ru/doc/3664082>].

²¹² Галанина А. За Крымом не торгуемся ... – С. 1.

²¹³ Волков Д. 86% Путина: верить или нет...

²¹⁴ Президент Владимир Путин: оценки работы и ожидания [Электронный ресурс] // ВЦИОМ. – 2018. – 7 мая. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9080>.

²¹⁵ Владимир Путин в четвертый раз вступил в должность президента [Электронный ресурс] // Meduza. – 2018. – 7 мая. – Режим доступа : https://meduza.io/news/2018/05/07/vladimir-putin-v-chetvertyy-raz-vstupil-v-dolzhnost-prezidenta?utm_source=website&utm_medium=push&utm_campaign=browser_news.

Отже, російська агресія щодо України стала можливою не лише в результаті створення в РФ де-факто нацистського режиму на чолі з В. Путіним, а й завдяки повальній підтримці його дій переважною більшістю громадян Росії.

Зростання антиукраїнських настроїв серед росіян має історичне підґрунтя. Як слушно відзначив професор В. Василенко, в минулому Україна стала рушієм трансформації Московського царства в імперію та була його потужним духовним, культурним і ресурсним донором. Приєднавши територію України, Московське царство розширило свої межі до кордонів Східної Європи, а згодом проголосило себе імперією, привласнило стародавнє найменування України – Русь – та всю історію Русі-України, зокрема й давньоруську державність. Внаслідок такої особливої ролі нашої країни в історії Росії відновлення незалежної державності України у серпні 1991 р. стало викликом російській імперській свідомості й психологічно травмує не лише відверто шовіністичні кола сучасного російського суспільства, а й значну частину останнього. Адже відродження незалежності України неминуче пов'язане з відновленням її національної пам'яті та окремишньої національної історії й, відповідно, робить історію Росії урізаною, руйнує міф про тисячолітню державність, європейську ідентичність та нібито споконвічну і природну належність останньої до європейського цивілізаційного простору. Тому росіяни розуміють, що без повернення України (з її історією, територіями, ресурсами та людським потенціалом) у лоно Росії будь-які спроби відновити її імперський статус – безперспективні.

З огляду на це, російська політична еліта й пересічні громадяни здебільшого переконані в таких, далеких від істини, припущеннях:

- росіяни й українці є одним народом, возз'єднання їх в одній державі має завершитися формуванням потужного надетносу та утворенням «русского міра» з однією церквою, однією мовою та однією культурою;
- Україна є частиною Росії й не повинна існувати окремо від неї;
- Україна винна в дезінтеграції радянської імперії й викликаних цим негараздах Росії;
- незалежна державність України є геополітичною аномалією і становить стратегічну загрозу для Росії;

– Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитись як світова наддержава²¹⁶.

Не дивно, що зростання негати́ву й нетерпимості до українського національного руху, який у різний час російські ідеологи називали то «мазепинським», то «петлюрівським», то «бандерівським», у російському суспільстві – явище звичне. Адже кожен український діяч чи простий громадянин, що усвідомлював пріоритет національних інтересів, автоматично ставав для Росії ворогом.

Нині приклад «параноїдальної ненависті й зневаги до українців та України»²¹⁷ подає російський лідер В. Путін. Наслідуючи російських царів та радянських правителів він із чекістською²¹⁸ безпосередністю жонґлює нацистськими ідеями фактичного заперечення ідентичності українського етносу, його окремишності від російського, права України на власну державність.

Так, евфемізуючи проблему, В. Путін не раз стверджував, що «росіяни й українці – це один народ»²¹⁹, або й що український народ є

²¹⁶ Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року... – С. 28–29.

²¹⁷ Там само. – С. 29.

²¹⁸ В. Путін має тривалий досвід служби в таких наступниках ЧК (від рос. Всероссийская чрезвычайная комиссия, ВЧК; Всероссийська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією і саботажем – у 1917–1922 рр. державно-політичний карний орган більшовицького уряду), як Комітет державної безпеки (КДБ) СРСР (1975–1990) та ФСБ Російської Федерації (1998–1999). У КДБ йому дали прізвисько «Окурок» (Недопалок), згодом – «Блєдная Моль» (Бліда Міль) [Сокурсник Путина, экс-разведчик КГБ: Вы серьезно думаете, что Путин, делающий подтяжку лица, развяжет ядерную войну? У него от страха ботокс потечет [Электронный ресурс] / Юрий Швец ; написала Наталия Двали // Гордон: интернет-издание. – 2015. – 28 апр. – Режим доступа : <http://gordonua.com/publications/sokursnik-putina-eks-razvedchik-kgb-vy-serezno-dumaete-chto-putin-delayushchiy-podtyazhku-lica-razvyazhet-yadernuyu-voynu-u-nego-ot-straha-botoks-potechet-77899.html>].

²¹⁹ Интервью Первому каналу и агентству Ассошиэйтед Пресс [Электронный ресурс] // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2013. – 4 сент. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/19143>; Путин: россияне и украинцы – один народ [Электронный ресурс] // BBC. – 2015. – 18 март. – Режим доступа : https://www.bbc.com/ukrainian/rolling_news_russian/2015/03/150318_ru_n_putin_ukraine_relations; Путин считает, что русские и украинцы – один народ, и не делает между ними разницы [Электронный ресурс] // ТАСС: информационное агентство России. – 2015. – 16 апр. – Режим доступа : <http://tass.ru/politika/1908297>; Путин назвал русских и украинцев единым народом [Электронный ресурс] // Интерфакс. – 2015. – 17 авг. – Режим доступа : <http://www.interfax.ru/russia/460776>; Путин: Русские и украинцы –

Журнал *Time* висміяв В. Путіна, помістивши його фото на обкладинку

«частиною російського народу»²²⁰. Так само, прикриваючись евфемізмами, він вуалює свою злобу до Української держави вимогами її федералізації, офіційного запровадження двомовності тощо²²¹. 4 квітня 2008 р., під час закритого засідання ради Росія – НАТО в м. Бухарест (Румунія), Путін намагався переконати лідерів західних країн, що Україна взагалі не є державою і в своєму нинішньому вигляді нібито склалася завдяки Російській імперії та СРСР (про це саме російський лідер заявляв і пізніше, наприклад, під час інтерв'ю «Первому каналу» та Associated Press 4 вересня 2013 р.²²²).

один народ, но нас сначала разделили, а потом стравили [Електронний ресурс] // Росбалт. – 2016. – 27 октяб. – Режим доступа : <http://www.rosbalt.ru/russia/2016/10/27/1562613.html>; Посещение Лебединского горно-обогатительного комбината [Електронний ресурс] // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2017. – 14 июл. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/55052>; Русские и украинцы – один народ, заявил Путин [Електронний ресурс] // РИА Новости. – 2017. – 14 декаб. – Режим доступа : <https://ria.ru/society/20171214/1510927363.html>.

²²⁰ Путин: Украинский народ считаю братским, если не частью русского [Електронний ресурс] // Взгляд: деловая газета. – 2017. – 19 октяб. – Режим доступа : <https://vz.ru/news/2017/10/19/891673.html>.

²²¹ Владимир Путин: у Украины есть будущее только в случае федерализации [Електронний ресурс] // Вести.Ру. – 2014. – 17 нояб. – Режим доступа : <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2129964>; Калниш В. Федералізація або війна. Новий-старий план по Україні [Електронний ресурс] / Валерій Калниш // РБК-Україна. – 2015. – 6 лют. – Режим доступа : <https://daily.rbc.ua/ukr/show/federalizatsiya-ili-voyna-novyyu-staruyu-plan-po-ukraine-06022015090700>; Силіна Т. Війна за мир [Текст] / Тетяна Силіна // Дзеркало тижня. – 2015. – 7–13 лют.; Путин В. Интервью австрийскому телеканалу ORF [Електронний ресурс] / Владимир Путин ; Армин Вольф // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2018. – 4 июн. – Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/events/president/news/57675>.

²²² Интервью Первому каналу и агентству Ассошиэйтед Пресс [Електронний ресурс] // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2013. – 4 сент. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/19143>.

При цьому президент Росії натякнув, що у випадку вступу в НАТО Україна може припинити існування як єдина держава²²³ (у травні 2018 р.

Путін фактично пригрозив західним країнам, що можливий вступ України до НАТО – «червона межа», яку вони не повинні перетинати²²⁴; у липні того самого року він повторив погрозу²²⁵). Свою позицію російський лідер мотивував відвертим пересмикуванням фактів щодо національного складу населення України, стверджуючи, що, згідно з даними офіційного перепису, етнічні росіяни становлять третину від загальної кількості населення України – 17 млн із 45 млн осіб²²⁶. Насправді ж за даними першого (і єдиного натеper) Всеукраїнського перепису населення, який відбувся 5 грудня 2001 р., на території нашої країни проживали 48 240,9 тис. осіб²²⁷, із них 37 541,7 тис. українців, або 77,8% від загальної кількості населення, 8 334,1 тис. росіян, або 17,3%, 2 365,1 тис. представників інших національностей, або 4,9%²²⁸.

²²³ Алленова О. Блок НАТО разошелся на блокпакеты [Текст] / Ольга Алленова, Елена Гада, Владимир Новиков // Коммерсантъ. – 2008. – 7 апр. – С. 9; Путин – Бушу: «Україна – це не держава» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2008. – 7 квіт. – Режим доступа : <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/>; Виступ Володимира Путіна на саміті НАТО (Бухарест, 4 квітня 2008 року) [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2008. – 18 квіт. – Режим доступа : <https://www.unian.ua/politics/110949-vistup-volodimira-putina-na-samiti-nato-buharest-4-kvitnya-2008-roku.html>.

²²⁴ Путин не советует Западу переходить «красную черту» в отношениях с РФ [Електронний ресурс] // РИА Новости. – 2018. – 25 мая. – Режим доступа : <https://ria.ru/spief/20180526/1521428045.html>.

²²⁵ Совещание послов и постоянных представителей России [Електронний ресурс] // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2018. – 19 июл. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/58037>; Путин: РФ будет соразмерно реагировать на шаги НАТО по созданию баз у ее границ [Електронний ресурс] // ТАСС: информационное агентство России. – 2018. – 19 июл. – Режим доступа : http://tass.ru/politika/5387894?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=smm_social_share&utm_content=21189266.

²²⁶ Виступ Володимира Путіна на саміті НАТО (Бухарест, 4 квітня 2008 року)...

²²⁷ За уточненими даними Всеукраїнського перепису населення загальна кількість наявного населення України станом на 5 грудня 2001 р. становила 48 млн 457 тис. осіб [Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: основні підсумки [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2003–2004. – Режим доступа : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/>].

²²⁸ Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: національний склад населення [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2003–2004. –

Отже, як бачимо, Путін, не моргнувши оком, перетворив 17,3% на 17 млн росіян, що далеко не одне й те саме.

Певне уявлення про ставлення росіян до України, а також українців до Росії дають результати досліджень громадської думки в обох країнах, які встановили відповідно «Левада-Центр» та Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Так, упродовж перших чотирьох років війни (2014–2017) погано ставилися до України 55% росіян, добре – 32%, тоді як до Росії погано ставилися лише 45% українців, а добре аж 42%²²⁹. Ці дані бентежать, оскільки засвідчують, що агресор ставився до жертви більш негативно, ніж жертва до агресора. Інакше як поширеними в українському суспільстві ознаками стокгольмського синдрому²³⁰, викликаними тривалим перебуванням України в складі Російської імперії та СРСР, таке становище пояснити важко.

Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>; Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: графічний матеріал [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2003–2004. – Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/graphic#m1.

²²⁹ Російсько-українські відносини [Електронний ресурс] // Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левади. – 2017. – 23 юн. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/2017/06/23/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya/>; Російсько-українські відносини [Електронний ресурс] // Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левади. – 2017. – 30 окт. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/2017/10/30/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-2/>; Отношение к странам и санкциям [Електронний ресурс] // Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левади. – 2017. – 18 декаб. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/2017/12/18/otnoshenie-k-stranam-i-sanktsiyam/>.

²³⁰ Стокгольмський синдром – психологічний стан, що виникає під час захоплення заручників, коли вони починають симпатизувати й навіть співчувати своїм загарбникам або отожднювати себе з ними. Термін запровадив криміналіст Нільс Біджерот, аналізуючи ситуацію, що виникла у м. Стокгольм (Швеція) під час захоплення заручників у серпні 1973 р. [Стокгольмський синдром [Електронний ресурс] // Психологія: енциклопедія практичної психології / укладач Н. І. Козлов. – 2015. – Режим доступу : http://psychologis.com.ua/stokgolmskiy_sindrom.htm; Турецька Х. Стокгольмський синдром: який він насправді, наш ворог на Сході? [Електронний ресурс] / Христина Турецька, Лук'ян Турецький // InformNapalm. – 2016. – 27 вер. – Режим доступу : <https://informnapalm.org/ua/stockholm/>].

Психологи визначили чотири умови, які сприяють виникненню «стокгольмського синдрому»: 1) загроза фізичному та психологічному виживанню; 2) сприйняття агресора як такого, що виявляє доброту; 3) ізоляція жертви; 4) сприйняття дійсності «очима агресора» [Рева І. Стокгольмський синдром в Україні [Електронний ресурс] / Ірина Рева // Тижень.ua. – 2013. – 18 лист. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/94147>].

Ставлення українців до Росії та росіян до України (2012–2017)

Рік	Дуже добре		В основному добре		В основному погано		Дуже погано		Не змогли відповісти	
	українці	росіяни	українці	росіяни	українці	росіяни	українці	росіяни	українці	росіяни
2017	7	2	33	28	24	37	19	18	17	14
2016	8	3	31	29	28	38	18	17	15	14
2015	7	3	26	26	24	37	30	21	14	12
2014	16	4	37	33	20	35	16	15	12	13
2013	33	8	54	62	7	20	2	3	5	9
2012	34	8	49	66	8	14	3	3	6	10

Таблицю підготовано за даними: Російсько-українські відносини [Електронний ресурс] // Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левади. – 2017. – 23 юн. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/2017/06/23/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya/>; Російсько-українські відносини [Електронний ресурс] // Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левади. – 2017. – 30 окт. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/2017/10/30/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-2/>; Отношение к странам и санкциям [Електронний ресурс] // Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левади. – 2017. – 18 декаб. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/2017/12/18/otnoshenie-k-stranam-i-sanktsiyam/>.

Промовисте свідчення ставлення росіян до українців – численні випадки жорстокого поводження кадрових російських військовослужбовців під час російсько-української війни. Вони задокументовані як на території ОРДЛО, так і РФ, де відбувалися під керівництвом ФСБ. Причому тортури застосовували й до українських вояків, і до мирного населення. Чого вартують жахіття відрізання голів, вирізаня серця та ділянок шкіри з патріотичними татуваннями, пускання струму крізь тіло, відрубування та виламування кінцівок, ін'єкції невідомих препаратів, інші звірства²³¹. Так, бійцеві батальйону «Айдар» Василеві Пелишу відрубали сокирою руку лише за те, що на ній було татування з тризубом²³². Цинічними були вбивства беззбройних полонених вояків ЗСУ, зокрема 18-річного Івана Клевчука, котрий через поранення не зміг виконати вимогу російського офіцера щодо швидкого роздягання.

Інформацію про останній випадок, що стався з українськими вояками, котрі намагалися вирватися з Іловайського котла, оприлюднив історик Ярослав Тинченко в журналі «Український тиждень»: «Одна з найтрагічніших історій сталась з бійцями 93-ї бригади [Збройних сил України. – М. Л.], які їхали у вантажівці ГАЗ-66. Машина не доїхала до с. Новокатеринівка [Старобешівського р-ну Донецької обл. – М. Л.] кілька сотень метрів, як її підбили. Вантажівка перекинулась. У ній одразу загинули шість або сім військовослужбовців.

²³¹ Полянська Я. Клімкін: Росія свідомо застосовує тортури до бранців [Електронний ресурс] / Яна Полянська // Радіо Свобода. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29318443.html>; Балачук І. Боєць, що пройшов російський полон: Відрізали голови, знімали шкіру [Електронний ресурс] / Ірина Балачук // Українська правда. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/25/7184427/>; Про тортури в полоні у бойовиків і російських військових на Донбасі розповіла майже тисяча громадян [Електронний ресурс] // Українські новини. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://ukranews.com/ua/news/570724-pro-tortury-v-poloni-u-boyovykiv-i-rosiyskykh-viyskovykh-na-donbasi-rozpovila-mayzhe-tysyacha>.

²³² Бійцю, якому відтяли руку за тату з тризубом, протез зробили теж із гербом [Електронний ресурс] // День. – 2016. – 3 черв. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/news/030616-biytsyu-yakomu-vidtyaly-ruku-za-tatu-z-tryzubom-rotez-zrobyly-tezh-iz-gerbom> : фот.; Фаріон І. «Нічого у тебе з протезом не вийде. Достатньо вчепити гак, щоб міг пакет тримати...» [Електронний ресурс] / Іван Фаріон // Високий Замок. – 2014. – 19 лист. – Режим доступу : <https://wz.lviv.ua/article/129352-nichoho-u-tebe-z-rotezom-ne-vyide-dostatno-vchepyty-hak-shchob-mih-paket-trymaty>.

Бійці добровольчого батальйону «Донбас» поблизу м. Іловайськ Донецької обл.

Після аварії залишилось 10 або 11 бійців – поранених або контужених. Один із солдатів почав махати білою ганчіркою та кричати – аби не стріляли. У відповідь військовий у формі старшого лейтенанта Збройних сил Російської Федерації голосно наказав, аби хлопці підіймались та виходили. Щойно вони піднялись – по них було відкрито вогонь з автоматів. Двоє загинули на місці, інші дістали додаткові рани. Вцілілим українським солдатам російський старший лейтенант наказав повзти в його бік. Потім він дав команду роздягнутись догола на швидкість. Солдат Клевчук був поранений в обидві руки та не міг швидко роздягатись: російський офіцер вистрілив йому в спину та голову. Ще один юний боєць теж не встигав роздягнутись – його теж застрелив російський офіцер. Немолодий сержант, який був серед бранців, почав дорікати офіцерові за цей вчинок – але у відповідь він теж отримав кулі у спину та голову. Таким самим брутальним чином було застрелено ще одного або двох бійців.

30-го серпня 2014 р. на місці цієї трагедії був полковник Збройних сил України [Ігор. – М. Л.] Палагнюк, який за домовленістю з російсь-

Президент України П. Порошенко та президент РФ В. Путін.
Фото АР

кою стороною збирав загиблих. Він забрав п'ять роздягнутих тіл, які лежали рядком під деревом, та ще одного – неподалік від місця страти»²³³.

Отже, сьогодні маємо того самого ворога, котрий століттями прагне знищити нашу державність. Тому мусимо збагнути, що проблема не в Путіні чи Кремлі.

Проблема у російському народі – спільноті, яка сформувалася з нацистською ментальністю і ненавидить все, що в її розумінні має ознаки інакшості, чужості, та діє за принципом проекції, тобто якщо ти брехун – звинувачуй у брехні, якщо ти вбивця – звинувачуй у вбивствах, якщо ти нацист – звинувачуй у нацизмі. Ворогів, звичайно, мають багато народів, але в росіян, залежно від часу, настрою й політичної кон'юнктури, ворогами є практично всі, хто не хоче визнавати залежність від Московії/Росії. Усюди, куди приходять росіяни, незалежно від особи їхнього правителя чи політичного режиму, – там біль, страждання, смерть. Без цього усвідомлення ми не зможемо ефективно боротися проти російської агресії.

²³³ Тинченко Я. Серпень 2014 року. Іловайськ. Частина V. Вихід «південної» групи [Електронний ресурс] / Ярослав Тинченко // Тиждень.ua. – 2015. – 15 вер. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/146208>.

ПОПЕРЕДНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Попри певне зниження напруги на фронтах російсько-української війни ситуація там – складна і характерна можливістю нового загострення. Так, за даними Міністерства оборони України, РНБО та СБУ, на кінець 2017 – на початок 2018 р. гібридні російські окупаційні війська на території України налічували до 75 тис. осіб: російські регулярні війська – понад 36 тис., у тому числі до 6 тис. в ОРДЛО²³⁴ та понад 30 тис.²³⁵ – в Криму²³⁶; російські терористичні формування (російські нацисти й військові ветерани, кримінальні елементи та колаборанти – завербовані місцеві жителі), дислоковані на сході нашої країни, – від 35,5 тис. до 40 тис. бойовиків²³⁷. Безпосередньо вони підпорядковувалися Центру територіальних військ Південного військового округу Збройних Сил РФ. Цей величезний контингент, створений за російськими стандартами та цілком інтегрований в загальну систему управління й фінансування ЗС Росії, кількісно перевищував армії багатьох європейських країн.

Значними є також воєнні арсенали російських збройних угруповань на тимчасово окупованих територіях України. Їх РФ постійно

²³⁴ У Генштабі назвали нинішню кількість військовослужбовців РФ на Донбасі [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2017. – 9 вер. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/n93802-u-genshtabi-nazvaly-nynishnu-kilkist-viyskovoslujbovciv-rf-na-donbasi>.

²³⁵ За іншими даними, близько 60 тис. російських військових, із перспективою нарощування до 100–120 тис. осіб [Клименко А. Крим: три роки окупації [Електронний ресурс] / Андрій Клименко, Юрій Смелянський, Тетяна Гучакова, Ольга Корбут // Дзеркало тижня. – 2017. – 2 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/international/krim-tri-roki-okupaciyi-244429_.html].

²³⁶ Ошенко Б. Війська РФ готові вести масштабну континентальну війну, – Турчинов [Електронний ресурс] / Богдана Ошенко // Преса України. – 2018. – 13 квіт. – Режим доступу : <http://uapress.info/uk/news/show/168219>.

²³⁷ Заблоцький В. 11-й Київський безпековий форум: висновки для України [Електронний ресурс] / Володимир Заблоцький // Defense Express. – 2018. – 18 квіт. – Режим доступу : <https://defence-ua.com/index.php/statti/4525-11-y-kyivskyuy-bezpekovyy-forum-vysnovky-dlya-ukrayiny>; Аваков назвав кількість російської техніки та військ в ОРДЛО (інфографіка) [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2017. – 28 лист. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/n97716-avakov-nazvav-kilkist-rosiyskoyi-tehniki-ta-viysk-v-ordlo-infografika>; У Генштабі назвали нинішню кількість військовослужбовців РФ на Донбасі...

поповнює через неконтрольовану сухопутну ділянку українсько-російського державного кордону протяжністю 409,3 км (морська тимчасово неконтрольована ділянка українсько-російського державного кордону – 35 км)²³⁸ (лише впродовж січня – серпня 2016 р. зафіксовано 260 випадків незаконного перетину державного кордону України з боку РФ ешелонами й колонами військової техніки²³⁹).

Як наслідок, тільки в окремих районах Донецької й Луганської областей, згідно з інформацією українських урядових структур та Українського кризового медіа-центру, впродовж липня 2014 – липня 2017 р. кількість російської важкої військової техніки й озброєння зросла в більш ніж десять разів: танків – з 30 до 680 одиниць; бойових броньованих машин – з 124 до 1250 одиниць; артилерійських систем і РСЗВ – із 110 до 1170 одиниць; ППО – з 50 до 550 одиниць²⁴⁰.

З цієї зброї російські військові формування лише протягом першої половини 2017 р. здійснили більш ніж 1100 обстрілів українських позицій, унаслідок чого понад 100 бійців Збройних сил України загинули²⁴¹ (до кінця жовтня кількість загиблих українських вояків збільшилася до 162 осіб²⁴²) та понад 800 отримали поранення²⁴³. З цих самих причин, згідно з даними Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, на сході України впродовж січня – грудня 2017 р. 85 цивільних осіб загинули

²³⁸ Віхтюк А. Ключові аспекти реформування Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] / Андрій Віхтюк // Презентація. – 2017. – 30 бер. – С. 2. – Режим доступу : https://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2017/04/3-Презентація_Ключові-аспекти-реформування-ДПС_30.03.2017.pdf.

²³⁹ З початку року зафіксовано 260 вторгнень РФ на Донбас [Електронний ресурс] // iPress.ua. – 2016. – 27 серп. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/z_pochatku_roku_zafiksovano_260_vtorgnen_rf_na_donbas_178298.html.

²⁴⁰ Скільки російської зброї з'явилося на Донбасі за останні роки (інфографіка) [Електронний ресурс] // Всвіті. – 2017. – 23 лип. – Режим доступу : <http://vsviti.com.ua/news/75346>.

²⁴¹ З початку року в зоні АТО загинуло 98 військових – Міноборони [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 27 трав. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/27/7145190/>.

²⁴² З початку року на Донбасі загинули 162 військових [Електронний ресурс] // Факти. – 2017. – 27 жовт. – Режим доступу : <https://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20171027-z-pochatku-roku-na-donbasi-zagynuly-162-vijskovykh/>.

²⁴³ З початку року в зоні АТО загинуло 98 військових – Міноборони...

й 384 зазнали поранень²⁴⁴. За період з 16 лютого до 15 травня 2018 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) зафіксувало на сході України 81 жертву серед цивільного населення (19 загиблих і 62 поранених)²⁴⁵.

▶ На Донбасі російські окупаційні війська об'єднано в два корпуси, що належать до складу 8-ї російської армії. Згідно з даними секретаря РНБО України О. Турчинова, вони фактично виконують функцію, яку здійснювали штрафбати під час Другої світової війни. Їхнє завдання – затримати просування українських військ до підходу основних сил, які дислокуються вздовж нашого кордону. Там Росія побудувала потужну військову інфраструктуру й оперує проти України не батальйонами чи дивізіями, а арміями. Серед загроз з моря – частина Каспійського флоту Росії, перекинута до Чорноморського басейну, а також російські ракетні комплекси у Криму і на східних кордонах, здатні завдати удару по всій території України [Росія зосередила проти України кілька армій та ракетні комплекси – Турчинов [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 7 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29278225.html>].

Загалом, за даними на весну 2018 р. проти нашої держави могли бути задіяні близько 260 тис. російських військовослужбовців, 3,5 тис. танків, 11 тис. броньованих машин, 4 тис. артилерійських систем, понад 1 тис. реактивних систем залпового вогню [Ощенко Б. Війська РФ готові вести масштабну континентальну війну, – Турчинов...].

Окрім бойових дій на фронтах, РФ активно використовувала терористичні засоби впливу на Україну. Так, згідно з даними СБУ, впродовж 2014 – першої половини 2017 р. в Україні сталося майже 900 актів терору, понад половину з яких – у Донецькій і Луганській областях²⁴⁶. Лише за перші п'ять місяців 2017 р. військові напади на

²⁴⁴ Шрамович В. Скільки людей загинуло на Донбасі у 2017 році? [Електронний ресурс] / В'ячеслав Шрамович // BBC Україна. – 2017. – 29 груд. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42506201>.

²⁴⁵ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2018 року [Електронний ресурс] : неофіційний переклад / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. – 2018. – С. 1. – Режим доступу : https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_UKRAINIAN.pdf.

²⁴⁶ СБУ розкрила дані про теракти в Україні з початку агресії Росії: ексклюзивний документ [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2017. – 13 лип. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-07-13/sbu-raskryla-dannyye-oteraktah-v-ukraine-s-nachala-agressii-rossii-eksklyuzivnyiy-dokument/101361>.

цивільні об'єкти призвели до 44 жертв²⁴⁷. До цього додалися замовні вбивства, кібератаки на економічну інфраструктуру України, «націоналізація» українських компаній на окупованих територіях, визнання Росією документів «ДНР» і «ЛНР» тощо.

Один з ешелонів військової техніки, відправлений з Росії в Україну для російських збройних формувань. Фото inforesist.org

Унаслідок російсько-української війни з 14 квітня 2014 р. до 15 листопада 2017 р. УВКПЛ задокументувало 35 081 жертву, в тому числі 10 303 загиблих і 24 778 поранених, серед цивільного населення, українських військових та членів ворожих озброєних груп²⁴⁸. Із 14 квітня 2014 р. до 15 травня 2018 р., за оцінками УВКПЛ, загинуло щонайменше 2725 цивільних осіб²⁴⁹: 1568 чоловіків, 961 жінка, 93 хлопчики,

²⁴⁷ «Нова небезпечна доктрина Путіна щодо України» – WSJ [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2017. – 14 лип. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/nova-nebezpechna-doktryna-putina/3944121.html>.

²⁴⁸ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року [Електронний ресурс] : неофіційний переклад / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. – 2017. – С. 10. – Режим доступу : https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/UAReport20th_UKR_ONCHR-16.08.-15.11.17.pdf.

²⁴⁹ За перше півріччя 2018 р. постраждали 150 цивільних осіб – 29 загинули і 121 поранено [Хуг: за прошлу неділю на Донбасі постраждали 6 громадянських [Електронний ресурс] // *Новости Донбасса*. – 2018. – 8 июл. – Режим доступа : <http://novosti.dn.ua/news/283098-khug-za-proshluyu-nedelyu-na-donbasse-postradaly-6-grazhdanskykh>].

47 дівчаток²⁵⁰ і 56 дорослих невстановленої статі. Окрім цього 298 цивільних осіб, в тому числі 80 дітей, загинуло 17 липня 2014 р. під час авіакатастрофи пасажирського літака Боїнг-777 «Малазійських авіаліній», збитого російськими військовими, що в підсумку збільшило кількість загиблих цивільних осіб до 3023²⁵¹.

Воляни проводжають в останню дорогу свого земляка – 25-річного офіцера 80-ї ОДШБр ВДВ ЗС України Маріса Камінського, загиблого в боротьбі з російськими загарбниками. Місто Ківерці, 8 лютого 2017 р.

²⁵⁰ За іншими даними, впродовж чотирьох років воєнних дій на сході України загинули понад 240 дітей. Ще 33 дитини зникли безвісти. Близько 200 тис. дітей проживали вздовж лінії розмежування на Донбасі, в тому числі 15 тис. – в 5-кілометровій зоні вздовж цієї лінії, продовжуючи щодня піддаватися ризику [Внаслідок російської агресії на сході України загинули 242 дитини – Порошенко [Електронний ресурс] // *Дзеркало тижня*. – 2018. – 28 бер. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-na-shodi-ukrayini-zagynuli-242-ditini-poroshenko-273480_.html; Через воєнні гії на Донбасі загинули понад 240 дітей [Електронний ресурс] // *Дзеркало тижня*. – 2018. – 1 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/cherez-voynni-giyi-u-donbasi-zagynuli-ponad-240-ditey-279461_.html]. Через війну за станом на жовтень 2016 р. 1937 українських дітей стали сиротами [Герашенко: За час боїв на Донбасі загинули майже 500 жінок і 70 дітей [Електронний ресурс] // *Українська правда*. – 2016. – 26 жовт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/10/26/7124819/>].

²⁵¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2018 року... – С. 4–5.

Щодо українських вояків, то станом на 22 липня 2018 р. в електронній «Книзі пам'яті полеглих за Україну» вміщено дані про 3940 загиблих різних українських силових структур, добровольчих загонів та волонтерів²⁵². Знищено також кілька тисяч кадрових військово-службовців РФ та значну кількість членів російських терористичних формувань²⁵³. Загальна кількість поранених унаслідок війни серед цивільних осіб становить від 7 до 9 тис.²⁵⁴, серед вояків ЗСУ станом на червень 2017 р. – понад 13 тис. осіб²⁵⁵. Знайдено або звільнено з полону 3224 українці²⁵⁶.

²⁵² Книга пам'яті полеглих за Україну [Електронний ресурс]. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/index.htm>.

²⁵³ Дані про кількість убитих найманців російських терористичних формувань на Донбасі коливаються від близько 2 тис. громадян Росії, в тому числі кадрових військових, згідно з інформацією, оприлюдненою головою СБУ Василем Грицаком 22 березня 2016 р. [У СБУ підрахували російські втрати на Донбасі [Електронний ресурс] // *Корреспондент.net*. – 2016. – 22 бер. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3654512-u-sbu-pidrahuvaly-rosiiski-vtraty-na-donbasi>], до близько 8 тис. бойовиків, про смерть яких прес-центр АТО повідомив ще 3 грудня 2014 р. [У боях на Донбасі загинули близько 8 тисяч бойовиків [Електронний ресурс] // *ТСН*. – 2014. – 3 груд. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/u-boyah-na-donbasi-zaginuli-blizko-8-tisyach-bojovikiv-395347.html>], та, мабуть, перебільшених безповоротних втрат бойовиків у «понад 14,6 тис. особового складу, майже 260 танків і 340 бойових броньованих машин, майже 170 РСЗВ, до 190 артилерійських систем, 16 літаків і вертольотів, 10 безпілотних апаратів, до 360 автомобілів», які за станом на середину березня 2015 р. подав заступник командувача АТО полковник Валентин Федічев [Штаб АТО: на Донбасі українські військові знищили понад 14 тисяч бойовиків [Електронний ресурс] // *УНІАН*. – 2015. – 16 бер. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/1056155-shtab-ato-na-donbasi-ukrajinski-viyskovi-znischili-ponad-14-tisyach-bojovikiv.html>].

²⁵⁴ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2018 року... – С. 5; ООН: цього року на Донбасі гине більше цивільних, ніж минулого [Електронний ресурс] // *Українська правда*. – 2017. – 19 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/08/19/7152692/>.

²⁵⁵ За час АТО на Донбасі 13 тисяч бійців отримали поранення – президент [Електронний ресурс] // *Главком*. – 2018. – 30 берез. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/country/incidents/za-chas-ato-na-donbasi-13-tisyach-biyciv-otrimali-poranennya-prezident-485594.html>.

²⁵⁶ Завдяки роботі Об'єднаного центру та інших структур вдалося повернути або знайти на Донбасі 3224 полонених, – Грицак [Електронний ресурс] // *Цензор.НЕТ*. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3073284/zavdyaky_roboti_obyednanogo_tsentru_ta_inshyh_struktur_vdalosya_povernuty_abo_znayity_na_donbasi_3224.

Цифри кількості загиблих на Донбасі росіян, опубліковані в офіційних та неофіційних джерелах, суттєво відрізняються. Міністерство оборони України, СБУ, волонтерські й правозахисні організації в Україні та РФ визнають, що встановити точні дані цих втрат неможливо. Тим більше, що президент Росії В. Путін своїм указом від 28 травня 2015 р. засекретив офіційні дані про втрати особового складу Міністерства оборони РФ [Указ Президента Российской Федерации от 28.05.2015 № 273 «О внесении изменений в перечень сведений, отнесенных к государственной тайне, утвержденный Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 1995 г. № 1203» [Электронный ресурс] // *Официальный интернет-портал правовой информации*. 2005–2018 гг. – Режим гоступа : <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201505280001?index=0&rangeSize=1>].

Тому можливо вести лише приблизний облік, користуючись відкритими джерелами – передусім соціальними мережами та публікаціями відповідних інтернет-ЗМІ.

На сьогодні дані про кількість загиблих на Донбасі росіян коливаються від однієї до понад трьох тисяч убитих, згідно з різними даними, до 4552 загиблих станом на 1 червня 2018 р. на Донбасі російських військових і добровільних найманців, число яких встановили волонтери проекту «Груз 200 из Украины в Россию» [Дорош С. Скільки росіян загинуло на Донбасі? [Електронний ресурс] / *Світлана Дорош* // *ВВС Україна*. – 2017. – 15 черв. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39512872>; Gregory P. R. *Russia May Have Inadvertently Posted Its Casualties In Ukraine: 2,000 Deaths, 3,200 Disabled...*; Кусок Т. *На Донбасі загинули понад 1600 військових РФ – СБУ* [Електронний ресурс] / *Тетяна Кусок* // *Українська правда*. – 2016. – 15 бер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/15/7102169/>; Лавров назвав російські війська на Донбасі «фантастикою» [Електронний ресурс] // *Українська правда*. – 2016. – 1 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/1/7128552/>; *Общий список погибших на Донбассе российских военных и добровольных наемников, установленных из открытых источников по состоянию на 01.06.2018 года* [Электронный ресурс] // «Забитый полк» / *Груз-200 из Украины в Россию*. – 2018. – 1 июн. – Режим гоступа : <http://gruz200.zzz.com.ua/files/груз-200-на-01.06.2018.pdf>; *Общий список погибших на Донбассе российских военнослужащих и добровольных наемников, установленных из открытых источников («Список Елены Васильевой»)* (на основе материалов группы «Груз-200 из Украины в Россию» <https://www.facebook.com/groups/gruz200/>) [Электронный ресурс] // *Проект «Груз-200 из Украины в Россию»*. – 2018. – 1 июн. – Режим гоступа : <http://gruz200.zzz.com.ua/>].

У заручниках російських терористичних угруповань за станом на 25 червня 2018 р. перебувало 113 громадян України²⁵⁷, на території РФ та окупованого Криму, станом на першу половину липня 2018 р. за політичними мотивами ув'язнено від 70 до 75 українців²⁵⁸. Ще 402 особи²⁵⁹, з них станом на 30 серпня 2016 р. 347 – цивільні²⁶⁰, вважаються зниклими безвісти. Матеріальні збитки України через російську окупацію Криму й війну РФ на Донбасі, згідно з даними старшого наукового співробітника Eurasia Center Atlantic Council Андерса Аслунда, становлять 100 млрд дол. США²⁶¹; втрачено понад 16% валового внутрішнього продукту (ВВП)²⁶² та контроль над 7,2%²⁶³ української території.

²⁵⁷ Грицак: бойовики утримують на Донбасі 113 заручників [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29318155.html>.

²⁵⁸ Українських бранців Кремля насправді більше, ніж 70 – «Крим SOS» [Електронний ресурс] / Таміла Ташева // 5.ua. – 2018. – 15 лип. – Режим доступу : <https://www.5.ua/suspilstvo/ukrainskykh-brantsiv-kremliya-naspravdi-bilshe-nizh-70-krym-sos-173714.html>; Бранців Кремля не 70, а більше – «Крим SOS» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 15 лип. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/15/7186403/>.

²⁵⁹ В плену ще 108 українців, 402 вважаються пропавшими – Грицак [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2017. – 29 декаб. – Режим доступу : http://news.liga.net/news/politics/14877308-v_plenu_eshche_108_ukraintsev_402_schitayutsya_propravshimi_gritsak.htm; Вже звільнено 3215 осіб, 103 людини залишаються в заручниках у ОРДЛО і 402 вважаються зниклими безвісти – Грицак [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2017. – 27 груд. – Режим доступу : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/473341.html>.

²⁶⁰ Геращенко обговорила з делегацією Міжнародного Червоного Хреста пошук безвісно зниклих у зоні АТО [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 30 серп. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/geraschenko-obgovorila-z-delegaciyeyu-mizhnarodnogo-cherwonogo-hresta-poshuk-bezvisno-zniklih-u-zoni-ato-217540_.html.

²⁶¹ 100 мільярдів доларів втратила Україна через російську агресію у Криму та на Сході – дослідження Atlantic Council [Електронний ресурс] // Український кризовий медіа-центр. – 2018. – 8 черв. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/67317-report-atlantic-council>.

²⁶² Україна через агресію Росії втратила понад 16% ВВП – Гройсман [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – 10 лип. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/2020379-ukrajina-cherez-agresiyu-rosiji-vtratila-ponad-16-vvp-groysman.html>.

²⁶³ Агресія РФ проти України: загинули і поранені десятки тисяч осіб [Електронний ресурс] // Експрес. – 2017. – 21 лют. – Режим доступу : <http://expres.ua/news/2017/02/21/229151-agresiya-rf-proti-ukrayiny-zagynuly-poraneni-desyatyky-tysyach-osib>.

Наслідки обстрілу бойовиками житлових кварталів м. Мар'їнка Донецької обл. з 82-мм мінометів. Фото [Censor.net.ua](http://www.censor.net.ua)

Крім того, внаслідок війни майже 1 млн 800 тис. (у тому числі понад 900 тис. жінок та 236 тис. дітей²⁶⁴) громадян України вимушено залишили домівки²⁶⁵.

У важких умовах опинилися та зазнають суттєвих обмежень свободи вираження поглядів, мирних зібрань і об'єднань ті близько 2,7 млн людей²⁶⁶, які проживають у контрольованих бойовиками російських терористичних формувань районах Донбасу.

Істотно погіршилася ситуація з правами людини в окупованому Росією Криму. Російська влада використала законодавство про боротьбу з тероризмом та екстремізмом задля криміналізації ненасильницьких

²⁶⁴ Геращенко: За час боїв на Донбасі загинули майже 500 жінок і 70 дітей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 26 жовт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/10/26/7124819/>.

²⁶⁵ В ООН нарахували майже 1,8 млн переселенців в Україні [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2015. – 11 бер. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/suspilstvo/v-oon-narahuvali-mayzhe-1-8-mln-pereselenciv-v-ukrayini-202752.html>.

²⁶⁶ Доповідь ООН: від гніту бойовиків на сході страждають 2,7 млн людей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 3 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/3/7110627/>.

дій та утисків протилежних поглядів, тоді як судова та правоохоронна системи стали інструментами придушення опозиції²⁶⁷.

Акція кримських татар неподалік м. Армянськ в окупованому російськими загарбниками Криму 3 травня 2014 р. Фото krumr.org (RFE/RL)

Як наслідок, станом на 25 лютого 2017 р. на території окупованого Росією Криму відомо про 12 загиблих, 17 зниклих безвісти, 39 політв'язнів, 10 з яких засуджено²⁶⁸. Найбільше від цього страждали українські активісти і кримські татари. Головний представницький орган останніх – Меджліс – загарбники заборонили та, незважаючи на постанову Міжнародного суду ООН в м. Гаага (Нідерланди), відмовляються відновити його діяльність²⁶⁹. Також окупаційна влада Росій-

²⁶⁷ Кримським мусульманам з «Хізб-ут Тахрір» інкримінують «захоплення влади в Росії» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 12 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/12/7132251/>.

²⁶⁸ Крим в умовах окупації: 12 загиблих, 17 зниклих, 39 політв'язнів [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 25 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/25/7136457/>.

²⁶⁹ Суд ООН вимагає від РФ відновити роботу Меджлісу – МЗС [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 19 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/19/7084612/>.

ської Федерації вдалася до порушення прав релігійних та етнічних спільнот у Криму, позбавляючи його мешканців свободи віросповідання. Зокрема, постійним став тиск на вірян Кримської єпархії Української православної церкви Київського патріархату, греко-католицької церкви та кримських татар; їм погрожують, нівелюють їхні права і свободи, захоплюють релігійні, культові й культурні споруди, знищують приходи, здійснюють несанкціоновані обшуки²⁷⁰ тощо.

З початку анексії Криму набула поширення тенденція до витіснення з півострова корінного населення. Як наслідок, близько 20 тисяч кримських татар залишили свої домівки й перебралися на материкову частину України²⁷¹. Також росіяни незаконно виселили з Криму не менше 2425 мешканців, ще 4,7 тис. ув'язнених українських громадян перемістили звідти на територію РФ, щоб після звільнення з місць позбавлення волі заборонити їм повернення до Криму²⁷².

➤ Загарбанням Криму Російська Федерація не лише порушила міжнародне законодавство та вчинила злочин щодо України. Своїми протиправними діями вона також завдала Українській державі значних матеріальних збитків. Зокрема, на прохання Міністерства юстиції України гільдія оцінювачів установила, що внаслідок привласнення Росією всіх підприємств, об'єктів інфраструктури Кримського півострова, культурних цінностей, які за законом належать Україні, тощо наша країна втратила 1 трлн 80 млрд 352 млн грн [Російська окупація Криму завдала Україні більше трильйона гривень збитків [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2017. – 22 серп. – Режим доступу : https://dt.ua/ECONOMICS/rosiyska-okupaciya-krimu-zavdala-ukrayini-bilsh-trilyona-griven-zbitkiv-251923_.html].

²⁷⁰ Люди в анексованому Криму стають все більш безправними – HRW [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 12 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/12/7132279/>; Крим в умовах окупації: 12 загиблих, 17 зниклих, 39 політв'язнів...

²⁷¹ Джемилев: около 20 тысяч крымских татар покинули полуостров [Электронный ресурс] // Крым.Реалии. – 2017. – 26 февр. – Режим доступа : <https://ru.krumr.com/a/news/28333377.html>.

²⁷² Росія незаконно виселила з Криму не менше 2425 осіб – правозахисник [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 28 черв. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2489198-rosia-nezakonno-viselila-z-krimu-ne-mense-2425-osib-pravozahisnik.html>.

У той самий час, згідно з інформацією одного з лідерів кримськотатарського народу Мустафи Джемілева, за 4 роки анексії Криму Росія крадькома завезла на півострів від 850 тис. до мільйона²⁷³ своїх громадян. Внаслідок браку прісної води в анексованому РФ Криму різко погіршилася якість ґрунтів. Шаленими темпами триває мінералізація плідючих шарів.

Засуха в с. Ішунь Джанкойського р-ну Криму. Червень 2018 р.

Катастрофічним є стан зеленого покриття в степовій частині півострова – 70% його або повністю зникло, або перестало відповідати тому стану, який був у 2013 р. Зникають або перебувають на межі зникнення лісосмуги, плодові сади, виноградники – тобто ті насадження, відновлення яких потребує значного часу²⁷⁴. Крим почав повертатися до стану, коли його освоєння Україною ще не почалося, тобто до стану 50-х років минулого століття.

²⁷³ Росія переселила в окупований Крим до мільйона людей – Джемілев [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2468255-rosia-pereselila-v-okupovaniy-krim-do-miljona-ludej-dzemilev.html>.

²⁷⁴ Юрій Гримчак, заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України: на відновлення екології Криму знадобиться 10 років [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 2 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2509550-urij-grimcak-zastupnik-ministra-z-pitan-timcasovo-okupovanih-teritorij-ta-vnutrisno-peremisenih-osib-ukraini.html>.

Окупувавши Крим, Росія максимально мілітаризувала його. Там створено потужний 22-й армійський корпус, нарощено сили Чорноморського флоту РФ. Ракетні комплекси, розміщені на Кримському півострові, здатні завдати удару по наших позиціях в глибокому тилу, а зенітні комплекси С-400 – урахувати будь-яку повітряну ціль навіть у центральній частині України. Серйозною загрозою безпеці Української держави й методом тиску на неї стало зведення Росією так званого Керченського (Кримського) моста²⁷⁵ через однойменну протоку в окупованому Криму. Завдяки йому на півострів тепер можна оперативним перекидати значні сили сухопутних військ РФ із подальшим проведенням наступальних операцій на півдні України²⁷⁶.

*Керченський (Кримський) міст.
Фото Informator.news*

²⁷⁵ Відкриття Керченського (Кримського) моста, що є порушенням міжнародного права, позитивно сприйняла переважна більшість (92%) громадян РФ [Крымский мост: есть контакт! [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 25 мая. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9124>].

²⁷⁶ Керченський міст став серйозною загрозою безпеці України – Турчинов [Електронний ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України. – 2018. – 20 черв. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/3061.html>.

Побудувавши Керченський міст, Росія також отримала можливість не лише впливати на економічну привабливість України, здійснюючи провокації, незаконний контроль над суднами, в тому числі іноземними, які перетинають Керченську протоку, блокуючи в будь-який момент українські порти в Азовському морі, а й нарощувати там свою військову присутність, спробувати встановити повний контроль над морем. Якщо до травня 2018 р. у Росії в акваторії Азовського моря були тільки кораблі берегової охорони прикордонної служби РФ, то вже в червні того самого року фактично сформовано Азовську флотилію Військово-морського флоту Росії²⁷⁷.

Російська техніка на узбережжі Азовського моря. Фото mil.ru

²⁷⁷ На думку експертів, одна з головних причин блокування українських портів в Азовському морі та нарощування там російської військової присутності – прагнення Росії змусити українську владу розблокувати Північно-Кримський канал і відновити постачання з річки Дніпро прісної води в Крим, де її катастрофічно не вистачало [Рощенко О. Крим всихає, рослинності стало менше. Україна винуватить Росію [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2018. – 13 лип. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/13/7186248/>; Дорош С. Чи захоплює Росія Азовське море? [Електронний ресурс] / Світлана Дорош // ВВС Україна. – 2018. – 14 черв. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44289612>; «На Україну тиснуть комплексно»: експерт пояснив, навіщо РФ нагнала військові кораблі в Азовське море [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2018. – 11 черв. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/10148399-na-ukrajinu-tisnut-kompleksno-ekspert-poyasniv-navishcho-rf-nagnala-viyskovi-korabli-v-azovske-more.html>].

► Лише з кінця квітня до середини липня 2018 р. берегова служба ФСБ РФ здійснила майже 150 затримань суден, що йшли або в Бердянський (у Запорізькій обл.) і Маріупольський порти, або звідти [Кількість затриманих РФ суден для огляду складає вже 148 одиниць, – Юрій Лавренюк [Електронний ресурс] // Міністерство інфраструктури України. – 2018. – 16 лип. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/news/29974.html>]. Як наслідок, за станом на початок серпня 2018 р. заходи суден у порти Маріуполя й Бердянська зменшилися на 10% [Порти Бердянська і Маріуполя відчувають проблеми через дії РФ – Омелян [Електронний ресурс] / Володимир Омелян // Європейська правда. – 2018. – 5 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/5/7188335/>].

Таким чином, блокуючи ці порти, Росія намагалася обмежити значний сегмент українського експорту, починаючи від металу і закінчуючи зерновими (в 2014 р., за російськими оцінками, на елеваторах навколо Маріуполя зберігалися зернові на суму 1,9 млрд дол. США [Росія затримала майже 100 українських суден в Азовському морі – Омелян [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 11 лип. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29357826.html>; Арестович О. Росія оточує Україну військами, нас беруть у щільний мішок – Олексій Арестович [Електронний ресурс] / Олексій Арестович ; Марина Євтушок // Апостроф. – 2018. – 29 черв. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/accidents/2018-06-29/rossiya-okrujaet-ukrainu-voyskami-nas-berut-v-plotnyiy-meshok---aleksej-arestovich/19123>].

Найгірше для України те, що безкарність дій РФ зумовлена не лише її військовою силою, але й угодою з Україною від 2003 р., згідно з якою Азовське море є внутрішнім морем України й Росії і на нього не поширюються міжнародні конвенції [Міллер К. Море проблем: Азов перетворюється на «порохову бочку» [Електронний ресурс] / Крістофер Міллер // Радіо Свобода. – 2018. – 8 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29420689.html>].

До складу Азовської флотилії ввійшли головним чином артилерійські катери, малі десантні кораблі й ракетні корвети, перебазовані з Каспійської флотилії РФ²⁷⁸. Унаслідок цих та низки інших агресивних дій Росії вздовж усього українсько-російського кордону створено потужну військову інфраструктуру, яка стала перманентною загрозою для Української держави.

²⁷⁸ На Україну тиснуть комплексно»: експерт пояснив, навіщо РФ нагнала військові кораблі в Азовське море...; Москва перекидає флотилію до Азовського моря, створюючи можливості для швидкого наступу – Пол Гобл [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2018. – 3 черв. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/moscvaperekydaje-flot/4419171.html>.

Попри сподівання РФ на бліцкриг, її агресія консолідувала українське суспільство. Так, згідно з даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 3–9 березня 2017 р. в усіх регіонах України за винятком окупованих територій, абсолютна більшість громадян України (92%) вважала себе етнічними українцями (в 2001 р. ця цифра становила 77,8%²⁷⁹). Рідною мовою назвали українську 68% громадян²⁸⁰ (у 2006 р. – 52%²⁸¹).

▶ За результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2018 р., патріотами своєї країни вважали себе 82% громадян України.

Також за період досліджень зафіксовано найбільшу кількість тих, хто підтримав би проголошення Незалежності України, якби перед ними постав такий вибір, – майже 80% (у 2012 році таких було 62%). [Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018 [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2018. – 21 серп. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html].

Також тисячі українців виявили жертвне прагнення до захисту своєї Батьківщини від ворога. Чимало їх заради цього залишали престижну роботу, поверталися з-за кордону до України тощо. Серед них В. Сліпак (20. 12. 1974 – 29. 06. 2016) і М. Паславський (16. 01. 1959 – 19. 08. 2014), які стали справжнім прикладом служіння своєму народові.

Василь Сліпак – український оперний співак, один із найкращих баритонів світу, соліст Паризької національної опери, фіналіст конкурсів вокалістів у Будапешті (Угорщина), Лос-Анджелесі, Нью-Йорку (США), Парижі (Франція). Вільно володів дев'ятьма іноземними мовами. 19 років мешкав і працював у Франції, де після початку

²⁷⁹ Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: національний склад населення...

²⁸⁰ Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України [Текст]: інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. / Центр Разумкова. – К., 2017. – С. 6.

²⁸¹ Стало відомо скільки відсотків українців вважають рідною українську мову [Електронний ресурс] // Галицький кореспондент. – 2016. – 8 черв. – Режим доступу : <http://gk-press.if.ua/stalo-vidomo-skilky-vidsotkiv-ukrayintsiv-vvazhayut-ridnoyu-ukrayinsku-movu/>.

Революції гідності в Україні очолив волонтерський рух, відправляв на Майдан гуманітарну допомогу, влаштовував благодійні концерти, координував громадські акції, спрямовані на підтримку України. З перших днів російсько-української війни особисто постачав на фронт військовий одяг, взуття, медикаменти тощо. З травня 2014 р. поєднував волонтерську діяльність з участю в бойових діях, час від часу відлучався на концерти у Франції і знову повертався на фронт. Воював у Добровольчому українському корпусі «Правий сектор» під позивним «Міф». Загинув у бою поблизу селища Луганське Донецької обл. від кулі ворожого снайпера. За виняткову мужність і героїзм нагороджений орденом «За мужність» I ступеня та удостоєний звання «Герой України» (посмертно)²⁸².

Василь Сліпак

Марко Паславський народився в українсько-американській родині у США, офіцер американської армії у відставці, мільйонер, власник великого бізнесу. Під час Революції гідності – її активіст; 20 лютого 2014 р. брав участь у боях в центрі Києва. З початком російсько-української війни – доброволець батальйону «Донбас», де під позивним «Франко» за власним бажанням воював у званні рядовика. В квітні 2014 р. прийняв українське громадянство. Загинув під час визволення м. Іловайськ Донецької обл.

²⁸² Лазарович М. Ілюстрована історія України... – С. 509.

Оповідують, перед смертю він промовив: «Я мріяв стати справжнім українцем. Сподіваюся, я ним став. Так боляче і так не хочеться вмирати!». За особисті заслуги нагороджений орденом Данила Галицького (посмертно)²⁸³.

Марко Паславський

Отже, під час російсько-української війни Україна продемонструвала свою боєздатність та вчинила гідний спротив ворогові. Українське військо продовжило славні бойові традиції княжих дружин, козацьких полків, легіону Українських січових стрільців, Армії Української Народної Республіки, Української галицької армії, Карпатської січі, Української повстанської армії, українців-героїв Другої світової війни, добровольчих загонів усіх часів! Боротьба за незалежність і територіальну цілісність Української держави триває...

²⁸³ Лазарович М. Ілюстрована історія України... – С. 509.

ВИСНОВКИ

Все, що починається, рано чи пізно закінчується. Завершиться і нинішня війна, яку, сподіваюся, українці зонайменше не програють. Але «руській мір» так просто своїх позицій не здасть. Не зламавши Україну силою, його представники змінять тактику і замість куль запропонують дружбу з «чистого листа». Такого лукавства не можна допустити. Адже стосунки між Україною та РФ доречно проілюструвати словами прем'єр-міністра Ізраїлю (1969–1974), уродженки м. Київ, Голди Меїр: «Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає не надто багато простору для компромісу»²⁸⁴. Українці сьогодні мають ідентичну ситуацію, але наш ворог значно підступніший і володіє ядерною зброєю. Тому мусимо зрештою засвоїти хоч якісь уроки як нинішньої війни зокрема, так й історії багатолітніх українсько-російських відносин загалом.

► Цинізм громадян РФ – безмежний: на початку п'ятого року російсько-української війни абсолютна більшість їх (78%), наче й не було нічого, під час соціологічного опитування, проведеного Всеросійським центром вивчення громадської думки, раптом заявили, що сподіваються на відновлення відносин з Україною. На запитання про майбутнє російсько-українських відносин 40% росіян «висловили впевненість, що дружні союзнницькі відносини відновляться», а 38% відповіли, що «рано чи пізно відносини між країнами нормалізуються, але такими, як раніше, вже ніколи не будуть». Ще 10% респондентів заявили, що «не вірять у відновлення відносин» між Росією та Україною [Россия-Украина: четыре года после Майдана [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 20 февр. – Режим гостуна : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=8954>].

Урок перший полягає в тому, що росіянам не можна довіряти за жодних обставин. За своїм ставленням до України й українців вони – однакові, а та невелика частина їх, яка співчуває нашій країні, – швидше виняток, що підтверджує правило. Майбутні українсько-російські відносини повинні базуватися лише на міжнародних договорах і добре оснащеному кордоні. Якщо цього не засвоїмо – все повториться

²⁸⁴ Мудрость веков: Восток [Текст] / сост. : А. Ю. Кожевников, Г. Б. Линдберг. – Санкт-Петербург : Издательский Дом «Нева», 2006. – С. 93.

знову: нищення національної державності, заборони української історії, культури, мови, голодомори, репресії, війни тощо.

Урок другий. Сьогодні, на жаль, у нашій країні життя триває двома паралельними потоками. Одні, усвідомлюючи, що Україна зобов'язана скористатися історичним шансом і назавжди розірвати залежність від Росії, воюють проти ворога, займаються волонтерством, працюють над реформуванням країни тощо. Другі переймаються лише задоволенням власних інтересів. Подібною була ситуація під час Української революції 1917–1921 рр., коли українці загалом байдуже поставилися до необхідності збройно захищати державну незалежність. Більшість їх, а це були селяни, передусім турбувалася проблемою земельних наділів. Як наслідок, Україну окупували російські більшовики, які в 1932–1933 рр. організували Голодомор. Отже, захищати Батьківщину не лише почесно, а й вигідно, бо якби українці в 1917–1921 рр. відстояли власну державу – зловмисного голоду з мільйонними жертвами не сталось би.

Плакат із сайту veterano.com

Урок третій. Упродовж століть слабкою ланкою в Україні залишаються влада та політичний клас загалом, які мали б подавати добрий приклад для суспільства, організувати його. Згадаймо хоча б вплив на громадян своїх країн президента США Франкліна Делано Рузвельта, прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчилля, президента

Чехії Вацлава Гавела та інших діячів. Однак у нашій країні все відбувається навпаки – народ примушує владу ставати кращою. Цю тенденцію слід зберегти, оскільки без рішучих змін Україна приречена на подальший економічний занепад, втрату самоповаги та підтримки міжнародної спільноти. Громадянське суспільство має жорстко тиснути на владу, змушувати її реформувати державу, боротися проти корупції, але при цьому не допустити хаосу та не дати проросійським силам жодного шансу на реванш. У зв'язку з цим слід згадати події 1659 р., коли гетьман Іван Виговський на чолі українського і союзного військ розбив під Конотопом московську армію. Швидко очистивши від загарбників територію Гетьманщини, він отримав змогу не лише успішно завершити війну з Московією, припинити внутрішні усобиці, а й повторити славнозвісні походи гетьманів Петра Сагайдачного та Михайла Дорошенка на Москву. Московити, переконані, що українці підуть їх добивати, готувалися перенести царську ставку за Волгу. Цар Алексей Михайлович вийшов до підданих у жалобному одязі і навіть сам наглядав за оборонними роботами. Але замість того, щоб піти й покарати Московію, гетьман Виговський зрікся влади, оскільки внутрішня опозиція підняла проти нього повстання. Це стало точкою відліку тієї трагедії, яка тривала в Україні понад 300 років. Отже, нашою метою має стати не взаємопоборювання, як це вже не раз траплялося, а позитивні зміни, рух уперед, перемога над зовнішнім ворогом.

Урок четвертий. Протягом своєї історії Україна не мала надійних союзників, що нерідко призводило до її болісних поразок. Відповідно нині слід вжити всіх можливих заходів, щоб, з одного боку, якнайбільше поглибити євроатлантичну інтеграцію нашої країни, з іншого – максимально дистанціюватися від такої агресивної й непередбачуваної держави, як Росія.

Урок п'ятий, головний, полягає в тому, що в боротьбі як на зовнішньому фронті проти російської агресії, так і на внутрішньому – проти корупції, безвідповідальних чиновників та інертності, слід покладатися тільки на власні сили. Чинниками, здатними активізувати суспільство, могли б стати такі заходи, як розірвання дипломатичних відносин із ворогом, введення візового режиму для російських громадян, остаточний вихід України з СНД, яку патрує РФ, запровадження кримінальної відповідальності за заперечення факту російської агресії тощо. Також воєнні дії, які кілька років тривають в Україні, слід нареш-

ті назвати своїм іменем – російсько-українською війною²⁸⁵. Адже поняття «АТО» чи «ООС» за визначенням перетворюють більшу частину громадян країни у пасивних глядачів, «війна» – дає усвідомлення єдності суспільства, розуміння того, що всі українці мають об'єднатися заради перемоги над віковичним ворогом України – Росією. Загалом наша держава матиме шанс вижити і бути цікавою для світу лише як українська, україномовна, з Українською помісною церквою та, безумовно, демократична.

Отже, сьогодні Україна перебуває на тому етапі, коли може як здійснити якісний прорив, так і втратити навіть надії. Упродовж останніх 25-ти років Господь Бог тричі давав нам шанс збудувати нормальну державу, в якій українцям було б комфортно жити: проголошення Незалежності України (1991), Помаранчева революція (2004), Революція гідності (2013–2014). Перших дві спроби ми провалили. Це сталося через нашу безмежну довірливість і наші лінощі. Як після проголошення Незалежності, так і після Помаранчевої революції ми понадіялися на порядність і розум наших лідерів. Нам було ліньки їх контролювати і змушувати виконувати нашу волю. Зараз – третій, можливо, останній шанс.

Ми мусимо розпочати справу довести до логічного завершення і лише тоді Україна матиме прекрасне майбутнє в колі європейських народів. Все залежить від кожного з нас. Наш найбільший ворог – байдужість. Спробуймо прорватися! Пам'ятаймо, що наша воля окроплена кров'ю не лише попередніх поколінь, а й теперішніх Героїв Небесної Сотні та російсько-української війни.

Слава Україні!

²⁸⁵ 26 червня 2018 р. спеціальний представник Державного департаменту США з питань України К. Волкер учергове відзначив, що ситуація на сході України – це міждержавний конфлікт між РФ та Україною. «У випадку з Україною те, що ми бачимо, – це не етнічний конфлікт, це не місцевий конфлікт, це не громадянська війна, це не конфлікт між росіянами та українцями. Це конфлікт між державою і державою. Це конфлікт, в якому Росія розміщує свої сили на території України. Її звинуватили в анексії Криму – незаконній анексії, яку, на мою думку, ніхто з держав не визнає. І щось подібне відбулося у східній Україні», – заявив він на спеціальній сесії щодо України в рамках щорічної конференції ОБСЄ [Волкер про ситуацію на сході України: це міждержавний конфлікт [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 27 черв. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29323898.html>].

ХРОНОЛОГІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2018 рр.)

2014 р.

- ◆ 19 січня – Початок протистояння між загонами внутрішніх військ і «Беркуту» та частиною демонстрантів на вул. М. Грушевського в Києві.
- ◆ 22 січня – Загибель від куль на вул. М. Грушевського в Києві перших маніфестантів – Сергія Нігояна і Михайла Жизневського.
- ◆ 18–20 лютого – Різке загострення протистояння між «силовиками» та учасниками протестів на київському Майдані, внаслідок якого було вбито близько ста осіб, головним чином протестувальників.
- ◆ 21 лютого – Підписання в Адміністрації Президента України «Угоди про врегулювання кризи в Україні» між Президентом Віктором Януковичем та лідерами опозиції Віталієм Кличком, Арсенієм Яценюком, Олегом Тягнибоком.
- ◆ 21 лютого – Повернення Верховною Радою України чинності Конституції України 2004 р.
- ◆ 22 лютого – Обрання головою Верховної Ради України Олександра Турчинова замість Володимира Рибака, що подав у відставку з цієї посади.
- ◆ 22 лютого – У зв'язку зі зникненням Президента В. Януковича з Києва – ухвала Верховною Радою України Постанови про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України, якою відсторонено В. Януковича від виконання ним обов'язків Президента України та призначено позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р.
- ◆ 23 лютого – Ухвалення Верховною Радою України Постанови про покладення на голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно зі ст. 112 Конституції України, відповідно до якої обов'язки Президента став виконувати О. Турчинов.
- ◆ 23 лютого – Активізація Росією дій, спрямованих на дестабілізацію України.

- ◆ 26 лютого – Мітинги «за» і «проти» збереження територіальної цілісності України під будівлею Верховної Ради Автономної Республіки Крим у м. Сімферополь, у яких узяли участь понад 10 тис. прихильників єдиної Української держави, передусім кримських татар, та до 5 тис. сепаратистськи налаштованих активістів проросійських організацій.
- ◆ 27 лютого – Захоплення російськими спецпідрозділами будівель Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, інших адміністративних будівель, аеропортів в Сімферополі та Севастополі, установ зв'язку, засобів масової інформації тощо та початок блокування військових частин кримського угруповання Збройних сил (ЗС) України. Це стало фактичним початком російсько-української війни.
- ◆ 27 лютого – Призначення Верховною Радою України Арсенія Яценюка прем'єр-міністром України.
- ◆ 28 лютого – Захоплення російськими військовими аеродрому «Бельбек» поблизу м. Севастополя та аеропорту Сімферополя.
- ◆ 1 березня – Підтримання Радою Федерації РФ звернення президента Росії Владіміра Путіна про дозвіл на застосування Збройних сил Російської Федерації на території України.
- ◆ 1 березня – Початок масштабних антиукраїнських акцій, інспірованих російськими спецслужбами у східних, центральних і південних регіонах України в березні – квітні 2014 р.
- ◆ 1 березня – Ухвалення Донецькою обласною радою рішення про проведення референдуму щодо подальшої долі краю.
- ◆ 2 березня – Ухвалення Луганською обласною радою рішення про нелегітимність центральних органів виконавчої влади України.
- ◆ 2 березня – Заява Північноатлантичної ради щодо ситуації в Україні, в якій засуджено військову ескалацію Російської Федерації в Криму і висловлено глибоке занепокоєння з приводу дозволу, наданого російським парламентом на використання Збройних сил РФ на території України.
- ◆ 6 березня – Перший етап міжнародних санкцій щодо Росії, спрямованих на припинення її агресії проти України. Він передбачав призупинення переговорного процесу між ЄС і РФ про пом'якшен-

- ня візового режиму і нової угоди про партнерство, а також підготовки до саміту G8, в якому мала брати участь Росія; індивідуальні санкції щодо низки осіб, причетних до російської агресії проти України.
- ◆ 9 березня – Перші сутички в м. Луганськ між українськими та російськими і проросійськими силами, спричинені нападом останніх на мітинг з нагоди 200-річчя Т. Шевченка.
- ◆ 11 березня – Ухвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Севастопольською міською радою на закритому засіданні Декларації про незалежність АРК і м. Севастополя та рішення про заборону діяльності на території Криму проукраїнських організацій.
- ◆ 13 березня – Відновлення Національної гвардії України як військового формування з правоохоронними функціями.
- ◆ 13 березня – Напад російських і проросійських бойовиків на мітинг за єдність України, що відбувався у м. Донецьку. Під час зіткнень загинув від ножового поранення український активіст Дмитро Чернявський.
- ◆ 16 березня – Проведення російськими окупантами псевдореферендуму про статус Криму, на якому, за їхніми даними, 96,77% жителів АРК та м. Севастополя проголосували за возз'єднання відповідних територій з Російською Федерацією.
- ◆ 17 березня – Перехід до другого етапу міжнародних санкцій щодо Росії, зумовлених її агресією проти України, під час якого низці російських і кримських чиновників, також колишніх українських високопосадовців було заборонено в'їзд на територію ЄС та заморожено їхні активи за кордоном. Згодом до візових, економічних і фінансових санкцій проти Росії приєдналися США, Японія, Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія.
- ◆ 17 березня – Заява Північноатлантичної ради з приводу так званого «референдуму» в Криму, який члени НАТО визнали «як незаконним, так і нелегітимним», оскільки він «порушив українську Конституцію і міжнародне право».
- ◆ 18 березня – Підписання в Кремлі угоди про приєднання Криму та Севастополя до Російської Федерації.

- ◆ 18 березня – Підписання президентом Росії спільно з самопроголошеною владою АРК та м. Севастополя Договору про прийняття «Республіки Крим» до складу Російської Федерації.
- ◆ 21 березня – Прийняття Радою Федерації Росії законів про ратифікацію Договору від 18 березня та про утворення нових суб'єктів федерації – «Республіки Крим» та «міста федерального значення Севастополь», формально закріпивши анексію цих регіонів Росією.
- ◆ 21 березня – Підписання Україною та Європейським Союзом політичної частини Угоди про асоціацію.
- ◆ 21 березня – Ухвалення ОБСЄ рішення про направлення в Україну міжнародної моніторингової місії.
- ◆ 27 березня – Підтримання Генеральною Асамблеєю ООН територіальної цілісності України з визнанням Криму і м. Севастополя її невід'ємними частинами.
- ◆ 1 квітня – Заяви міністрів закордонних справ країн НАТО та Комісії Україна – НАТО, якими засуджено незаконну військову інтервенцію Росії в Україну, порушення нею суверенітету і територіальної цілісності України та «незаконну і нелегітимну спробу Росії анексувати Крим».
- ◆ 6 квітня – Захоплення озброєними російськими і проросійськими бойовиками будівлі Донецької обласної державної адміністрації.
- ◆ 6 квітня – У селищі Новофедорівка в Криму військовослужбовець Російської Федерації застрелив беззбройного офіцера Збройних сил України майора Станіслава Карачевського, який став першою жертвою російсько-української війни.
- ◆ 7 квітня – Інспірування Російською Федерацією проголошення «Донецької народної республіки» («ДНР»), метою якої мав стати контроль за всією територією цієї області за сприяння військової допомоги РФ.
- ◆ 9 квітня – Засудження ПАРЕ анексії Криму Російською Федерацією та вимога негайного виводу російських військ із півострова.
- ◆ 12–14 квітня – Захоплення озброєними російськими і проросійськими бойовиками адміністративних установ в таких населених пунктах Донецької обл., як Слов'янськ, Краматорськ, Артемівськ, Лиман, Дружківка, Єнакієво, Макіївка, Маріуполь, Горлівка, Харцизьк, Жданівка, Кіровське.

- ◆ 12 квітня – Прагнучи запобігти вторгненню російських диверсійних загонів, які розгорнули діяльність на Донбасі, мешканці м. Дніпропетровськ і ключових населених пунктів Дніпропетровської обл. почали зводити блокпости.
- ◆ 13 квітня – Поблизу м. Слов'янськ Донецької обл. – перший бій між бійцями правоохоронних органів України та бойовиками російських диверсійних загонів, під час якого загинув офіцер українського спецпідрозділу «Альфа» Геннадій Біліченко.
- ◆ 13 квітня – Ухвалення Радою національної безпеки і оборони (РНБО) України рішення про початок широкомасштабної антитерористичної операції (АТО) із залученням Збройних сил України для подолання тероризму, організованого російськими спецслужбами у східних регіонах України.
- ◆ 14 квітня – Підписання виконувачем обов'язків Президента України О. Турчиновим Указу про введення в дію рішення РНБО України від 13 квітня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України».
- ◆ 14 квітня – Взяття озброєними російськими і проросійськими бойовиками в облогу приміщення Луганської обласної ради та оголошення про невизнання центральної влади в Україні.
- ◆ 14 квітня – Заява міністра закордонних справ Великої Британії Вільяма Хейґа про те, що за подіями на сході України стоїть Росія, яка хоче дестабілізувати країну.
- ◆ 14–19 квітня – У Куп'янському, Борівському, Ізюмському, Близнюківському та Барвінківському районах Харківської обл. створено 19 блокпостів, покликаних запобігти вторгненню російських диверсійних загонів.
- ◆ 14 квітня – Звинувачення Генеральним секретарем НАТО Андерсом Фогом Расмуссеном Росії у причетності до сепаратистських заворушень на сході України.
- ◆ 15 квітня – Згідно з інформацією голови Служби безпеки України (СБУ) Валентина Наливайченка, українські силовики вже затримали 23 кадрових офіцерів Головного розвідувального управління (ГРУ) РФ.

- ◆ 17 квітня – Женевські переговори щодо врегулювання конфлікту між Російською Федерацією та Україною за участі чотирьох керівників зовнішньополітичних відомств – України, ЄС, США та РФ, які відбулися в Женеві (Швейцарія).
- ◆ 27 квітня – Інспірування Російською Федерацією проголошення на території окремих районів Луганської обл. «Луганської народної республіки» («ЛНР»).
- ◆ 28 квітня – 2 травня – Захоплення озброєними російськими і проросійськими бойовиками адміністративних установ у таких населених пунктах Луганської обл., як Станиця Луганська, Луганськ, Красний Луч, Первомайськ, Алчевськ, Антрацит, Свердловськ, Стаханов.
- ◆ 28 квітня – Введення США додаткових санкцій, зумовлених агресією Росії щодо України, проти групи депутатів Держдуми Російської Федерації, замороження активів 17 компаній, наближених до президента РФ В. Путіна, та заборона постачання до Росії високотехнологічних товарів, які вона могла б використати для військових потреб.
- ◆ 30 квітня – Схвалення Виконавчою радою Міжнародного валютного фонду дворічної програми «стенд-бай» для України обсягом 17 млрд дол.
- ◆ 1 травня – Підписання виконавцем обов'язків Президента України О. Турчиновим Указу про відновлення призову до армії.
- ◆ 2 травня – Сутички і пожежа в Будинку профспілок в Одесі, що сталися після збройного нападу сепаратистів на ходу за єдність України, внаслідок яких загинуло 48 осіб і понад 200 звернулися за медичною допомогою.
- ◆ 5 травня – Виступ Президії Луганської обласної ради проти проведення антитерористичної операції та звинувачення української влади в розпалюванні громадянської війни.
- ◆ 6 травня – Указ Президента України «Про часткову мобілізацію», затверджений Законом України.
- ◆ 9 травня – Спроба шести десятків озброєних російських і проросійських бойовиків захопити в м. Маріуполь Донецької обл. міське управління внутрішніх справ, внаслідок чого загинуло близько 20 осіб.

- ◆ 11 травня – Інспірування Російською Федерацією в окремих районах Донбасу проведення псевдореферендумів щодо незалежності Луганської і Донецької «народних республік». За їх «офіційними» даними, за незалежність проголосувало 89,07% і 96,2% відповідно.
- ◆ 16 травня – Генеральна прокуратура України визнала самопроголошені «Донецьку народну республіку» та «Луганську народну республіку» терористичними організаціями.
- ◆ 22 травня – Загибель у бою з підрозділом російських терористичних військ під м. Волноваха Донецької обл. 16 вояків 51-ої моторизованої бригади Збройних сил України; 30 отримали поранення.
- ◆ 25 травня – Перемога на дострокових виборах Президента України вже в першому турі Петра Порошенка.
- ◆ 26 травня – Бій українських вояків за аеропорт «Донецьк», внаслідок якого, за різними даними, знищено до 300 терористів, у тому числі понад три десятки громадян Російської Федерації. Початок героїчної оборони Донецького аеропорту від атак російських регулярних і терористичних військ.
- ◆ 29 травня – Бойовики російських терористичних військ у м. Слов'янськ Донецької обл. збили вертоліт Мі-8, внаслідок чого загинули 12 українських вояків, у тому числі генерал-майор Сергій Кульчицький.
- ◆ 1 червня – Визнання головою Державної прикордонної служби (ДПС) України Миколою Литвином того факту, що російські бойовики щодня пробираються через державний кордон, а ДПС перейшла від охорони кордону до його оборони.
- ◆ 5 червня – 29 серпня – Бої між українською армією та російськими терористичними військами за курган Савур-Могила (278 м), розташований в Шахтарському р-ні Донецької обл., в ході яких його спочатку було звільнено від ворога, а після серпневого масового вторгнення російських регулярних військ в Україну – втрачено.
- ◆ 6 червня – Російські терористи поблизу м. Слов'янськ підбили український літак АН-30Б, яким керував підполковник Костянтин Могилко. Ціною власного життя та здоров'я екіпаж літака відвів його від житлових кварталів міста до околиці с. Пришиб Слов'янського р-ну. Загинуло 5 членів екіпажу літака, 3 отримали поранення.

- ◆ 7 червня – Інавгурація Президента України Петра Порошенка.
- ◆ 12 червня – Вторгнення в Україну з РФ колони танків, яка через н. п. Сніжне, Торез, Макіївка Донецької обл. вїхала до обласного центру.
- ◆ 13 червня – Звільнення українським військом м. Маріуполя від російських терористичних формувань.
- ◆ 14 червня – У м. Луганськ при заході на посадку бойовиками російських терористичних військ збито український військово-транспортний літак Іл-76 із десантниками 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, унаслідок чого загинули 49 осіб, враховуючи членів екіпажу.
- ◆ 20–30 червня – Одностороннє припинення українським військом бойових дій, оголошене в рамках мирного плану Президента України П. Порошенка.
- ◆ 24 червня – У районі с. Красноармійське (нині Новоселівка) Слов'янського р-ну російські терористи підбили український гвинтокрил Мі-8МТ, унаслідок чого загинули всі 9 осіб, котрі знаходилися на борту.
- ◆ 27 червня – Підписання Україною та ЄС Угоди про асоціацію в повному обсязі.
- ◆ 30 червня – Визнання головнокомандувачем об'єднаними збройними силами НАТО в Європі Філіпом Марком Брідлавом того факту, що Росія не лише фінансово і матеріально підтримує сепаратистів, а й використовує проти України вбивць-найманців.
- ◆ 1 липня – Ухвалення Парламентською Асамблеєю ОБСЄ резолюції «Очевидне, грубе та не виправлене порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією», якою засудила військову агресію Росії проти України, висловила «тверду підтримку суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України» та закликала держави-члени ОБСЄ відмовлятися від визнання насильницької анексії Криму Російською Федерацією.
- ◆ 1 липня – Знищення поблизу м. Слов'янська Донецької обл. тренувального табору російських терористичних військ, внаслідок чого ліквідовано близько 250 бойовиків, з яких дві третини – чеченці.

- ◆ 5 липня – 21 серпня – Звільнення українським військом від російських терористичних формувань таких населених пунктів Донбасу, як Слов'янськ, Краматорськ, Артемівськ, Дружківка, Костянтинівка, Сіверськ, Рубіжне, Дзержинськ, Соледар, Сєверодонецьк, Попасна, Лисичанськ, Шахтарськ, Дебальцеве, Авдіївка, Лутугине, Вуглегірськ, Ясинувата, Первомайськ, Станиця Луганська та інші.
- ◆ 9 липня – 5 вересня – Згідно з інформацією РНБО і ДПС України, за вказаний період 2014 р. з території РФ здійснено більш ніж 120 атак російської артилерії на українські об'єкти в окремих районах Донецької та Луганської областей.
- ◆ 11 липня – Російські військові обстріляли з реактивних систем залпового вогню (РСЗВ), у тому числі з території РФ, базовий табір українських вояків поблизу с. Зеленопілля Свердловського (нині Довжанського) р-ну Луганської обл., внаслідок чого зазнали значних втрат особовий склад (загинуло близько 40 військовослужбовців) і техніка українських підрозділів.
- ◆ 13 липня – Початок систематичного обстрілу з території Російської Федерації з використанням артилерії, мінометів і РСЗВ «Град» розташування зведеного тактичного угруповання «Кордон», яке виконувало завдання з перекриття відкритої ділянки державного кордону, щоб завадити ворогові постачати з території РФ зброю, боєприпаси та підкріплення живої сили бойовиків.
- ◆ 13 липня – Велику колону військової техніки, що рухалася з території Росії й перетнула російсько-український кордон в районі КПП «Ізварине» в Луганській обл., було знищено українською артилерією. Це, за словами головнокомандувача ЗС України генерала Віктора Муженка, стало «психологічним бар'єром» усвідомлення вступу України у «фазу відкритої війни» з РФ.
- ◆ 14 липня – На Донеччині знайшли могилу з тілами двох священиків із м. Слов'янськ та двох синів одного з них. Їх замордували російські бойовики за те, що вони приносили їжу українським воякам.
- ◆ 16 липня – Винищувачем МіГ-29 Збройних сил РФ збито український літак Су-25.
- ◆ 16 липня – Введення США перших санкцій щодо ключових секторів економіки Росії, зумовлених її агресією в Україні, під які потрапили низка російських компаній військово-промислового комплексу,

- нафтогазового сектору, фінансових установ, а також окремі політики та військові РФ, представники антидержавних сил в Україні. Впродовж другої половини 2014 – 2015 р. США посилили обмежувальні заходи щодо РФ.
- ◆ 16–17 липня – Розширення ЄС санкцій проти низки осіб і російських компаній, причетних до порушення територіальної цілісності й суверенітету України.
 - ◆ 17 липня – Бойовики російських терористичних військ поблизу м. Торез Донецької обл. збили пасажирський літак Boeing 777, що виконував рейс Амстердам – Куала-Лумпур, внаслідок чого загинули всі 298 осіб на борту.
 - ◆ 22 липня – Згідно з повідомленням інформаційної агенції «Рейтер», Червоний Хрест визнав, що Україна перебуває в стані війни з Російською Федерацією, і в приватному порядку поінформував про це учасників конфлікту. Таким чином усі злочини, скоєні на території окремих районів Донецької і Луганської областей (ОРДЛО), кваліфіковано як «військові злочини».
 - ◆ 24 липня – Розпуск у Верховній Раді України парламентської коаліції «Європейський вибір».
 - ◆ 24 липня – Оголошення прем'єр-міністром України А. Яценюком про відставку уряду.
 - ◆ 25 липня – Оприлюднення ЄС додаткових санкцій щодо РФ, під дію яких потрапили група російських високопосадовців, інспіровані Росією такі територіальні утворення, як «Донецька народна республіка», «Луганська народна республіка», «Федеративна держава Новоросія», та низка антиукраїнських воєнізованих формувань.
 - ◆ 29 липня – 1 серпня – Запровадження Європейським Союзом санкцій третього рівня проти Російської Федерації, зумовлених її агресією в Україні. Вони стосувалися енергетичного та фінансового секторів, продукції військового й подвійного призначення, окремих осіб; передбачали заборону експорту й реекспорту до Росії високотехнологічного обладнання. Впродовж другої половини 2014 – 2015 р. ЄС, а також такі країни, як Японія, Швейцарія, Ізраїль, Канада, Німеччина, Австралія, Франція, Норвегія, Чорногорія, Ісландія, Албанія, Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Грузія та інші, розширили список обмежувальних заходів щодо РФ.

- ◆ 4 серпня – Під час бою з російськими терористами 171 військово-службовець 72-ї моторизованої бригади ЗС України та 140 українських прикордонників через тривалий обстріл їхніх позицій і закінчення боєприпасів були змушені відступити на територію РФ в районі прикордонного пункту «Гуково» Ростовської обл. Через кілька днів усі вони повернулися в Україну.
- ◆ 15 серпня – Генеральний секретар НАТО А. Ф. Расмуссен та журналісти британських видань «Дейлі телеграф» і «Гардіан» повідомили, що з 14 на 15 серпня 2014 р. колона російських військ, у складі якої кілька десятків одиниць бронетехніки, перетнула російсько-український кордон через КПП «Ізварине» в Луганській обл. Згодом Президент України П. Порошенко заявив, що значна частина цієї колони знищена українською артилерією.
- ◆ 16 серпня – Згідно з інформацією російської газети «Псковская губерния» від 2 вересня 2014 р., на територію України було введено 1-шу роту 76-ої Псковської дивізії Повітрянодесантних військ РФ.
- ◆ 19 серпня – Прорив у м. Луганськ значного підкріплення для бойовиків російських терористичних військ, серед якого до 40 одиниць важкої бронетехніки з Росії.
- ◆ 19 серпня – Українські бійці в м. Іловайськ Донецької обл. взяли в полон п'ятьох військовослужбовців-десантників Збройних сил Російської Федерації.
- ◆ 21 серпня – Наступальні операції українських військ проти російських терористичних формувань у районі міст Донецька, Луганська та Іловайська. Згідно з інформацією російської газети «Псковская губерния» від 2 вересня 2014 р., під час однієї з таких операцій уночі з 20 на 21 серпня біля с. Георгіївка Лутугинського р-ну Луганської обл. практично повністю було знищено 1-шу роту 76-ої Псковської дивізії Повітрянодесантних військ РФ – загинуло від 80 до до 140 російських десантників.
- ◆ 22 серпня – Перша автоколона «гуманітарного конвою», що складалася з 280 КамАЗів із вантажем з Росії для мешканців окупованих районів Донецької та Луганської областей, незаконно перетнула російсько-український кордон. Таким чином, прикриваючись гуманітарною допомогою, РФ постачала російським терористичним військам озброєння, боєприпаси й живу бойову силу. Загалом до

- 23 серпня 2018 р. на територію України без належного огляду українськими прикордонниками (відповідно до встановлених процедур) вторглися 80 російських «гумконвоїв».
- ◆ 22 серпня – Артилерійський обстріл реактивними системами залпового вогню «Ураган» із території РФ українських позицій під м. Іловайськ Донецької обл.
 - ◆ 23 серпня – Повідомлення Державної прикордонної служби України про колони броньованої техніки, що рухалися з території Російської Федерації в напрямку н. п. Амвросіївка і Кутейникове Амвросіївського р-ну Донецької обл., де дислокувалися українські сили.
 - ◆ 23 серпня – Український батальйон територіальної оборони «Прикарпаття» дезертирував з району виконання бойових завдань.
 - ◆ 23–30 серпня – Іловайський котел: оточення угруповання українських військ регулярними частинами ЗС РФ та бойовиками російських терористичних формувань біля м. Іловайська Донецької обл.
 - ◆ 24 серпня – Приховане вторгнення в Україну російських регулярних військ набуло масового характеру.
 - ◆ 24 серпня – Неорганізований відступ угруповання українських військ з м. Іловайська.
 - ◆ 24 серпня – Поблизу селищ Кутейникове і Дзеркальне Амвросіївського р-ну Донецької обл. підрозділи 51-ої окремої механізованої бригади (ОМБр) вступили в бій з частинами Повітрянодесантних військ ЗС РФ, під час якого захопили в полон 10 російських десантників, що належали до складу 331-го повітрянодесантного полку (Кострома) 98-ї повітрянодесантної дивізії.
 - ◆ 25 серпня – Українські вояки повідомили про те, що в районі н. п. Щербак і Новоазовськ Донецької обл. змішана російська колона бронетехніки у складі 10 танків, 2 бойових машин піхоти (БМП) і 2 автомобілів «Урал» порушила державний кордон України.
 - ◆ 25 серпня – Блокада регулярними частинами ЗС РФ та бойовиками російських терористичних формувань угруповання українських військ біля м. Іловайськ Донецької обл.
 - ◆ 26 серпня – Обстріл із російських гвинтокрилів Мі-24 українських прикордонників, внаслідок чого загинуло 4 українці.

- ◆ 27 серпня – Комітет солдатських матерів у Ставропольському краї Російської Федерації опублікував список із близько 400 прізвищ бійців Воронезько-Шумленської 19-ої окремої мотострілецької бригади (Владикавказ, Північна Осетія), 17-ої окремої гвардійської мотострілецької бригади (м. Шалі, Чечня), 8-ої окремої гвардійської мотострілецької бригади (м. Шатой, Чечня) та інших частин Збройних сил РФ, які загинули чи були поранені внаслідок бойових дій на сході України.
- ◆ 27 серпня – Масове вторгнення регулярної російської армії на територію України, зокрема: в напрямку селищ Старобешеве – Тельманове Донецької обл. ввійшла колона російської військової техніки, в складі якої близько 100 одиниць танків, БМП, бронетранспортерів (БТР), РСЗВ «Град»; в напрямку н. п. Дібровка – Дмитрівка Донецької обл. – російська колона з 6 «Градів» та 8 вантажних автомобілів КамАЗ і «Урал» із бойовиками; у м. Амвросіївка Донецької обл. – 5 російських БТРів і КамАЗ із бойовиками.
- ◆ 27 серпня – На виїзді з селища Победа Луганської обл. розміщено штаб батальйонної тактичної групи Збройних сил Російської Федерації.
- ◆ 27 серпня – Офіційний представник Держдепартаменту США Дженніфер Псакі заявила про пряме вторгнення на територію України військ Російської Федерації, які, здійснюючи контрнаступ на Донецьк і Луганськ, просунулися майже на 40 км углиб країни. Про те, що на сході України між собою воюють регулярні армії України та РФ, заявив також міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт.
- ◆ 28 серпня – Після масового введення на територію України російських військ українські силовики залишили н. п. Новоазовськ, Амвросіївку і Старобешеве Донецької обл.
- ◆ 28 серпня – Посол США в Україні Джеффри Пайєтт заявив, що Росія скерувала на схід України свої новітні системи протиповітряної оборони (ППО), в тому числі «Панцир-С1», і «тепер безпосередньо залучена у військові дії». Він повідомив, що на сході України використовують техніку та озброєння, що їх постачає Росія, а також живу силу армії РФ.
- ◆ 28 серпня – У зв'язку з різким загостренням ситуації на Донбасі, викликаним масовим вторгненням регулярної російської армії на

- територію України, Президент України П. Порошенко скликав засідання Ради національної безпеки й оборони для розробки плану подальших дій.
- ◆ 28 серпня – Голова Союзу комітетів солдатських матерів Росії Валентина Мельнікова повідомила, що, за попередніми підрахунками, на території України перебуває близько 15 тис. російських військово-службовців (НАТО та інші спостерігачі називали цифри до 10 тис. осіб). У боях за м. Іловайськ, згідно з даними представника Центрального науково-дослідного інституту Збройних сил України полковника Віктора Шидлюха, брали участь понад 4000 військово-службовців Російської Федерації.
 - ◆ 29 серпня – Під час виходу колон українських бійців з оточення поблизу м. Іловайськ Донецької обл., попри раніше досягнуту домовленість про те, що оточенців безперешкодно випустять, їх підступно впритул розстріляли російські регулярні й терористичні війська, внаслідок чого загинули, були поранені або взяті у полон сотні українських вояків. Загалом, як у квітні 2015 р. повідомив головний військовий прокурор України Анатолій Матіос, слідством підтверджено загибель поблизу м. Іловайськ 459 вояків та поранення – 478.
 - ◆ 1 вересня – Українські вояки відійшли з аеропорту «Луганськ».
 - ◆ 1 вересня – Згідно з даними Інформаційного центру РНБО, на початку вересня 2014 р. на території України діяло не менше чотирьох батальйонно-тактичних груп (кожна така група мала близько 400 бійців, ППО та артилерію) Збройних сил РФ: у районі н. п. Новосвітлівка – Новоганнівка – Красне, у районі Старобешево – Новокатеринівка, у районі Щербак – Маркіне Донецької обл., у районі Кумачево – Побоєда Луганської обл.
 - ◆ 1 вересня – Міністр оборони України Валерій Гелетей заявив, що антитерористичну операцію на сході України практично завершено, оскільки ситуація переросла в повномасштабну війну між Україною та Російською Федерацією.
 - ◆ 1 вересня – Італійська газета Repubblica оприлюднила слова президента Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу на засіданні Європейської ради про те, що під час розмови з президентом РФ В. Путіним той погрожував, ніби може захопити Київ за два тижні.

- ◆ 3 вересня – Спостерігачі ОБСЄ в доповіді за період з 28 серпня по 3 вересня 2014 р. вперше підтвердили факти обстрілу України з російської території.
- ◆ 3 вересня – Президент США Барак Обама провів паралелі між агресією Росії щодо України та діями нацистів перед Другою світовою війною. Він також заявив, що участь «російських бойових частин із російською зброєю і на російських танках» – це факт, який «не підлягає сумніву», та застеріг президента Росії В. Путіна, що «кордони не можуть бути перемальовані під дулом автоматів» і що США не визнає «незаконної окупації Росією Криму чи будь-якої іншої частини України».
- ◆ 5 вересня – Згідно з оперативною інформацією української розвідки, впродовж бойових дій на сході України за станом на початок вересня 2014 р. загинуло близько 2 тис. військовослужбовців Російської Федерації.
- ◆ 5 вересня – За інформацією речника РНБО полковника Андрія Лисенка, вночі з 4 на 5 вересня поблизу м. Червонопартизанська Луганської обл. з метою приховування воєнних втрат російських військ у штольнію однієї з шахт було скинуто декілька десятків тіл російських солдатів.
- ◆ 5 вересня – Окремі підрозділи батальйону «Айдар» та 80-ї окремої аеромобільної бригади ЗСУ в районі с. Цвітні Піски Слов'яносербського р-ну Луганської обл. потрапили у ворожу засідку, внаслідок чого 31 вояк загинув, не менше 10 отримали поранення, 11 зникли безвісти, 3 потрапили в полон.
- ◆ 5 вересня – Тристороння контактна група – ОБСЄ, Україна, Росія – та представники російських терористичних військ підписали в м. Мінськ (Республіка Білорусь) тимчасову угоду про «забезпечення негайного двостороннього припинення застосування зброї» на сході України.
- ◆ 5 вересня – Декларація Вельського саміту, видана главами держав та урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вельсі. В документі «рішуче засуджено ескалацію подій та незаконне військово втручання Росії в Україну» і висловлено вимогу, «щоб Росія зупинила і відвела свої війська з України та від її кордонів». У Декларації також зазначено: «Ми не визнаємо і не визнаватимемо

незаконну російську «анексію» Криму. Ми вимагаємо від Росії дотримання норм міжнародного права і своїх міжнародних зобов'язань; припинення незаконної окупації Криму; утримання від агресивних дій проти України; виведення своїх військ; зупинення потоку зброї, обладнання, людей і грошей через кордон для сепаратистів; зупинення розпалювання напруженості вздовж і поперек кордону з Україною».

- ◆ 8 вересня – Президент України П. Порошенко повідомив, що за 4 дні перемир'я з близько 1200 українських вояків, які перебували у ворожому полоні, звільнено 648.
- ◆ 15 вересня – На Яворівському полігоні, що на Львівщині, розпочалися 11-денні військові навчання Rapid Trident за участі близько 1300 військовослужбовців з 15 країн світу.
- ◆ 16 вересня – Верховна Рада України на виконання Мінських домовленостей ухвалила Закон України про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей. Відповідно до Закону, тим районам Донбаського регіону, що перебували поза контролем української влади, надано особливий статус терміном на 3 роки, яким визначено тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування, діяльності органів місцевого самоврядування з метою створення там умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян.
- ◆ 16 вересня – Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.
- ◆ 17 вересня – Комітет міністрів Ради Європи закликав Російську Федерацію вивести всі свої війська з території України, включаючи незаконно окуповану територію Автономної Республіки Крим, та утриматись від будь-якої подальшої військової інтервенції в Україну.
- ◆ 17–18 вересня – Офіційний візит Президента України П. Порошенка до Сполучених Штатів Америки.
- ◆ 19 вересня – Учасники міжнародної контактної групи в Мінську домовилися про припинення вогню в Україні, зупинку на поточній лінії зіткнення і встановлення 30-кілометрової зони безпеки.

- ◆ 20 вересня – Тристороння контактна група – ОБСЄ, Україна, Російська Федерація – та представники російських терористичних військ підписали в Мінську меморандум про припинення застосування зброї, зупинку підрозділів і військових формувань сторін на лінії зіткнення станом на 19 вересня та встановлення на сході України 30-кілометрової зони безпеки.
- ◆ 1 жовтня – Під час бою з російськими військами між н. п. Дебальцеве і Фащівка Донецької обл. капітан Ільгар Багіров, щоб не потрапити у полон, підірвав себе і ворогів гранатою.
- ◆ 2 жовтня – Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, якою визнала, що Росія надіслала в Україну регулярні війська.
- ◆ 26 жовтня – Позачергові парламентські вибори в Україні.
- ◆ 2 листопада – На окремих територіях Донецької і Луганської областей, усупереч Мінським домовленостям та встановленому Конституцією і законами України порядку виборів органів влади, провели незаконні вибори так званих голів і народних рад «ДНР» і «ЛНР».
- ◆ 15–17 листопада – За інформацією МЗС України, через неконтрольовану Україною ділянку українсько-російського державного кордону в пунктах пропуску «Ізварине» в Луганській обл. та «Новоазовськ» в Донецькій обл. для бойовиків російських військ із Російської Федерації прибуло понад 100 одиниць військової техніки.
- ◆ 18 листопада – За інформацією РНБО України, декілька десятків тіл терористів і російських військовиків, убитих упродовж останніх днів біля м. Дебальцевого, за наказом керівництва російських військ скинули в штольню однієї з приватних шахт, після чого шахту підірвали.
- ◆ 19 листопада – Міністр Великої Британії в справах Європи Девід Лідінгтон, аналізуючи роль Росії в агресії проти України, в авторській статті для видання «Європейська правда» наголосив: «Кремль відрядив до України сотні військових, зібрав тисячі на кордоні та забезпечує своїх маріонеток на сході зброєю й танками у необмеженій кількості. Це не припущення, це факт. У нашому розпорядженні є супутникові знімки, фотографії від людей на місцях, звіти місії ОБСЄ та оповіді очевидців. Спроби Росії спростувати це просто не викликають жодної довіри».

- ◆ 27 листопада – У Верховній Раді України VIII скликання сформовано коаліцію політичних сил «Європейська Україна», до якої ввійшли представники п'яти політичних сил: «Народного фронту», Блоку Петра Порошенка (БПП) «Солідарність», «Самопоміч», Радикальної партії О. Ляшка та «Батьківщини».
- ◆ 27 листопада – Головою Верховної Ради України обрано Володимира Гройсмана, а прем'єр-міністром України затверджено Арсенія Яценюка.
- ◆ 30 листопада – Державний і гарантований борг України перевищив 1 трлн грн.
- ◆ 2 грудня – Спільна Заява Комісії Україна – НАТО, якою рішуче засуджено подальшу навмисну дестабілізацію східної України Росією, що йде врозріз з міжнародним правом, у тому числі постачання танків, сучасних систем протиповітряної оборони та іншої важкої зброї сепаратистам, а також військові дії, які порушують угоди, досягнуті в Мінську у вересні 2014 р. Міністри закордонних справ Комісії Україна – НАТО також засудили нарощування військової сили Росії в Криму, погіршення ситуації з правами людини на Кримському півострові та закликали Росію «скасувати свою незаконну і нелегітимну самопроголошену «анексію» Криму, яку ми не визнаємо і не визнаватимемо».
- ◆ 18 грудня – Президент США Б. Обама підписав односторонньо прийнятий Сенатом та Конгресом Сполучених Штатів Америки закон про статус України як союзника США поза НАТО.

2015 р.

- ◆ 13 січня – Російські бойовики обстріляли під м. Волновахою Донецької обл. пасажирський автобус, внаслідок чого 12 осіб загинули, 18 – поранено.
- ◆ 15 січня – Згідно з даними секретаря РНБО України О. Турчинова, на початку 2015 р. на окупованій частині Донбасу перебувало 36 тис. бойовиків російських формувань, у тому числі 8,5 тис. регулярних військ ЗС РФ, які мали на озброєнні 542 танки, до 990 бойових броньованих машин, 694 одиниці реактивних систем залпового вогню, 4 одиниці тактичних ракетних комплексів «Точка-У», 57 одиниць зенітно-ракетних комплексів.

- ◆ 22 січня – Після 242 діб героїчної оборони українські вояки залишили зруйновані термінали Донецького аеропорту.
- ◆ 22 січня – Російські бойовики обстріляли з міномета зупинку громадського транспорту в м. Донецьк, внаслідок чого загинуло 7 осіб.
- ◆ 24 січня – Масований артилерійський обстріл двома штатними реактивними дивізіонами Збройних сил Російської Федерації східних житлових кварталів м. Маріуполь, внаслідок чого 31 особа загинула і близько сотні було поранено.
- ◆ 27 січня – Резолюція ПАРЄ «Про гуманітарну ситуацію в Україні та біженців», якою підтверджено російську агресію на Донбасі, всесторонню підтримку Російською Федерацією бойовиків в ОРДЛО та засуджено окупацію Росією території Криму.
- ◆ 27 січня – Верховна Рада України визнала Російську Федерацію крайною-агресором, а самопроголошені «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями.
- ◆ 9 лютого – Чотири штурмовики СУ-25 Військово-повітряних сил (ВПС) Російської Федерації завдали авіаудару по позиціях 40-го мотопіхотного батальйону ЗС України поблизу с. Новогригорівка під м. Дебальцеве Донецької обл.
- ◆ 10 лютого – Російські бойовики з окупованого м. Горлівка Донецької обл. обстріляли з РСЗВ «Смерч» штаб антитерористичної операції і житлові квартали м. Краматорськ, унаслідок чого загинули 17 осіб і понад 60 було поранено, серед них вояки Збройних сил України.
- ◆ 12 лютого – За підсумками 16-годинних зустрічей лідерів країн «нормандської четвірки» – Президента України П. Порошенка, канцлера Німеччини А. Меркель, президентів Франції Ф. Олланда і Російської Федерації В. Путіна, а також учасників контактної групи у Мінську було ухвалено «Комплекс заходів з виконання Мінських угод».
- ◆ 13 лютого – Речник Державного департаменту США Дж. Псакі заявила, що російські військові розгорнули системи ППО поблизу м. Дебальцевого Донецької обл., а посол США в Україні Дж. Пайєтт повідомив, що під м. Дебальцевим розміщено російські танки, та показав супутникові знімки на доказ свого твердження. При цьому американський посол зауважив, що «бойовики мають більше

- озброєння з танками, БТРами, артилерією та ракетними системами, ніж деякі країни НАТО та Європи».
- ◆ 17 лютого – Командир батальйону «Донбас» і народний депутат України Семен Семенченко, коментуючи ситуацію на Дебальцевському плацдармі, повідомив, що сили АТО в м. Дебальцевому Донецької обл. перебувають в оперативному оточенні, однак котла немає.
 - ◆ 18 лютого – Українські війська під тиском росіян змушені залишити м. Дебальцеве Донецької обл.
 - ◆ 20 лютого – Помічник міністра оборони України Юрій Бірюков повідомив, що під час боїв на Дебальцевському плацдармі проти 2,5 тис. українських вояків було кинуте 15–17 тис. російських бойовиків. Із 18 січня по 18 лютого 2014 р. там загинули 179 українських військовослужбовців, 110 – потрапили в полон, 81 – зник безвісті; ворожі втрати в боях за м. Дебальцеве Донецької обл. від початку року склали 2911 вбитих, у тому числі, як зазначено в доповіді російського опозиціонера Бориса Немцова «Путін. Війна», оприлюдненій після його вбивства 12 травня 2015 р., не менше 70 солдатів ЗС Російської Федерації.
 - ◆ 26 лютого – Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг повідомив, що Росія за останні місяці перекинула на Донбас понад тисячу одиниць техніки, танків, артилерії і систем ППО.
 - ◆ 3 березня – Командувач сухопутними військами США в Європі генерал-лейтенант Бен Годжес заявив, що, за оцінками американських військових, Росія для підтримки бойовиків тримає на сході України приблизно 12 тис. своїх військовослужбовців – це російські військові інструктори, техніки з обслуговування сучасних систем озброєння і бойові частини. Ще близько 50 тис. солдатів перебували на російській території в безпосередній близькості від українського кордону – на той випадок, якщо бойовики зазнають важкої поразки, як це було в 2014 р. Майже 29 тис. солдатів дислокувалися в Криму.
 - ◆ 5 березня – Верховна Рада України ухвалила Закон, яким визнала День захисника України (14 жовтня) вихідним днем.
 - ◆ 11 березня – Рада директорів Міжнародного валютного фонду схвалила надання Україні близько 17,5 млрд дол. США в рамках нової програми розширеного фінансування.

- ◆ 15 березня – На телеканалі «Россия 1» показали пропагандистський фільм «Крым. Путь на родину», в якому президент РФ В. Путін визнав, що «зелені чоловічки», які захоплювали Крим, були російськими військовими.
- ◆ 9 квітня – Верховна Рада України ухвалила Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, яким визначила правові основи заборони популяризації такої символіки та встановила порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму.
- ◆ 17 квітня – Посол США в Україні Дж. Пайєтт, коментуючи заяву президента РФ В. Путіна від 16 квітня 2015 р. про те, що на території України нібито немає російських військ, зазначив: «Неправда те, що він казав. Є російські війська, є російські офіцери і є російська зброя та російське озброєння на території суверенної України... Кремль може стверджувати що завгодно і казати що завгодно, але факти не приховати».
- ◆ 17 квітня – Президент РФ В. Путін вперше публічно визнав, що «зелені чоловічки», які взимку та навесні 2014 р. здійснили окупацію Автономної Республіки Крим, – це російські військові.
- ◆ 3 червня – Російські терористичні загони здійснили спробу наступу на м. Мар'їнка Донецької обл., однак зазнали поразки та втратили сотні бійців убитими й пораненими.
- ◆ 25 червня – Резолюція ПАРЄ «Про зниклих осіб під час конфлікту в Україні», якою засуджено російську агресію в Україні та окупацію Росією території Криму.
- ◆ 5 серпня – Головний військовий прокурор України А. Матіос оприлюднив офіційні дані втрат українських військ поблизу м. Іловайськ Донецької обл. в серпні 2014 р., відповідно до яких 366 українських бійців загинули, 429 – отримали поранення, 128 – потрапили в полон, 158 – зникли безвісти.
- ◆ 16 вересня – Україна запровадила масштабні санкції проти Російської Федерації, які стосувалися майже 400 фізичних і понад 100 юридичних осіб.
- ◆ 25 жовтня – Україна припинила авіасполучення з Російською Федерацією.

- ◆ 7 листопада – В Україні замість міліції, яка припинила своє існування, офіційну діяльність розпочала Національна поліція.
- ◆ 16 грудня – Український суд за пропаганду війни та насильства, інші численні злочини заборонив діяльність Комуністичної партії України.
- ◆ 17 грудня – Президент Росії В. Путін, який завжди відкидав будь-які звинувачення у військовій підтримці бойовиків на сході України, визнав, що росіяни присутні на Донбасі, але заперечив наявність там регулярних військ. «Ми ніколи не говорили, що там немає людей, які займаються вирішенням певних питань військової сфери. Але це не означає, що там присутні регулярні російські війська», – сказав він.
- ◆ 17 грудня – Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, коментуючи ризик відновлення повномасштабних бойових дій на сході України, зауважив: «Ми заявляли і заявлятимемо, що російські війська присутні на території України. Ми спираємося на наші власні розвідувальні дані, відкриті джерела, повідомлення в ЗМІ».

2016 р.

- ◆ 1 січня – Набрала чинності Угода про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС.
- ◆ 1 січня – розпочався дворічний термін непостійного членства України в Раді Безпеки ООН.
- ◆ 18 лютого – Припинила існування коаліція політичних сил Верховної Ради України VIII скликання «Європейська Україна».
- ◆ 23 лютого – Президент США Б. Обама продовжив дію санкцій проти Росії через її агресію щодо України.
- ◆ 10 березня – Рада ЄС продовжила дію санкцій проти Росії через її агресію щодо України.
- ◆ 10 квітня – Прем'єр-міністр України А. Яценюк оголосив про свою відставку.
- ◆ 14 квітня – Верховна Рада України обрала своїм головою Андрія Парубія, а прем'єр-міністром України затвердила Володимира Гройсмана.

- ◆ 19 травня – Верховна Рада України, відповідно до Закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, перейменувала окремі населені пункти та райони України, зокрема м. Дніпропетровськ – на м. Дніпро, м. Дніпродзержинськ у Дніпропетровській обл. – на м. Кам'янське, м. Цюрупинськ у Херсонській обл. – на м. Олешки. Загалом перейменовано 26 районів і 987 населених пунктів.
- ◆ 3 червня – Доповідь про ситуацію в Україні Управління Верховного комісара ООН з прав людини, згідно з якою протягом понад двох років російсько-української війни на сході України 9371 особу вбито і 21 532 поранено.
- ◆ 16 червня – Верховна Рада України звернулася до Вселенського Патріарха Варфоломія з проханням дарувати автокефалію Українській православної церкві.
- ◆ 11 липня – Україна і Канада підписали Угоду про створення зони вільної торгівлі між обома країнами.
- ◆ 14 липня – Верховна Рада України перейменувала м. Кіровоград на м. Кропивницький.
- ◆ 25 липня – За інформацією МЗС України, лише від початку липня 2016 р. через неконтрольовану Україною ділянку українсько-російського державного кордону з Російської Федерації прибули 19 залізничних ешелонів з озброєнням та військовою технікою для російських військ.
- ◆ 30 липня – Згідно з даними української розвідки, з Росії для російських військ на станцію Харцизьк у Донецькій обл. прибули 6 вагонів із боєприпасами та платформи з військовою технікою (8 танків і 4 БМП), а через КПП «Ізварине» в Луганській обл. вторглася російська колона військової техніки з 19 танків, 11 бойових броньованих машин, 3 установок «Град», 2 самохідних артилерійських установок (САУ), 44 вантажних автомобілів з боєприпасами та 34 – з пальним.
- ◆ 3 серпня – Спостерігачі російської сторони Спільного центру з контролю та координації питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін російсько-української війни вперше підтвердили факти обстрілів з боку незаконних збройних формувань

- псевдореспублік, у тому числі з забороненого Мінськими домовленнями озброєння – ствольної артилерії та мінометів.
- ◆ 3 серпня – Україна, відмовившись затвердити нового посла Росії, знизила статус дипломатичних відносин із РФ до рівня тимчасових повірених у справах.
 - ◆ 6 серпня – Головне управління розвідки Міністерства оборони України повідомило про те, що через неконтрольовану Україною ділянку українсько-російського державного кордону в районі н. п. Куйбишево (Ростовська обл., РФ) – Маринівка (Донецька обл.) з Росії прибула змішана колона військової техніки ЗС РФ – танки, бойові броньовані машини, артилерійські установки та автомобільна техніка. Також зафіксовано постачання озброєння, військової техніки, боєприпасів і паливно-мастильних матеріалів із території Росії до українських населених пунктів, контрольованих російськими військами: в Ровеньки – 500 т паливо-мастильних матеріалів, в Довжанськ (обидва – Луганської обл.) – залізничний ешелон із військовою колісною та гусеничною технікою, в Дебальцеве Донецької обл. – 2 вагони з боєприпасами.
 - ◆ 9 серпня – За даними Головного управління розвідки Міністерства оборони України, на території Кримського півострова перебувало понад 24 тис. російських окупантів, до 40 танків, понад 550 бойових броньованих машин, близько 100 артилерійських систем, понад 50 реактивних систем залпового вогню, 16 берегових ракетних комплексів, близько 100 літаків, 50 гвинтокрилів, 5 підводних човнів та 30 бойових кораблів.
 - ◆ 10 серпня – ФСБ РФ опублікувала офіційну заяву, в якій стверджувала, що в окупованому Росією Криму запобігли низці терористичних актів, начебто підготовлених Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України. Президент РФ В. Путін звинуватив українську владу в тому, що вона «переходить до терору». У відповідь Президент України П. Порошенко назвав ці звинувачення Росії фантазіями задля погроз Україні, а Генеральний штаб ЗС України – провокацією.
 - ◆ 10 серпня – Впливова щоденна британська газета The Times опублікувала статтю під промовистою назвою «Росія за допомогою бойових дій в Україні готується до війни з Заходом».

- ◆ 11 серпня – У зв'язку з провокаційними діями Російської Федерації в окупованому Криму та ескалацією її дій на Донбасі Президент України П. Порошенко наказав привести в посилену бойову готовність підрозділи Збройних сил України, Національної гвардії, Прикордонної служби та Служби безпеки України.
- ◆ 13 серпня – Згідно з даними голови ДПС України Віктора Назаренка, через російську агресію Україна втратила контроль над 409,3 км державного кордону.
- ◆ 14 серпня – Радник голови СБУ Юрій Тандіт повідомив, що за час російської агресії було звільнено з полону або знайдено близько 3080 громадян України. На окупованій бойовиками території Донбасу незаконно утримували 107 українців, ще 9 – в РФ.
- ◆ 16 серпня – Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України зафіксовано чергові факти постачання залізничним транспортом із території РФ озброєння, військової техніки, боєприпасів і пально-мастильних матеріалів до таких населених пунктів: Дебальцеве – 22 вагони з боєприпасами, 4 цистерни з пально-мастильними матеріалами (200 тонн); Іловайськ – 2 танки Т-64, 6 БТР-80, 2 вантажні автомобілі «Урал».
- ◆ 17 серпня – За даними Головного управління розвідки Міністерства оборони України, для посилення вогневих можливостей підрозділів 100-ої окремої мотострілецької бригади ЗС РФ, які діють на напрямках н. п. Піски та Мар'їнка, з території Росії доставлено партію реактивних піхотних вогнеметів «Джміль» та боєприпасів до них.
- ◆ 18 серпня – Американський посол Дж. Пайетт повідомив, що США надали Україні безпекову допомогу на 600 млн дол.
- ◆ 24 серпня – Відзначення 25-ї річниці Незалежності України. У військовому параді в центрі Києва взяли участь 4 тис. військовослужбовців та близько 400 одиниць техніки.
- ◆ 24 серпня – Президент України П. Порошенко повідомив, що за час російської агресії загинули 2504 українських вояки.
- ◆ 1 вересня – В Україні розпочато процес обов'язкового електронного декларування майна й коштів державними службовцями, який повинен стати ефективним контролем за доходами і витратами чиновників, суддів, прокурорів, правоохоронців.

- ◆ 1, 7 вересня – США розширили перелік фізичних осіб та компаній із Росії та окупованих нею українських територій, що підпадають під дію обмежувальних заходів у зв'язку з агресією проти України.
- ◆ 7 вересня – ЄС продовжив на півроку санкції проти 146 осіб і 37 компаній із Росії й окупованих нею українських територій за агресію проти України.
- ◆ 8 вересня – Міністри оборони України та США Степан Полторак та Ештон Картер підписали концепцію розвитку партнерства між міністерствами обох країн на п'ятирічний період.
- ◆ 10 вересня – Головне управління розвідки Міноборони України зафіксувало чергові факти постачання особового складу, озброєння, військової техніки та пально-мастильних матеріалів із території РФ до населених пунктів на окупованій російськими бойовиками частині Донбасу. Зокрема, до Ровеньків прибуло 6 цистерн із пально-мастильними матеріалами (300 т), до Харцизька – 4 платформи з військовою технікою (2 САУ, 3 БМП, 2 вантажні автомобілі), 3 цистерни з пально-мастильними матеріалами (150 т); до Антрацита – 80 військовослужбовців; до Щербака (Новоазовський р-н) – 3 вантажні автомобілі з особовим складом.
- ◆ 16 вересня – РНБО України ухвалила рішення про введення та продовження дії санкцій, запроваджених у вересні 2015 р., стосовно фізичних та юридичних осіб, причетних до російської агресії проти України, а також до протиправних дій проти українців.
- ◆ 29 вересня – Верховний суд РФ підтвердив ухвалу підконтрольного Росії Верховного суду Криму від 26 квітня 2016 р. про заборону діяльності Меджлісу кримських татар.
- ◆ 5 жовтня – Верховна Рада України ухвалила звернення до міжнародних організацій у зв'язку з заборонаю російською окупаційною владою Меджлісу кримських татар у Криму та Росії.
- ◆ 12 жовтня – ПАРЄ ухвалила резолюцію «Політичні наслідки російської агресії в Україні», якою закликала Росію «відкликати свої війська з території України та припинити військове постачання сепаратистів».
- ◆ 12 жовтня – ПАРЄ ухвалила резолюцію про політичні наслідки конфлікту в Україні, якою «засудила незаконні вибори Державної Думи,

- проведені 18 вересня в окупованому Криму», та визнала їхні результати «нікчемними». «Включення частини української території у загальнодержавний федеральний округ... є грубим порушенням міжнародного права та серйозно ставить під сумнів легітимність російського парламенту», – йдеться в документі.
- ◆ 12 жовтня – ПАРЄ ухвалила резолюцію, якою визнала юридичну відповідальність російської влади за дії маріонеткових «ДНР» та «ЛНР». Документом офіційно визнано, що оскільки «ДНР» та «ЛНР» створені, підтримувані та ефективно контрольовані Російською Федерацією», остання відповідає за дотримання прав мешканців окупованої частини Донбасу так само, як за події в Криму.
- ◆ 12 жовтня – ПАРЄ ухвалила резолюцію про порушення прав людини на територіях України, не контрольованих українською владою. В документі зазначено, що «до тих пір, поки поточна ситуація в «ДНР» та «ЛНР», яка характеризується атмосферою небезпеки, залякування і безкарності та відсутності свободи слова й інформації, залишатиметься незмінною, проведення вільних та справедливих виборів в цих регіонах не є можливим».
- ◆ 17 жовтня – Президент України П. Порошенко підписав указ, яким продовжив санкції щодо росіян і російських компаній, причетних до агресії РФ на Донбасі і в Криму, та розширив санкційний список на 335 фізичних і 167 юридичних осіб. Загалом під санкції потрапили 682 особи та 271 компанія.
- ◆ 19–20 жовтня – У м. Берлін (Німеччина) відбулася зустріч лідерів країн «нормандської четвірки» – Президента України П. Порошенка, канцлера Німеччини А. Меркель, президентів Франції Ф. Олланда і Російської Федерації В. Путіна, під час якої домовлено про підготовку проекту «дорожньої карти» для імплементації всіх «мінських угод» 2014–2015 рр.
- ◆ 20 листопада – Комітет із питань громадянського виміру безпеки Парламентської Асамблеї НАТО ухвалив резолюцію «Підтримка пост-Варшавської стратегії оборони та стримування», в якій визнав Росію агресором, а агресію РФ проти України – головним фактором дестабілізації безпекової ситуації у світі.
- ◆ 23 листопада – Європарламент ухвалив резолюцію щодо боротьби з антиєвропейською пропагандою з боку РФ та різноманітних те-

рористичних організацій. У документі наголошено, що ЄС повинен протистояти кампанії дезінформації та пропаганди як міжнародних гравців на рівні держав, таких як Росія, так і недержавних суб'єктів міжнародних відносини на кшталт ІДІЛ, «Аль-Каїди» чи інших терористичних груп. Okремо відзначено, що РФ посилила свою пропаганду проти ЄС після анексії Криму та початку гібридної війни на Донбасі.

- ◆ 18–19 грудня – Бій на Світлодарській дузі, під м. Світлодарськ Донецької обл., – одне з найзапекліших зіткнень 2016 р. на українсько-російському фронті, спричинене спробами російських військ захопити додаткову українську територію. Як наслідок, 5 українських вояків загинули, 6 отримали поранення, ще 10 – травми й контузії; втрати противника становили щонайменше 25 осіб вбитими та до 30 поранених.
- ◆ 19 грудня – Рада ЄС продовжила дію економічних санкцій проти Росії через її агресію щодо України до 31 липня 2017 р.
- ◆ 19 грудня – Генеральна Асамблея ООН проголосувала за проект резолюції «Стан з правами людини у Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)», підготовлений Україною. Документом Росію офіційно визнано державою-окупантом, Крим – тимчасово окупованою територією, засуджено російську анексію Криму та репресії проти кримських татар.
- ◆ 20 грудня – США розширили санкції проти Росії через її агресію щодо України на 7 фізичних та понад 30 юридичних осіб, а також на 2 кораблі під російським прапором.
- ◆ 21 грудня – Кабінет Міністрів України продовжив дію постанови, якою скасовано умови вільної торгівлі з Росією, до 31 грудня 2018 р.
- ◆ 24 грудня – Президент США Б. Обама підписав бюджет США на 2017 р. на потреби національної оборони, де кошти для безпекової допомоги Україні, у тому числі летальних оборонних видів озброєнь, збільшено до 350 млн дол.
- ◆ 24 грудня – США запровадили нові санкції проти Росії за порушення міжнародного права та розпалювання конфлікту на сході України, поширивши їх на 15 компаній російської оборонної промисловості та 8 – в тимчасово окупованому українському Криму.

- ◆ 26 грудня 2016 р. – 15 березня 2017 р. – Блокада окремих районів Донецької та Луганської областей, яку здійснювали у формі громадської акції з метою тимчасового повного припинення транспортного сполучення між Україною та тимчасово окупованою Росією територією Донецької і Луганської областей.
- ◆ 29 грудня – Україна запровадила додаткові санкції проти фізичних і юридичних осіб Росії як держави-агресора.

2017 р.

- ◆ 13 січня – Президент США Б. Обама продовжив на рік дію санкцій проти Росії через її агресію щодо України.
- ◆ 17 січня – Під час зустрічі на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (Швейцарія) з Президентом України П. Порошенком голова КНР Сі Цзіньпін наголосив, що Китай підтримує територіальну цілісність і суверенітет України та вибір українського народу.
- ◆ 29 січня – 9 лютого – Різке загострення бойових дій на українсько-російському фронті в районі м. Авдіївка Донецької обл., спровоковане російськими військами.
- ◆ 7 лютого – Верховна Рада України ухвалила Звернення до парламентів іноземних держав та міжнародних організацій щодо засудження ескалації збройної агресії Російської Федерації проти України.
- ◆ 15 березня – Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення між Україною та її тимчасово окупованими Росією територіями Донецької та Луганської областей.
- ◆ 16 березня – Президент України П. Порошенко ввів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» щодо п'яти російських банків: «Сбербанк», «ВіЕс Банк», «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», «ВТБ БАНК», «БМ БАНК».
- ◆ 22 березня – Верховна Рада України ухвалила Звернення до Конгресу Сполучених Штатів Америки щодо безпекових гарантій, в якому запропонувала надати Україні статус основного союзника

- поза НАТО та укласти двосторонню оборонну угоду між Україною та США.
- ◆ 23–26 березня – Пожежа та детонація боєприпасів на складах зберігання неподалік м. Балаклія Харківської обл., внаслідок яких одна особа загинула, три – постраждали, з 5-кілометрової зони евакуювали 36 тис. мирного населення, знищено 70% боєприпасів.
 - ◆ 31 березня – Державний секретар США Рекс Тіллерсон під час зустрічі глав МЗС країн-членів НАТО в Брюсселі (Бельгія) заявив, що Сполучені Штати Америки залишать в силі санкції проти Росії до тих пір, поки вона не виконає умови Мінських угод та не поверне Україні окупований Кримський півострів.
 - ◆ 16 травня – Указ Президента України П. Порошенка про введення в дію рішення РНБО України щодо продовження і розширення санкцій у зв'язку з агресією РФ в Україні від 28 квітня 2017 р. проти 1228 фізичних та 468 юридичних осіб, серед яких російські соціальні мережі «ВКонтакте» і «Однокласники», сервіси Mail.Ru і «Яндекс», сайти антивірусних компаній «Лабораторія Касперського» і «Доктор Веб».
 - ◆ 22 травня – В офіційному журналі Європейського Союзу оприлюднено рішення про скасування візових вимог для громадян України, відповідно до якого від 11 червня 2017 р. громадяни України з біометричними паспортами отримали право на безвізовий в'їзд до країн ЄС та членів Шенгенської зони за межами Євросоюзу.
 - ◆ 27 травня – Лідери країн «Великої сімки» (США, Японія, Канада, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія) на зустрічі в Італії підтвердили свою відданість політиці невизнання російської анексії Криму, заявили про повну підтримку незалежності, територіальної цілісності і суверенітету України, а також пригрозили Росії додатковими санкціями через її агресивні дії в Україні.
 - ◆ 8 червня – Верховна Рада України ухвалила Закон про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України, яким інтеграцію в НАТО визначено одним із національних пріоритетів.
 - ◆ 19 червня – Євросоюз затвердив рішення про продовження на рік санкцій щодо Росії за незаконну анексію АР Крим та м. Севастополя.

- ◆ 20 червня – США запровадили нові санкції проти Росії через її агресію в Україні, поширивши обмежувальні заходи на 38 фізичних і юридичних осіб та 20 дочірніх компаній російської «Транснафти».
- ◆ 27 червня – Організована владою Росії масована кібератака з використанням вірусу NotPetya проти України. Заразивши урядові й приватні комп'ютери в Україні, вірус спричинив порушення роботи українських державних підприємств, установ, банків, медіа тощо. Внаслідок атаки було заблоковано діяльність аеропорту «Бориспіль», ЧАЕС, Укртелеком, Укрпошту, Ощадбанк, Укрзалізницю та низку інших великих підприємств. Згодом вірус поширився по всьому світу.
- ◆ 9 липня – Парламентська Асамблея ОБСЄ ухвалила резолюцію «Відновлення суверенітету і територіальної цілісності України», в якій висловила «повну повагу суверенітету, незалежності, єдності і територіальної цілісності України», засудила окупацію Криму Російською Федерацією і гібридну агресію Росії проти України на Донбасі, «наполегливо закликала РФ припинити спонсорвання терористичної діяльності в Україні» та вивести свої збройні формування з ОРДЛО.
- ◆ 10 липня – Засідання комісії Україна-НАТО в Києві за участю Президента України П. Порошенка та Генерального секретаря Альянсу Є. Столтенберга.
- ◆ 10–22 липня – На півдні України відбулися міжнародні навчання «Сі Бриз-2017», в яких узяли участь майже 3,5 тис. військовослужбовців із 16 країн світу.
- ◆ 11 липня – Рада ЄС ухвалила рішення про остаточну ратифікацію Угоди про асоціацію Україна – Європейський Союз, робота над якою тривала 10 років.
- ◆ 18 липня – Ватажок ОРДО О. Захарченко запропонував замість України створити нову державу «Малоросія» зі столицею в Донецьку, яка має розповсюджуватися на всі українські території, за винятком Криму. Таким чином він озвучив прагнення Росії створити передумови для того, щоб подати агресію проти України як громадянську війну між українцями, які обстоюють цілісність країн, але по-різному бачать її майбутнє: Київ – за євроінтеграцію, Донецьк – за «Малоросію», тобто за орієнтацію на РФ.

- ◆ 20 липня – Загострення бойових дій на українсько-російському фронті поблизу м. Красногорівка Донецької обл., спровоковане ворогом. Під час бою троє українських вояків загинули, семеро отримали поранення і один потрапив у полон. Російські бойовики, зазнавши втрат, змушені були відступити.
- ◆ 23, 26 липня – Під час візитів у зону АТО та у Францію спецпредставник Державного департаменту США з питань України Курт Волкер наголосив, що конфлікт на Донбасі – не внутрішній, а акт агресії РФ щодо Української держави, «гаряча війна», зумовлена прагненням Росії зберегти контроль над Україною.
- ◆ 2 серпня – Президент США Дональд Трамп підписав закон «Протидія супротивникам Америки через санкції», в якому важливе місце належить підтримці суверенітету і територіальної цілісності України та посиленню санкцій проти Росії. Зокрема, в документі вміщено вимоги до влади РФ вивести з території України російські війська, передати контроль над зовнішнім кордоном України українському урядові, припинити дії, які завдають шкоди Українській державі, тощо. Також законом передбачено пріоритетну підтримку енергетичної безпеки України та заборону президентові США відмінити антиросійські санкції без згоди Конгресу США.
- ◆ 30 серпня – Указом Президента України П. Порошенка введено в дію рішення РНБО України від 10 липня 2017 р. «Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, додержанням ними правил перебування на території України». Згідно з документом, Російську Федерацію зараховано до переліку держав міграційного ризику, громадяни яких від 1 січня 2018 р. матимуть право в'їзду в Україну лише після попереднього електронного повідомлення та за закордонними біометричними паспортами чи безпосередньою фіксацією біометричних даних на кордоні; під час проживання/перебування на території України ці громадяни зобов'язані зареєструватися у відповідних органах Української держави.
- ◆ 11 вересня – На Львівщині розпочалися українсько-американські військові навчання «Репід Трайдент – 2017», у яких узяли участь близько 2500 військовослужбовців із 15 країн світу.

- ◆ 15 вересня – В офіційному журналі Євросоюзу опублікували рішення про продовження санкцій ЄС проти Росії через її агресію щодо України ще на 6 міс.
- ◆ 26–28 вересня – Пожежа та детонація боєприпасів на складах зберігання Міністерства оборони України в с. Калинівка Вінницької обл., від яких постраждало двоє людей; матеріальні збитки оцінено на суму близько 21 млрд грн.
- ◆ 5 жовтня – Верховна Рада України ухвалила Закон про внесення змін до Закону України «Про гастрольні заходи в Україні» (щодо особливостей організації та проведення гастрольних заходів в Україні за участі громадян країни-агресора), відповідно до якого організатори гастрольних заходів в Україні перед тим, як запросити російського артиста, мають подати до СБУ запит на отримання інформації про наявність або відсутність законних підстав для недопущення цього артиста до участі у зазначеному гастрольному заході.
- ◆ 7 жовтня – Президент України П. Порошенко підписав Закон про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей, яким на 1 рік продовжено дію Закону України про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей, ухваленого 16 вересня 2014 р. У перехідних положеннях документа передбачено, що цей Закон набере чинності після повного виведення російських окупаційних військ із території України.
- ◆ 1 листопада – Держдепартамент США оприлюднив заяву про те, що нові енергетичні санкції щодо РФ діятимуть до тих пір, поки вона не покине територію українського Криму, не виконає Мінські угоди та не припинить незаконне кібервтручання.
- ◆ 28 листопада – Держсекретар США Р. Тіллерсон у своєму зверненні щодо відносин з Європою заявив, що його країна не прийме варіанту врегулювання конфлікту на сході України, який не передбачатиме відновлення суверенітету і територіальної цілісності Української держави, та що до того часу санкції проти РФ мають бути збережені. Він також звернув увагу, що «Росія продовжує агресивну поведінку стосовно інших сусідів у регіоні, втручаючись у виборчий процес і просуваючи недемократичні ідеали».

- ◆ 29 листопада – Уряд Литви схвалив постанову про безоплатне передання Україні зброї, в тому числі автомати Калашнікова, кулемети, патрони, міномети, протитанкову зброю, на майже 2 млн євро.
- ◆ 6 грудня – Міністри закордонних справ країн НАТО під час зустрічі в Брюсселі вирішили, що нормалізація відносин із Росією поки що неможлива.
- ◆ 7 грудня – Держсекретар США Р. Тіллерсон під час виступу на засіданні Ради міністрів ОБСЄ у Відні запевнив у підтримці своєї країни суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України у її міжнародно визнаних кордонах та заявив, що американські санкції щодо Росії залишатимуться чинними, поки Крим зостається анексованою територією, а російські війська перебувають на Донбасі.
- ◆ 12 грудня – Президент США Д. Трамп підписав оборонний бюджет США на 2018 р., в якому передбачено виділення 350 млн дол. для надання безпекової допомоги Україні та на заходи щодо її протистояння агресії РФ.
- ◆ 14 грудня – Держдепартамент США звинуватив РФ у ракетних і артилерійських обстрілах на сході України та закликав її вжити заходів для врегулювання гуманітарної кризи.
- ◆ 17 грудня – Міністр закордонних справ Великої Британії Борис Джонсон в інтерв'ю The Sunday Times звинуватив Росію в дестабілізації Заходу шляхом вторгнень, убивств і спроб втрутитися у вибори.
- ◆ 18 грудня – Внаслідок обстрілу російськими військами селища Новолуганське Бахмутського р-ну Донецької обл. із РСЗВ «Град» поранення отримали 8 мирних мешканців, у тому числі одна дитина, пошкоджено 37 одно- і двоповерхових будинків, 10 п'ятиповерхівок. Крім того, снаряди потрапили у школу, садочок та місцеву амбулаторію.
- ◆ 19 грудня – Генеральна асамблея ООН ухвалила оновлену резолюцію про стан дотримання прав людини в окупованому Росією Криму, в якій підтверджено, що Україна та РФ перебувають у стані міжнародного збройного конфлікту, а саму Росію визначено як державу-окупанта.

- ◆ 20 грудня – Служба безпеки України затримала на робочому місці Станіслава Єжова – перекладача та заступника керівника протоколу прем'єр-міністра України, який передавав російським кураторам інформацію про діяльність українського уряду. На думку голови СБУ В. Грицака, затриманий – найбільш високопоставлений державний службовець, якого заарештували за державну зраду, від початку незалежності України.
- ◆ 20 грудня – Члени сімей 25 жертв катастрофи пасажирського літака Боїнг-777 «Малазійських авіаліній», збитого 17 липня 2014 р. бойовиками російських терористичних військ поблизу окупованого ними м. Торез Донецької обл., виграли справу, порушену американським судом проти І. Гірка («Стрелкова») – громадянина Росії, полковника ГРУ Генерального штабу Збройних сил РФ, який від 16 травня до 14 серпня 2014 р. був «міністром оборони» «ДНР». Суд постановив, що сумарна компенсація родичам жертв трагедії має скласти 400 млн дол. – по 20 млн дол. кожному позивачеві.
- ◆ 22 грудня – В офіційному журналі Євросоюзу опублікували рішення про продовження санкцій ЄС проти Росії через її агресію щодо України ще на 6 місяців.
- ◆ 25 грудня – Папа Римський Франциск під час свого традиційного різдвяного послання помолвився за мир для України.
- ◆ 27 грудня – Біля контрольного пункту пропуску в'їзду-виїзду (КПВВ) «Мойорськ», що неподалік окупованого м. Горлівка Донецької обл., проведено один із наймасовіших обмінів полоненими російсько-української війни: українська сторона передала російсько-терористичним угрупованням 233 особи, а забрала 73.

2018 р.

- ◆ 5 січня – Державний секретар США Р. Тіллерсон заявив, що у відносинах його країни з РФ пріоритетним питанням є Україна, тобто відновлення її територіальної цілісності й суверенітету.
- ◆ 18 січня – Верховна Рада України ухвалила Закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей», яким визнала окремі райони Луганської й Донецької

областей тимчасово окупованими, Росію – країною-агресором, органи, які незаконно здійснюють владні повноваження на тимчасово окупованих територіях, – окупаційною адміністрацією Російської Федерації.

- ◆ 23 січня – ПАРЄ ухвалила резолюцію «Гуманітарні наслідки війни в Україні», якою вкотре закликала Російську Федерацію припинити військову агресію проти України, перестати надавати фінансову й військову підтримку незаконним збройним угрупованням у Донецькій і Луганській областях, гарантувати повагу прав людини та безпеку всіх людей, які живуть в окупованому Криму.
- ◆ 26 січня – США розширили список санкцій проти Росії через її агресію щодо України на 21 фізичну особу та 12 організацій.
- ◆ 27 січня – Єврокомісар з питань безпеки Джуліан Кінг у статті, опублікованій у німецькому виданні Die Welt, звинуватив російську владу в цілеспрямованій кампанії боротьби з західними демократіями та у використанні в якості зброї Інтернету.
- ◆ 29 січня – Міністерство фінансів США опублікувало доповідь щодо можливості запровадження нових санкцій проти близького оточення президента Росії В. Путіна та російських олігархів. До списку потенційних кандидатів на санкції, потрапили 210 осіб. Серед них 114 чиновників і парламентарів (у тому числі все керівництво адміністрації президента, Держдуми й Ради Федерації, всі члени уряду на чолі з прем'єр-міністром, члени Ради безпеки, глави федеральних агентств, керівники найбільших підприємств) та 96 олігархів, статок яких перевищує 1 млрд дол. У списку також фігурують російські компанії, які щонайменше на чверть належать державі й мають дохід понад 2 млрд дол.
- ◆ 28 лютого – Згідно з рішенням Стокгольмського арбітражного суду, Національна акціонерна компанія (НАК) «Нафтогаз України» домоглася компенсації в сумі 4,63 млрд дол. США за недопоставку російським «Газпромом» погоджених обсягів газу для транзиту. «Газпром» зобов'язаний сплатити 2,56 млрд дол. на користь «Нафтогазу», решту суми спрямують на оплату російського газу, спожитого Україною в 2014 і 2015 рр. Через велику кількість взаємних позовів на значні суми («Газпром» хотів отримати понад

70 млрд дол., «Нафтогаз» – близько 40 млрд дол.) цей комерційний арбітраж став найбільшим в історії людства.

- ◆ 1 березня – «Газпром» розпочав процедуру розірвання контрактів з НАК «Нафтогаз України» на постачання і транзит газу та, порушивши контрактні зобов'язання, визначені йому Стокгольмським арбітражем, повідомив, що не постачатиме газ «Нафтогазу» за контрактом і повернув отриману передоплату. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України запровадило тимчасове обмеження споживання газу.
- ◆ 1 березня – Верховна Рада України ухвала Звернення до міжнародного співтовариства у зв'язку з незаконною підготовкою виборів президента Російської Федерації на тимчасово окупованій частині території України – в АР Крим та Севастополі, яким закликала світ завадити цим виборам та не визнавати їх легітимними.
- ◆ 2 березня – Президент США Д. Трамп продовжив на рік дію санкцій проти Росії через її анексію Криму та агресію в Україну.
- ◆ 9 березня – Північноатлантичний альянс визнав прагнення України до набуття повноцінного членства в цій організації, надавши нашій країні статус «країни-аспіранта».
- ◆ 13 березня – В офіційному журналі Євросоюзу опублікували рішення про продовження санкцій ЄС проти Росії через її агресію щодо України ще на 6 місяців.
- ◆ 21 березня – Кабінет Міністрів України розірвав програму економічного співробітництва з Росією на 2011–2020 роки.
- ◆ 26 березня – Україна на знак солідарності з Великою Британією, де представники російських спецслужб отруїли колишнього шпигуна РФ Сергея Скріпаля і його доньку, заявила про своє рішення вислати з країни 13 російських дипломатів. Загалом до цієї скоординованої акції колективного видворення співробітників дипломатичних місій Росії долучилися близько 30 держав світу, в результаті чого воно стало найбільшим в історії – майже 150 осіб.
- ◆ 6 квітня – США ввели нові санкції проти 24 російських олігархів і чиновників та 14 фінансових установ, державних і приватних компаній, пов'язаних із Кремлем, через агресивну діяльність Росії у світі, в тому числі через окупацію Криму та війну на сході України. Як на-

- слідок, згідно з даними агентства Bloomberg, через обвал вартості акцій російських компаній найбагатші росіяни впродовж перших трьох днів втратили 16 млрд дол. США.
- ◆ 13 квітня – Заступник генерального секретаря НАТО Роуз Гетемюллер заявила, що вступ України до ЄС та Північноатлантичного альянсу є реальною метою.
 - ◆ 14 квітня – У відповідь на застосування сирійським диктатором Башаром Асадом хімічної зброї проти цивільного населення своєї країни США, Франція і Велика Британія разом завдали ракетних ударів по військових об'єктах виробництва та зберігання забороненої зброї Сирії – союзниці РФ.
 - ◆ 16 квітня – США і Велика Британія оприлюднили спільну заяву про шкідливу інтернет-активність, яку здійснює уряд Росії. В документі зазначено, що мета російських кібератак – державні та приватні організації, котрі є постачальниками «критично важливих інфраструктур» та інтернет-послуг, які підтримують ці сектори.
 - ◆ 24 квітня – Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила рішення, якими засвідчила, що неконтрольовані українським урядом території Донецької і Луганської областей є «територіями, які перебувають під фактичним управлінням Російської Федерації», та підтвердила засудження російської агресії проти України, яка здійснена на порушення міжнародного гуманітарного права та принципів Ради Європи.
 - ◆ 25 квітня – ПАРЄ ухвалила резолюцію про підтримку протидії російській пропаганді на рівні Європейського союзу та рекомендувала країнам-членам Ради Європи заснувати органи для відстеження дезінформації.
 - ◆ 25 квітня – ПАРЄ ухвалила резолюцію про гуманітарні потреби та права внутрішніх переселенців в Європі, в якій стосовно ситуації в Україні окремою поправкою визначила, що йдеться про «війну Росії проти України».
 - ◆ 26 квітня – ПАРЄ ухвалила резолюцію щодо протидії гібридній війні, в якій, зокрема, послалась на дії Росії проти України та закликала боротися зі всіма проявами гібридної війни, в тому числі ліквідувати юридичні прогалини та координувати зусилля у протидії цьому новому явищу.

- ◆ 27 квітня – Держсекретар США Майк Помпео після завершення засідання глав МЗС країн НАТО у Брюсселі заявив, що в Північноатлантичному альянсі є велика група країн, які очікують на приєднання України до блоку і сподіваються, що українці вживуть заходів, після реалізації яких Українську державу можна буде запросити до членства в НАТО.
- ◆ 30 квітня – Президент України П. Порошенко підтвердив надходження в Україну протитанкових ракетних комплексів американського виробництва Javelin. Це сталося завдяки схваленню адміністрацією президента США Д. Трампа рішення про продаж Україні окремих видів летальної оборонної зброї.
- ◆ 30 квітня – Президент України П. Порошенко підписав Указ, яким ввів у дію рішення РНБО про зміну формату широкомасштабної антитерористичної операції, запроваджені в 2014 р. Замість АТО розпочато операцію Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях, відповідно до плану операції Об'єднаних сил (ООС).
- ◆ 2 травня – РНБО України запровадила санкції щодо юридичних і фізичних осіб, які пов'язані з російською агресією проти України, а також стосовно яких було застосовано відповідні рішення урядом США та країн ЄС. Зокрема, санкції на три роки або безстроково запроваджено щодо учасників підготовки й проведення незаконного голосування в окупованому Криму в рамках виборів президента РФ; представників російської окупаційної адміністрації у Криму; бойовиків російських збройних формувань на окупованій території Донецької та Луганської областей; причетних до інформаційних та кібернетичних атак проти України, до протиправних дій проти громадян України, котрих незаконно утримують в Росії; депутатів Державної Думи та членів Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації тощо. Крім того, було продовжено дію санкцій, застосованих у попередні роки.
- ◆ 2 травня – Третейський суд у м. Гаага (Нідерланди) постановив, що Російська Федерація має відшкодувати низці українських компаній збитки за анексію Криму. Згідно з цим рішенням, Росія вперше в історії буде змушена виплатити компенсацію внаслідок анексії.

- ◆ 8 травня – Збройні сили України взяли під контроль с. Південне Донецької обл.
- ◆ 14 травня – Рада Європейського союзу ухвалила рішення про запровадження санкцій проти п'яти осіб, відповідальних за незаконне проведення виборів президента Росії в окупованих Криму і Севастополі.
- ◆ 15, 16 травня – Європейський Союз, НАТО, США та інші країни засудили відкриття ділянки Керченського мосту, що поєднує Росію з окупованим Кримом, як порушення суверенітету й територіальної цілісності України.
- ◆ 24 травня – Міжнародна Спільна слідча група на прес-конференції в Гаазі оприлюднила дані про те, що комплекс «Бук», з якого 17 липня 2014 р. поблизу окупованого російськими терористичними військами м. Торез Донецької обл. було збито пасажирський літак Боїнг-777 «Малазійських авіаліній», належав 53-й зенітній ракетній бригаді ППО, що базується в м. Курськ (РФ). Про цілковиту довіру висновкам Спільної слідчої групи оголосили США.
- ◆ 25 травня – Австралія і Нідерланди офіційно оголосили Росію відповідальною за знищення 17 липня 2014 р. поблизу окупованого російськими терористичними військами м. Торез Донецької обл. пасажирського літака Боїнг-777 «Малазійських авіаліній». Визнати провину за цю авіакатастрофу Росію також закликали США, НАТО і Євросоюз.
- ◆ 25 травня – Під час Пітерського міжнародного економічного форуму президент РФ В. Путін назвав можливий вступ України до НАТО «червоною межею», яку західні країни не повинні перетинати.
- ◆ 28 травня – Парламентська Асамблея НАТО закликала підтримати надії України та Грузії на вступ до Північноатлантичного альянсу.
- ◆ 2 червня – В Україні та світі – у Великій Британії, Грузії, Естонії, Італії, Канаді, Литві, Німеччині, Португалії, США, Франції, Швеції та інших країнах – відбулися акції на підтримку незаконно засудженого в РФ українського режисера Олега Сенцова та інших політв'язнів, утримуваних в Росії.
- ◆ 9 червня – Під час саміту в Канаді лідери країн «Великої сімки» у спільному комюніке засудили незаконну анексію Криму, під-

- твердили безперервну підтримку суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаних кордонів та заявили про готовність запровадити додаткові обмежувальні заходи, щоб збільшити ту ціну, яку платить РФ за свої дії.
- ◆ 9 червня – Лідери країн «Великої сімки» на саміті у Канаді домовились про створення механізму реагування на зловмисні дії «ворожих держав», зокрема РФ.
- ◆ 11 червня – У м. Берлін відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн «нормандської четвірки» – України, Німеччини, Франції й Російської Федерації, під час якої обговорено питання щодо забезпечення припинення вогню на сході України, обміну полоненими, звільнення українських політв'язнів, які незаконно утримуються в РФ, можливості розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі.
- ◆ 14 червня – Європейський парламент ухвалив резолюцію з вимогою до російської влади негайно та беззастережно звільнити Олега Сенцова і всіх інших незаконно затриманих у Росії і в Криму громадян України.
- ◆ 18 червня – Рада ЄС продовжила на рік обмежувальні заходи щодо Криму та Севастополя. Санкції ЄС передбачають заборону на імпорт до ЄС товарів з Криму і Севастополя; інвестиції в Крим чи Севастополь; туристичні послуги в Криму та Севастополі, зокрема, європейські круїзні лайнери не можуть заходити в кримські порти; експорт певних товарів та технологій до Криму, зокрема, у сфері транспорту, телекомунікацій та енергетики. До цих санкцій також приєдналися Албанія, Грузія, Норвегія, Україна і Чорногорія.
- ◆ 21 червня – Спостерігачі місії ОБСЄ виявили в районах н. п. Антрацит та Алчевськ переміщення російської колони техніки зі щонайменше 15 вантажівок, яка рухалася з боку тимчасово невідконтрольного пункту пропуску «Довжанський», що на кордоні з РФ.
- ◆ 21 червня – Президент України П. Порошенко ввів у дію рішення Ради національної безпеки й оборони України від 21 червня 2018 р. «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», відповідно до якого запроваджено санкції до 30 юридичних та 14 фізичних осіб, пов'язаних з агресією РФ проти України. Цим рішенням внесе-

- но зміни до санкційного списку, який збільшено до 1759 фізичних та 786 юридичних осіб.
- ◆ 22 червня – Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію про виведення російських військ із Придністров'я (Молдова), співавтором якої була й Україна. У документі міститься заклик до РФ «у повній відповідності до правил, беззастережно і невідкладно завершити виведення оперативної групи російських Збройних сил з території Придністров'я у відповідності до зобов'язань, взятих на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999 року».
 - ◆ 26 червня – Спеціальний представник Державного департаменту США з питань України К. Волкер учергове відзначив, що ситуація на сході України – це міждержавний конфлікт між РФ та Україною, а не етнічний конфлікт, не місцевий конфлікт, не громадянська війна, не конфлікт між росіянами та українцями.
 - ◆ 28 червня – Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, якою закликала Росію «негайно звільнити всіх українських громадян, ув'язнених у Російській Федерації та Криму на основі політичних мотивів або інших сфабрикованих звинувачень, та докласти всіх зусиль, щоб прискорити звільнення українських заручників, які утримуються на території Донбасу, що перебуває під контролем РФ». Також ПАРЕ закликала Росію відмовитися від політики нав'язування російського громадянства українським громадянам, що живуть в анексованому Криму і не бажають набувати його, і утримуватися від примусового переведення громадян України в російське громадянство. В резолюції висловлено заклик скасувати заборону на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, що суперечить міжнародним стандартам свободи зібрань, та припинити переслідування і тиск на кримських татар і осіб, які представляють їхні інтереси.
 - ◆ 5 липня – Рада Європейського Союзу продовжила на півроку санкції ЄС проти Росії через її агресію щодо України.
 - ◆ 9 липня – У Брюсселі відбувся двадцятий саміт Україна-ЄС, у спільній заяві лідерів якого, зокрема, рішуче засуджено «явне порушення суверенітету й територіальної цілісності України внаслідок агресії з боку Збройних сил Росії, що триває від лютого 2014 року».

- ◆ 11 липня – Саміт країн-членів НАТО в Брюсселі підтвердив євроатлантичні прагнення України. «Ми твердо переконані в тому, що Україна має право самостійно вирішувати власне майбутнє та зовнішньополітичний курс без втручання ззовні. Зважаючи на прагнення України до членства в НАТО, ми дотримуємося наших рішень на Бухарестському саміті та на наступних самітах» (*згідно з рішенням Двадцятого саміту НАТО в м. Бухарест (Румунія; 2–4 квітня 2008 р.), Україна та Грузія «одного дня стануть членами Альянсу»*), – зазначено у декларації Північноатлантичного альянсу.
- ◆ 18 липня – ЄС схвалив рішення щодо запровадження індивідуальних санкцій проти шести осіб, причетних до незаконного будівництва Керченського (Кримського) моста.
- ◆ 25 липня – Державний департамент США оприлюднив офіційну Декларацію щодо Криму, в якій вказано, що «разом із союзниками, партнерами та міжнародною спільнотою США відкидають спробу Росії анексувати Крим та зобов'язуються зберігати цю політику до відновлення територіальної цілісності України». Документ є аналогом Декларації Веллеса, оприлюдненої 1940 р. тодішнім держсекретарем США Самнером Веллесом, що засудила окупацію країн Балтії з боку СРСР та закріпила невизнання Америкою їх анексії, яке тривало аж до здобуття незалежності Естонії, Латвії та Литви.
- ◆ 25 липня – Офіційну політику невизнання російської анексії Криму, документально затвердженої та проголошеної Державним департаментом США, підтримали ЄС та Велика Британія.
- ◆ 28 липня – Канада підтвердила свою повагу до територіальної цілісності України, засудила анексію півострова Крим та закликала до звільнення українських політв'язнів.
- ◆ 30 липня – Євросоюз запровадив санкції проти шести російських компаній, які брали участь у будівництві Керченського мосту, що з'єднує Росію з незаконно анексованим Кримським півостровом. «Своїми діями вони підтримали консолідацію російського контролю над незаконно анексованим Кримським півостровом, що, своєю чергою, ще більше підриває територіальну цілісність, суверенітет та незалежність України», – зазначили в ЄС. Обмежувальні заходи полягають у замороженні активів в Євросоюзі, що належать цим суб'єктам, а особи та організації в ЄС не мо-

жуть надавати їм фінансові послуги. Крім того, Євросоюз запровадив заборону на в'їзд та заморожування активів для осіб за цим режимом санкцій.

- ◆ 31 липня – Уряд Великої Британії додав до санкційного списку шість російських компаній, які брали участь у будівництві Керченського мосту.
- ◆ 3 серпня – У центрі Сімферополя кримськотатарський активіст намагався вчинити акт самоспалення на знак протесту проти свавілля російської окупаційної влади.
- ◆ 3 серпня – Спостерігачі Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні впродовж січня – липня 2018 р. зафіксували серед цивільного населення Донбасу 161 жертву, з яких 29 загинули і 132 були поранені.
- ◆ 6 серпня – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ порівняно з червнем у липні 2018 р. зареєструвала на окупованій території Донецької й Луганської областей безпрецедентне – у 8,5 разів зростання кількості важкого озброєння і військової техніки. Зокрема, зареєстровано до двох танкових батальйонів, два дивізіони самохідної артилерії, дивізіон буксируваних гаубиць, до ста одиниць бойових броньованих машин (ББМ), засоби протиповітряної оборони тощо.
- ◆ 17 серпня – На півдні Одеської обл. відбулися успішні випробування крилатої ракети українського виробництва, яка є потужною високоточною зброєю, здатною знищувати будь-які морські та наземні цілі на відстані до 300 км.
- ◆ 17 серпня – США передали Збройним силам України дві рухомих радіолокаційних станції контрбатареїної боротьби AN/TPQ-36, призначених для автоматичного визначення місця розташування позицій ворожої артилерії, ракетних установок та мінометів. Вони одночасно можуть обробляти дані про ведення вогню з декількох місць із 10 різних видів зброї при максимальній дальності 24 км.
- ◆ 22 серпня – Розпочався перший етап нових санкцій США проти Росії, запроваджених через отруєння представниками російських спецслужб колишнього шпигуна РФ С. Скріпаля та його дочки в м. Солсбері (Велика Британія). Ці санкції стосуватимуться заборони на експорт технологій, які можуть бути використані у військових цілях.

ДОДАТКИ

I. інтерв'ю

Додаток 1

ПРОГНОЗ РОЗВИТКУ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ ВІД ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА

5 березня 2014 р.

Прогнозувати розвиток подій в Україні на даний момент – невдячна і вельми складна справа. Однак прогнози потрібні, аби вміти дати відсіч потенційним загрозам. Так вважає відомий тернопільський історик, науковець, і просто патріот Микола Лазарович.

З огляду на ситуацію в Криму пан Лазарович каже, що російський нацизм укотре виявив свою сутність. Укотре – бо історія пам'ятає немало таких випадків. Проблема ускладнена тим, що пан Путін діє неадекватно і передбачити його дії складно.

– Головне завдання України й світової спільноти – не допустити воєнних дій у материкову частину України, а також далі намагатися локалізувати конфлікт на території українського Криму, – каже науковець. – При цьому росіяни мали б розуміти, що проти них українцям воювати буде морально легше, ніж проти своїх негідників-«беркутівців». Ми ж маємо зрозуміти, що термін «росіянин» сьогодні – синонімом терміну «ворог»...

Прогнозувати однозначно темпи та вектори розвитку ситуації навіть досвідчений історик не береться.

– У випадку сприятливого для України сценарію, сподіваюся, що під тиском таких провідних суб'єктів світової політики, як США, Канада, Німеччина, Великобританія, Франція та інших країн Росія до кінця тижня почне виводити війська з української території. У випадку несприятливого для України сценарію, воєнний конфлікт на південних теренах триватиме до кінця березня, можливо, й довше. У випадку дуже поганого сценарію, людство очікує Третя світова війна...

Залишається лише підтримати сподівання пана Лазаровича, що дипломати скажуть своє слово і нам не доведеться бачити найгіршого варіанту розвитку подій.

Лазарович М. Прогноз розвитку ситуації в Україні від тернопільського історика [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з М. Лазаровичем щодо того, як розвиватиметься російсько-український конфлікт 2014 р. / провела] С. Чернецька // 20 хвилин. – 2014. – 5 бер. : фот.

Додаток 2

«ЯКБИ НЕ ПІШОВ, Я Б СЕБЕ НЕ ПОВАЖАВ»

Чому 52-річний професор із Тернопільщини, експерт «Дня» Микола Лазарович, пішов добровольцем на війну

20–21 березня 2015 р.

52-річний професор, доктор політичних наук, заслужений працівник освіти України, багаторічний експерт і читач «Дня» Микола Лазарович пішов добровольцем на війну. Він уже пройшов вишкіл у Рівненському військовому навчальному центрі. Микола Лазарович зараз є командиром відділення регламенту та ремонту систем динамічного захисту у 14-й Володимир-Волинській бригаді. На даний час він перебуває у відпустці. З Тернополя планує завести бійцям-побратимам благодійну допомогу, зокрема продукти харчування, засоби гігієни, медикаменти, а також Біблію. Збір допомоги zorganizував Тернопільський національний економічний університет.

*Тернопільський національний економічний університет
Збройним силам України. Тернопіль, 22 березня 2015 р.*

Усе життя Микола Лазарович намагається діяти на користь своєї держави не тільки науковою діяльністю, а й громадянською. 1991 року, напередодні Всеукраїнського референдуму на підтвердження Акта проголошення Незалежності України, два місяці працював у референдному штабі; 2004-го брав участь у Помаранчевій революції, пізніше – у Революції гідності. Історик вважає, що тепер перед ним стоїть найбільш відповідальне завдання – «вкласти свою часточку в перемогу України». Вірить, що повернеться з перемогою і продовжить викладацьку та наукову діяльність.

«Путін дуже боїться, що Україна може стати успішною»

Військове життя поступово стало повсякденням. Рівненський військовий полігон, 23 квітня 2015 р.

– Коли прийшов, у військкоматі сказали, що мене знято з обліку. Подав заяву на ім'я військового комісара, щоб мене відновили. Пройшов медичний огляд. Лікарі написали, що я обмежено придатний для військової служби. Попри це, я наполягав і переконав, що хочу йти, – розповідає Микола Васильович.

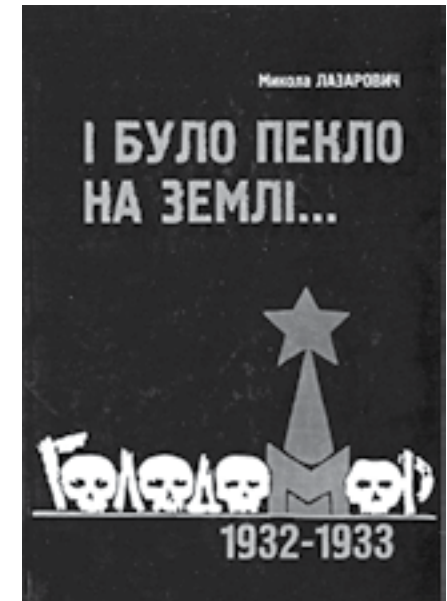
– Чому так наполягаєте на своїй участі у війні?

– Якби не пішов захищати Україну, я б себе не поважав. Я – історик і можу провести важливі паралелі. Під час революції 1917–1921 років люди, особливо селяни, вкрай неохоче йшли до війська. Казали, що їх «цікавить більше земля, а війська хай воюють там, де їм треба, бо то – за панські інтереси». Відповідно, була окупація Москвою України.

У 1921–1923, 1932–1933 роках був Голодомор – найстрахітливіше явище у всій світовій історії. Тоді батько, котрий не пішов захищати Україну в 1917–1921 роках, змушений був безпорадно дивитися, як гинуть його діти. Я не хочу повторення такого. Сьогодні є два шляхи допомогти українській армії – фінансово або безпосередньою участю у війську. На жаль, фінансово не маю можливості допомагати. Хоча що міг, робив. Я – головний редактор наукового збірника «Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє». Частина коштів від проекту, тисячу гривень, направив на потреби української армії. Кожен із нас має по можливості допомагати нашим військовим, байдужим не можна бути.

– Що, на ваш погляд, стало причиною цієї війни?

– Одна з основних причин така: Україна – це засіб, яким Росія хоче, щоб її допустили до світового «столу», щоб Володимир Путін був на рівні Барака Обами і керівників ЄС. Бо тривалий час минулого століття світ був двополярним – Радянський Союз та демократичний світ. Після розвалу Радянського Союзу світ став монополярним, тобто є один великий центр, і поки що це США. Путін хоче підняти свій статус і статус Росії. Є також інші причини війни – Путін дуже боїться, що Україна може стати успішною. Якщо Україна, яка йшла поряд із Росією і навіть відставала в економічному розвитку, раптом стане успішною державою, росіяни побачать, що тут є демократія, люди є європейцями, і кожна людина є цінністю, а не гвинтиком системи. Тоді в РФ люди можуть задуматися: «Чому ми так живемо, чому така ситуація?». Ще одна причина війни: Путін хоче показати росіянам, що не варто повторювати ніяких революцій, що вони призводять до війни, проблем і катаклізмів.

Обкладинка книги М. Лазаровича «І було пекло на землі...» (2008)

Путін хоче поділити світ на сфери впливу. Він хоче відновити вплив на колишні радянські країни, щоб вони знову були в нього під п'ятою. Гадаю, демократичний світ на це не погодиться. До того ж, Росія і Радянський Союз – це дві різні речі. До Радянського Союзу належала така потуга, як Україна, яка завжди була більш європейською, ніж Росія. Уже того, що було, бути не може.

ДВА ФРОНТИ: ВІЙНА ТА РЕФОРМИ

– На вашу думку, як медіа повинні писати про війну?

– Ніхто кращого не придумав, ніж просто сказати правду. Всі розуміють, що на війні гинуть люди. Кожен, хто йде в зону АТО, усвідомлює, що це може бути квиток в один бік. Але якщо загинуло 15 осіб, а кажуть тільки 10 або менше, – це погане ставлення до пам'яті загиблих Героїв. Разом із тим, гадаю, що представники медіа, які висвітлюють тему війни, повинні проводити паралелі – що робиться

Невдалий день... Донецька обл., сектор «Б», 31 грудня 2015 р.

владою для реформ. Бо дуже багато заяв про те, що в Україні сьогодні є два основні фронти – українсько-російський і реформи та боротьба з корупцією. Тому вважаю, що було б дуже доречно проаналізувати й показати, наскільки успішно проводяться реформи в той час, коли військові захищають територіальну цілісність України. Якщо говорити про зону АТО, на мою думку, має бути єдине джерело інформації, а всі інші мають на це джерело посилатися. Завдання журналістів цю інформацію відповідним чином трактувати.

– Якою має бути пропаганда в рамках державної інформаційної політики в час війни?

– Найкраща пропаганда – це йти і допомагати своїй Батьківщині вижити, вибити орду з української землі, тобто це безпосередній приклад – поїхати, подивитися, чи нагодовані солдати, чи мають відповідний одяг, в якому їм зручно і не холодно. Щоб люди побачили, що у військового є шолом і бронезилет. Якщо державна інформаційна політика активно працюватиме в цьому напрямі, добровольців, як на мене, буде більше. Бо зараз є багато такої негативної інформації про те, що солдатів просто не шкодують. Це не є доброю промоцією для мобілізації. ЗМІ варто розкривати душу солдатську, його ентузіазм, заради чого він пішов боротися за Україну. Потрібно більше інтерв'ю з хлопцями, які воюють проти росіян.

У мене абсолютне переконання, що Україна перемаже. Україна має велике майбутнє. Вона стане прикладом для багатьох інших країн, зокрема й для нинішніх розвинутих європейських держав. Україна – це потуга, яка вирвалася з радянських імперських тенет, вийшла на волю, відчула свободу і тепер буде вільно працювати на себе. Усе буде добре. Питання в тому, скільки ще московський морок потребує жертв?!

– Бажаємо повертатися з перемогою! Які у вас плани після повернення з фронту?

– Моя кандидатська дисертація була про Українських січових стрільців. Це цілком добровольче військо. Було навіть заборонено агітувати, щоб іти в цей легіон. Хлопці й дівчата добровільно йшли захищати свою землю і казали: «Йдемо боротися за волю України. Якщо загинемо, то лишаться могили, на яких буде на-

писано «впав за волю України». Дасть Бог, повернуся і продовжу працю над цією тематикою. Я запланував знайти всі прізвища тих людей, які були в легіоні Українських січових стрільців. Бо це були насправді святі люди.

Лазарович М. «Якби не пішов, я б себе не поважав». Чому 52-річний професор із Тернопільщини, експерт «Дня» Микола Лазарович, пішов добровольцем на війну [Текст] / М. Лазарович ; [записала] Т. Гуґушвілі // День. – 2015. – № 48/49 (20–21 берез.). – С. 7 : фот. – (Бліц-інтерв'ю).

Додаток 3

ПРОФЕСОР ІСТОРІЇ З УНІВЕРСИТЕТУ ПІШОВ ДОБРОВОЛЬЦЕМ З П'ЯТОЇ СПРОБИ

25 березня 2015 р.

ВЧИНОК: Як історик, Микола Лазарович каже, що зараз українці не мають права втратити історичний шанс показати себе справжньою нацією патріотів.

У кожному тернопільському виші зараз є мобілізовані викладачі. Є й ті, хто пішов служити добровольцем.

Викладач ТНЕУ Микола Лазарович 14 лютого пішов в АТО добровольцем. Він – відомий в Україні історик, доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету, заслужений працівник освіти України.

Наш співрозмовник має звання старшого сержанта, він є командиром відділення 14-ї Володимир-Волинської механізованої бригади Збройних сил України. Днями Микола Лазарович був у Тернополі в тижневій відпустці, наданій командуванням, аби завершити деякі наукові справи. Далі – виїзд на Донбас.

Під час наради в першого проректора ТНЕУ Миколи Шинкарика щодо допомоги Збройним силам України.
Тернопіль, 16 березня 2015 р.

«Я ніколи не був байдужим»

– Я людина, яка ніколи не була байдужою до важливих історичних подій, – розповідає пан Лазарович. – Колись з інституту мене вигнали за антирадянську діяльність. Брав участь в акціях «Україна без Кучми», у «Помаранчевій» революції, Революції гідності. Тому те, що я пішов добровольцем, – це закономірність, яка випливає з моїх поглядів. Морально готуватися мені до цього не потрібно було.

Спочатку тернополянин проходив підготовку у навчальному центрі на Рівненському навчальному полігоні. Тепер служить у Володимир-Волинській 14-й механізованій бригаді. Каже, що бійці бригади проходять бойове злагодження з іншими військовослужбовцями.

– Ця бригада була сформована на основі 51-ої бригади, яку розбили під Волновахою, – розповідає він. – Тих хлопців, які вже рік воювали, демобілізують. Вони передають свій досвід, а ми маємо їх замінити. Командування каже, що до кінця місяця нас відправлять на Схід.

Пан Микола уже має певний військовий досвід. У 1982–1984 роках служив у Прикарпатському воєнному окрузі, має уявлення, що таке армія. Каже, що знав, куди йде.

Разом із капеланом 14-ї ОМБр ЗС України майором Миколою Гінайлом.
Рівненський військовий полігон, 14 квітня 2015 р.

– Особливих ілюзій я не мав, – розповідає він. – Звичайно, порівняно з тим, що було, зрушення є. Але якщо порівнювати стан справ із тим, як має бути, то нашій армії ще далеко до цього.

Співрозмовник додає, що формою і берцями в бригаді забезпечили. Шолом і бронежилет обіцяють видати у зоні бойових дій. Але те, що не дали Збройні сили – розгрузки для автоматних магазинів, гранат і т. п., наколінники, налокітники, шолом, бронежилет і ще одні берці – усе це йому закупили в університеті.

– Я з самого початку знав, що піду на війну, – розповідає Микола Лазарович. – Але мені вдалося це зробити лише з п'ятої спроби. Чотири рази мені казали, що я там не потрібен, що потрібні лише спеціалісти. Коли вп'яте прийшов у військкомат, то виявилось, що я вже з обліку знятий. Написав заяву, щоб мене відновили. Потім медкомісія знайшла якісь причини, щоб написати, що я обмежено придатний для служби. Але я впросив, щоб визнали мене придатним, а не обмежено придатним. Наступного дня я виїхав у Рівне. Там теж документи переглядали – і мене знову забракували. Довелося ще просити, щоб мене таки взяли.

Дружина і дорослий син отримали новину про те, що чоловік іде воювати, як факт, розповідає пан Лазарович. 13 лютого він пішов у військкомат. О 17 годині йому сказали, що іде наступного дня о 8-й ранку. Сім'я дізналася новину лише близько 10-ї вечора, адже ще потрібно було кров здати, купити міцніші окуляри тощо.

«Маємо шанс змінити історію»

Пан Лазарович каже, що йому соромно дивитися новини, коли показують, як воюють дівчата, а чимало чоловіків спокійно на це споглядають. Крім того, піти воювати його спонукали й історичні паралелі.

– Те, що відбувається в нашій історії, показує, що зараз – один із небагатьох випадків, коли ми тримаємо свою долю у своїх руках, – каже викладач. – Як історик, згадуючи події в Україні в 1917–1921 роках, можу сказати, що значна частина селянства тоді не підтримала революцію, бо була заклопотана, де б узяти земельки. А потім при-

йшли більшовики, завоювали Україну. Далі був Голодомор. І той, хто не хотів захищати Україну в 1921-му, мусив дивитися, як конають його діти у голодному 1933-му. Це було своєрідним історичним покаранням. Бо коли потрібно було, дехто не захищав свою Батьківщину. Я не хочу, щоб таке повторилося. З одного боку, у нас трагічна ситуація. А з другого, я бачу, що ми маємо перспективи. І наша доля – в наших руках. Як ми зробимо, так усе і буде. Зможемо втриматися – станемо нормальною країною. Не зможемо – більше у нас шансів не буде. Нам і так Бог останнім часом дав багато: і безкровне проголошення Незалежності, і дві революції.

«Соромно дивитися новини, коли показують, як воюють дівчата, а чимало чоловіків у нас спокійно на це споглядають. Крім того, піти воювати спонукали й історичні паралелі.»

Україна веде війну з нашим споконвічним ворогом, каже історик.

– Я завжди підкреслюю студентам, що цей ворог був, є і буде, – каже пан Лазарович. – Я вже боюся, що, коли буде перемир'я, знову казатимуть, що ми маємо дружити народами. Ми не можемо дружити, взаємини можуть бути лише через стіну – визначений кордон і міжнародні договори. А про дружбу мови не може бути. Шкода, що ми часто забуваємо свою історію, а вона має властивість повторюватися.

ВОЮВАТИ ПОВИННІ ЧОЛОВІКИ З ДОСВІДОМ

Вчений вважає, що воювати повинні ті, хто має досвід. Відправляти під кулі молодь туди не варто, хоча це й роблять.

– Бачу, що є хлопці, які не служили, не пройшли військової кафедри. А та коротка підготовка, якщо відверто, мало що дає, – каже співрозмовник.

Під час навчань, додає пан Лазарович, вояки і стріляють, і рубають дрова, і чергують на блок-постах. Але навчання відбувається не системно. Вчать усього потрохи і не надто якісно. Найбільша біда армії – радянський менталітет і ставлення до солдата, як до гарматного м'яса, ділиться враженнями чоловік.

– Підйом – о шостій ранку. О восьмій розвод, – розповідає співрозмовник. – До цього часу треба поспіdatи. На сніданок треба йти близько двох кілометрів. Ще слід встигнути прибрати в наметах. Тоді починаються заняття. Із 13:30 до 15:00 – обід. Встиг швидше поїсти, отже, маєш трохи часу, щоб лягти на свій «плацкарт», щоб спину розігнути. До 18–19 години – заняття. Крім того, ми самі себе забезпечуємо: треба знайти дрова, порізати, поносити і скласти. Ще є наряди на блок-пости, охороняти зброю, парк. Усе – як в армії. Вільного часу майже немає. В суботу можна помитися в лазні, а в неділю – на півдня відгул. Читати там складно, бо в наметі ледве світить одна лампочка, та й, як уже зазначив, на книжки бракує часу.

Додому пан Лазарович телефонує щодня, бо невідомо, як часто це можна буде робити з бойового підрозділу.

Лекція на свіжому повітрі для особового складу батальйону 14-ї ОМБр ЗС України. Дніпропетровська обл., Новомосковський військовий полігон, 5 червня 2015 р.

Лазарович М. Професор історії з університету пішов добровольцем з п'ятої спроби [Текст] / Микола Лазарович ; [Інтерв'ю з істориком, доктором політичних наук, професором кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету, заслуженим працівником освіти України / провела] Діана Олійник // RIA плюс. – 2015. – 25 берез. – С. 10 : фот. – (Life).

Додаток 4

**Командир взводу професор Микола ЛАЗАРОВИЧ:
«УКРАЇНЦІ, НЕ ШКОДУЙТЕ ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ
ДЛЯ СВОГО ВІЙСЬКА!»**

29 серпня 2015 р.

Військова та патріотична діяльність леґіону Українських січових стрільців (УСС), етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років, Голодомор 1932–1933 років стали основою наукових досліджень і праць знаного історика, професора Тернопільського національного економічного університету Миколи Лазаровича. Його серце, певна річ, активно відгукнулося на заклик Революції гідності. Нині російський агресор разом зі своїми найманцями-терористами українську землю закривавив війною. Пан Микола не міг не піти, кажучи словами поетеси, «на Донбас – боронити історію, щоб манкурта козак поборов». Пішов, звісно, добровольцем. Наш кореспондент поспілкувався з Миколою ЛАЗАРОВИЧЕМ про найважливіше, найпам'ятніше, найдушевніше, найбажаніше в його долі, як, зрештою, й усієї України.

– Пане Миколо, ви народилися в карпатському краї, оповитому героїкою борні за самостійність України. Хтось із ваших рідних поринув у вир національно-визвольних змагань?

– Я зростав у національно свідомій родині. Мій стрий (рідний брат тата) – Микола Лазарович («Недоля») боровся за державну незалежність України в лавах УПА. Відаю, що він був охоронцем курінного, зі зброєю в руках ішов на прю з ворогом, зазнав і страшного радянського ув'язнення, тривалий час сидів в одиночній камері, відтак йому заборонили повертатися до рідного краю. Вічність забрала дядька порівняно молодим. Усі, хто знав його, твердять, що я дуже схожий на стрія, і вдачі такої самої. Назвали мене на його честь.

Мій батько – Василь Лазарович не міг, як у нас кажуть, іти у кривку через юні ще літа та фізичне ушкодження. Дитяча допитливість завдала йому непоправного. Було це вже у повоєнний: знайшов

він випадково міну й узявся цікавитися принципом її роботи, зрештою – залишився без правої руки.

– Отож ви зростали з усвідомленням, що треба допомагати батькам поратися по господарству.

– Господарство було чимале: корови, свині, кури... Треба було подбати про корм для них: чи не впродовж усього літа косив, сушив сіно, порався на інших роботах. Але, попри це, встигав ще й з ровесниками пограти у футбол, жив дитячим, а відтак і юнацьким життям.

– Що наштовхнуло вас обрати своїм фахом історію?

– Батько тримав велику бібліотеку; любив я читати книги, особливо історичні.

– Невже були й такі, що правдиво висвітлювали українську історію, видані в Галичині ще до приходу перших совітів?

– Такі книги батько читав. Але, зрозуміло, відверто тримати їх у власній бібліотеці не міг, адже це загрожувало позбавленням волі. Тож якоїсь ночі заборонену більшовиками літературу й інші речі запакував у своєрідну скриню та закопав. Через багато років сховок відкрили, але все вкладене в ньому вже перетрухлявіло.

Під час служби в Прикарпатському військовому окрузі. Львів, літо 1983 р.

– Вам теж знадобилося трохи часу, аби почати вивчати історію як науку. Чи не так?

– Щоб здобути середню освіту, мені треба було добиратися до іншого населеного пункту. Тож батьки вирішили за краще віддати на навчання до Коломийського технікуму механічної обробки деревини, де разом із загальноосвітніми предметами студював і фахові дисципліни. І не шкодую. Потім певний час працював на меблевих комбінатах у містах Берегове на Закарпатті та Балта на Одещині, згодом призвали на військову службу. Після армійських лав вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. З отриманням диплома почалася моя наукова та громадська діяльність.

– У науку ви прийшли в перші роки проголошення незалежності України. І зацікавилися формуванням, ідеєю та чином січового стрілецтва. Тема, що лежала в радянські роки за сімома печатями, а отже, малодосліджена. На це зважили в першу чергу, беручись до написання кандидатської дисертації?

– Поставив собі за мету дослідити якнайбільше «білих плям» в українській історії. Але зважав і на патріотичний чин стрілецтва. Про нього відав з реальних розповідей, адже мої краєяни, і навіть з моїм прізвиськом теж, добровільно пішли в усуси. Вони не могли сидіти вдома, коли настав час виборювати незалежність Україні. Казали, хоч і загинемо, але на наших могилах напишуть «Упав за волю України», а майбутні покоління матимуть мету, за яку треба боротися. Архівні матеріали лягли в основу моєї книги «Легіон Українських січових стрільців», яку нинішнього року мають перевидати в Тернополі, а наступного – в одному з київських видавництв. Цьогорічного червня репрезентували книгу «Станіславів і Український легіон». Незабаром про Українських січових стрільців має побачити світ у Тернополі ще одне моє напрацювання, що-

Обкладинка книги М. Лазаровича «Етнополітика української влади доби Національно-визвольних змагань 1917–1921 років» (2013)

правда, у співавторстві. 2008 року в книзі «І було пекло на землі» ділився дослідженнями щодо передумов виникнення Голодомору 1932–1933 років, механізмів його здійснення та наслідків. А ось моя докторська дисертація вже стосувалася політики українських урядів періоду визвольних змагань 1917–1921 років стосовно національних меншин.

– Знаю, докторську дисертацію захищали якраз у час розстрілів на Майдані.

– Революцію гідності прийняв усією душею. Був на столичному Майдані. Навіть на місяць переніс захист докторської дисертації, бо мав упевненість, що український народ здолає ту злочинну владу ще на початку 2014 року. А захист випав, якраз коли полилася кров Героїв Небесної Сотні. Мене дуже гнітило, брав сором, що я не мав змоги вирішальної миті стояти пліч-о-пліч з майданівцями.

Коли російський окупант-агресор зазіхнув на територіальну цілісність України, дав собі слово: щойно отримаю підтвердження захисту докторської, піду добровольцем на фронт. У першому семестрі на решті отримав очікуване підтвердження, дочитав лекції за цей період і подався у військкомат. Медкомісія знайшла якись проблеми з моїм здоров'ям і про вік не забула нагадати, але я стояв на своєму й просився до війська. За п'ятим разом зважили на моє прохання, за що й дякую. Зрештою, що таке армія знав, бо пройшов свого часу військовою службу, в званні старшого сержанта був заступником командира взводу, навіть одним із кращих кулеметників Залізної дивізії.

Нині мене часто запитують, чому я пішов на війну та чи боюся смерті? Щодо першого скажу: завжди презирливо ставився до москвитів за муки, завдані ними впродовж століть українському народові. Коли ж вони вкотре пішли війною проти України – сумнівів, що робити, не було. На друге запитання відповім: так, боюся! Але впевнений (вибачте за патетику): віддати життя за Батьківщину – це гідне чоловіка завершення земного шляху.

– Нині служите неподалік Маріуполя. Відчуваєте підтримку українського суспільства?

– Узагалі спіймав себе на гадці, що, перебуваючи в Збройних силах України, опинився в щасливому стані, коли займаюся тим, що подобається мені та потрібне родині й моїй країні.

Зауважу й таке: війна – це не лише бойові дії, а й важка повсякденна праця. Тому для українських вояків важливо відчувати, що наші серця б'ються в унісон з усією країною.

Нам, військовим, надзвичайно приємно, що про нас пам'ятають, нам допомагають, нас чекають. Згадую, як разом зі своїми побратимами переїздив через Миколаївщину, Дніпропетровщину, Запорізьку область. Подекуди люди всім селом, від діток до дідусів і бабусь, виходили, щоб підтримати українських вояків оплесками, вигуками, дружніми жестами. Хоч і рідше, але так само було й на Донбасі. Зокрема тепло вітали в Маріуполі. Таке ставлення надихає вояків, робить нас значно сильнішими! Відчуваємо підтримку всього суспільства. Українці, не шкодуйте позитивних емоцій для свого війська!

– Якось у соцмережах ви написали, що на Донбасі іноді легше знайти спільну мову із собачками, ніж з їхніми господарями.

– Правди ніде діти. Але розумію, що це закономірно, адже українофобські настрої тут цілеспрямовано формували понад сотню років, у тому числі й у роки незалежності України. Лише подвижницька праця дасть змогу змінити таке неприродне становище.

Побратими. Донецька обл., сектор «Б», 3 січня 2016 р.

– Чинності набув Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Згідно з ним від призову на військову службу під час мобілізації звільняють деякі категорії педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників. Не виникало у вас бажання скористатися своїм правом?

– На початку серпня на одній із вечірніх повірок керівництво мого підрозділу довело інформацію, що єдиний військовослужбовець серед особового складу, який має право на дочасну демобілізацію, тобто може повернутися додому, – це я. Позаяк на війну пішов добровольцем, то, звісно ж, відмовився від пільг, передбачених цим законом, і висловив бажання й надалі служити в ЗСУ, щоб допомогти визволити українську землю від російсько-терористичних військ.

– Підсумки останньої хвилі мобілізації твердять, що поменшало охочих стати в армійські лави. Як пояснити цей факт?

– Нарешті 24 роки тому Україна стала самостійною державою, але

З дружиною Наталкою і сином Олегом.
Рівненський навчальний центр,
березень 2015 р.

нині цю незалежність знову треба захистити від сусіда-ворога та його різної наволочі. І не треба шукати чоловікам різних причин, аби якось уникнути мобілізації. Україна для всіх нас має бути понад усе. Впевнений, не мали б таких нині підсумків мобілізації, якби її організували чітко, справедливо, адже перед законом усі рівні й відповідальні, а отже, у військові шеренги мають ставати не лише пересічні громадяни, а й так звані мажори, «вершки» суспільства. Часті веремії, що виникають з оформленням відповідних документів учасника бойових дій, теж, гадаю, шкодять мобілізаційним процесам.

ДОСЬЄ «УК»

Микола ЛАЗАРОВИЧ

Народився 1963 року в селі Баня-Березів на Івано-Франківщині. Закінчив з відзнакою історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Працював викладачем Кременецького педагогічного коледжу ім. Т. Шевченка, очолював кафедру українознавства Тернопільського національного економічного університету, з 2014 року – професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства цього вишу. Головний редактор наукового збірника «Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє». Автор і співавтор понад 200 наукових і навчально-методичних праць. Заслужений працівник освіти України, доктор політичних наук, лауреат Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені братів Богдана і Левка Лепких та обласної – ім. Петра Медведика. Нині – командир взводу Збройних сил України, старший сержант.

Лазарович М. Командир взводу професор Микола Лазарович:
«Українці, не шкодуйте позитивних емоцій для свого війська!» [Текст] /
М. Лазарович ; [інтерв'ю з відомим тернополянином / провів] Микола Шот //
Урядовий кур'єр. – 2015. – № 158 (29 серп.). – С. 7 : фот. – (Суботні зустрічі).

Додаток 5**ПУТІН МЕНІ НАГАДУЄ ГОСТЯ НА ВЕСІЛЛІ:
жарт-притча від професора Миколи ЛАЗАРОВИЧА****31 серпня 2015 р.**

Путін мені нагадує гостя на весіллі. От уявіть собі – прийшли гості, всі ще тверезі, бачать – чоловічок, ну, трішки маленький, але в пристойному костюмчику, при грошах, файний подарунок молодим приніс, балакає ніби не матом – ну, може бути. Вони ж люди виховані, думають, він молодим якась родина – толерують чоловічка, намагаються з ним спілкуватися, ввічливо розмовляють. А чоловічок напився й нахабніє – верзе казна-що, до чужих жінок чіпляється, з чужої чарки п'є, чужі тарілки підгрибає. Гості спершу йому делікатно – чоловіче, так на весіллю не робиться, стримуйся. А воно впилося геть, обпаскудилося, але далі лізе до людей обійматися-цілуватися. Гості люди виховані, їм гидко-бридко, але не пасує так одразу бокувати, бо ж воно молодим якась родина. І так триває довго – воно до людей, люди боком-боком. Аж поки не приходять старший дружба – молодий і здоровий та не випусує чоловічкові кренделів повну тацю. А далі бере оте миршаве за бари й довший час товче му писок. Опісля шляхом фул-контакту свого правого мешта з мускулюс глутеус майор, тобто задньою частиною тіла вказаного чоловічка, йменованою в просторіччі словом, римою до якого є «собака», посилає його на навколоземну орбіту завивати на зорі та визбирувати зуби.

Ото тії гості – то є толерантна та байдужа Європа, якій карлик вже остонабрид гірше редьки гіркої, а старший дружба – українське військо, яке лиш одне на тім весіллі годне дати раду всій веселій компанії.

То ж вип'ємо за старшого дружбу! Будьмо!

Путін мені нагадує гостя на весіллі: жарт-притча від професора Миколи Лазаровича [Електронний ресурс] / переповіла Леся Коковська-Романчук // Погляд: новинний портал. – 2015. – 31 серп. – Режим доступу : <https://poglyad.te.ua/blogs/putin-meni-nahaduje-hostya-na-vesilli-zhart-prytcha-vid-profesora-mykoly-lazarovycha/print/>.

Додаток 6**Микола ЛАЗАРОВИЧ:
«ТРАДИЦІЇ РАНКОВОГО КАВУВАННЯ З КОМПОМ
НА КОЛІНАХ СТАРАЮСЯ ДОТРИМУВАТИСЯ
НАВІТЬ НА ВІЙНІ»****4 вересня 2015 р.**

Доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ і боєць АТО Микола Лазарович – у відпустці. У Збройних силах України він – 6,5 місяців, в зоні АТО – третій місяць.

Донедавна його 14-та окрема механізована бригада перебувала під Маріуполем. Кілька днів тому перебралася під Донецьк. Як відпочиває у рідному Тернополі командир взводу? Як використовує відпустку? З якими людьми зустрічається і чи має можливість побути на самоті? Про це – в інтерв'ю.

– Хочу донести інформацію про життя-буття побратимів на війні. Тому багато зустрічаюся з журналістами. Також намагаюся зробити щось корисне для свого підрозділу. Ходжу з простягнутою рукою до волонтерів. Зокрема, нам украй потрібна цистерна для води, оскільки до джерела треба їхати 30 кілометрів. Саму воду змушені набирати в 5-літрові бутлі, що є тривалим процесом, та й небезпечним. Всі ці клопоти відбиваються на рідних, бо з ними практично спілкуюся лише ввечері. Тобто про якусь самотність не йдеться.

– Пане Миколо, що стало основним поштовхом поїхати на схід?

– Прагнення спричинитися до визвольної боротьби українського народу проти нашого віковичного ворога – Московії. Вважаю себе щасливою людиною. Оскільки як і свого часу козаки, Українські січові стрільці, вояки Української Народної Республіки, Української галицької армії та Української повстанської армії зі зброєю в руках захищаю свою Батьківщину.

– Одні їдуть добровольцями, інші – ухиляються від мобілізації. Це явище можна сприймати по-філософськи?

– По-філософськи можна сприймати будь-які події чи явища. Однак упродовж тисячоліть у всіх народів захист батьківщини вважався почесним обов'язком чоловіків. Тому відхиленням від норми є не прагнення обороняти свою країну від ворога, а ухиляння від такої місії.

– Українські чоловіки в більшості сильні? Чи їх не так багато?

– Справжня сила чоловіка – це сила його духу. Сумні результати воєнної мобілізації засвідчують певні проблеми в чоловічому середо-

У війську багато сала не буває! Зліва направо: «Дід Петро», А. Глемба та «Лісник». Дніпропетровська обл., Новомосковський військовий полігон, 27 травня 2015 р.

Мій Великдень у Збройних силах України. Рівненський військовий полігон, 12 квітня 2015 р.

вищі нашої країни. Виявляти власний патріотизм скандуванням речівок, носінням вишитої сорочки, лайканням у Фейсбуці – для чоловіка трохи замало.

– Як гадаєте, чому нині не всі беруться захищати країну?

– Причин безліч: боягузтво, корупція. Нерозпорядливість чиновників, які своїми діями лише шкодять. Непрозорий принцип мобілізації. Безвідповідальна комплектація підрозділів, коли спеціалістів беруть не за воєнним фахом. Хвороби, особисті проблеми, коли, скажімо, в родині хтось потребує догляду, тощо.

– Як перебування на сході впливає на ваше світосприйняття, характер? Ви змінилися?

– Та система координат, яку я вибудовував для себе впродовж життя, виявилася вірною. Хоча обраний шлях створює чимало незручностей для родини. Але проблеми гартують волю й організм людини. Перебування в зоні АТО лише зміцнило мої переконання.

Тому що тільки на війні усвідомлюєш, що Батьківщина, як дитина. Для того, щоб вона була щасливою, її треба любити, всіляко оберігати і захищати.

– Як в АТО сприймається реальність? По-іншому, ніж тут?

– «Тут» і «там» – це різні реалії і різні форми буття. Багато речей, які в повсякденному житті є важливими, наприклад, цивільний статус, на війні не мають ніякого значення. Головне те, якою людиною ти є.

– Поза політикою і війною дозволяєте собі про це не думати?

Чи це, можливо, важко.

– Політику сприймаю як об'єкт своїх досліджень. А війна – це реальність, у якій живу. Єдиний спосіб абстрагуватися від дійсності – це мрії. Мрію про перемогу, про внуків, про те, щоб усе було добре в родині й Україні.

– Вам цікаво досліджувати політику?

– Звичайно. Бо, як казав мудрий чоловік, якщо ви не цікавитесь політикою, то вона зацікавиться вами. Політична кухня – це завжди

Із подарованою книгою Лесі Романчук «Лицарі любові і надії». Донецька обл., сектор «Б», 12 вересня 2015 р.

цікаво. Оскільки можна дізнатися, хто стоїть за тим чи іншим політиком, спрогнозувати його поведінку тощо. Зрештою, якби ми активніше цікавилися політикою й політиками, то на виборах робили б осмислений вибір.

– Багато хто каже, що політика – це брудна справа. Але ж її творять люди й історія. Це теж суцільна політика. Як ви її сприймаєте через свої дослідження? Можливо не так категорично?

– Дослідник часто бачить те, що недоступне для пересічного громадянина, і може зрозуміти логіку дій того чи іншого діяча. Наприклад, гетьмана Богдана Хмельницького деякі трохи не проклинають за те, що «завів Україну в московське ярмо». Насправді ж ситуація була значно складнішою, ніж це нам здається з сьогоdnішнього дня. Трагедія цього величного державця полягала в тому, що він не встиг завершити державне будівництво, зокрема позбавитися московського «союзника», оскільки передчасно помер.

– Крім науки і війни, чим ще заповнюєте життя?

– Молитви, мрії, проекти. Сподіваюся, що у тернопільському видавництві «Джура» вийдуть доповнена «Ілюстрована історія України», де вже йдеться й про Революцію гідності, і про теперішню російсько-українську війну, та монографія про легіон УСС.

– Кому у житті варто довіряти на вашу думку?

– Це філософське питання. В житті намагаюся керуватися принципом «хочеш зробити добре – зроби сам».

– Чи боїтеся чогось?

– На війні – малодушності й каліцтва. Загалом – за своїх рідних. Переживаю, щоб Україна зрештою стала справжньою європейською демократією.

– Що любите читати і які улюблені книжки?

– В основному – це наукова література. З відпустки на війну візьму з собою книжку Лесі Романчук «Лицарі любові і надії». Вона її мені подарувала.

– На війні є час почитати?

– Мало, але є. Стараюся.

З дружиною Наталкою. Тернопіль, 18 січня 2016 р.

– Який Микола Лазарович вдома? Тихий і домашній чи лідер і воїн?

– Само- і наукозаглиблений...

– Коли ви само- і наукозаглиблені, домашнім до вас достукатися не важко?

– Трапляється, що нікого не чую й не бачу. Поки що терплять (сміється).

– Можливо, є якісь улюблені домашні справи або звички: пиття кави вранці, сидіння в улюбленому кріслі за книжкою тощо?

– Кава. Чим більше роботи – тим більше кави. Традиції ранкового кавування з компом на колінах стараюся дотримуватися навіть на війні. Каву вранці готую сам. В обід і ввечері наш земляк із Тернополя Андрій Глемба частує нас своїм фірмовим узваром.

– Де себе почуваете найкомфортніше?

– В собі.

– Чому?

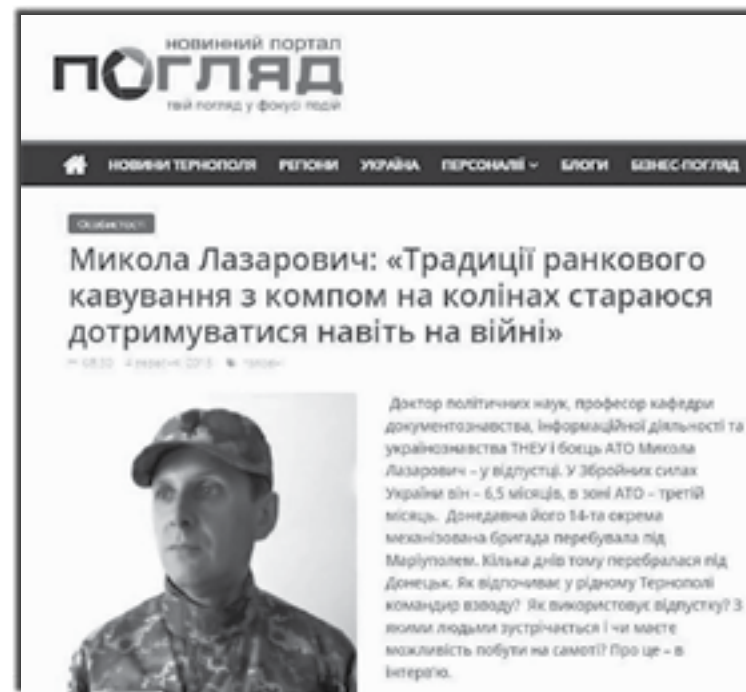
– Цікаво поговорити з розумною людиною (сміється).

– Загалом з якими людьми потребуєте спілкування? З якими за характером, освітою тощо.

– Я противник сегрегації людей за якимось принципом – расовим, фаховим, віковим, релігійним. Люди бувають цікавими, або ні. Зазвичай спілкуюся й з одними, й з іншими. З нецікавими, що правда, менше.

– Чи маєте якийсь улюблений вислів?

– Ще ніколи так не було, щоб ніяк не було. А буде – як Бог дасть!

Лазарович М. «Микола Лазарович: Традиції ранкового кавування з компом на колінах стараюся дотримуватися навіть на війні» [Електронний ресурс] / Микола Лазарович ; [інтерв'ю з доктором політичних наук, професором кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ і бійцем АТО Миколою Лазаровичем / провела] Наталка Петрів // Погляд: новинний портал. – 2015. – 4 вер. – Режим доступу : <https://poglyad.te.ua/personalnyi/osobystosti-2/mykola-lazarovych-tradytsiji-rankovoho-kavuvannya-z-komptom-na-kolinah-starayusya-dotrymuvatsya-navit-na-vijni.html> : фот.

Додаток 7**ПРОФЕСОР МИКОЛА ЛАЗАРОВИЧ
ПРОЧИТАВ В ОДНІЙ ІЗ ШКІЛ ДОНБАСУ ЛЕКЦІЮ****13 жовтня 2015 р.**

В одній із ЗОШ Донбасу, яка розташована поблизу військового підрозділу де знаходиться пан Микола, він прочитав лекцію для учнів старших класів присвячену Дню захисника України.

А перед початком лекції професор-воїн подарував школі Державний прапор із підписами побратимів по зброї та свій навчальний посібник «Ілюстрована історія України», котрий вісім місяців возив у воєцькому наплічнику. Розчулені і вдячні учні у відповідь передали воїнам варення. Також учні власноруч виготовили і передали прекрасні аплікації на військову тематику.

«Сподіваюся, – пише на своїй сторінці у Фейсб ці Микола Лазарович, – що лекція була цікавою й пізнавальною для присутніх учнів і вчителів. Підставою так думати є сьогоднішнє прохання виступити з такою ж тематикою в середній школі одного з населених пунктів, розташованого за кілька десятків кілометрів від нашого підрозділу».

Семеняк В. Професор Микола Лазарович прочитав в одній із шкіл Донбасу лекцію [Електронний ресурс] / Валентина Семеняк // Терен: тернопільські експрес-новини. – 2015. – 13 жовт. – Режим доступу : http://teren.in.ua/article/profesor_mykola_lazarovych_prochytav_v_odniy_iz_shkil_donbasu_lektsiyu : фот.

Додаток 8**Микола ЛАЗАРОВИЧ:
«СЬОГОДНІ Я ВСЕ ЩЕ БІЛЬШЕ ВОЯК,
НІЖ ПРОФЕСОР»****10–16 лютого 2016 р.**

«Доктор політичних наук, професор Тернопільського національного економічного університету, заслужений працівник освіти України, старший сержант 14-ї окремої механізованої бригади Збройних Сил України», – розповідає про себе науковець Микола Лазарович.

На слові «сержант» робить невелику паузу і додає: «колишній уже, мабуть...». Він зауважує, що сьогодні, після демобілізації, все ще почувається більше вояком, ніж професором. Минулого року 52-річний викладач пішов на фронт добровольцем. Замість того, щоб читати лекції студентам, рив окопи й бліндажі, тримав оборону під Маріуполем і Донецьком.

За цей час отримав свій позивний – «Професор». Він і справді у певний період часу був єдиним професором у Збройних силах України. Говорить про це без пафосу. Каже: коли їхав на фронт, узяв на себе зобов'язання – не відмовлятися від жодного завдання, де потрібні будуть добровольці.

Микола Лазарович став лауреатом конкурсу «Людина року», який традиційно проводять у Тернополі. Після повернення додому він розповів «Нашому Дню», якою є війна зблизька, про патріотизм і незрозуміння, яке відчувають ті, хто приходить з фронту.

«ЩОБ ПЕРЕД СОБОЮ НЕ БУЛО СОРОМНО»

Я записався добровольцем минулого року 13 лютого. Розумію, що своєю присутністю там перевороту не зробив, але було спокійніше на душі. Спершу не хотіли брати до Збройних сил, але все ж таки впросив. Нас перекинули з Рівненського полігону в 14-ту бригаду, це

правонаступниця відомої 51-ої бригади, яку розбили під Іловайськом. 2 липня ми вїхали в Донецьку область, звідти нас перекинули під Маріуполь. А 28 серпня – під Донецьк, де я був до 15 січня, поки мене не демобілізували.

Позивний «Професор» з самого початку дав комбат. Мені б ніколи в голову не прийшло думати, що я знаю більше, ніж інші. Так, у якихось галузях, а хлопці в чомусь теж знаються набагато краще, ніж я.

Під Маріуполем я очолював будівництво наших оборонних позицій. Копав на рівні з усіма.

Ще в день мобілізації я дав собі слово, що, оскільки пішов добровольцем, то буду добровольцем завжди, коли виникатиме така потреба. Робив це, аби перед собою не було соромно.

«Всюди є люди і людська»

Важко порахувати у відсотках, але, думаю, серед тих, хто воює проти нас, переважна більшість – росіяни. Що стосується колаборантів – людей, які проживали на території Донецької та Луганської об-

Між війною та цивількою: через тиждень – демобілізація. Донецька обл., сектор «Маріуполь», 9 січня 2016 р.

ластей і пішли воювати проти України, то у мене ставлення до них різне. Були серед них ідейні, умовно кажучи, які ненавиділи все українське. Але були такі, які стали ворогами мимоволі. Не працюють підприємства, заробити нема де, може, склались обставини, що неможливо виїхати, родичі хворі. Відповідно, взяли до рук зброю. Спочатку стояли на блокпостах, а далі затягнуло і вже нема як вертатися.

Населення різне. Всюди є, як кажуть, люди і людська. Знаю одне: якби туди не прийшли росіяни, проблем би не було. Дуже сильно відчувається російське зомбування. Тому, переконаний, усього того, що стосується «руського міра», який насправді є одною з форм нацизму, зокрема російського інформаційного продукту в Україні, – треба позбуватися раз і назавжди. Якщо ми цього не зрозуміємо, то знову станемо на ті самі граблі, на які наступали впродовж століть. А українці, як ніхто, люблять повторювати старі помилки.

«До всього звикається»

Слово «війна» охоплює все. Починаючи від риття окопів і закінчуючи хлопцями, вбитими і пораненими. Якщо говорити загалом, то в моєму сприйнятті війна – це щось таке чорне, діра, яка засмоктує, несе біду. Сні іноді бачу, пов'язані з перебуванням там. Уривчасті, хаотичні. Але про тяжчі часи зараз не хочеться згадувати. Тому зберіг для себе в пам'яті позитивну картинку: літо, ранок, сонце, ще нема палючої спеки, стоїмо з хлопцями біля наметів і розмовляємо, п'ємо каву, чай, жартуємо...

З іншого боку, до всього звикається. Коли обстріли були, навіть на певній відстані, ми розуміли: трохи вб'є – і накриє нас. Спершу майже всю ніч перебули в бліндажі. Місця там нема, треба стояти. А вже наступного разу прийшов з наряду змучений і, незважаючи на гул артилерії, ліг спати.

Чи важко звикнути до зброї? Ні. У нас навіть були хлопці, які не проходили строкової служби, але в школі мали військову підготовку. Тому проблем не було. Є в нас солдат із Хмельниччини, який через свої релігійні переконання зброю до рук не бере, але на фронті є чим зайнятися і крім зброї.

Командир роти старший лейтенант «Карась» вітає особовий склад із Новим 2016-м роком. Донецька обл., сектор «Б», 31 грудня 2015 р.

«Чого ви туди йшли?»

Інколи чуєш такі розповіді: я настільки звик до війни, що коли приїхав додому, то не міг спати на м'якому. Ні, в мене такого не було. Мені, звичайно, не подобалося спати на дощаних нарах. Проте іншого не було – терпів. А що стосується психологічного аспекту, то всі зауважують: я себе досі асоціюю з хлопцями, які там стоять. Це своєрідна бойова родина. Сьогодні я все ще більше вояк, ніж професор.

За ці дні вдома доводилося чути: що ви там робили, чого ви туди йшли, навіщо захищати корумпованих урядовців? Для мене дивно, як можна не розуміти такі елементарні речі. Отож мушу пояснювати, що агресор захопив українські землі не по Дніпро тільки тому, що там борються і гинуть наші хлопці. Звичайно, що наш уряд, Президента особливо нема за що хвалити. Але ми нарешті маємо усвідомити, що житимемо, як Ізраїль: у сусідстві з країною, яка була, є і ще тривалий час буде нашим відвертим ворогом.

Дуже хочу, щоб суспільство усвідомлювало, щό переживають на війні солдати. Тим, що мають сумніви, не потрібно навіть воювати – нехай хоча б підуть і поживуть з тиждень у наметі. За рік я спав у

приміщенні лише кілька днів на останньому місці дислокації. А як ночували в наметах, мороз був і 26 градусів.

Коли стикаюся з таким нерозумінням: що там робити і нащо там стояти, думаю – добре, що хлопці того не чують. Якби їх там не було, невідомо, чи гуляли б тут на вулицях жінки з дітками? Чи мали б змогу демонструвати свій декоративний патріотизм ті, що ухилилися від мобілізації? Чи були б ті салюти (та й чи потрібні вони взагалі)? Але не всі, на жаль, це розуміють.

«ПРОБЛЕМА ЗБРОЙНИХ СИЛ – ЦЕ НАДМІРНИЙ БЮРОКРАТИЗМ»

Важко передбачити, як розвиватимуться події далі. Наші сили з російськими не співвідносні. Поки що українська армія тримається, значною мірою, на ентузіазмі. Бо можете уявити, коли ми скидалися власними коштами, щоб купити запчастину до бойової машини. Це не регулярно було, але було, і не раз. Проблеми Збройних сил – це надмірний бюрократизм, брак координованості та чіткого управління, як в іноземних арміях. Хоча те, що було в нашій армії рік тому й зараз, це – небо й земля.

Зима на Донбасі. Донецька обл., сектор «Б», 31 грудня 2015 р.

Батьківщину потрібно захищати! Донецька обл., сектор «Б», 20 жовтня 2015 р.

**«ЧАСИ ЗМІНЮЮТЬСЯ,
АЛЕ БАЖАННЯ ВОЛОДІТИ ЧУЖИМ ЗАЛИШАЄТЬСЯ»**

Звичайно, хочеться, щоб війна швидше закінчилась, щоб хлопці повернулись додому. Але, на жаль, ми дуже часто не бачимо між подіями причинно-наслідкових зв'язків. У 1917–1921 роках, коли українська державність існувала в різних формах, багато українців, як і тепер, казали – то не наша боротьба. Як наслідок, Україну захопили російські більшовики, які в 1932–1933 роках організували тут Голодомор. Тобто небажання значної частини українців відстоювати свою державність призвело до мільйонних жертв. Бо яка би своя держава не була, вона б такого не допустила. Ці речі треба відслідковувати. Нехай когось не вводять в оману те, що нині ХХІ століття. Світ змінюється, але, як показує практика, ненависть і бажання володіти чужим залишаються альфою й омеґою наших північних сусідів.

«ЯКЩО ВИ ЧИТАЄТЕ ЦЕ, ТО ЩОСЬ ПІШЛО НЕ ТАК»

Один мій побратим зізнався – не думав вертатись. Я питаю – ти що, хотів лишатись на контракт? Він – ні, не думав, що вдасться вернутися. Кожен, мабуть, підсвідомо очікував цього. Так само і я, коли лишав удома свого «тривожного листа», почав його словами: якщо ви читаєте це, то щось пішло не так.

На війні моє життя змінилося на 180 градусів. Вдома я вставав зранку, пив каву, переглядав Інтернет, йшов на лекції, знову додому, писав статті, книги. А на війні – зовсім інше життя було, протилежне. Але в душі я не змінився, як думав, так і думаю, може радикальніше трошки. Якщо треба буде, готовий ще раз піти добровольцем. Я розумію, що ця держава недосконала, у ній треба багато що змінювати. Разом з тим наголошую студентам, що Батьківщина, як дитина – для того, щоб вона була щасливою, її треба любити, оберігати і захищати.

Лазарович М. «Микола Лазарович: Сьогодні я все ще більше вояк, ніж професор» [Текст] / Микола Лазарович ; [бесіда з професором Миколою Лазаровичем / провела] Антоніна Брик // Наш день. – 2016. – № 6 (10–16 лют.). – С. 3 : фот.

Додаток 9

Микола ЛАЗАРОВИЧ:
**«НАМАГАЮСЯ БУТИ ТАМ, ДЕ ПОТРІБНІ
 ДОБРОВОЛЬЦІ»**

17 лютого 2016 р.

Аромат кави заповнював кабінет і схиляв до відвертості. «До перебування в зоні АТО я пив тільки розчинну каву, – каже мій співрозмовник, – а там звук до меленої і тепер вживаю тільки її». Від кави переходимо на речі серйозніші, і я по-новому відкриваю для себе Миколу Лазаровича – знаного в краї історика, дослідника Голодомору та січового стрілецтва, 52-річного професора Тернопільського національного економічного університету, людину року-2015 на Тернопіллі. Він залишився таким же стриманим, розважливим, романтиком і прагматиком водночас, як і раніше, і разом з тим це вже інший чоловік – не просто успішний науковець, а воїн, захисник, оборонець тієї землі, історію якої так скрупульозно вивчає.

– Скажіть, пане Миколо, як відбувся ваш перехід з військового життя до мирного, як почуваетесь у спокійному Тернополі, який, здається, і не знає, що десь іде війна?

– Читав якось зізнання одного учасника АТО, який розповідав, що так звук до нар, тобто на дошках спати, що вже не може заснути в ліжку, а тому спить на підлозі. Я ж до тих дощок не звук, мені значно комфортніше спати у своєму ліжку. Та я не кривив душею, коли на врученні відзнак «людини року» казав: хоч і скинув однострій, але ті, образно кажучи, погони досі відчуваю на своїх плечах. І вони, напевно, будуть доти, доки всі мої хлопці не будуть демобілізовані. Мене ж відпустили трошки швидше, оскільки університет попросив, щоб я вчасно розпочав семестр.

– Ви ж уже давно могли по вернутися.

– Так, ще в серпні, коли вийшла постанова уряду щодо звільнення з війська викладачів вишів. Але тоді написав рапорт, що є доброволь-

цем і залишаюся на передовій. Проте цього разу нас уже перевели трохи далі від фронту, бійців чекає передислокація на один з полігонів. Тож я вже не бачив сенсу залишатися там. Душа моя чиста, бо все, що міг зробити, зробив. Не кажу, що щось особливе, але навіть розвантажувати снаряди для «градів», а вага кожного з них сто кілограмів, не так просто. Півдня розвантажуюш і не чуєш ні ніг, ні рук. А ще накопався окопів і нарубався дров, напевно, на решту свого життя. Війна – це і важка солдатська робота.

– Ви єдиний в області професор, що добровільно пішов на передову?

– Є ще один – Іван Зуляк із педуніверситету. Він служить десь із півроку і ще там залишається.

– Невже у вас справді не було вагань: міняти студентські аудиторії на окопи чи ні?

– Я ідеаліст за своїми переконаннями. І всюди, де були проблеми для української незалежності, для нашої державності, я там був. Так, у 1991 році два місяці працював у штабі проведення референдуму в

*Завантаження боєприпасів для РСЗВ «Град».
 Донецька обл., сектор «Маріуполь», 11 січня 2016 р.*

Києві і був делегований разом із покійним нині професором Богданом Шияном у Сумську область. З ним удвох ми першими започаткували референдумні штаби на місцях, ще ніхто цього не робив. Потім – акція «Україна без Кучми», Помаранчева революція, Революція Гідності – і скрізь був. Я дуже легкий на підйом у таких випадках. 28 лютого 2014 року захистив докторську дисертацію, а вже наступного дня ми із сином вийшли на тернопільський Майдан [щоб засудити дії російських окупантів в Автономній Республіці Крим. – Рег.]. І не піти захищати Україну я просто не міг. З першого разу не вдалося, але за п'ятим таки впросив, щоб мене взяли у Збройні сили. 13 лютого минулого року в полудень пішов у військкомат, а вже ввечері повідомили, що вранці слід бути на призовному пункті.

– І у вас не було страху, адже ви, по суті, йшли на війну?

– Страху не було, бо це був усвідомлений вибір, а ось думка, що живим додому можу не повернутися, закрадалася. Тому й залишив рідним «тривожного листа», який починався словами: «Якщо ви читаєте ці рядки, значить, щось пішло не так...». Нас приїхало того дня з Тернополя на Рівненський полігон п'ять чоловік. Взяли лише одного – Сашка Кочнева, а решті кажуть: ви не підходите, їдьте додому. Троє хлопців – за сумки і бігом до автобуса, а я довго вмовляв, щоб мене залишили.

– Де саме проходила ваша військова служба?

– Спочатку на полігонах: два тижні навчання на Рівненському, потім стояли на Дніпропетровщині, відтак на «Широкому лані», що в Миколаївській області. А другого липня наша бригада увійшла на Донбас. Коли їхали через Запорізьку область, люди селами виходили назустріч: старі дідугани, бабусі, матері з дітьми. Махали нам руками, хрестили нас. Це так було зворушливо, що не один з нас просльозився. Були в секторі «М» (стояли під Маріуполем), потім у секторі «Б» під Донецьком. Служив у 14-й окремій механізованій бригаді. Це колишня 51-ша, що була під Іловайськом і її звинуватили у зраді. Хоча йшлося не про зраду, а про те, що генерали таким чином намагалися приховати власні прорахунки і всю провину звалили на хлопців, які трималися там дуже достойно. Увесь час ми жили у наметах і бліндажах, а останній місяць під містечком, у приміщенні.

– А що найбільше дошкуляло, окрім бойовиків: холод, голод?

– Ви будете сміятися – мене найбільше дратував пісок, він був усюди: на ноутбуку (я мав його із собою), на спальниках, під ногами, в повітрі. А ще – спека: в наметі температура трималася на рівні 40 градусів. Не було місця, де можна було б від неї сховатися. А нам цілий день копати окопи. Не знаю, де й сили бралися.

А щодо забезпечення, то голодними не були. Нам пощастило з кухарем. Андрійко Глемба з Тернополя дуже смачно готував. Скільки до нас приїздили з інших підрозділів, усі казали, що так смачно ще не їли. До того ж про нас пам'ятали в рідному місті. І не тільки волонтери. Професори Мар'яна та Зоряна Лановик з педуніверситету, їхня сестра Вікторія Кухарська, Леся Назаревич із технічного, напевно, разів сім-вісім надсилали нам великі посилки. І жодного разу я не просив їх про це. Якось вони запитали, чим хлопці займаються? Кажу: як є можливість, то навіть кросворди розв'язують. То колеги й кросворди надсилали.

Андрій Глемба – тернополянин, якого обожнювала ціла рота.
Дніпропетровська обл., Новомигурський військовий полігон, 27 травня 2015 р.

Крім того, друзі по Фейсбуку Надія Янінович із Харкова та Олеся Наумовська з Києва теж передали по кілька посилок. Їх я навіть не знав особисто, але за дописами у соцмережах вони знаходили мене і просили дозволу щось хлопцям передати. Тернопільські волонтери надсилали берці, Ліля Мусіхіна передала мені літню форму. Христина Феціца, моя колишня студентка, надіслала кобуру, тактичні окуляри, а найголовніше – довгий офіцерський, ще радянський, дощовик без рукавів. Боже, яка то була необхідна річ! Хто йшов у караул, брав його: і не промокав, і від вітру захищав. І, звичайно ж, чимало допомагали мої рідні – Віталій і Василь Лазаровичі, ТНЕУ та кафедра документознавства, інформаційної діяльності та українознавства.

– І як вам нині видається: у тій важкій ситуації, що склалася, ми Україну відстоїмо?

– Не маю щодо цього ані найменшого сумніву. Перекоаний: кожна краплинка крові, як від Майдану до сьогодні, так і від попередніх поколінь, пролита на захист незалежності, державності, свободи народу нашого, є тим оберегом, який тримає Україну. Бо не може та кров пролитися просто так. І мене дуже болить, коли чую нині: а за що вони там воюють і вмирають? Та за те, щоб тут дітки могли спокійно гратися, щоб були весілля. Навіть за те, щоб окремі несвідомі люди феєрверки пускали, бо в них, бачте, день народження і вони не знають, куди дітися від щастя.

Вважаю, держава повинна показати суспільству, що ті бійці, котрі там були, особливо, хто повернувся каліками, це святі люди. Позитивне ставлення до них має перекинутися на наше військо, на Збройні сили, щоб усі знали: ті, хто стоїть на передовій, – наш надійний захист.

– Дякую, пане Миколо, за те, що своїм прикладом показали: серед наших чоловіків ще є справжні захисники Батьківщини.

Лазарович М. «Микола Лазарович: Намагаюся бути там, де потрібні добровольці» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю / провела] Г. Саговська // Вільне життя. – 2016. – 17 лют. – С. 6 : фот.

Додаток 10

Історик Микола ЛАЗАРОВИЧ: «Я ПРОСТО НЕ МІГ ПІДВЕСТИ ГЕРОЇВ МОЇХ КНИЖОК...»

18 лютого 2016 р.

Тернопільський науковець, автор досліджень про Українських січових стрільців Микола Лазарович – про свою участь в АТО та історичні паралелі.

Нещодавно в Тернополі нагородили лауреатів конкурсу «Людина року-2015». Серед них і багаторічний експерт та шанувальник «Дня», доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ заслужений працівник освіти України, учасник АТО Микола Лазарович.

Повернення з завдання. Донецька обл., сектор «М», 1 серпня 2015 р.

Упродовж року він був на фронті й нещодавно повернувся до мирного життя. До війська Микола Лазарович пішов добровольцем. Був командиром взводу в 14-й окремій механізованій бригаді ЗСУ.

Майбутній науковець зростав у патріотичній родині на Івано-Франківщині і з дитинства цікавився історією. У батька були заборонені на той час книжки з правдивими відомостями про минувшину України. Рідний дядько, на честь якого його назвали, воював у лавах УПА. Микола Лазарович – учасник Помаранчевої революції та революції Гідності. Не стояв осторонь, і коли вирішувалася доля України 1991-го. Будучи патріотом, він передає горіння свого серця студентам, а тому не зміг зрадити власні переконання й пішов на Донбас воювати проти російських агресорів. Як зазначає Микола Лазарович, хоч війна змінила його життя на сто вісімдесят градусів, бо в зоні АТО воно стало іншим, проте загартувала, дала можливість упевнитися в життєвих принципах, позиціях.

«...гібридну політику Московія вела щодо України завжди...»

«Погляди не змінилися, як і не змінюється політика Московії упродовж століть, – каже пан Микола. – Ми ведемо мову про те, що теперішня війна є гібридною. Ніби це щось нове, але гібридну війну, гібридну політику Московія вела щодо України завжди, починаючи із сумнозвісної Переяславської ради, з укладення того самого українсько-московського договору 1654 року, і донині. Богдан Хмельницький тоді не мав іншого виходу. Біда в тому, що після Богдана Хмельницького не знайшлося керівників Богданового рівня. Їх немає до сьогодні. Війна – цинічна, війна – кривава, і в цьому вся Москва, яка не лише проти України подібну політику провадить, а й загалом упродовж своєї історії – проти інших народів, яких гнобить. Куди приходять війська цієї країни, там завжди біда, кров, насильство і завжди брехня».

Як зазначає пан Микола, значною мірою в тому, що зараз відбувається на Донбасі, відіграла роль бездіяльність української влади щодо національної інформаційної політики. «Мав змогу надивитися

і московських телеканалів, і сепаратистських, де, по суті, в кожному слові – ненависть і брехня, пересмикування фактів. Український канал працював лише один – ICTV. Хлопці перемикали канали задля цікавості. Та інформація, що подавалася, пригнічувала – така відверта фальсифікація. Біда в тому, що Українська держава впродовж чверті століття незалежності нічого не робила на тій території, бо подібні передачі були й раніше, та ніхто тим населенням не займався. Тому я би сказав, що для більшості жителів Донбасу це не їхня провина, а їхня біда те, що сталося», – вважає Микола Лазарович.

На думку професора, в пересічних громадян України більше патріотизму, порядності, аніж у політиків, яким вони довірилися. «На жаль, немає реальної боротьби з корупцією. Є лише створення видимості. Немає глибоких економічних реформ. На жаль, ми пішли тією ж дорогою, що й раніше – грубо кажучи, почали «рубати хвоста котові» маленькими частинками. Тобто є своєрідний шок, але по суті – немає терапії. Мені прикро, що наші урядовці не хочуть усвідомлювати, що люди набагато чесніші й патріотичніші за них», – каже пан Микола.

Донбаські соняхи. Донецька обл., сектор «М», 13 липня 2015 р.

Разом із ректором Тернопільського національного економічного університету професором Андрієм Крисоватим під час лекції «Україна – єдина країна» для студентів перших курсів в актовій залі ТНЕУ, Тернопіль, 2 вересня 2015 р.

Втім, хоч ситуація в країні складна, проте змінювати керманців зараз не на часі. Варто брати уроки зі своєї історії, переконаний Микола Лазарович.

«Сьогоднішню владу є за що ганити, є підстави, мабуть, здійснити перевибори всіх гілок влади, але, на жаль, ми в тій ситуації, коли цього, як на мене, ми не можемо собі дозволити. Я особисто переконаний: наступна Верховна Рада України кращою не буде, а буде гіршою. Так само, як ми почнемо зараз подібні зміни, пертурбації – це лише дасть додаткові козири Москві. Ми не тільки маємо пам'ятати свою історію, а вже пора брати з неї уроки. Гетьман Виговський, власне, почав боротьбу з Московією, яка хотіла підпорядкувати Україну собі повністю. Іван Виговський на це не пішов і почав боротися. І боровся, треба сказати, доволі успішно, коли переміг під Конотопом московитів у щент. Тоді питання стояло про те, що Виговський зі своїми союзниками міг спокійно іти на Москву. У Москві був

переляк. Московський цар виходив у жалобному одязі до населення. Уже були готові втікати до Уралу, але внутрішня опозиція, були там і патріоти, організувала повстання проти Виговського. Іван Виговський замість того, щоб очолювати похід на Московію і, очевидно, маючи можливість тоді раз назавжди покінчити з таким союзником, змушений був зректися влади. Це призвело до того, що Україну було поділено між Московією та Польщею. Тому хоч би яке розчарування було у нас до цієї влади, ми все ж таки повинні пам'ятати, що своїми діями ми можемо призвести до ще гіршого. Тому на владу, без сумніву, тиснути потрібно, критикувати її, але все робити в таких межах, щоб не дати козирів московитам», – стверджує Микола Лазарович.

Будучи на фронті, пан Микола продовжував наукову роботу. Зокрема, йдеться про тематику Українських січових стрільців, діяльність яких є прикладом патріотизму для наших сучасників.

«У зоні АТО я трохи займався наукою і написав три наукові статті. Оpubлікував їх і підготував до друку дві книги – «Легіон Українських січових стрільців» та «Ілюстровану історію України». Це були не з нуля книжки, звичайно, повторні видання, але вони істотно збільшилися в обсязі. Книга «Легіон Українських січових стрільців» має вийти буквально днями в тернопільському видавництві «Джура». Якщо вести мову про УСС, то це було одне з джерел, яке примусило багатьох піти до війська добровольцем. Як дослідник січового стрілецтва, я просто не міг підвести героїв моїх книжок, досліджень і вчинив так само, як вони. І січові стрільці билися, і наші сучасники б'ються проти Московії за незалежність. Ця битва однаково відбувається у важких умовах. Не все так легко було для січових стрільців, і про це детальніше можна прочитати у книжці, бо австрійська влада, під'юджувана поляками, намагалася обмежувати багато починів УСС. Так і нині дуже важко, зважаючи на підступи московитів. Є багато подібних чинників. Але завжди слід пам'ятати, що оборона своєї Батьківщини, захист родини – це та свята справа, яку оспівують ще з найдавніших часів, і вона ніколи не втратить актуальності».

Лазарович М. Історик Микола Лазарович: «Я просто не міг підвести героїв моїх книжок...» [Текст] / М. Лазарович ; [за матеріалами бесіди з М. Лазаровичем] Л. Осадчук // Час і Погіт. – Чикаго (США). – 2016. – 18 лют.

Додаток 11**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ПРОФЕСОР-ВОЇН ПОЯСНИВ,
ЧОМУ В РОСІЇ ПРАВЛЯТЬ НАЦИСТИ****15 березня 2016 р.**

Доктор політичних наук Микола Лазарович серед небагатьох іменитих науковців, які з початком російської агресії пішли добровольцями на фронт. Маючи досвід не лише інтелектуального, а й фізичного протистояння з росіянами, професор Тернопільського національного економічного університету зробив висновок про політичний устрій сучасної Росії.

За словами професора, ніхто наразі не може спрогнозувати завершення війни на сході України, адже передбачати дії шизофреніків неможливо.

– Західний світ оцінює Росію з раціонального погляду. Але Росія не є раціональною країною, вона – ірраціональна. Тому, висловлюючись фронтовою мовою, зазначу, що прогнозувати поведінку шизофреніків проблематично.

Зараз от маємо справу з «русским міром». Переконали, що він є формою нацизму, можливо, його гібридною формою. Якщо порівняти німецький і російський вияви нацизму, побачимо, що представники першого були відвертішими в своїх намірах. Вони казали: нам не подобаються євреї, не подобаються цигани, не подобаються слов'яни, і, на жаль, ці народи нищили. Російські нацисти на словах люблять усіх, але їхні дії абсолютно протилежні. Крім того, вони навчилися проектувати власні вади на своїх візаві. Тому зрозуміти, чого чекати від росіян дуже важко, – каже Микола Лазарович.

Професор дає невтішні прогнози й щодо продовження підтримки Заходом України.

– Я впевнений, що якби наша влада діяла так, як цього потребує суспільство, якби відбулися реформи, розпочалася реальна боротьба з корупцією, то світ ставився б до нас із більшою симпатією. Сьогодні Україна як була однією з найкорумпованіших країн, так вона нею й залишається. Це може призвести до несподіванок, коли надалі країни ЄС визначатимуть чи продовжувати санкції стосовно Росії. Чимало іноземних політиків, державних діячів, зокрема Угорщини, подекують, що санкції не будуть пролонговані. Це дуже тривожний сигнал, особливо коли брати до уваги, що Росія корумпувала значну частину європейської еліти. Якщо візьмемо Словаччину, Угорщину, Чехію, Грецію, Кіпр, деякі інші країни, то там навіть окремі представники правлячих еліт скуплені – додає Микола Лазарович.

На думку історика, невдовзі перед українцями постане нове завдання: зробити висновки про «братній» народ.

– У нас кажуть, що війну веде Владімір Путін, у кращому випадку Кремль. Я схильний думати, що війну проти України веде російський народ. Тому що Путін має 90% підтримки серед російського населення, а соціологічні опитування проводив «Левада-центр» – інституція, яку визнають у світі. Нам нема потреби шукати кращих і гірших росіян – вони загалом однакові і ставляться до нас відповідним чином. Приміром, чи не єдиний російський опозиціонер, котрий каже, що Крим треба віддати Україні, – Міхаїл Касьянов. Абсолютна більшість інших «опозиціонерів», не кажучи про провладні сили, таким чином питання не ставлять узагалі. Тому я побоююся, що після того, як закінчиться ця війна, з Росії поповзуть артисти, спортсмени, політики, культурні діячі, котрі волатимуть: «Ми – друзі!». Мусимо зробити для себе відповідні висновки. Прощення – це крок до повторення. Ми не можемо, на жаль, на кордоні з Росією збудувати Китайську стіну, але ми повинні мати стосунки з росіянами лише через міжнародні договори й технічно оснащений кордон.

BezTaby.te.ua
ІНФОРМАЦІЯ, ЩО НЕ ЗНАЄ ОБМЕЖЕНЬ

Пошук по сайту...

НОВИНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ОСНОВНЕ В УКРАЇНІ ЦІКАВЕ У СВІТІ

Головна > новини тернопільщини > Тернопільський професор-воїн пояснив, чому в Росії правлять нацисти

Тернопільський професор-воїн пояснив, чому в Росії правлять нацисти

15.03.2016 17:00

Доктор політичних наук Микола Лазарович серед небагатьох іменитих науковців, які з початком російської агресії пішли добровольцями на фронт. Маючи досвід не лише інтелектуального, а й фізичного протистояння з росіянами, професор Тернопільського економічного університету зробив висновок про політичний устрій сучасної Росії.

Лазарович М. Тернопільський професор-воїн пояснив, чому в Росії правлять нацисти [Електронний ресурс] / Микола Лазарович ; [розмову з професором Миколою Лазаровичем про політичний устрій сучасної Росії / вела] Юлія Швець // BezTaby.Te.Ua. – 2016. – 15 бер. – Режим доступу : <http://beztaby.te.ua/novini-ternopilshchini/ternopilskii-profesor-voyin-poinsiv-chomu-v-rosiyi-pravliat-natsisti> : фот.

Додаток 12

Микола ЛАЗАРОВИЧ: «СКЛАДНІ ЗАПИТАННЯ НЕ МАЮТЬ ПРОСТИХ ВІДПОВІДЕЙ»

22 червня 2016 р.

Думаю, немає особливої потреби представляти нашим читачам професора Тернопільського національного економічного університету, людину року-2015 Миколу Лазаровича. 53-річний науковець добровільно пішов у зону АТО і майже рік перебував на передовій. Про те, що спонукало його на цей крок та як йому служилося, він уже розповідав на сторінках нашої газети в середині лютого. А нині ми розмовляємо з ним не стільки як з бійцем АТО, скільки як з істориком: як з професійної точки зору бачиться йому все те, що відбувається на сході України.

– Згадуючи свою недавню військову службу в зоні АТО, ви, пане Миколо, розповідали про кардинально протилежне ставлення до українських військових жителів різних регіонів України.

– Так, коли їхали на Донбас через Запорізьку область, люди селами виходили нас проводжати: старі дідугани, бабусі, матері з дітьми. Махали руками, хрестили нас. Це було так зворушливо, що аж сльози набігали на очі. Та як тільки перетнули адміністративну межу Донецчини, ситуація була цілком іншою: якісь незрозумілі машини їдуть за нами, обганяють, вертаються. І жести людей уже зовсім не ті.

– Ви тривалий час були серед тих непривітних до нашого війська людей: вони хоч якось міняються і чого насправді прагнуть?

– Якщо говорити про тих, хто дуже не любить все українське, то вони не за «ДНР» чи «ЛНР», а живуть вірою, що ще можна повернути Радянський Союз. З одним із таких, до речі, етнічним українцем, спілкувався під Маріуполем. Наводив йому різні аргументи, переконував, що ми могли б якось домовитися та мирно розв'язати наші проблеми, якби не втрутилася Росія і не пішла на нас війною. То хто ж винен

*Під час Революції гідності.
Київ, 12 грудня 2013 р.*

у цій ситуації? А він каже: «Америкоси!» При чому вони тут?! «А Вікторія Нуланд булочки на Майдані роздавала...». Таке ось мислення.

Я просився прочитати лекцію про Голодомор для жителів села, де стояла наша частина. Цю тему добре знаю, багато років досліджую. Хотів розповісти, як нищівно він пройшовся по Донеччині. Але голова сільради, цілком лояльний до наших військових, що мав добрі контакти з керівництвом підрозділу, все ж не погодився.

– І це на підконтрольній Україні території. А що вже казати про окуповану?

– Отож-бо! І все ж переконаний: не можна звинувачувати цих людей, не випадає. Це не вина їхня, а біда. Що робила наша влада упродовж 25 років незалежності, аби вони стали іншими? Практично нічого. Думала лише про свої статки та як більше вкрати.

Років вісім чи десять тому тернопільська делегація їздила в Донецьк, щоб взяти участь у дискусії «Язык или мова» на тамтешньому муніципальному телеканалі. Основним опонентом від них був Микола Левченко, тоді ще секретар Донецької міськради, що згодом став народним депутатом України. Уявіть собі ситуацію: я розповідаю, як упродовж століть нищилася наша мова. А оскільки часу обмаль, дарую їм свою книжку. Кажу: там є всі ці факти. Він бере її, притискає до грудей і заявляє (у прямий ефір!): «Бачите, вони нині нам дарують свої книжки, а ще зовсім недавно за кожне російське слово відрубували нам пальці». І що тут скажеш? Хоч кричи: «Караул!».

І це при тому, що перед початком ефіру я підходив до цього чоловіка й казав: «Ми громадяни однієї країни, нам разом у ній жити. Тож маємо нині говорити так, щоб об'єднувати Україну, а не роз'єднувати

її. Може, ми ще не такі, але наші діти точно будуть розумнішими. І ваша дитина, впевнений, буде розмовляти українською». Він аж скипів: «Я все зроблю, щоб цього не сталося». Ось такі люди там керували і не пригортали донеччан та луганчан до України, а сіяли в їхні душі ненависть до неї. Тепер доводиться пожинати гіркі плоди з того насіння.

– На ваш погляд: якою буде доля Донбасу?

– Висловлю, можливо, непопулярну думку: окупована його частина не потрібна нікому. Нікому! Туди купу грошей треба вбахати, щоб її підняти, відбудувати та відродити. Не потрібна вона Росії – їй потрібна вся Україна. Насамперед Київ як столиця Русі, бо без неї вибивається фундамент у Росії, вона ж без нічого залишиться. Їй необхідна наша історія, яку вони сотні років до себе підлаштовують.

У тій формі, особливо з тими умовами, якими Росія обставляє цю територію (ми вам її віддамо, але вона має впливати на зовнішню політику України, мати право вето), ця частина Донбасу і нам не потрібна. Сама ж по собі вона просто не може існувати.

Але так чи інакше Донбас залишиться в складі України. Тому, коли ми десь артикулюємо свої погляди щодо цієї території і людей, котрі там залишаються, маємо пам'ятати, що вони будуть з нами. Тому не треба аж так жорстко по них проходитися.

– Ще є надія, що вони можуть стати патріотами нашої держави?

– Слід розуміти: складні запитання не мають простих відповідей. А в нас дуже часто люблять усе вирішувати просто: мовляв, їх треба відкинути, легше

*На завданні. Донецька обл., сектор «М»,
13 липня 2015 р.*

буде дихати Україні. Але в історії немає прецедентів, коли б країна відмовилась від своїх територій. З цього маємо й виходити.

Путін утримує цю невеличку частину Донбасу лише тому, що хлопці наші там стоять і своїми життями не дали йому просунутись далі, в глиб України. Звичайно, якби були лише Україна та Росія, попри весь наш героїзм, Путін уже би був на західному нашому кордоні. Але підключилися Європа, США, Канада, інші країни. І не стільки з великої любові до України, скільки з розуміння: попирається міжнародне право, ставляться під сумнів післявоєнні кордони, а це може призвести до війни всіх проти всіх. Європа передусім себе оберігає, допомагаючи нам, накладаючи санкції і стримуючи агресивні наміри Росії.

Тож героїзм наших воїнів та допомога Європи і світу Путіна зупинили. Що буде далі, незрозуміло. Думаю, навіть якби він забрав те, що захопив, то біда була б ще більшою для населення окупованих територій.

– Та Росія донедавна благополучному Криму не може дати ради. Що вже казати про зруйнований Донбас.

– А Крим чому нам передали? Такі добренькі були? Та вони не знали, що з ним робити. Виселили татар, караїмів, греків. Москалів наїхало і не знали, як дати раду цій господарці. Вони себе не могли забезпечити, не те що Чорноморський флот. І ми своїм коштом, своїм недоїданням той Крим облаштували. А тепер вони, бачте, прийшли і «своє» забрали...

– Як ви думаєте, скільки нам ще тримати східну лінію оборони? І взагалі, чи є надія, що ми Україну втримаємо?

– У мене навіть сумніву немає, що ми її втримаємо. Нам головне тепер, як кажуть, не бути «святішими» за Папу Римського і не дуже йти на поступки, а керуватися здоровим глуздом. Щоб, борони Боже, не записали, що «ДНР» і «ЛНР» матимуть право вето в якихось зовнішньополітичних питаннях. Якщо так ставитиметься питання, краще зректись цих територій.

Вважаю, це велика помилка наших політиків, що вони втягнулися в Мінський процес. Переговори, звісно, потрібні, але із самого початку війни пішли не тим руслом. Ці території необхідно було визнати тимчасово окупованими, не брати щодо них жодних соціальних зобов'язань

зань і перекрити всі ходи. Може б, тоді Росія швидше зм'якла, бо цим людям треба було б забезпечити і пенсії, і зарплати.

– Ой, не зм'якла б...

– Я розумію, що «бабы ещё нарожают», як казав Жуков. Але й запропоноване теж не витримує критики. І все ж те, що сталося, починаючи від Майдану і дотепер, це все одно краще, ніж могло б бути, якби не було Майдану. Ми нині є суб'єктом історії, хай і залежним, хай «плохеньким», як дехто каже, але суб'єктом. І наша доля нині в наших руках. А до Майдану ми де-факто були об'єктом. І нас чекала сумна перспектива. Путін не дурний, радників має багато... Вони зробили висновки з Помаранчевої революції та й з попередніх століть і вже поставили б нас у такі умови, що й не пискнули б. Швиденько між олігархами розподілили б великі підприємства, землю розпродали б – і все. Ми б уже нічого не зробили. Нічого!

Тож я сьогодні абсолютний оптиміст. Перекоаний: кожна краплинка крові від Майдану дотепер, як і всіх тих із попередніх поколінь,

Екокриївка. Донецька обл., сектор «Б», 23 вересня 2015 р.

що проливали її за Україну, взагалі народу як такого, є нині, по суті, тим оберегом, який тримає Україну. Бо не може ця кров проливатись просто так.

Ми повинні тікати від Москви, бо там людина – гвинтик. То ріки буде обертати, то захоплювати інші народи. А в Європі людина – цінність. Якщо ми кажемо, що віримо в Бога, то людина – Божа подоба. Відповідно до неї і ставляться як до цінності. У Європі – не в Москві.

– Проте остання нав'язує думку про бездуховність Європи та якусь особливу духовність Росії.

– Звичайно, у Європі є те, що нас не влаштовує, скажімо, якщо дозволяти одностатеві шлюби, то людство просто вимре. Але ж ми не мусимо цього приймати. Проте маємо розуміти: Росія була, є й тривалий час ще буде нашим ворогом. Я як бачу: закінчиться війна (бо все, що починається, закінчується), і російські артисти, вчені, політики, спортсмени приїжджатимуть до нас і запевнятимуть: ой, ми завинили перед вами, але ж то нам задурманили голови, а ми вас так любимо... Але ми все маємо пам'ятати, якщо хочемо добра своїм дітям. Бо забуття – то шлях до повторення.

– Дякую за інтерв'ю.

Лазарович М. «Микола Лазарович: складні запитання не мають простих відповідей» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з терноп. істориком / провела] Г. Садовська // Вільне життя плюс. – 2016. – № 48 (22 черв.). – С. 6 : фот. – (Що буде з Донбасом).

Додаток 13

«ЗА 25 РОКІВ ГОСПОДЬ ТРИЧІ ДАВАВ НАМ МОЖЛИВІСТЬ ЗБУДУВАТИ НОРМАЛЬНУ ДЕРЖАВУ» – Микола ЛАЗАРОВИЧ

3 січня 2017 р.

Єдине, чого не вистачає для подолання корупції, – це бажання керівництва держави, переконує професор Микола Лазарович. Історія, за його словами, таки здатна бути учителькою і без неї неможливо збудувати майбутнє.

– Я дуже важко йшов до того, щоб потрапити на війну. Перших 3–4 рази казали: «Потрібні такі спеціалісти, як танкісти, артилеристи, зв'язківці тощо». Я ж свого часу служив у піхоті, а таких було багато, та й вік – 50 з плюсом. Але я не мав сумніву, що буду там, – розповідає тернопільський історик і доктор політичних наук Микола Лазарович. – Моя справа у військкоматі вже була списана в архів. Але я впросив відновити її. Зі скрипом, але все ж пройшов медичну комісію. У Рівному, де був останній відбір, мене забракували через висновки Тернопільської медкомісії. Тож мусив хвилин 5–7 просити, щоб мене таки взяли до Збройних сил. Пані, яка відбирала, побачивши мій розпач, сказала: «Бог з тобою, йди!».

Микола Лазарович є автором публікацій про Українських січових стрільців, Національну революцію 1917–1921 рр., Голодомор 1932–1933 рр. тощо. Серед останніх його книг – «Леґіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба». Чоловік добровольцем відслужив від 14 лютого 2015-го до 22 січня 2016 р., в тому числі останніх вісім місяців – у зоні бойових дій на Донбасі.

– Як би я міг писати про січових стрільців, якби сам не пішов? – пояснює він. – Та й родинну традицію боротьби за незалежність України потрібно було продовжити. Адже мій стрий Микола Лазарович був кулеметником сотні «Мороза» в УПА. Двадцятирічним під час бою по-

близу м. Яремче він пораним потрапив у полон і в 1946 р. був засуджений на 25 років таборів. Його псевдо «Недоля», у мене – позивний «Професор». Тому вважаю себе щасливою людиною, оскільки як і свого часу княжі дружини, козаки, Українські січові стрільці, вояки Української Народної Республіки, Української галицької армії та Української повстанської армії зі зброєю в руках захищав свою Батьківщину.

Тож не тільки пишучи, а й переживаючи історію, тернополянин відчував обов'язок підхопити чин борців за волю України.

– Почнемо з вашої книги про легіон УСС. Яка її ідея?

– Нам і сьогодні важко усвідомити подвиг молоді, яка зголосилася до лав січових стрільців. Близько 30 тис. добровольців мали повне право перечекати воєнну негоду вдома, зберігши при цьому життя і здоров'я, оскільки вони не були військовозобов'язаними. Коли їх питали: «Куди ви йдете?», відповідали: «Боротися за волю України!». Їм

Як для Українських січових стрільців, так і для теперішніх вояків головним ворогом України була і залишається Московія/Росія. Донецька обл., сектор «Б», 2 листопада 2015 р.

заперечували: «Але що ви зможете зробити, коли триває світова війна, а вас зі всіх добровольців відібрали лише 2500?». «Навіть якщо загинемо, – відповідали вони, – на наших могилах будуть хрести, а на них написи «Упав за волю України». Ця молодь хотіла відновити традицію збройної боротьби за волю України, запровадити ідеали, до яких мало стреміти українське суспільство. Остання битва за Україну до них була в 1709 р. за гетьмана Івана Мазепи, під Полтавою. Поляки мали у кожному поколінні борців за національну незалежність. У нас таких людей тривалий час не було. І січові стрільці зуміли відновити призабуту ідею визвольної збройної боротьби. Тому, коли я дізнався про УСС, зрозумів, що не можу промовчати, що маю на весь світ волати: «Дивіться, у нас же такий феномен, такі хлопці і дівчата, таке найморальніше військо, зі всіх тих, що знаю!».

– Чим історія важлива для українців зараз?

– «Той, хто не знає свого минулого, не має майбутнього» – вічна істина. Без знання багатотисячолітнього досвіду людства неможливо зрозуміти сучасне, передбачити, а тим більше успішно будувати, майбутнє. Тому, щоб іти вперед, потрібно час від часу озиратися, виявляти схожості з сучасністю, порівнювати їх, намагатися виправляти історичні помилки.

Скажімо, на початку теперішньої російсько-української війни я звернув увагу на такий допис у Facebook: «Яка неймовірна конструкція: українець, убитий росіянином». Але це «неймовірна конструкція» лише для тих, хто погано знає минувшину України. Наші стосунки з Московією/Росією повсякчас були гібридними, коли нам казали одне, а робили протилежне. Українська історія з кожного свого рядка волає про ворожість до нас московитів/росіян, що придушували будь-які прагнення України до незалежності. Однак більшість українців про це воліла мовчати. Як наслідок, дотеперішнє перебування в московських задушливих обіймах вилилося нам у повальну денационалізацію, масштабні політичні репресії, багатомільйонні жертви. Можна навмання вибрати рік у наших відносинах, і побачимо там суцільні проблеми й безвихідь.

Нинішня війна Росії проти України є продовженням її звичної політики. З одного боку, – це реакція на Революцію гідності, яка має стати точкою нашого неповернення в минуле та початком нового життя,

базованого на верховенстві права, демократичних принципах розвитку, правах і свободах людини, гідному рівні життя. З іншого – демонстрація бруталної російської сили з «виховною» метою: повернути Україну в свою орбіту, щоб таким чином зміцнити імперський курс і покінчити з революційною загрозою, та залякати решту пострадянських країн. До речі, нагадаю, що наймасштабнішим «виховним засобом» Кремля щодо України був Голодомор 1932–1933 рр.

Мусимо збагнути, що сьогодні у нас той же ворог, що і кількатороків тому. Часто кажемо, що проблема у Путіні, Кремлі, але ми не повинні повестися на підміну понять. Проблема у російському народі – спільноті, яка сформувалася з нацистською ментальністю і ненавидить все, що в її розумінні має ознаки інакшості, чужості, та діє за принципом проекції, тобто якщо ти брехун – звинувачуй у брехні, якщо ти вбивця – звинувачуй у вбивствах, якщо ти нацист – звинувачуй у нацизмі. Ворогів, звичайно, мають багато народів, але в росіян, залежно від часу, настрою й політичної кон'юнктури, ворогами є практично всі – від геїв до українців. Усюди, куди приходять росіяни, незалежно від особи їхнього правителя чи політичного режиму, – там біль, страждання, смерть. Без цього усвідомлення ми не зможемо ефективно боротися проти російської агресії. Тому не втомлююся повторювати: не шукайте серед росіян кращих і гірших – за своїм ставленням до України й українців вони всі однакові.

Фрагмент сторінки з інтерв'ю для газети «RIA плюс»

Усвідомлюю, що в Росії є якась частина нормальних людей, однак вони – швидше винятки, що підтверджують правило. Маємо повік пам'ятати, що тоді, коли режим Путіна вів війну проти України, його підтримували близько 90% росіян. Якщо ми це, не дай, Боже, забудемо – все повториться знову: нищення національної державності, забороны української історії, культури, мови, голодомори, репресії, війни...

– Які саме сюжети і висновки актуальні для вироблення цього погляду?

– Нашу історію інколи називаю «українськими національними танцями на граблях». Як писав один з істориків, часто українці билися між собою з більшим завзяттям, ніж із ворогом. Сьогодні ми знову опинилися у настільки важкій ситуації, що навіть не знаю, як із неї вийти. Маємо три основні проблеми: дві значних – агресія Росії та недолуга політика нинішньої української влади і третя, похідна від перших двох, – формування, за визначенням політолога Миколи Рябчука, креольської групи, яка хоче будувати неукраїнську Україну.

Розглядаючи першу проблему, усвідомлюю, що все, що починається, рано чи пізно закінчується. Закінчиться і ця війна, яку, сподіваюся, українці зонайменше не програють. Але «руській мір» так просто своїх позицій не здасть. Побачивши, що не вдалося зламати Україну силою, його представники змінять тактику і замість куль запропонують «цукерки». В Україну потягнуться різного роду вчені й письменники, кіркорони й лоліти, навальні та діячі такого ж штибу. Вони будуть падати на коліна, битися в груди, кричати, що росіян біс, тобто Путін, попутав. А далі пропонуватимуть «дружити з чистого листа». Цього не можна допустити. Адже стосунки між Україною й Росією доречно проілюструвати словами прем'єр-міністра Ізраїлю Голди Меїр: «Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає не надто багато простору для компромісу». Ми сьогодні маємо ідентичну ситуацію, але наш ворог значно підступніший і володіє ядерною зброєю. Тому перший висновок нашої історії полягає в тому, що врешті-решт мусимо зрозуміти: росіянам не можна вірити за жодних обставин.

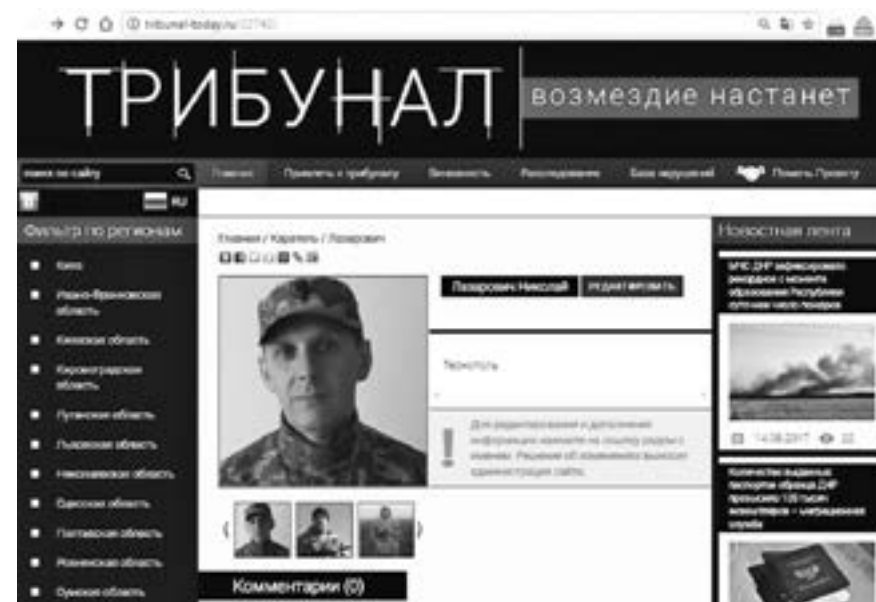
Наступна проблема зумовлена тим, що нинішні владні інститути України – Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, як і Генеральна прокуратура, суди хронічно не виконують функціональних завдань,

визначених для них Революцією гідності й російсько-українською війною. Тому чимало українських громадян справедливо обурюються бездіяльністю влади та закликають негайно її змести. У цій надскладній ситуації мусимо вибрати ту золоту середину, при якій разом із купіллю не вихлюпнемо й дитину. Ми маємо жорстко тиснути на владу, змушувати її реформувати суспільство, боротися проти корупції, але при цьому не допустити хаосу та не дати промосковським силам жодного шансу на реванш.

У зв'язку з цим нагадаю події 1659 р., коли гетьман Іван Виговський на чолі українського і союзного військ розбив під Конотопом московську армію. Швидко очистивши від загарбників територію Гетьманщини, він отримав змогу не лише успішно завершити війну з Московією, припинити внутрішні усобиці, а й повторити славнозвісні походи гетьманів Петра Сагайдачного та Михайла Дорошенка на Москву. Московити, переконані, що українці підуть їх добивати, готувалися перенести царську ставку за Волгу. Цар Алексей Михайлович вийшов до підданих у жалобному одязі і навіть сам наглядав за оборонними роботами. Але замість того, щоб піти й покарати Московію, гетьман Виговський зрікся влади, оскільки внутрішня опозиція підняла проти нього повстання. Це стало точкою відліку тієї трагедії, яка тривала в Україні понад 300 років.

Отже, ще один висновок української історії полягає в тому, що нашою метою має стати не взаємопоборювання, як це вже траплялося в княжі часи, під час Гетьманщини та Української національної революції 1917–1921 рр., а перемога над московством – як внутрішнім, так і зовнішнім!

Остання з названих основних проблем, характерна тим, що в Україні під демократичною личиною формується ціла когорта людей, які агресивно ставляться до всього українського і мріють про неукраїнську Україну. Її розвиток перебуває на організаційній стадії і значною мірою залежить від результатів вирішення перших двох проблем. У цій ситуації висновок вбачаю в тому, що Україна врешті має стати українською, україномовною і з єдиною Українською помісною церквою. Лише в такому вигляді вона матиме шанс вижити і бути цікавою для світу. Не маю сумніву, що якби Україна була україномовною і з єдиною національною церквою, то теперішніх жахів не сталося би.

Той випадок, коли термін «каратель» вустами ворога звучить компліментарно. Скриншот із сайту Tribunal-today.ru

Послугуючись історичним досвідом, хочу також коротко проаналізувати ще два таких актуальних сюжети.

Перший. У роки Української революції 1917–1921 рр. українці загалом байдуже поставилися до необхідності збройно захищати державну незалежність. Більшість їх, а це були селяни, переймалася проблемою земельних наділів. Як наслідок, Україну окупували російські більшовики, які в 1932–1933 рр. організували Голодомор. Отже, було дві головних причини Голодомору: безпосередня – небажання значної частини українців захищати власну державу та опосередкована – прагнення радянського режиму покарати українців за опір так званому соціалістичному будівництву. Звідси висновок: захищати Батьківщину не лише почесно, а й вигідно. Якби українці в 1917–1921 рр. захистили Україну – Голодомору не було б.

Другий. Упродовж століть Україна не мала надійних союзників, що нерідко призводило до її болісних поразок. Відповідно нині маємо вжити всіх можливих заходів, щоб, з одного боку,

якнайбільше поглибити свою євроатлантичну інтеграцію, з іншого – максимально дистанціюватися від такої агресивної й непередбачуваної держави, як Росія.

– Українці сходу і заходу врешті формують спільний погляд на своє минуле?

– Ситуацію потрібно розглядати об'єктивно. Насамперед хочу звернути увагу на те, що практично впродовж усього періоду незалежності держава нічого не зробила, щоб шукати в Україні шляхи порозуміння, єднати українські регіони спільною ідеєю. Швидше навпаки – діяла за давньоримським принципом «розділяй і володарюй!». Особливо це проявлялося під час виборів, коли людей розганяли по кутах. Зі сходу лунало: «Там бандерівці!...», з заходу: «Там москалі!...». Відповідно, політики отримували дивіденди.

Свого часу, років із десять тому, мав «щастя» дискутувати в прямому ефірі з сумнозвісним випускником істфаку ДонНУ, кандидатом історичних наук Миколою Левченком – на той час секретарем Донецької міської ради. Програма називалася «Язык или мова». Ще до початку ефіру звернувся до пана Левченка з проханням акуратно висловлюватися, щоб не нашкодити загальній справі, оскільки нам жити в одній країні. На це він відповів, що я висловлююсь як протестантський пастор. Під час передачі відверта ненависть до всього українського, передусім мови, проявилася як у М. Левченка, так і його прихильників. Другою стороною їхнього єства були історичне фальшування та маніпулювання фактами. Так, після того, як я навіть низку прикладів про обмеження функціонування української мови в Російській імперії й СРСР та подарував панові Левченкові свою книгу, він заявив у телеефірі: бачите сьогодні галичани дарують нам свої книги, а ще зовсім недавно вони за кожне російське слово відрізали нам пальці.

Окрім пана Левченка, своєю непримиренністю до українства вирізнявся Сергій Баришніков – тоді доцент кафедри політології ДонНУ, який не приховував своїх проросійських поглядів. Згодом його було звільнено з вишу за хабарництво. З початком російсько-української війни пан Баришніков брав участь у російських маршах, які проходили на території Донецька, був одним з авторів концепції проекту «Новоросія», членом так званої «Верховної ради ДНР»,

певний час виконував обов'язки «ректора» тієї частини викладацького колективу ДонНУ, яка пішла на співпрацю з російською окупаційною владою. На останній посаді «прославився» своїм висловом про те, що «ми наждаком будемо вичищати все українське».

Отже, окремі регіони України, особливо Донбас, були віддані на поталу місцевим князькам, їх оточенню та кримінальним угрупованням. Традиційно вагомо там були представлені російські спецслужби та їхні агенти. Навіть після Помаранчевої революції мало, що змінилося. Більш того, Президент України Віктор Ющенко, якого донецькі верховоди під час виборчої кампанії 2004 р. обзивали нацистом і зображали на бігбордах у нацистській формі, всім все вибачив, пояснюючи таку смиренність перед злочинцями своїми християнськими чеснотами.

Насьогодні, звичайно, ситуація змінилася на краще. Українська ідея перетнула Дніпро й поступово опановує Лівобережжя й півден-

Українські вояки Дмитро Панасюк (на передньому плані) й Ігор Бомбик допомагають собаченяті Ураганові перебути неймовірно донбаську спеку. Донецька обл., сектор «М», 12 серпня 2015 р.

но-східні терени України. Місцеве населення дедалі більше усвідомлює своє українство. Чимало людей вже збагнули, що Україна сама по собі є цінністю й її потрібно берегти. Що хоча в Україні життя, можливо, і не легше у площині виживання, ніж у Росії, але куди краще в плані демократії, свободи. Позитивно на ці процеси впливають заходи з декомунізації суспільного життя України.

Безумовно, що багатьох українських громадян привела до тями російсько-українська війна. Науковцям, історикам, тим, хто цікавиться минулим, було добре зрозуміло, що собою являє Росія і яке її ставлення до України. Тепер хіба сліпі й глухі цього не усвідомлюють. Біда навчає краще за будь-якого вчителя. Якби багатьом мешканцям Донбасу нинішній розум вчора – може б і біди не було. Ті з них, що кричали: «Расея, Расея...» і «Путін, пріді...», нагадують унтер-офіцерську вдову, яка сама себе відшмагала. Адже москаля не потрібно кликати – він сам приходить і всюди сіє горе, проливає кров.

*Москаля не потрібно кликати... Донецька обл., сектор «Б»,
23 жовтня 2015 р.*

Щоправда, є й такі громадяни, яких ніяк не переконати. Нещодавно оприлюднено інформацію про те, що частина переселенців, які з Донбасу переїхали до Росії і де їх не забезпечили ні роботою, ні умовами для проживання, повернулася. Окремі з них після цього заявили, що, оскільки їхній переїзд у Росію не вдався, вони будуть чекати, коли Росія прийде до них. Тобто, їх навіть біда не навчила нічого.

Загалом мусимо розуміти, що просто так якогось ранку ми всі раптом не прокинемося з усвідомленням спільного бачення свого минулого чи своїх перспектив. Для цього з людьми потрібно працювати – інформувати їх, пояснювати, переконувати. Одночасно в Україні слід покласти край проявам російської пропаганди, які досі мають місце на телеекранах, радіо, шпальтах друкованих видань, в українському сегменті Інтернету тощо. Передусім потрібно припинити популяризацію так званої ідеї «русского міра», яка за своєю сутністю є нацистською.

– Як думаєте, українці, як нація, зрозуміли уроки Революції гідності і війни на сході?

– Складно однозначно стверджувати, наскільки українці засвоїли уроки Революції гідності й російсько-української війни. Сьогодні виглядає так, що, образно висловлюючись, півкраїни плаче, а пів скаче. Проблема зумовлена не лише рівнем свідомості суспільства, а й низкою зовнішніх факторів. Так, в Україні й досі мало хто знає, за якими критеріями влада здійснювала воєнну мобілізацію: чому одних мобілізували, інших – ні, третім – дозволили виїхати з країни. Переконаний, що якби ці процеси відбувалися прозоро і, скажімо, кожна навіть не сім'я, а родина чи кілька родин, делегувала свого представника захищати Батьківщину, це істотно згуртувало б народ. Чинниками, здатними активізувати суспільство, могли б стати такі заходи, як розірвання дипломатичних відносин із ворогом, введення візового режиму для російських громадян, остаточний вихід України з СНД, яку патрує РФ, тощо. Також слід назвати речі своїми іменами – не АТО, а російсько-українська війна. Адже поняття «АТО» за визначенням перетворює більшу частину громадян країни у пасивних глядачів, «війна» – дає усвідомлення єдності суспільства, розуміння того, що всі українці мають об'єднатися заради перемоги над віковичним ворогом України –

Росією. Українському народові ця війна, звичайно, не потрібна, але ми змушені захищати свої родини, свою Батьківщину, своє майбутнє!

Разом із тим, характеризуючи стан українського суспільства та констатуємо, що далеко не всі його представники переймаються тими процесами, які тривають в нашій країні з 2013 р., маємо розуміти, що, мабуть, це закономірно. Адже в кожному суспільстві є ініціативна меншість та пасивна більшість. Саме пасіонарії, активні особи, ініціюють зміни, рух уперед. Уже сам факт, що український народ упродовж 10 років організував дві масштабні революції, по суті на рівних воює з однією з найсильніших армій світу, багато про що свідчить. До того ж українці – розумні й працьовиті люди, які вже ніколи не потерплять над собою якогось насильства. Ну як ми можемо програти? Ми неодмінно переможемо!

– А теперішня влада: вона діє якісно по-новому?

– Влада мала б подавати добрий приклад для суспільства та підтягувати його до свого рівня. Згадаймо хоча б вплив на громадян своїх країн президента США Франкліна Рузвельта, прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчилля, президента Чехії Вацлава Гавела та ін. Однак в Україні все відбувається навпаки – народ примушує владу ставати кращою. Адже остання через нерозуміння національної сутності українців, свій надмірний прагматизм зневажає морально-вольову сферу українського суспільства, в тому числі національну честь і гідність. При цьому вона забуває, або й не знає, що, як стверджував видатний представник класичної політекономії Давид Рікардо, «народ, який не має честі, не матиме і хліба». В подібному ключі також висловлювався провідник ОУН Степан Бандера: «Якщо між хлібом і свободою нація обирає хліб, то залишається і без одного, і без іншого».

Ще одна проблема – це те, що сьогоднішня влада не налаштована на реформи, хоча й формально здійснює їх під тиском ЄС. Ще менше вона зацікавлена в боротьбі з найбільшою бідою нашої держави – корупцією. Приваблюють її лише схеми дерібану країни. Мабуть, виродження еліт дається взнаки. Так, ще на початку минулого століття Михайло Грушевський писав: «Біда України в тому, що нею керують ті, кому вона не потрібна». Однак із тих пір багато що змінилося. Тому переформулюю слова іменитого історика так: тепер Україною керу-

Вертеп із с. Великі Гаї, що поблизу Тернополя, в гостях у батальйону 14-ї ОМБр ЗС України. Донецька обл., сектор «Маріуполь», 14 січня 2016 р.

ють ті, кому вона потрібна як об'єкт для грабунку. Політикум України не усвідомлює, що через свою захланність, корупційне збагачення, приховане гаслами реформ та євроінтеграції, зневагу до законів і моралі, небажання жертвувати корпоративними інтересами задля державних він не лише стрімко втрачає повагу суспільства, а й делегітимізує владу як таку.

Чому я критично налаштований до нинішніх владоможців? Нічого особистого: вони мене взагалі не цікавлять. Але проблема в тому, що від них, від їхніх рішень значною мірою залежить майбутнє України. А доля Батьківщини для мене є справою не лише принциповою, а й, вибачте за пафос, священною! Упродовж останніх 25-ти років Господь Бог тричі давав нам можливість збудувати нормальну державу, в якій українцям було б комфортно жити: проголошення Незалежності України (1991), Помаранчева революція (2004), Революція гідності (2013–2014). Перших дві спроби ми провалили. Це сталося через нашу безмежну довірливість і наші лінощі. Як після проголошення Незалежності, так і після Помаранчевої революції ми понадіялися на порядність і розум наших лідерів. Нам було лінки їх контролювати і заставляти виконувати нашу

волю. Зараз – третій, боюся, що останній шанс. Ми не можемо його змарнувати. Ми мусимо розпочату справу довести до логічного завершення і лише тоді Україна матиме прекрасне майбутнє в колі європейських народів.

Але для цього мусимо діяти, зокрема, змушувати владу виконувати свої обіцянки. Без рішучих змін Україна приречена на подальший економічний занепад, втрату самоповаги та підтримки міжнародної спільноти. Той факт, що в нас реформи частіше запроваджують для галочки, як для суспільної користі, починає набридати усій Європі. І якби вона відвернулася від нас – дехто там зітхнув би навіть з полегшенням. Мовляв, держава, яка не відбулася. За таких умов розпочнеться поступовий дрейф до сфери впливу ворожої Росії, яка скористається ситуацією сповна.

Так, прекрасно, що зараз завдяки електронному декларуванню почали виводити на світло статки діючих чиновників. Але це лише перший крок. Далі слід перевірити статки колишніх держслужбовців, нардепів, прокурорів, суддів, міліціантів тощо. Не може бути так, що люди, які прожили все життя чесно, нині ледь зводять кінці з кінцями, а ті, що їх обдирали, – розкошують. Якщо особа працювала лише в

Моя зброя. Донецька обл., сектор «Маріуполь», 13 січня 2016 р.

держструктурах і настарала надмірні багатства, то має пояснити яким чином їй вдалося це зробити.

Узагалі не розумію, як керівники нашої держави можуть миритися з думкою, що урядують найкорумпованішою країною Європи. Упевнений, що якби вони розпочали реальну боротьбу з цією національною ганьбою, то їх підтримала б більшість громадян України. Та й перед населенням Криму і ОРДЛО таким кроком ми б здобули серйозний козир. Єдине, чого не вистачає для подолання корупції, – це бажання керівництва держави.

Лише тоді, як почне діяти закон, коли він стане одним для всіх: від безробітного до президента, країна почне ефективно розвиватися. Тому мусимо владу підганяти, але при цьому маємо пам'ятати, що ми воююча країна.

– Якою є роль інтелектуала, – що він може зробити для розвитку України в теперішніх умовах?

– Мабуть, важлива не стільки роль – бо вона є процесом, як її результат. Якщо речі називати своїми іменами, то, за великим рахунком, роль інтелектуала сьогодні полягає в тому, що він – інтелектуал. Інтелектуали залишаються наодинці зі своїм інтелектом і не можуть його ефективно застосувати. Якимось так виходить, що в часи окупації України роль цієї категорії суспільства була ефективнішою, а коефіцієнт корисної дії – значно вищий. Теперішні політики не надто толерують інтелектуалів, бо ж люди зі знаннями не хвалитимуть їхню діяльність – вони бачить глибинні причини того, що відбувається. Більшість суспільства також навряд чи читає, слухає або дивиться щось інтелектуальне. Життя – складне, проблем багато, і люди віддають перевагу розважальним жанрам.

Свого часу Архімед шукав точку опори, щоб повернути Землю, а сьогоднішні інтелектуали шукають місця, де б можна ефективно використати свої зусилля. Я не претендую на роль інтелектуала, але після повернення з війни не бачу користі від своєї громадської діяльності. Так, їжджу з видавцем Василем Ванчурою Україною – презентуємо мою книгу «Легіон Українських січових стрільців». Провели в містах майже 25 таких зустрічей. Але ж сходяться люди, які і так не байдужі. Ті, хто думає по-іншому, не йдуть. Тому мене не покидає бажання повернутися на війну, де відчував себе потріб-

ним. Досі не можу зрозуміти і тим більше сприйняти ці так звані українські реалії, те, що робиться в «мирній Україні». Нехай простять мене військовозобов'язані, але я з надією очікую 7-ї хвили мобілізації, під час якої, сподіваюся, знову зможу прорватися в лави Збройних сил України.

– Зрештою, запитаю про молодь: за вашими спостереженнями як викладача, молоді люди готові жертвовно працювати в Україні, чи спокуса емігрувати переважає?

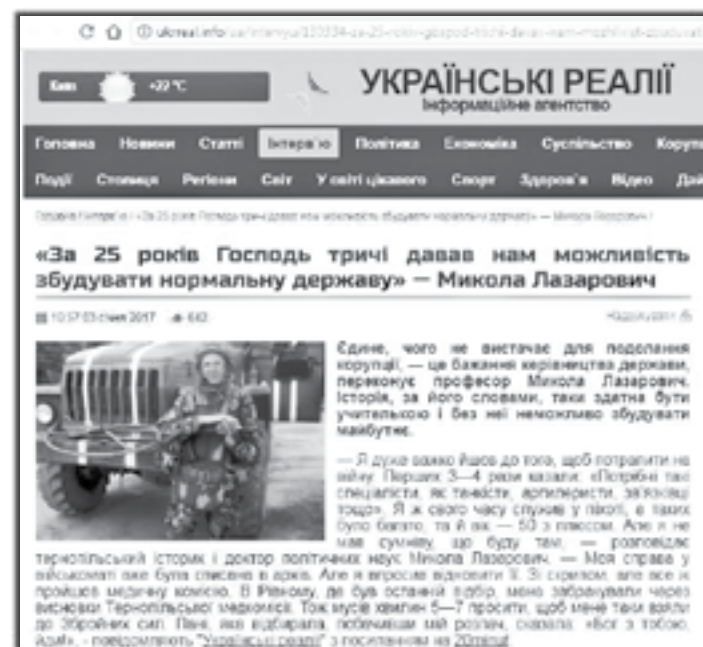
– Упродовж трьох років поспіль мені доручають провести вступну лекцію для студентів першого курсу Тернопільського національного економічного університету. Навіть під час перебування на війні командування бригади відгукнулося на прохання ректорату ТНЕУ і відпустило мене на кілька днів для цього. І щоразу переповнена актовна зала – всього близько тисячі молодих людей. Інші

Лекція «Україна – єдина країна» для студентів перших курсів в актовій залі Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль, 2 вересня 2015 р.

очі, ніж у попередні роки, зосереджені обличчя – розуміють, яке важке випробовування переживає наша Батьківщина. В переважній більшості вони готові жертвовно працювати на благо України і своїх родин. Однак старше покоління має осягнути одну істину: якби ми не виховували дітей, вони все одно будуть схожими на нас. Тому насамперед потрібно виховувати себе. Якщо молодь бачитиме нашу налаштованість на позитивні зміни, вона підтримає Україну. У противному випадку ми її втратимо – як у прямому, так і переносному значенні слова.

Сьогодні Україна перебуває на тому етапі, коли може як здійснити якісний прорив, так і втратити навіть надії. Все залежить від кожного з нас. Наш найбільший ворог – байдужість. Спробуймо прорватися!

Лазарович М. «За 25 років Господь тричі давав нам можливість збудувати нормальну державу» – Микола Лазарович [Електронний ресурс] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з істориком, політологом, учасником АТО М. Лазаровичем / провів] В. Мороз // Українські реалії. – 2017. – 3 січ. – Режим доступу : <http://ukrreal.info/ua/intervyu/130334-za-25-rokiv-gospod-trichi-davav-nam-mozhlyvist-zbuduvati-normalnu-derzhavu-mikola-lazarovich-> : фот.

Додаток 14

НА ДОНБАСІ ЛЕГШЕ ЗНАЙТИ СПІЛЬНУ МОВУ
ІЗ СОБАКАМИ, НІЖ ІЗ ЇХНІМИ ГОСПОДАРЯМИ

22 березня 2018 р.

Микола ЛАЗАРОВИЧ, 55 років, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету. Народився 17 березня 1963-го в селі Баня-Березів Косівського району Івано-Франківської області. Закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Працював викладачем Кременецького педагогічного коледжу, очолював кафедру українознавства Тернопільського національного економічного університету. Головний редактор науково-

го збірника «Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє». Лауреат Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені братів Богдана і Левка Лепких. У лютому 2015 року пішов добровольцем на фронт. Служив під Маріуполем і Донецьком. Був командиром взводу в 14-й окремій механізованій бригаді. Отримав позивний «Професор». Повернувся на початку 2016-го. Написав книжку «Російсько-українська війна (2014–2017 роки)», яка торік восени вийшла в івано-франківському видавництві «Лілея-НВ». 2015-го визнали «Людиною року» на Тернопільщині. Досліджує діяльність леґіону Українських січових стрільців, вивчає етнополітику української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років, Голодомор 1932–1933 років. Одружений, має сина.

ЗА СТАВЛЕННЯМ ДО УКРАЇНИ ВСІ РОСІЯНИ – ОДНАКОВІ

У 1991 році під час підготовки референдуму два місяці працював в організаційно-ідеологічному відділі Всеукраїнського штабу «Референдум» у Києві. Потім – акція «Україна без Кучми», Помаранчева революція, Революція гідності. Легкий на підйом, коли справа стосується нашої державності.

Моя справа у військкоматі була списана в архів. Упросив відновити її. Зі скрипом, а все ж пройшов медичну комісію. 13 лютого 2015 року пішов до військкомату, а ввечері отримав повідомлення, що наступного ранку маю бути на призовному пункті. З Тернополя на Рівненський полігон нас поїхало п'ятеро. Взяли одного, а решті кажуть: вертайтесь додому. Умовляв, щоб мене залишили. Пані, яка відбирала, побачивши мій розпач, сказала: «Бог із тобою, іди!».

Із сім'єю старався зідзвонюватися щоденно. Говорив на позитиві. Мамі не казав, що пішов воювати. Вона дізналася про це після демобілізації.

Лінія відрізу	
Команда № В 1670	Літер №
ВОС №100	ст. с-мет Лаза-
(прізвище, ім'я, по-батькові)	
Роберт Микола Васильович	
(прізвище, ім'я, по-батькові)	
Рік народження 1963	
Домашня адреса: вул. Мифу, 4а/4б	
Місце роботи: СІМЕУ	
ПОВІСТКА	
Наказую Вам на прохання 14.02.15 8 ⁰⁰ годин	
(протиском)	
З моменту вручення повістки з'явитися за адресою: вул. Братів Богданів, 5	
Матеріальні документи та речі, вказані на звороті повістки, за наявності в указаний строк Ви зобов'язані привезти до відповідальності за збереженням.	
М.П. [Закордонний комісар Тернопільського ОМВК]	
Лінія відрізу	

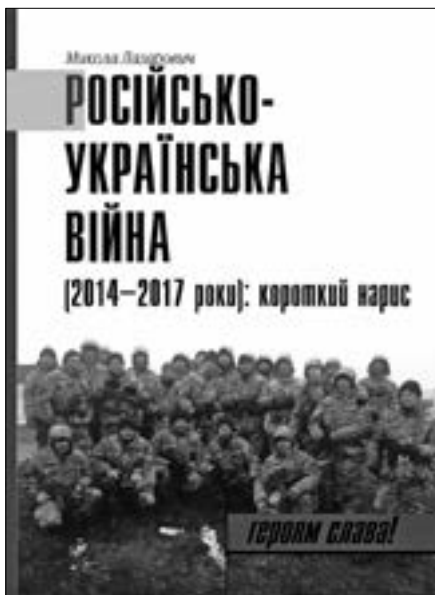
Омріяна повістка

**ЗАЛИШИВ РІДНИМ ЛИСТА:
«ЯКЩО ВИ ЧИТАЄТЕ ЦІ РЯДКИ, ЗНАЧИТЬ –
ЩОСЬ ПІШЛО НЕ ТАК...»**

На війні боявся слабкодухості й каліцтва. Думав і про те, що можу не повернутися. Залишив рідним листа: «Якщо ви читаєте ці рядки, значить – щось пішло не так...».

Окрім воєнних дій, найбільше дошкуляв пісок. Він був усюди, на спальниках, під ногами, в повітрі. А ще – спека: в наметі понад 40 градусів. Не було місця, де можна сховатися. А ми весь день копали окопи – не знаю, звідки бралися сили.

Бачив хлопців, які не мали за плечима навіть військової кафедри. Коротка підготовка на полігоні мало що давала – навчали всього потроху й не надто якісно. Воювати повинні ті, хто має хоч якийсь досвід.

Обкладинка книги М. Лазаровича
«Російсько-українська війна
(2014–2017 роки)» (2017)

Середовище було строкате. Переважали хлопці із сіл. Із вищою освітою – відсотків 20.

Українська армія – це значною мірою вояцький ентузіазм. Бувало, скидалися грішми, щоб купити запчастину до бойової машини.

Голодними не лишалися. Куховарили самі, субпродукти отримували від тилових служб. Мій університет направив до підрозділу, де я служив, доверху завантажений необхідними речами й продуктами автобус. На моє ім'я часто відправляли посилки з Тернополя, Києва, Харкова – смаколики, берці, літню форму, кобуру для мого ПМ, тактичні окуляри, а

найголовніше – довгий офіцерський, ще радянський дощовик без рукавів. Боже, яка то була необхідна річ! Хто йшов у караул, брав його. І не промокав, і від вітру захищав.

У зону бойових дій потрапив у середині 2015 року, коли вже тривала позиційна війна. Моє прагнення бути на «передку» обмежувалося регулярними поїздками туди – конвоювали відремонтовану техніку й забирали пошкоджену. Страху не відчував. Морально налаштовувався на це з перших днів. Для себе вирішив, що в полон не здамся – бо мої наукові праці русофільством не вирізнялися.

Кількох побратимів війна наздогнала після демобілізації – померли від серцевих нападів. Смерть незнайомих вояків сприймаю гостріше, ніж цивільних.

**КІЛЬКОХ ПОБРАТИМІВ
ВІЙНА НАЗДОГНАЛА ПІСЛЯ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ**

Коли наша бригада їхала через Запорізьку область, люди селами виходили назустріч – дідугани, бабусі, матері з дітьми. Махали нам руками, хрестили. Це було зворушливо. Та, коли перетнули адміні-

«Полтава» (зліва), серце якого втомила війна, і «Лісник». Донецька обл., сектор «Б», 26 грудня 2015 р.

стративну межу Донеччини, ситуація змінилася. За нами їхали незрозумілі машини, і жести вже були не ті. Пізніше я написав у соцмережі, що на Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями.

Одного разу облаштовували фортифікаційні позиції табору. Близько 2 годин дискутував із місцевим українофобом. Чув образи, але стримувався, оскільки був зі зброєю. У селі неподалік табору побратим майже весь день допомагав старшій жінці пиляти дрова. Коли закінчив роботу, вона сказала, що не любить Україну. Мати двох малих дітей, вагітна третьою, охоче брала гостинці – цукерки, згущене молоко, консерви. Згодом виявилось, що передавала дані про нас ворогу.

ВІЙНА – ЦЕ ВАЖКА РОБОТА

Коли вийшла постанова уряду про звільнення з війська викладачів вишів, я написав рапорт, що залишаюся на передовій як доброволець. Через півроку перевели далі від фронту. На нас чекала передислокація на полігон. Уже не бачив сенсу там бути. Все, що міг, зробив. Не щось особливе. Але не так просто, наприклад, розван-

Завантажуючи снаряди, усвідомлюєш причетність до артилерійських «вітань» ворогові. Донецька обл., сектор «Маріуполь», 11 січня 2016 р.

тажувати снаряди для реактивних систем залпового вогню. Важать, трапляється, до 100 кілограмів. Півдня попрацюєш – не чуєш ні ніг, ні рук. А ще накопався окопів і нарубував дров, напевно, на решту життя. Війна – це важка робота.

Обід у польових умовах. Рівненський військовий полігон, 14 квітня 2015 р.

Зростав у національно свідомій родині. Стрий (брат батька. – Країна) Микола Лазарович на псевдо «Недоля» був кулеметником сотні «Мороза» в Українській повстанській армії. 20-річним під час бою поблизу Яремчі, нині Івано-Франківської області, пораненим потрапив у полон і 1946-го був засуджений на 25 років таборів. Сидів в одиночній камері. Йому заборонили повертатися до рідного краю. Усі, хто знав його, кажуть, що я схожий на стрія. Назвали на його честь.

Батько знав напам'ять багато колядок й українських пісень, більшість творів із «Кобзаря» Тараса Шевченка та «Співомовок» Степана Руданського. Мав велику бібліотеку. Зокрема книжки, за які можна було потрапити до в'язниці. Тож якоїсь ночі заборонену літературу запакував у скриню і закопав. Через багато років сховок відкрили, але все вкладене перетрухлявіло.

Був на Майдані в Києві. На місяць переніс захист докторської дисертації, бо мав упевненість, що народ переможе на початку 2014 року. А захист випав якраз на час, коли полилася кров героїв Небесної сотні. Гнітило, що у вирішальну мить не мав змоги стояти поруч із ними.

Воєнні сні досі бачу. Вони хаотичні. Після війни став терпиміший до людей та їхніх поглядів. Допомогає досвід співжиття у великому колективі протягом року.

Не покидає бажання повернутися на війну, де відчував себе потрібним.

Удома доводилося чути: навіщо ви йшли захищати цю корумповану владу? Як можна не розуміти: агресор захопив українські землі не по Дніпру тільки тому, що на Донбасі борються і гинуть наші хлопці.

КОЛИ ЗАКІНЧИТЬСЯ ВІЙНА, ПРЕДСТАВНИКИ «РУССКОГО МИРА» ЗМІНЯТЬ ТАКТИКУ

Теперішню владу немає за що хвалити. Але якби 100 років тому Україну не захопили більшовики, то 1932–1933-го не було б Голодомору. Своя держава такого не допустила б.

На початку російсько-української війни звернув увагу на такий допис у Facebook: «Яка неймовірна конструкція: українець, убитий росіянином». Це неймовірно лише для тих, хто погано знає минувшину. Українська історія з кожного свого рядка волає про ворожість до нас москвитів. Нинішня війна Росії проти України є продовженням їхньої звичної політики. Це той же ворог, що і кількатороків тому.

Часто кажуть, що проблема в Путіні. Але ми не повинні поводитися на підміну понять. Проблема в російському народі – спільноті, яка сформувалася з нацистською ментальністю й ненавидить усе, що в її розумінні має ознаки інакшості. Усюди, куди приходять росіяни, – там біль, страждання, смерть. Не шукайте серед росіян кращих і гірших – за ставленням до України вони однакові.

Коли закінчиться війна, представники «руського мира» змінять тактику. В Україну потягнуться діячі культури, вчені, письменники. Па-

датимуть на коліна, пропонуватимуть «дружити з чистого аркуша». Ще один висновок із нашої історії: росіянам не можна вірити за жодних обставин.

Україна переможе. Питання лише в тому, скільки ще жертв забере московський молох.

Лазарович М. «Не шукайте серед росіян кращих і гірших – за ставленням до України вони однакові»

Лазарович М. В. На Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями [Текст] / М. В. Лазарович ; розмову вів Петро Парипа // Країна. – 2018. – № 11 (414). – 22 берез. – С. 34–36 : фот.

Додаток 15**Микола ЛАЗАРОВИЧ: «ПЕРЕСТАВ БИ СЕБЕ ПОВАЖАТИ, ЯКБИ НЕ ПІШОВ НА ЦЮ ВІЙНУ»****11 квітня 2018 р.**

Коли б мені запропонували охарактеризувати Миколу Лазаровича двома словами, то ці слова були б – людина чину. Мало знаю людей, про яких могла б так сказати. Характеристика ця швидше з минулого, з часів національно-визвольних змагань двадцятих і сорокових років минулого століття. Але вони з'явилися і в столітті нинішньому, оскільки ті змагання за свою державу, за її волю ще не скінчилися. І вони також вимагають новітніх людей чину, котрі не тільки здатні стати на прю з ворогом, але й жити з тією ж мірою відповідальності у повсякденному житті.

Професору Тернопільського національного економічного університету Миколі Лазаровичу це вдається. Він штурмував військкомат, щоб взяли на фронт, і тільки з п'ятої спроби потрапив туди. Комбат дав йому позивний «Професор», і він, старший сержант, майже рік виконував усю важку солдатську роботу: копав окопи, рубав дрова, розвантажував стокілограмові снаряди для «градів», ходив на бойові завдання і чергування. А коли повернувся додому, з новою енергією взявся за наукову працю, видає книжки, пише статті, дає численні інтерв'ю, виступає в студентських аудиторіях і на масових заходах. Головний посил, який намагається донести до людей: оборона своєї Батьківщини, захист родини – це свята справа, яка ніколи не втратить актуальності.

Нещодавно професорові Лазаровичу виповнилося 55. Не те, щоб надто поважний ювілей, а тим більше для чоловіка, але гарний привід ще раз зустрітися з героєм своїх публікацій та поговорити про те, що відбувається з нами і навколо нас.

– Пане Миколо, ви, напевно, ще й досі чуєте оте запитання: чому так рвалися на фронт? Хіба це справа професора – воювати?

– Таким людям кажу: як дослідник січового стрілецтва я просто не міг підвести героїв моїх книжок. Вчинив так само, як і вони. Січові стрільці билися, і наші сучасники б'ються проти Московії за незалежність України. Хлопці й дівчата, котрі добровільно вливалися у легіон Січових стрільців, казали: «Йдемо боротись за волю України. Якщо загинемо, то лишаться могили, на яких буде написано: «Впав за волю України». Це були святі люди, і їхній подвиг не може не надихати. У нас нині більше шансів, ніж у січового стрілецтва, перемогти і зберегти свою державу. І ми не маємо права знехтувати цим.

Знаєте, я перестав би себе поважати, якби не пішов на цю війну. Бо доля Батьківщини для мене є справою не лише принциповою, а й, даруйте за пафос, священною. Ні я, ні мої побратими, ні ті, хто ще сьогодні в окопах, не вчинили жодного подвигу. Як чоловіки ми зробили

Під час небезпеки чоловіки завжди брали зброю й ішли захищати свій рід

те, що мали зробити – стали в оборону своєї країни. Так було в усі віки. Це звичайна чоловіча робота – захищати свій рід, свій дім.

– Але скільки людей так не думають. Від армії ховаються, від АТО тікають.

– На жаль, багато з нас залишаються людьми форми. Нам часто принциповіше одягнути вишиту сорочку, хреститися від одвірка до одвірка, щоб усі бачили, гасла патріотичні проголошувати, вміти гарно говорити, найбільший в Україні прапор пошити... А якщо йти в АТО Батьківщину захищати – одразу врзнобіч.

До слова, з тих районів, з яких ура-патріоти колись насміхалися, називали «червоними» (Лановецький, Кременецький, Шумський, Збаразький), під час мобілізації в АТО пішло більше людей, ніж із тих, що гонорувалися своєю «патріотичністю». І не варто приховувати цього, твердити, що галичани такі передові. Ну не може так бути, що людина знаходить собі оправдання («Я не буду воювати за Порошенка», «Я не буду захищати олігархів») та їде в Польщу чи іншу країну заробляти гроші для своєї сім'ї, а той бідолашний хлопець, ні, не бідолашний, а просто нормальний чоловік йде захищати не лише свою країну, свою родину, а й родину того, хто чкурнув за кордон. Це неправильно.

– Ви так думали і раніше чи ті думки вже «нароїлись» в АТО?

– Своїх принципів не міняв ніколи. Вони сформувалися ще в сім'ї, під час навчання, двох Майданів, у яких брав участь. Але до війни, образно кажучи, це була стежка, а з початком бойових дій вона перетворилася на чітку дорогу. Змінилася ситуація навколо мене, а не я сам. Зрештою, не тільки я, а й ті хлопці, з якими воював, були твердих переконань. Мій командир роти «Карась» мав 23 роки, а мені, тоді 52-річному, здавалось, що він старший за мене. Не раз дивувався, як він з усіма нами давав раду.

Командир роти старший лейтенант «Карась». Донецька обл., сектор «Б», грудень 2015 р.

Віктор Гурняк («Олігарх»), журналіст, фотокореспондент, вояк батальйону «Айдар»; загинув 19 жовтня 2014 р. поблизу с. Сміле Слов'янського району Луганської обл.

– В Україні нещодавно відзначили День добровольця. Керівництво говорило на їхню адресу пафосні слова. Але скільки знеславлених і принижених добровольців нині в українських тюрмах...

– Якби не було добровольчих загонів у 2014-му, хто знає, чи ми вистояли б. Вони зарекомендували себе найкраще. Не були прив'язані до того, що скаже Київ і що скаже Муженко, тож діяли відповідно до логіки здорового глузду. Тому й вдалося спільними зусиллями зі Збройними силами зупинити ворога. Можливо, до добровольчих батальйонів і є певні питання, але, з іншого боку, треба зважати на їхній героїзм, самопожертву.

– Нині можна почути, що тих, хто пройшов АТО, в суспільстві недолюблюють. Ви відчували це на собі?

– Ні, хоч чув про це від волонтерів, скажімо. Вважаю, що держава і суспільство мають зрозуміти: якщо буде погане ставлення до тих хлопців, які воювали і проливали кров за Україну, особливо до тих, що повернулися каліками, то якщо трапиться, борони Боже, щось гірше, ніхто не піде нас захищати. Скажуть: ось він повернувся калікою, а його кинули напризволяще. Так не має бути.

Держава повинна показати суспільству, що ті вояки, котрі повернулися інвалідами, – це святі люди, по суті. Шанобливе ставлення до них має перекинутися на наше військо, на Збройні сили. Військовим на передовій треба дати нормальну зарплату. Якщо людина ризикує своїм життям і здоров'ям, вона повинна щось за це мати. Ми нічого не видумуємо. Є США, є європейські країни – треба переходити на їхні стандарти. І звичайно ж, культивувати в країні патріотизм. Тоді ми відчуватимемо хоч якусь захищеність.

– Ви любите нагадувати, що в нашому народі переплелось багато різного...

– ...І тому нам потрібно працювати над собою, знати свої вади – і викоринювати їх. Коли це робитимемо, тоді й станемо нормальними людьми. Ми ще далеко не нормальні в плані європейськості.

– Ви назагал критично ставитеся до української влади. Що найбільше непокоїть?

– На жаль, вона не налаштована серйозно на реформи, а те, що робить у цьому напрямку, робить під тиском Євросоюзу. І боротьба з корупцією тільки декларується, корупціонерам від того ні холодно, ні спекотно. Зате схеми дерибану країни не лише удосконалюються, а стають ще нахабнішими. На початку минулого століття Михайло Грушевський писав: «Біда України в тому, що нею керують ті, кому вона не потрібна». Виходячи з нинішніх реалій, слова іменитого історика звучали б так: тепер Україною керують ті, кому вона потрібна як об'єкт грабунку. І йдеться не лише про владомощів. Увесь політикум України охопили захланність, жадоба збагачення, зневага до законів і моралі. Про жертвовність уже й не кажу: багато хто й гадки не має, що це таке.

– Усе це, безумовно, на руку як зовнішнім, так і внутрішнім ворогам України.

– Звичайно. У нашій країні під демократичною личиною сформувався цілий сегмент політикуму, зухвалий, агресивний, який відкидає все українське та мріє про неукраїнську Україну. Це розколює суспільство, розводить його на різні береги. Переконалий: якби Україна була українською та україномовною і з єдиною помісною церквою, то теперішніх жахів не було б.

Що ж до нашого відвічного ворога – Росії, то внутрішній розбрат в Україні тільки підсилює її агресивні наміри. Зрештою, Москва й провокує цей розбрат, фінансує антиукраїнські сили та заходи. Щоб повернути Україну в свою орбіту, вона готова на все.

– Маєте якийсь військовий талісман і про що він вам нагадує?

– Ношу на шиї «смертничок». Мене нерідко запитують, чому не скидаю його, адже вже два роки минуло, як покинув зону бойових дій? А я дав собі слово, що не зніму його, поки житиму. Це записка від того, щоб, борони Боже, не спідлився, щоб пам'ятав, образно кажучи, що на ньому кров тих хлопців, які загинули за Україну. І це не високі слова, це те, що в серці маю.

– Ви справді ідеаліст. Таких мало.

– Розумію: ідеалісти – це не дуже добре для сім'ї. Але і без них не можна.

Повірте, такої гармонії, як там, на фронті, в мирному житті важко досягнути. Це своєрідна нірвана: фізично дуже важко, але на душі надзвичайно легко. Звісно: кожного дня різне буває – і біле, і чорне. Але загалом, якщо взяти той рік, що був там, – це суцільно світлий період. У плані моральному.

– Дякую за розмову. І вітаю з двома «п'ятірками», які вам виставили життя і Господь.

«Смертничок» як записка від спідлення

Лазарович М. В. Микола Лазарович: «Перестав би себе поважати, якби не пішов на цю війну» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю / провела] Г. Саговська // Вільне життя. – 2018. – № 28 (11 квіт.). – С. 4 : фот.

Додаток 16**Микола ЛАЗАРОВИЧ:
«ЛЮБОВ ДО БАТЬКІВЩИНИ
Є ПОЗАЧАСОВОЮ КАТЕГОРІЄЮ»:**

історик про війни минулі й війну теперішню

2018 р.

Микола Лазарович – історик та доктор політичних наук із Тернополя. А ще экс-командир взводу 14-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України. У 52 роки він добровольцем пішов воювати з Росією на сході України. Мав позивний «Професор» і став першим українським науковцем, який взяв активну участь у цій війні. Науковими інтересами пана Миколи є український національно-визвольний рух 1914–1921 років. Відак, як ніхто інший, він може порівнювати політичні та військові обставини того часу з сьогоденням. Ми поспілкувалися з Миколою Лазаровичем про мотивацію українських добровольців у минулих війнах, історичні паралелі і які висновки з них нарешті варто зробити.

ПРО ОСОБИСТІЙ ДОСВІД ВІЙНИ:

– Пане Миколо, розкажіть про Вашу мотивацію їхати на схід і брати участь у бойових діях.

– У мене ціла низка мотивацій. По-перше, я – історик, і добре знаю, чим займалася Московія/Російська імперія/СРСР/РФ на українських землях щонайменше від середини XVII ст. За це потрібно було відплатити.

По-друге, я досліджував історію легіону/полку УСС – своєрідного згустка совісті, енергії та національної честі. Хіба мав би я моральне право й далі вивчати стрілецьку тематику не спробувавши стрілецької долі.

По-третє, моїм родинним героєм є мій стрий – Микола Лазарович, який воював кулеметником в УПА. Двадцятирічним під час бою поблизу м. Яремче, нині Івано-Франківської області, він пораненим потрапив у полон і в 1946 р. був засуджений на 25 років таборів. Його псевдо «Недоля», у мене – позивний «Професор».

По-четверте, як науковець стараюся шукати в усьому причинно-наслідковий зв'язок. Аналізуючи комуністичні голодомори 1921–1923 та 1932–1933 років, репресії 1930-х років, дійшов висновку, що було дві головні причини цих трагедій українського народу. Перша, безпосередня, полягала в цілеспрямованій злочинній політиці більшовицького керівництва, яке прагнуло покарати українців за опір так званому соціалістичному будівництву. Друга, глибинна, була віддалена в часі й коренилася в Українській революції 1917–1921 рр., коли українці загалом байдуже поставилися до необхідності збройно захищати державну незалежність. Більшість їх, а це були селяни, передусім турбувалася проблемою земельних наділів. Як наслідок, Україну окупували російські більшовики, що сповідували політику терору.

Голодомор 1932–1933 рр. став наслідком того, що українці в 1917–1921 рр. не зуміли відстояти свою державність

– Чи був якийсь бар'єр, котрий Вам довелося переступати, коли почали розуміти, що підете у військкомат із наміром служити, зокрема відповідальність за сім'ю, страх смерті тощо?

– Як тільки РФ здійснила агресію щодо України – не мав сумніву, що піду воювати. Бар'єрів не було, хіба – перелази (сміється) на кшталт недописаної книги (до речі, на її доопрацювання командир бригади відправив мене в дводенну відпустку). Щодо страху, то боявся каліцтва та слабкодухості в критичних ситуаціях. Пригадую, як на Рівненському полігоні не міг вночі заснути – все моделював як поводитимуся за тих чи інших обставин.

Відповідальність за сім'ю? На мій погляд, похід на війну й був виявом цієї відповідальності.

– Де Ви воювали на сході, як довго?

– Спочатку перебували на полігонах: на Рівненському, потім на Новомосковському, що в Дніпропетровській області, відтак на «Широкому лані» Миколаївської області. А 2 липня 2015 р. моя 14-та бригада ввійшла на Донбас. Спочатку перебували в секторі «М» (поблизу Маріуполя), потім у секторі «Б» під Донецьком. 22 січня 2016 р. мене звільнено в запас.

Прийнято

До речі, я був єдиним військовослужбовцем серед особового складу батальйону, який мав право на дострокову демобілізацію. 9 серпня 2015 р. на вечірній перевірці керівництво мого підрозділу довело інформацію про те, що, відповідно до Закону № 2620 від 1 липня 2015 р., педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники підлягають звільненню, якщо вони не висловили бажання продовжувати військову службу. Оскільки на війну я пішов добровольцем, то відмовився від пільг, передбачених Законом, і продовжив службу разом зі своїми побратимами.

– На війні Ви отримали позивний «Професор». Розкажіть, хто першим Вас так назвав і чому?

– Позивний «Професор» я отримав фактично з самого початку перебування в бригаді завдяки своєму командирові батальйону підполковникові «Китові». Він довідався, що в цивільному житті я – професор університету, і почав мене так називати. А оскільки мені частенько доводилося виступати з лекціями різної тематики перед особовим складом батальйону, то й серед хлопців цей позивний прижився.

– Ви справді певний період були єдиним професором у ЗСУ?

– Не цікавився цим питанням, тому не можу відповісти. Знаю лише, що пізніше, під час п'ятої чи шостої хвили мобілізації, добровольцем також пішов професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Іван Зуляк.

– Чи є стереотипи, які у Вас зникли після того, як пробули на тому боці країни стільки часу і спілкувалися з місцевими людьми?

– На жаль, я не так багато, якби хотілося, спілкувався з мешканцями Донеччини. Досі не можу збагнути, чому УСС вдавалося ефективно працювати серед населення, а мені – ні. Фактично єдине, що зміг зробити – це виступити з лекцією, присвяченою Дню захисника України, для учнів старших класів середньої школи одного з сіл, розташованого поблизу мого військового підрозділу. Перед початком лекції подарував школі Державний прапор із підписами побратимів по зброї, а також свій навчальний посібник «Ілюстрована історія України», котрий вісім місяців возив у вояцькому наплічнику.

У відповідь учні передали моїм побратимам варення, яке зібрали їхні батьки, та прекрасні аплікації на військову тематику, підготовлені дітлахами.

– І навпаки, які знання про східняків підтвердились? Маю на увазі світоглядні речі.

Не можу узагальнювати, оскільки це запитання потребує окремого дослідження. Від поверхового аналізу буде більше шкоди, ніж користі.

– У чому різниця між нами й ними, між західняками й східняками?

– По-перше, я б не хотів вести мову про «нас» і «них».

По-друге, акцентував би увагу не стільки на різниці між нами, як на тому, чому так сталося. Ситуацію слід розглядати об'єктивно. Адже українофобські настрої на Донбасі цілеспрямовано формували понад сотню років. Лишень тривалою просвітницькою діяльністю зможемо виправити це непросте становище.

– Як змінила Вас війна? У чому найпомітніші ці зміни?

– Наскільки можу оцінювати ці зміни, то вони видаються протилежними за суттю. З одного боку, став більш терпимим до інших людей та їхніх поглядів, адже співжиття у великому колективі протягом року не минуло даром. З іншого – є спокуса до більш радикальних рішень. Але, на щастя, раціо продовжує домінувати над емоцією (сміється).

– Які, наприклад, радикальні рішення?

– Сьогодні в Україні є два найбільших дефіцити: справедливості й часу. Побоююся, що нинішня антисоціальна політика влади може

Обкладинка книги М. Лазаровича
«Ілюстрована історія України» (2008)

призвести, образно кажучи, до повернення в 2010 р., тобто до реваншу антиукраїнських сил. Враховуючи, що часу, відпущеного теперішній владі, залишається все менше, суспільство має негайно реагувати і змушувати чиновників діяти відповідно до закону та в інтересах людей. Я готовий брати участь у таких заходах, та й зараз намагаюся доносити свої думки під час численних зустрічей, презентацій, лекцій тощо. При цьому маємо пам'ятати, що ці дії не можуть відбуватися на шкоду українській державності та національним інтересам.

– В одному з інтерв'ю Ви сказали, що на сході багато хто ще «живе вірою в повернення Радянського Союзу». Чому те радянське минуле тримає так довго? Тут більше плюсів для СРСР чи мінусів для незалежної України?

– Проблема вибору не така проста, як видається на перший погляд. Особливо це стосується людей, що звикли до державного патерналізму. Проілюструю думку кріпосницькою системою, яка в Україні панувала до середини – другої половини XIX ст. Допоки зберігалася

Оголошення про презентацію книги М. Лазаровича «Російсько-українська війна (2014–2017 роки)» у м. Тернопіль. 16 березня 2018 р.

залежність від пана кріпак особливо не переймався своєю долею: що скажуть – те й робитиме. Після скасування кріпацтва люди стали вільними й мусили самі дбати про себе, проявляти ініціативу. Такі зміни подобалися далеко не всім, свідченням чого стали численні «чолобитні» прохання повернути попередню систему. Подібною була ситуація й за радянських часів, особливо в промислових регіонах. Зрозуміло, що вести мову про плюси кріпосницької чи радянської систем, що за багатьма параметрами були схожими, не доводиться. Вони були нежиттєздатними і, як наслідок, зазнали невдачі. Тому, на жаль, мусимо вести мову про мінуси державного менеджменту незалежної України, який не особливо переймається стратегією розвитку нашої країни.

ПРО ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ:

– Який саме період і які процеси української історії Ви вивчаєте?

– Мої наукові інтереси – це передусім політична історія українського національно-визвольного руху 1914–1921 рр. Також досліджував Голodomор 1932–1933 рр., Помаранчеву революцію 2004 р., Революцію гідності 2013–2014 рр., теперішню російсько-українську війну. В трьох останніх подіях брав участь.

– Російсько-українська війна для українців – це насамперед феномен добровольців. Наведіть кілька прикладів з історії України таких добровольчих ініціатив.

– Поминаючи княжий період нашої історії, де була своя специфіка, впродовж століть українське військо формувалося головним чином на добровільних засадах: козацтво, легіон/полк Українських січових стрільців, військові формування 1917–1921 рр., Українська галицька армія, Українська повстанська армія, Збройні сили України.

– Як це відбувалося тоді? У чому найбільша схожість?

– Україна завжди славилася патріотами, котрі вважали за честь боронити свою Батьківщину від зовнішньої агресії. Вони добували зброю й били нею ворога. Схожість убачаю передусім серед трьох військових формацій: легіон/полк УСС, УПА, Збройні сили України – значною мірою вони формувалися й діяли завдяки волонтерській допомозі.

– Наприклад, у цій війні значна частина інтелігенції взяла в руки автомати, керуючись відомим гаслом «хто, як не ми». Як ішли на прю в минулому?

– Загалом любов до Батьківщини – це позачасова категорія. Так само, як тепер, щоб захистити Україну українці йшли до княжих дружин, козацьких полків, легіону УСС, Армії Української Народної Республіки, УГА, Карпатської січі, УПА, інших формувань Другої світової війни, добровольчих загонів усіх часів!

Прикладів можна наводити безліч. Зокрема, нам і сьогодні важко осягнути подвиг молоді, яка зголосилася до лав Українських січових стрільців. Близько 30 тис. добровольців мали повне право перечекати воєнну негодую вдома, зберігши при цьому життя і здоров'я, оскільки вони не були військовозобов'язаними. Коли їх питали: «Куди ви йдете?», відповідали: «Боротися за волю України!». Їм заперечували:

«Але що ви зможете зробити, коли триває світова війна, а вас зі всіх добровольців відібрали лише 2500?». «Навіть якщо загинемо, – відповідали вони, – на наших могилах будуть хрести, а на них написи «Упав за волю України». Ця молодь хотіла відновити традицію збройної боротьби за волю України, запровадити ідеали, до яких мало стреміти українське суспільство. Остання битва за Україну до них була в 1709 р. за гетьмана Івана Мазепи, під Полтавою. Поляки мали у кожному поколінні борців за національну незалежність. У нас таких людей тривалий час не було. І січові стрільці зуміли відновити призабуту ідею визвольної збройної боротьби.

Олександр Орляк, командир гармати 128-ї гірсько-піхотної бригади; загинув 6 лютого 2015 р. поблизу м. Дебальцеве Донецької обл.

– На початку розмови однією з причин найбільших наших трагедій Ви назвали байдуже ставлення українців до необхідності збройно захищати державну незалежність у 1917–1921 роках. Але відомо, що тоді більшовики активно агітували серед населення, обіцяючи те, що виконати було неможливо, але що люди хотіли почути: повний розподіл власності, земельні наділи тощо. Натомість пропаганда Центральної Ради була неконкурентноздатною. Те саме спостерігаємо й сьогодні – на значній частині східних територій домінують російські пропагандисти, а українська влада мало що робить, аби мінімізувати шкоду від них. Чи можна це вважати однією з ключових паралелей із тим часом? І висновувати про «знову ті самі граблі»?

– Мушу визнати, що, на відміну від керівництва українських державних утворень 1917–1921 рр., яке насправді не мало змоги ефективно використовувати пропагандистські засоби, теперішня влада їх або недооцінює, або ігнорує. Тодішнім українським лідерам було в стократ складніше. Проти України, крім росіян – як «білих», так і «червоних», воєнно-дипломатичними засобами боролися також поляки, румуни, Антанта. Фактично не було союзників. Українські пропагандистські зусилля, які хибували відсутністю досвіду в цій сфері, браком коштів та інформаційних каналів, розбивалися об вікові традиції російських фейків та байдужість Західного світу.

Якщо використати теперішню російсько-українську війну (2014–2018) як оптику для української історії, можемо, зокрема, спроектувати сучасних «розіпнутого хлопчика» чи «згвалтовану укропами паралізовану бабусю» на тодішні приписувані українському національно-визвольному рухові антиєврейські погроми, часто інспіровані російськими більшовиками та білогвардійцями. Але тоді гібридних дій Росії проти України не помітили. Та й Захід особливо не переймався деталями погромного руху. Раз такі ганебні явища, міркували західні політики, відбуваються в Україні, – значить відповідальним за них є українське керівництво. Дійшло до того, що американські власті заборонили вивезти з Франції, зі складів резерву армії США, вже куплені урядом УНР медикаменти для українських вояків, які знемагали від тифу. Найбільше ситуація ускладнилася, коли стало відомо про Проскурівський погром. Після цього всі банки Європи, крім німецьких, заморозили фінансові рахунки УНР і відмовилися мати справу з її тор-

говою місією. Країни Антанти перестали продавати українській армії необхідні їй матеріали. Впливова єврейська громада США звернулася до президента Вудро Вільсона з категоричними вимогами – ніякої підтримки Українській Народній Республіці. На Армію УНР було навішено ярлик «погромницької». Внаслідок цього український грошовий запас скоротився як мінімум наполовину, зброю, боєприпаси і медикаменти Армія УНР могла лише або захоплювати у супротивника, або купувати в населення. Спровокований антиукраїнськими силами Проскурівський погром, на думку дослідників, фактично став початком краху Української Народної Республіки та її збройних сил.

Теперішня гібридна війна РФ проти України є продовженням тих воєн, які росіяни впродовж століть вели в Україні, зокрема в 1917–1921 рр. Але ефективної відповіді з нашого боку як не було, так і немає. Навіть сьогодні, на п'ятому році російсько-української війни, на будь-якому українському телевізійному каналі, радіо чи в друкованих ЗМІ, чуємо, читаємо: «АТО», «ООС», «українська криза», «український конфлікт», «конфлікт на Сході України», «сепаратисти»... Якщо в Україні досі не визначилися з поняттями, то що вже казати про іноземців. До речі, зосередження уваги високопосадовців України передусім на власних проблемах, нівелює не лише державні інтереси, а й владу як таку. Наприклад, попри згадані антиукраїнські за своєю суттю визначення, у побут входять поняття на кшталт кремлівських новотворів «київська влада», «державний переворот». Останніми, зокрема, активно послуговуються адвокати колишнього Президента України Віктора Януковича.

З танком спокійніше. Донецька обл., сектор «Б», 21 жовтня 2015 р.

Делікатно кажучи, досі не можу зрозуміти, чому Міністерство інформаційної політики, яке функціонує в Україні кілька років, не може визначити і впровадити в інформаційний простір хоча б такі прості істини:

- не АТО чи ООС, а російсько-українська війна;
- в Україні сьогодні не «українська криза», не «український конфлікт», а російська окупація, агресія РФ;
- проти української армії на сході України, окрім військових ЗС Росії, воюють не сепаратисти, не повстанці, а колаборанти, позаяк служать зовнішньому агресорові;
- не збройні формування «ДНР/ЛНР», а гібридні війська РФ, оскільки підпорядковуються російському командуванню і складаються з двох частин: регулярних підрозділів РФ та терористичних формувань (російські нацисти й військові ветерани, кримінальні елементи, колаборанти);
- не російські шовіністи чи націоналісти, а російські нацисти, позаяк заперечують окремішність української нації та право України на власну державність;
- влада в Україні – не київська, а українська;
- завдяки Революції гідності 2013–2014 рр. відбувся не державний переворот, а було зупинено процес формування диктатури «сім'ї» Януковича та сповзання України в лабету РФ...

Важливим маркером у боротьбі з ідеєю «русского міра», яка за визначенням академіка Володимира Горбуліна є нацистською за сутністю, може стати український правопис. Російські імена, прізвища тощо слід писати в російській транскрипції, наприклад: Ніколай, а не Микола; Горбачьов, а не Горбачов. Також слід розуміти різницю в написанні термінів «руський» та «русский». Термін «руський» є синонімом терміну «український», а термін «руССкий» – «російський», «московитський». Тому правильно писати: «Руська правда», «руССкий мір».

До речі, цьогоріч вчетверте перевидав свою «Ілюстровану історію України». В ній усі російські імена й прізвища виправлено на російський манер.

Також вважаю, що до тих пір, поки триває війна, постійно на всіх державних установах поряд із синьо-жовтим прапором – сим-

волом нашої державності має майорити й червоно-чорний – символ нашої боротьби.

Повертаючись до російських фейкових новин, зазначу, що в березні 2018 р. я й сам став їх об'єктом. Тоді український журнал «Країна» опублікував моє інтерв'ю про участь у російсько-українській війні. У його назву редакція часопису винесла дещо змінену мою фразу – «На Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями». Через кілька днів у російських та «новоросійських» ЗМІ появилися фейки про згадане інтерв'ю з відповідним змістом та під промовистою назвою – «Жители Донбасса хуже собак – тернопольский профессор».

Підсумовуючи відповідь на запитання, погоджуся з Вашою думкою про те, що слабку інформаційну політику можна вважати однією з ключових паралелей між українськими владами: теперішньою та тою, що діяла 100 років тому. Що ж до «граблів», то, якщо вдатися до сарказму, вся наша історія – це національні танці на граблях. Тому слід не лише проводити аналогії, а й брати з історії уроки та не повторювати помилок.

Російський фейк про інтерв'ю українському журналові «Країна»

– Наскільки доцільно порівнювати несвідоме населення того часу, яке часто асоціювало себе з віросповіданням, а не національністю, з теперішнім?

– Нагадаю, що в Російській імперії терміни «Україна», «українець», «український», як і українська мова, тривалий час перебували під забороною. Тому не дивно, що національна свідомість населення Наддніпрянщини було низькою. Українські січові стрільці, побувавши у 1916–1917 рр. із просвітницькою місією на Волині, були прикро вражені тамтешнім становищем. Дмитро Вітовський скаржився з цього приводу Никифорові Гірняку в своєму листі з Ковеля від 10 лютого 1916 р.: «Щоб хтось назвав себе вже не українцем, але хохлом, то була би рідкість, яка досі ще не лучилася». Зрозуміло, що під час революції ситуація хоч і змінилася, але не кардинально. Характерним для того часу був лист, що надійшов із Волині до редакції «Вістей Центральної Ради» в 1917 р.: «Прийшов до нас якийсь чоловік, який каже, що він українець. Що це таке? Ми його тим часом замкнули...». Отже маємо усвідомлювати, що між умовами функціонування тодішньої і теперішньої влад – істотна різниця. Тому слід дивуватися низькій ефективності діяльності не стільки першої, як другої.

Українське військо – запорука миру в Україні.
Foto Reuters

– Також чергова паралель: поведінка українських керівників того часу, зокрема загравання Володимира Винниченка з російськими соціалістами вже під час війни, і сьогоднішнього.

– У мене немає підстав звинувачувати Володимира Винниченка в прагненні нашкодити Україні. Перебуваючи в полоні популярних на той час соціалістичних гасел, він вірив у «шляхетність російської демократії, котра нарешті сама зніме налігач з української шиї». Тому, зокрема, сприймав регулярну армію як віджилий суспільний організм, притаманний тільки «експлуаторському суспільству». Але що казати про Винниченка, якщо й тепер, на п'ятому році російсько-української війни, деякі «українські» політики «моляться» на РФ.

– Михайло Грушевський назвав свою найвідомішу працю – «Історія України-Руси». Тобто бачив і розумів усю тяглість російсько-українських стосунків і їх наслідки. І після цього, у 1917 р. він довіряв російським соціалістам і не чекав небезпеки з північного боку. Як таке можливо? Як ми можемо оцінювати керівників того часу?

– Те, що Михайло Грушевський зробив для української історичної науки, неможливо переоцінити. Щодо його довіри соціалістам, маємо усвідомити, що вони в Росії поділялися на дві умовні групи: тоталітаристів (більшовиків) та відносних демократів (меншовиків і есерів). Першим М. Грушевський не довіряв. Тому вже наступного дня після повалення Тимчасового уряду Мала Рада ухвалила відозву про повстання більшовиків. У ній зазначалося: «Признаючи, що влада як в цілій державі, так і в кожному окремому краю повинна перейти до рук революційної демократії і вважаючи недопустимим перехід усієї влади до рук рад робітницьких та солдатських депутатів, які складають тільки частину організованої революційної демократії, Українська Центральна Рада висловлюється проти повстання в Петрограді і буде завзято боротися зі всякими спробами піддержки цього повстання на Україні». З таким формулюванням погодилися всі члени Малої Ради, крім більшовиків, котрі залишили її засідання. А далі сталося те, що сталося. Через низку проблем, частину з яких я вже окреслив у попередніх відповідях, демократична влада Української Центральної Ради зазнала поразки від тоталітарної, цинічної й відверто брехливої влади більшовиків. Що ж до оцінки тодішніх українських керівників

із позицій нинішнього часу, то це можливо зробити лише в серйозній науковій статті, але не кількома реченнями в інтерв'ю. На мою думку, вони не заслужили огульного ставлення до себе. Особливо на фоні дій теперішньої влади України.

ОЦІНКА ВІЙНИ. СПРОБА ЗАСВОЇТИ УРОКИ:

– Пане Миколо, відомий журналіст Остап Дроздов висловив думку про те, що непідконтрольні зараз українським військовим територіям Донецької та Луганської областей разом з їхнім населенням повертати не потрібно. Адже вони будуть вічним баластом. Як Ви відреагуєте на таке твердження?

– Я вже не раз зазначав із цього приводу, що складні запитання не мають простих відповідей. Ситуацію потрібно розглядати системно й об'єктивно. Насамперед хочу звернути увагу на те, що практично впродовж усього періоду незалежності наші політики нічого не зробили, щоб шукати в Україні шляхи порозуміння, єднати українські регіони спільною ідеєю. Швидше навпаки – діяли за давньоримським принципом «розділяй і володарюй!». Особливо це виявлялося під час виборів, коли людей розганяли по кутах. Зі сходу лунало: «Там бандерівці!..», з заходу: «Там москалі!..». Відповідно, політики отримували дивіденди. Донбас було віддано на поталу місцевим князькам, їх оточенню та кримінальним угрупованням. Традиційно вагомо там представлені російські спецслужби та їхні агенти. Навіть після Помаранчевої революції мало, що змінилося. Більш того, Президент України Віктор Ющенко, якого донецькі верховоди під час виборчої кампанії 2004 р. обзивали нацистом і зображали на бігбордах у нацистській формі, всім все вибачив, пояснюючи таку смиренність перед злочинцями своїми християнськими чеснотами.

Нинішня проблема не стільки Донбасу, як ОРДЛО, полягає в тому, що, за великим рахунком, окуповані території не потрібні нікому. РФ потребує їх лише як рану, якою можна понукати Україною. Ми вбачаємо в ОРДЛО територію не лише окуповану, а й істотно знівечену, пограбовану та, образно висловлюючись, зачумлену «русским міром». При цьому зрозуміло, що місцеве населення самостійно вижити не зможе. Враховуючи сказане та міжнародний контекст, ризикну спрог-

нозувати, що Україна нікуди не дінеться від Донбасу, а Донбас від України. Тому наша основна місія – стримати російську заразу на окупованих територіях та по можливості видалити її за межі України.

– З одного боку немає таких прецедентів в історії, щоб держава відмовлялася від територій, та з іншого – може замість замороженого конфлікту і вічного джерела всеможливих бентег, смертей українських солдатів варто провести лінію східного кордону західніше? Тим більше, що не видно помітних рухів, аби наша влада пробувала якось вирішувати цей конфлікт.

– Можна погодитися з такою пропозицією як тимчасовою, але мову слід вести не про лінію східного кордону, а про лінію розмежування протиборчих сил.

– Ведучи мову про окремі райони Донецької й Луганської областей, важливо пам'ятати й про Крим. Скажіть, чи відомі історії випадки, коли території вдавалося повернути не силою, а через лояльність населення? Адже де-хто стверджує, що, якщо Україна стане успішною і заможною, те населення саме захоче повернутися.

– Передусім маємо розуміти, що проблема не в Донбасі, а в Росії, яка силами власних спецпідрозділів спочатку збурила південно-східні терени України, а потім ввела туди регулярні підрозділи своїх Збройних

Святий Вечір! Донецька обл., сектор «Маріуполь», 6 січня 2016 р.

сил. Якби свого часу українська влада на Донбасі діяла так само рішуче, як, скажімо, в Харкові чи Одесі, проблем можна було б уникнути. Важливо також пам'ятати, що значною мірою на Донбасі проживають українці, котрі або залишаються весь цей час на проукраїнських позиціях, або зрозуміли своє помилкове захоплення «руським міром» згодом. Не маю сумніву, що з надією українську владу очікує більшість населення окупованих територій. Особливо, якщо в Україні домінуватимуть принципи справедливості, законності, демократії та, як наслідок, заможності.

Що ж до історичних прикладів, то, зокрема, під час Другої світової війни населення практично всіх окупованих країн сприймало вигнання зі своїх земель нацистських загарбників позитивно.

– Які уроки з російсько-української війни можна робити вже зараз?

– Найперше – це те, що росіянам не можна довіряти за жодних обставин. Майбутні українсько-російські відносини повинні базуватися лише на міжнародних договорах і добре оснащеному кордоні. Україна зобов'язана скористатися історичним шансом і назавжди розірвати будь-яку залежність від Росії.

Протягом своєї історії Україна не мала надійних союзників, що нерідко призводило до її болісних поразок. Відповідно сьогодні таких союзників потрібно шукати – якнайбільше поглибити євроатлантичну інтеграцію нашої країни.

Ну, і найголовніше – громадянське суспільство має жорстко тиснути на владу, змушувати її реформувати державу, боротися проти корупції, але при цьому не допустити хаосу та не дати проросійським силам жодного шансу на реванш.

Лазарович М. В. Микола Лазарович: «Любов до Батьківщини є позачасовою категорією»: історик про війни минулі і війну теперішню [Текст] / Микола Лазарович ; [інтерв'ю / провів] Володимир Молодій // Локальна історія. – 2018 : фот.

Додаток 17

Професор Микола ЛАЗАРОВИЧ: «ЯКЩО Б МЕНІ ЗАПРОПОНУВАЛИ ДІБРАТИ СИНОНІМ ДО ПОНЯТТЯ «РОСІЯ», Я Б ОБРАВ «БРЕХНЯ»

2018 р.

– Можливо, саме українцям випали найжахливіші випробування – війнами, революціями, повстаннями, репресіями, голодоморами, переслідуваннями – чого тільки не понавигадувала матінка історія на нашому гостинцеві. Не завше і не скрізь випадали перемоги. Були ж і поразки.

Так, на жаль, наш шлях до свободи – надзвичайно тернистий. Не випадково відомий український письменник і політичний діяч Володимир Винниченко писав у своєму щоденнику, що «читати українську історію треба з бромом», тобто із заспокійливим. Чого лише варта перша половина ХХ ст., коли, якщо вжити вислів видатного українського поета Олександра Олеся, «з журбою радість обнялась». За підрахунками дослідників, упродовж 1914–1945 рр. на українських землях унаслідок двох світових війн, організованих комуністичним режимом репресій, колективізації та голодоморів 1921–1923 рр. і 1932–1933 рр. насильницькою смертю загинули щодругий чоловік і щочетверта жінка. Демографи стверджують, що жоден інший європейський народ, окрім єврейського, не зазнав пропорційно стільки втрат, як український.

У той самий час українці організували, за влучним висловом знаного діяча українського повстанського руху періоду Другої світової війни Тараса Бульби-Боровця, дві «армії без держави»: Українські січові стрільці (1914–1918 рр.) та Українську повстанську армію (1942–1950-ті рр.). Було відновлено, хай і на короткий час, українську державність, яка існувала в різних формах: Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради (1917–1918 рр.), Українська Держава, очолювана гетьманом Павлом Скоропадським (1918 р.), Українська

Народна Республіка періоду Директорії (1918–1921 рр.), Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1919 рр.), Карпатська Україна (1939 р.). 22 січня 1919 р. урочисто проголошено Акт Злуки УНР і ЗУНР – один із найпрекрасніших моментів нашої історії, який назавжди залишився в пам'яті українського народу як свято Соборності України. Важливими здобутками українців у Другій світовій війні стали об'єднання переважної більшості українських земель у складі УРСР та входження її у 1945 р. до складу держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй.

А який же урок винесли наші предки та й ми з минушини?

Процес засвоєння історичних уроків, звичайно, триває, однак украї повільними темпами. Тому називаю нашу історію «українськими національними танцями на граблях», оскільки ми частенько повторюємо свої помилки, або, образно висловлюючись, топчемося по тих самих граблях. Скажімо, зла, завданого Україні Московією/Росією впродовж XVII–XIX ст., було більш ніж достатньо, щоб на початку XX ст. розірвати наші нерівноправні стосунки й піти окремим шляхом, як це зробили Естонія, Латвія, Литва, Польща, Фінляндія. Однак цього тоді не осягнули ні деякі українські політики, ні значна частина українського народу.

Рецидиви минулого, на жаль, живучі й сьогодні. Бачимо, що життя в нашій країні зараз триває двома паралельними потоками. Одні, усвідомлюючи, що Україна зобов'язана скористатися історичним шансом і назавжди розірвати залежність від Росії, воюють проти ворога, займаються волонтерством, працюють над реформуванням країни тощо. Другі переймаються лише задоволенням власних інтересів. Подібною була ситуація під час Української революції 1917–1921 рр., коли через байдужість українці втратили державність.

Ще одна наша задавлена проблема, яка й нині дається взнаки, – міжусобиці. Як писав один з істориків, часто українці билися між собою з більшим завзяттям, ніж із ворогом. У зв'язку з цим нагадаю події 1659 р., коли гетьман Іван Виговський на чолі українського і союзного військ розбив під Конотопом московську армію. Очистивши від загарбників територію Гетьманщини, він отримав змогу не лише успішно завершити війну з Московією, припинити внутрішні усобиці, а й здійснити похід на Москву. Московити, переконані, що українці підуть їх добивати, готувалися перенести царську ставку за Волгу. Але

замість того, щоб піти й покарати Московію, гетьман Виговський зрікся влади, оскільки опозиція підняла проти нього повстання. Це стало точкою відліку тієї трагедії, яка тривала в Україні понад 300 років.

Повертаючись до сьогодення, зазначу, що, попри масу недоліків у державному будівництві, маємо й позитиви, які надихають. Зокрема, більшість українців уже усвідомлює самоцінність власної держави, необхідність її збройного захисту, важливість розширення сфери вживання української мови, потребу Української помісної церкви, доцільність євроатлантичної інтеграції тощо.

«*...ставлення людини до життя принципово залежить не стільки від епохи, як від індивідуальних морально-вольових якостей*»

– Зараз можна почути доволі незвичне поєднати поняття, як земля і люди, які за неї гинуть, захищаючи від окупантів. На календарі – друге десятиліття XXI віку. Чи справді за цей час щось помінялося у ставленні людини до життя? Чи не мислить дехто якимись новими категоріями?

Кожне людське життя – безцінне, окремий мікрокосмос. Його нам дає Творець, і як ми ним розпорядимся значною мірою залежить від нас. Недаремно в народі кажуть: «Життя прожити – не поле перейти». Один залишає після себе яскравий слід, інший – попелище... На мою думку, ставлення людини до життя принципово залежить не стільки від епохи, як від індивідуальних морально-вольових якостей. Адже на будь-якому історичному етапі розвитку були люди, які жертвували власним життям заради інших, або навпаки – зберігали своє коштом чужого. Сьогодні приклади самопожертви демонструють українські вояки, які ціною власного життя і здоров'я стримують російських окупантів на сході України.

Щодо нового мислення, то його виявом може слугувати поступова зміна світоглядних пріоритетів людства. Скажімо, якщо раніше здебільшого воювали за території, матеріальні блага, то тепер акценти зміщуються на свідомість людини. Бо чи можна сьогодні вважати здобутком завойовані території, заселені вороже налаштованим населенням? Чи велику користь матимемо від надсучасного літака, якщо ним кермуватиме зрадник, який втече на ньому до ворога?

«*...незбагненні речі інакше, як провидінням
Божим, пояснити важко*»

Так склалося, ми з Вами – із сусідніх районів на Прикарпатті, Ви – з Косівського, а я з Коломийського. У своїй книжці «Російсько-українська війна» згадуєте, що близька родина брала участь у визвольних змаганнях, у мене – щось подібне: мати та її рідна сестра не стояли осторонь у сорокових – незаслужено відсиділи майже 10 років у Воркуті. Про написання роману про їхню долю давно виношував задум, а надрукували його тоді, коли сталися найдраматичніші події на Майдані Незалежності. Сказати про просте співпадіння, не можу...

Такі для нас незбагненні речі інакше, як провидінням Божим, пояснити важко. Щось подібне зі мною трапилося на початку серпня 2008 р., коли я дописував книгу «І було пекло на землі... Голодомор 1932–1933 років в Україні: передумови, механізми здійснення, наслідки». Робота просувалася настільки швидко, що здавалося, ніби душі невинно убієнних мільйонів українців допомагали мені. Зранку 8 серпня я приступив до аналізу статей колишнього секретаря британського прем'єр-міністра Д. Ллойд-Джорджа – Гарета Джонса. Він побував у Радянському Союзі й став першим із західних журналістів, хто назвав голод 1932–1933 рр. в Україні «рукотворним злочином», а не «недостачею продовольства», «перебоями постачання» чи ще якимись евфемізмами. Завершуючи фрагмент про цю світлу людину і мотивуючи її вбивство в 1935 р. тим, що це

була «помста комуністичного режиму за правду про штучно організований Голодомор в Україні», я довідався про агресію Росії проти Грузії.

Остання звістка мене настільки вразила, що я, не встаючи з-за робочого стола, продовжив написане таким абзацом: «Так Москва розправлялася з неугодами їй діями раніше – згадаймо хоча б Симона Петлюру, Євгена Коновальця, Степана Бандеру; так вона діє й сьогодні, одним з останніх прикладів чого є вбивство в 2006 р. у Лондоні колишнього офіцера російських спецслужб Александра Литвіненка. В серпні 2008 р. у своїй брутальності й цинізмі Росія пішла ще далі, здійснивши безпрецедентний акт військової агресії стосовно невеликої за територією, але гордої суверенної держави – Грузії. Це була кара за незалежність її політики та, до певної міри, результат особистої неприязні російського керівництва до президента Грузії Михаїла Саакашвілі. Таких фактів в історії Росії – без ліку. Тому спроби деяких дослідників перекласти вину за злочини, в тому числі Голодомору, на одного Сталіна не витримують критики. Це цілеспрямована політика Російської держави впродовж століть, незалежно від прізвища її правителя та ступеня його демократизму. В даному випадку Сталін просто опинився в потрібний час у потрібному місці. Підтвердження сказаного знаходимо й сьогодні. Передусім це ставлення російського суспільства до Сталіна. Так у рамках проекту «Ім'я Росії. Історичний вибір – 2008» (аналог проекту «Великі українці») Й. Сталін продовжує впевнено лідирувати в опитуванні росіян».

Тепер, у контексті російсько-української війни, я б, звичайно, написав більш різко, але загалом напрям моєї думки тоді видається вірним...

Ще одна моя свого роду прогностична історія, відображена по гарячих слідах на особистій сторінці у Facebook, була зумовлена Іловайською трагедією. Тоді, 1 вересня 2014 р., я провадив першу лекцію «Україна – суверенна демократична держава» для студентів першого курсу Тернопільського національного економічного університету. Актова зала була переповнена – всього близько тисячі молодих людей. Інші очі, ніж у попередні роки, зосереджені обличчя – розуміли, яке важке випробовування переживала наша

Батьківщина. Мимоволі закралася думка, що ми всі стали українськими вояками – кожен на своєму місці. Також спіймав себе на гадці, що частина викладачів невдовзі можуть змінити затишні аудиторії на поле бою, нетбуки – на автомати... Через півроку я таки прорвав військкоматівські обмеження й опинився в Збройних силах України. Щоправда, нетбук на автомат не змінив – на війні зумів їх поєднати.

Щодо родичів, які брали участь у визвольних змаганнях, то це насамперед старший брат мого батька – мій стрий Микола Лазарович, 1926 року народження. На його честь, до речі, мене й назвали. Він мав псевдо «Недоля» і був кулеметником сотні «Мороза» в УПА. Двадцятирічним під час бою поблизу м. Яремче, нині Івано-Франківської області, пораненим потрапив у полон. Певний час знаходився у в'язниці в м. Надвірна, нині Івано-Франківської області. У 1946 р. засуджений на 25 років таборів. Після повернення з неволі стрий не мав права проживати в західних областях України, тому осів на Одещині. Там одружився, і незабаром помер – війна і каторга не минули даром...

– Нині багато написано про минулі визвольні змагання під час другої світової війни і пісня неї. Проте твори з'являються різні. Скажімо, роман Василя Шкляра «Троща», де в заголовок винесено «Зраду можна зрозуміти, але не можна виправдати». Виходить, уся боротьба була намарною, бо зрадником серед українців міг бути ледь не кожен?

Почну здалека. Свого часу я прочитав книгу відомого українського дисидента Василя Рубана «На протилежному боці від добра». Вона мене настільки вразила, що, прагнучи показати документ епохи, приклад незламності духу українських борців за волю України, я помістив фрагменти з неї у своєму навчальному посібнику «Історія України». Згодом мені пощастило познайомитися, хоч і заочно – на Facebook, з автором, нині, на жаль, покійним, переписуватися з ним.

У своїй книзі-сповіді Василь Рубан описав «психушки» – спеціальні психлікарні, будинки для божевільних із жорстоким режимом, що не поступався тюремному. За ініціативою голови КДБ СРСР Юрія Андропова в період так званого «розвинутого соціалізму» їх, окрім прямого призначення, застосовували у каральних цілях для «захисту ра-

дянського державного і суспільного ладу» від найнебезпечніших для режиму вільнодумців, особливо тих, кому не вдавалося приписати ні антирадянщини, ні аморальщини. Щоб деморалізувати дисидента, його поміщали у середовище вбивць та ґвалтівників, які у «психушках» рятувалися від заслуженого покарання, параноїків, нерідко під наглядом «санітара» з карних злочинців. До цього додавали препарати для пригнічення волі, психіки, інтелекту, пам'яті, емоцій...

«Психушки» були грізнішим видом покарань, ніж тюрми, оскільки, як справедливо відзначають дослідники, якщо в звичайного в'язня все ж була надія хай і за 10–15 років вийти на волю, то у психлікарні могли «лікувати» хоч до смерті. Власне, в таких нелюдських умовах упродовж 1972–1978 рр. перебував і сам Василь Рубан. Від нього, як і від його побратимів – Петра Григоренка, Анатолія Лупиноса, Леоніда Плюща та інших жертв мордування «психушками», вимагали лише одного – каяття.

Уявляєте, цим людям достатньо було підписати заяву про відмову від так званої антирадянської діяльності – і їх би відпустили на волю. Однак вони не зламалися, не зрадили своїх ідеалів, продовжили боротьбу, хоч і прирекли себе на тортури.

Таких прикладів самопожертви українських борців, у тому числі й масових, можна наводити безліч. Зокрема, нам і сьогодні важко осягнути подвиг молоді, яка під час Першої світової війни добровільно зголосилася до лав Українських січових стрільців, щоб навіть ціною власного життя відновити традицію збройної боротьби за волю України. В 1940-ві роки десятки тисяч патріотів, ризикуючи життям, під девізом: «Здобути волю Україні, або загинути за неї!» – вступали в загони Української повстанської армії. На початку теперішньої російсько-української війни саме добровольці стали авангардом захисту України від російських окупантів. Важливу роль у зміцненні українського війська також відіграв волонтерський рух, який розповсюдився ще під час Революції гідності.

Звичайно, серед «трьох страшних ворогів», що заважають українському відродженню, відомий науковець Юрій Шевельов поряд із «Москвою» та українським провінціалізмом виділив і Кочубеївщину, тобто зрадництво. Про цю проблему написав і згаданий Вами шановний Василь Шкляр. Ми мусимо враховувати специфіку нашого

національного історичного процесу, коли сотні років українські землі перебували під владою різних країн. Щоб вижити, українці нерідко змушені були мімікрувати, підлаштовуватися під загарбників, окремі з них зраджували свій народ. Особливо слабкою ланкою в Україні впродовж століть залишається її еліта, політичний клас.

Чи можливо виправити ситуацію? Вважаю, що так. По-перше, зрадництво ніколи не було визначальним в історії нашого народу і як правило сприймається суспільством з осудом. По-друге, відновлення державної незалежності зумовило формування відповідних силових структур, які певною мірою забезпечують національну безпеку країни. По-третє, завдяки Революції гідності в Україні активізувалося громадянське суспільство, яке має вимагати від влади її очищення від потенційних зрадників та корупціонерів.

«*...вважав себе зобов'язаним продовжити родинну традицію визвольної боротьби за волю України*»

– Багато доводилося читати про Ваш військовий вибір. Та що у ньому можна вважати найосновнішим?

Як тільки РФ здійснила агресію щодо України – не мав сумніву, що піду воювати. Головний мотив – прагнення взяти участь у Визвольній війні українського народу проти віковичного ворога – Московії/Росії, яка триває з середини XVII ст., тобто вже 360 років (1658–2018 рр.). Ця війна складається з низки періодів і, сподіваюся, що теперішній період стане останнім і буде переможним для України.

Загалом мій вибір піти на війну був осмисленим. По-перше, як історик я добре знаю, скільки бід Московія/Росія впродовж століть завдала Україні. За це потрібно було відплатити.

По-друге, як дослідник історії Українських січових стрільців – добровольців, які пішли у вир Першої світової війни, щоб відновити призабуту ідею збройної боротьби за волю України, я й сам мав спробу-

вати стрілецької долі й таким чином отримати моральне право далі вивчати стрілецьку тематику.

По-третє, як науковець стараюся шукати в усьому причинно-наслідковий зв'язок. Зокрема, аналізуючи комуністичні голодомори 1921–1923 та 1932–1933 років, репресії 1930-х років, дійшов висновку, що було дві головні причини цих трагедій українського народу. Перша, безпосередня, полягала в цілеспрямованій злочинній політиці більшовицького керівництва, яке прагнуло покарати українців за опір так званому соціалістичному будівництву. Друга, глибинна, була віддалена в часі й коренилася в Українській революції 1917–1921 рр., коли українці загалом байдуже поставилися до необхідності збройно захищати державну незалежність. Більшість їх, а це були селяни, передусім турбувалася проблемою земельних наділів. Як наслідок, Україну окупували російські більшовики, що сповідували політику терору. Отже, захищати Батьківщину не лише почесно, а й вигідно, бо якби українці в 1917–1921 рр. відстояли власну державу – зловмисних голодоморів та репресій з мільйонними жертвами не сталося б.

По-четверте, вважав себе зобов'язаним продовжити родинну традицію визвольної боротьби за волю України, про що вже згадував.

Взагалі я з великими потугами потрапив на війну – лише за п'ятим разом. Мені казали: «Потрібні такі спеціалісти, як танкісти, артилеристи, зв'язківці тощо». Я ж служив у піхоті, а таких було багато, та й вік – 50 із плюсом. Моя справа у військкоматі уже була списана в архів. Але я впросив відновити її. Зі скрипом, та все ж пройшов медичну комісію. У Рівному, де був останній відбір, мене забракували через висновки Тернопільської медкомісії. Тож мусив хвилин 5–7 просити, щоб потрапити до Збройних сил. Пані, яка відбирала, побачивши мій розпач, сказала: «Бог з тобою, йди!».

Певні проблеми переслідували мене й у Збройних силах. Так, я дуже хотів присягнути на вірність Україні, оскільки під час строкової служби в 1982 р. змушений був присягати нині, на щастя, спочилому в Бозі Радянському Союзові. Однак із незрозумілих причин керівництво Рівненського навчального центру (РНЦ), де впродовж двох тижнів я разом з іншими новобранцями відновлював свої військові навички, не дозволило мені скласти моральну обітницю. Парадокс

полягав у тому, що частину таких, як я підстарків, допустили до присяги, частину – ні.

Ще одна неприємна для мене історія сталася наприкінці військової підготовки в РНЦ, коли я почав шукати можливостей, щоб якнайшвидше потрапити на «передок». Саме тоді з Миколаєва до нас приїхав майор – представник 79-ї окремої аеромобільної бригади (сьогодні – це 79-та окрема десантно-штурмова бригада). Отож-бо, я пішов до нього шукати щастя. Розговорилися, я й обережно запитую, чи не візьме до своєї бригади. Майор, на диво, погодився. Але, не вірячи своїм вухам і пам'ятаючи, що в 50+ у десантники просто так не беруть, уточнюю: мовляв, колись був гарним і молодим, а тепер – лише гарним)). Нічого, сказав він, – на блокпосту стоятимеш!

Однак, на жаль, і ця моя затія зазнала фіаско, оскільки пани офіцери РНЦ полінувалися йти назустріч побажанням нашвидкуруч склепаних вояків. Їм простіше було розподілити нас по військових підрозділах за буквами абетки. Тому не вийшло з мене десантника, і замість 79-ї бригади я потрапив у 14-ту окрему механізовану бригаду, де й отримав свій позивний «Професор».

– Виступаючи якось у бібліотеці в Чернівцях, почув від Вас, пане Миколо, те, що приховує від нас навіть рідна пропаганда. Кого ж насправді варто звинувачувати в тому, що відбулося в Криму і триває на Сході України – Путіна, Кремль?.. А чим «живе» зараз наш колишній «старший брат»? Як це явище давним-давно прийнято називати у всьому світі?

Сьогодні маємо того самого ворога, котрий століттями прагне знищити нашу державність. Тому тривалий час переконую українське суспільство в тому, що не варто звинувачувати одного Путіна чи Кремль в агресії Росії щодо України. Проблема значно глибша – вона криється в сутності російського народу, який у нас фактично залишають поза критикою, мабуть, керуючись настановою «нема поганих народів, є погані люди». Проте правління нацистів у Росії стало можливим лише тому, що російський народ – це спільнота, яка ненавидить все, що в її розумінні має ознаки інакшості, чужості. Вороги, звичайно, є в багатьох народів, але в росіян, залежно від часу, настрою й політичної

кон'юнктури, ворогами є практично всі, хто не хоче визнавати залежність від Московії/Росії.

Серед ідеологічних основ російської агресії проти України – діяльність Російської православної церкви та підтримувана російськими владною і церковною елітами концепція «русского міра» («російського світу») – неоімперська псевдорелігійна геополітична технологія, що слугує для виправдання експансіоністської політики Росії та приховування її нацистської сутності. «Русскоміровська» ідея в різні часи рядилася в шати «Третього Риму», «панславізму», «комінтерну», «дружби народів» тощо. На думку академіка Володимира Горбуліна, вона є відверто нацистською й шовіністичною, тому їй слід так само заборонити на міжнародному рівні, як свого часу заборонили нацизм. Для тих осіб (або держав), котрі пропагують «руській мір», мають бути такі самі правові наслідки, як і для адептів нацистської ідеології, тобто людиноненависницької доктрини переваги, зверхності однієї нації над іншою.

Зростання негати́ву й нетерпимості до українського національного руху, який у різний час російські ідеологи називали то «мазепинським», то «петлюрівським», то «бандерівським», у російському суспільстві – явище звичне. Адже кожен український діяч чи простий громадянин, що усвідомлював пріоритет національних інтересів, автоматично ставав для Росії ворогом. Нині приклад «параноїдальної ненависті й зневаги до українців та України» подає російський лідер Володимир Путін. Наслідуючи російських царів та радянських правителів він із чекістською безпосередністю жонглює нацистськими ідеями фактичного заперечення ідентичності українського етносу, його окремішності від російського, права України на власну державність. Так, евфемізуючи проблему, В. Путін не раз стверджував, що «росіяни й українці – це один народ», або й що український народ є «частиною російського народу». Так само, прикриваючись евфемізмами, він вуаює свою злобу до Української держави вимогами її федералізації, офіційного запровадження двомовності тощо. У квітні 2008 р. під час закритого засідання ради Росія – НАТО в м. Бухарест (Румунія) Путін намагався переконати лідерів західних країн, що Україна взагалі не є державою і в своєму нинішньому вигляді нібито склалася завдяки Російській імперії та СРСР. При цьому президент Росії натякнув, що у випадку вступу в НАТО Україна може припинити існування як єдина

держава. Свою позицію він мотивував відвертим пересмикуванням фактів щодо національного складу населення України, стверджуючи, що, згідно з даними офіційного перепису, етнічні росіяни становлять третину від загальної кількості населення України – 17 млн із 45 млн осіб. Насправді ж, за даними першого (і єдиного натепер) Всеукраїнського перепису населення, який відбувся в грудні 2001 р., кількість росіян на території нашої країни становила не 17 млн, а 17,3% від загальної кількості населення, тобто 8,3 млн осіб.

Вражене нацистськими та імперськими комплексами російське населення всіляко підтримує тих своїх лідерів, що демонструють загарбницьку політику. Так, за 15 років соціологічного моніторингу ставлення російських громадян до В. Путіна як провідника державної політики РФ схвалення його діяльності сягнуло максимальних значень (84–89%) чотири рази, з яких тричі під час воєнних дій – у Чечні, Грузії й Україні. Якщо в 2010–2013 рр. рейтинг довіри до Путіна не піднімався вище 80%, то від часу анексії українського Криму і впродовж російсько-української війни (2014–2018) він не опускався нижче цього показника, коливаючись в межах 82–88%. На виборах президента РФ у 2018 р. В. Путін переміг з рекордним результатом – 77%.

Також росіяни прихильно поставилися до анексії українського Криму та до спроб керівництва Росії воєнними заходами повернути Україну під свій контроль. Більш того, захоплюючи Кримський півострів, влада пішла назустріч поширеним у російському суспільстві переконанням, що Крим має бути в складі Росії. Це підтверджували опитування «Левада-Центру» як у 1990-х та на початку 2000-х років, так і в 2017 р., коли майже 90% росіян висловилися проти повернення Криму Україні. Отже, російська агресія щодо України стала можливою не лише через створення в РФ де-факто нацистського режиму на чолі з В. Путіним, а й завдяки поголовній підтримці його дій переважною більшістю громадян Росії.

Якщо, приміром, аналізувати причини домінування нацистських ідей серед німців та росіян, слід зазначити, що перші, пригнічені й деморалізовані умовами Версальського миру 1919 р. та економічною кризою кінця 1920-х – початку 1930-х років, зрештою піддалися нацистській пропаганді й пішли за Адольфом Гітлером. Другі ж усю свою історію прагнуть «сильної руки», яка б періодично показувала світові,

за висловом першого секретаря ЦК КПРС Нікіти Хрущова, «кузькіну мать». Відповідно німці швидко позбулися поверхових нацистських ідей, московити/росіяни – плакають ці ідеї тривалий час і не збираються від них відмовлятися. Навпаки, підшукують для себе лідерів, орієнтованих на нацистський політичний курс.

Росіяни діють за принципом проекції, тобто якщо ти брехун – звинувачуй у брехні, якщо ти вбивця – звинувачуй у вбивствах, якщо ти нацист – звинувачуй у нацизмі. Усюди, куди вони приходять, незалежно від особи їхнього правителя чи політичного режиму, – там біль, страждання, смерть. Без цього усвідомлення ми не зможемо ефективно боротися проти російської агресії. Тому не втомлююся повторювати: не шукайте серед росіян кращих і гірших – за своїм ставленням до України й українців вони всі однакові. Усвідомлюю, що в Росії є якась частина адекватних людей, однак вони – швидше винятки, що підтверджують правило. Маємо повік пам'ятати, що тоді, коли режим Путіна вів війну проти України, його підтримували близько 90% росіян.

«*Всієї правди про війну ... досягнути не може ніхто.*»

– Побувавши на фронті, чи можна знати всю правду про війну?

Ні, звичайно! Всієї правди про війну чи будь-якої іншої досягнути не може ніхто. Адже кожне велике явище складається з безлічі менших. Можна припустити, що високопосадовець знає більше, ніж його підлеглі, однак останні можуть володіти інформацією, про яку й не здогадується їхній начальник. Ба більше, нерідко й безпосередній виконавець може не здогадуватися про внутрішні чинники, які спонукали його діяти так, а не інакше.

Щодо мене, то я перебував на нижніх щаблях, образно висловлюючись, воєнної машини – командував взводом. Траплялося, коли одночасно зосереджував усі владні повноваження роти, – крім командира взводу, виконував обов'язки командира роти, його заступника по роботі з особовим складом, головного сержанта та старшини роти.

Отже, про війну знав лише те, що бачив особисто чи чув від побратимів та старших командирів. Навіть сигнали українського телебачення не всюди можливо було приймати, що також істотно збіднювало інформацію. Тому виходило як у сумних жартах періоду Чорнобильської трагедії: «Алло, алло! Це говорять з Чорнобиля! Москва, так? Скажіть, будь ласка, як у нас справи?».

Тобто можемо вести мову не про «всю правду про війну», а про головну правду російсько-української війни. Вона полягає в тому, що сьогодні, як і впродовж попередніх трьох із половиною століть, проти нас воює Росія, російський народ, а не лише її керівництво.

**– Зрозуміло, ворог обманює і нас, і весь світ, і самого себе...
Крім казати правду, що нам, українцям, залишається ще робити?**

Якщо б мені запропонували дібрати синонім до поняття «Росія», я б обрав «брехня». Адже одною з небагатьох, якщо не єдиною сферою, в якій РФ має беззаперечне світове лідерство, є продукування брехні, або, як тепер кажуть, фейків. Виходячи з цього мусимо усвідомити, що в інформаційному просторі ми не маємо іншого шляху, ніж відповідати на фейки правдою. Бо, по-перше, гігантську російську інформаційну машину своїми фейками ми не закидаємо. По-друге, якщо ми прагнемо до Європи, а не назад до Росії, боротися такими методами, на мою думку, неприпустимо. Згадаймо хоча б неоднозначну реакцію світової спільноти на інсценування українськими спецслужбами наприкінці травня 2018 р. «вбивства» російського журналіста Аркадія Бабченка в Києві.

До речі, в березні 2018 р. я й сам став об'єктом російських фейкових новин. Тоді український журнал «Країна» опублікував моє інтерв'ю про участь у російсько-українській війні. У його назву редакція часопису винесла дещо змінену мою фразу – «На Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями». Через кілька днів у російських та «новоросійських» ЗМІ появилися фейки про згадане інтерв'ю з відповідним змістом та під промовистою назвою – «Жители Донбасса хуже собак – тернопольский профессор».

Загалом теперішня гібридна війна, яку Росія веде проти України, має глибокі коріння і є продовженням тих воєн, котрі росіяни вели в

Україні впродовж століть, зокрема в 1917–1921 роках. Якщо використати російсько-українську війну 2014–2018 рр. як оптику для української історії, можемо, зокрема, спроектувати сучасні російські фейки про «розпнутого хлопчика» чи «згвалтовану укропами паралізовану бабусю» на тодішні приписувані українському національно-визвольному рухові антиєврейські погроми, часто інспіровані російськими більшовиками та білогвардійцями. Але тоді гібридних дій Росії проти України не помітили. Та й Захід особливо не переймався деталями погромного руху. Раз такі ганебні явища, міркували західні політики, відбуваються в Україні, – значить відповідальним за них є українське керівництво. Дійшло до того, що американська влада заборонила вивезти з Франції, зі складів резерву армії США, вже куплені урядом УНР медикаменти для українських вояків, які знемагали від тифу. Найбільше ситуація ускладнилася, коли стало відомо про Проскурівський погром. Після цього всі банки Європи, крім німецьких, заморозили фінансові рахунки УНР і відмовилися мати справу з її торговою місією. Країни Антанти перестали продавати українській армії необхідні їй матеріали. Впливова єврейська громада США звернулася до президента Вудро Вільсона з категоричними вимогами – ніякої підтримки Українській Народній Республіці. На Армію УНР було навішено ярлик «погромницької». Внаслідок цього український грошовий запас скоротився як мінімум наполовину, зброю, боєприпаси й медикаменти Армія УНР могла лише або захоплювати у супротивника, або купувати в населення. Спровокований антиукраїнськими силами Проскурівський погром, на думку дослідників, фактично став початком краху Української Народної Республіки та її збройних сил.

На відміну від керівництва українських державних утворень 1917–1921 рр., яке насправді не мало змоги ефективно використовувати пропагандистські засоби, теперішня влада їх або недооцінює, або ігнорує. Тодішнім українським лідерам було в стократ складніше. Проти України, крім росіян – як «білих», так і «червоних», воєнно-дипломатичними засобами боролися також поляки, румуни, Антанта. Фактично не було союзників. Українські пропагандистські зусилля, які хибували відсутністю досвіду в цій сфері, браком коштів та інформаційних каналів, розбивалися об вікові традиції російських фейків та байдужість Західного світу.

Отже, ефективної відповіді з нашого боку як не було тоді, так і немає сьогодні. Навіть на п'ятому році російсько-української війни, на будь-якому українському телеканалі, радіо чи в друкованих ЗМІ, чуємо, читаємо: «АТО», «ООС», «українська криза», «український конфлікт», «конфлікт на Сході України», «сепаратисти»... Якщо в Україні досі не визначилися з поняттями й термінами, то що вже казати про іноземців. До речі, зосередження уваги високопосадовців України передусім на власних проблемах, нівелює не лише державні інтереси, а й владу як таку. Наприклад, попри згадані антиукраїнські за своєю суттю визначення, у побут входять поняття на кшталт кремлівських новотворів «київська влада», «державний переворот». Останніми, зокрема, активно послуговуються адвокати колишнього Президента України Віктора Януковича.

Делікатно кажучи, досі не можу зрозуміти, чому Міністерство інформаційної політики, яке функціонує в Україні кілька років, не може визначити й упровадити в інформаційний простір хоча б такі прості істини:

- не Антитерористична операція (АТО) чи Операція об'єднаних сил (ООС), а російсько-українська війна;
- в Україні сьогодні не «українська криза», не «український конфлікт», а російська окупація, агресія РФ;
- проти української армії на Сході України, окрім військових ЗС Росії, воюють не сепаратисти, не повстанці, а колаборанти, позаяк служать зовнішньому агресорові;
- не збройні формування «ДНР/ЛНР», а гібридні війська РФ, оскільки підпорядковуються російському командуванню і складаються з двох частин: регулярних підрозділів РФ та терористичних формувань (російські нацисти й військові ветерани, кримінальні елементи, колаборанти);
- не російські шовіністи чи націоналісти, а російські нацисти, позаяк заперечують окремішність української нації та право України на власну державність;
- влада в Україні – не київська, а українська;
- завдяки Революції гідності 2013–2014 рр. відбувся не державний переворот, а було зупинено процес формування диктатури «сімі» Януковича та сповзання України в лабету РФ...

Важливим маркером у боротьбі з ідеєю «руського міра» може стати український правопис. Російські імена, прізвища тощо слід писати в російській транскрипції, наприклад: Ніколай, а не Микола; Горбачов, а не Горбачов. Також слід розуміти різницю в написанні термінів «руський» та «русский». Термін «руський» є синонімом терміну «український», а термін «русский» – «російський», «московитський». Тому правильно писати: «Руська правда», «русский мір».

До речі, цього року вчетверте перевидав свою «Ілюстровану історію України». У ній всі російські імена й прізвища виправлено на російський манір.

Також вважаю, що до тих пір, поки триває війна, постійно на всіх державних установах поряд із синьо-жовтим прапором – символом нашої державності має майорити й червоно-чорний – символ нашої боротьби. За заперечення фактів російської агресії проти України, Голодомору 1932–1933 рр. тощо слід запровадити кримінальну відповідальність. Ми, нарешті, маємо стати справжніми господарями своєї країни і карати за зневагу до неї.

– Нещодавно змінився військовий формат: антитерористична операція (АТО) під началом СБУ стали називати військовою операцією під керівництвом Об'єднаних сил, якими керуватимуть військові. На жаль, майже ніде не чув, а що нам дало оте АТО, а годилося б і підсумки якісь підбити.

Загалом зміна Антитерористичної операції на Операцію об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях має технологічний характер і стосується системи управління та контролю в зоні бойових дій. Якщо раніше військовослужбовці й правоохоронці на Донбасі підпорядковувалися Службі безпеки України, то тепер там керуватимуть військові, тобто ті, на кому лежить основний тягар війни. Позитив такої зміни, на думку фахівців, полягає в запровадженні принципу єдиного керівництва зони з особливим режимом, негатив – війну й досі не названо війною. Адже поняття «АТО» та «ООС» перетворюють більшу частину громадян країни у пасивних глядачів. А поняття «війна» – дає усвідомлення єдності суспільства, розуміння того, що всі мають об'єднатися заради перемоги.

Щодо попередніх наслідків російсько-української війни (2014–2018 рр.), то після переговорів «нормандської четвірки» в Мінську 2015 р. масштабні бойові дії рівня іловайських чи дебальцевських припинилися. Конфлікт набув позиційного характеру вздовж усієї лінії зіткнення протиборчих сторін. Домінуючими стали такі гібридні компоненти війни з боку ворога, як провокативні обстріли позицій українських військ, щоб змусити їх відкривати вогонь у відповідь, прагнення деморалізувати бойовий дух наших вояків, безпідставні звинувачення України тощо. Разом із тим, ситуація на Донбасі – складна і характерна можливістю нового загострення, адже військові сили ворога, створені за російськими стандартами та цілком інтегровані в загальну систему управління й фінансування Збройних сил Росії, кількісно перевищують армії багатьох європейських країн.

Внаслідок війни на сході нашої країни в зоні конфлікту задокументовано близько 35 тис. жертв, із них більш як 10 тис. убито, у тому числі понад 2000 кадрових військових РФ, не менше 2540 цивільних осіб, більш ніж 240 дітей (ще 298 мирних громадян, у тому числі 80 дітей, загинули внаслідок збитого росіянами пасажирського літака Боїнг-777 «Малазійських авіаліній»), та близько 25 тис. поранено, серед яких 9 тис. цивільних осіб. У електронній «Книзі пам'яті полеглих за Україну» за станом на 30 березня 2018 р. вміщено дані про 3865 загиблих вояків різних українських силових структур, добровольчих загонів та волонтерів. Понад 10 тис. вояків Збройних сил України отримали поранення. Матеріальні збитки України через російську окупацію Криму й війну РФ на Донбасі, за попередніми даними, становлять 100 млрд дол. США; втрачено 7,2% української території.

У той самий час агресія РФ консолідувала українське суспільство. Так, згідно з даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова в березні 2017 р. в усіх регіонах України за винятком окупованих територій, абсолютна більшість громадян України (92%) вважала себе етнічними українцями (в 2012 р. ця цифра становила 75%). Рідною мовою назвали українську 68% громадян (у 2006 р. – 52%). Також тисячі українців виявили жертвне прагнення до захисту своєї Батьківщини від ворога. Чимало їх заради цього залишали престижну роботу, поверталися з-за кордону до України тощо. Серед них український оперний співак, один із найкращих баритонів світу, соліст Паризької національної опери Василь Сліпак та офіцер амери-

канської армії у відставці, мільйонер, власник великого бізнесу, народжений в українсько-американській родині у США, Марко Паславський, які стали справжнім прикладом служіння своєму народові.

На сьогодні головним нашим здобутком є те, що ми самостійно вирішуємо свою долю. Якою вона буде залежить лише від нас.

– Розумію, найважче нині для політолога, професора і доктора наук, зрештою, людини, котра понад рік прослужила в армії, сказати про нашу перемогу, її походження. Але й позитив повинен бути. Бо той не солдат, який не мріє стати генералом. Можемо помріяти разом.

Все, що починається, рано чи пізно закінчується. Закінчиться і ця війна, яку, сподіваюся, українці щонайменше не програють. Але «руській мір» так просто своїх позицій не здасть. Побачивши, що не вдалося зламати Україну силою, його представники змінять тактику і замість куль запропонують «цукерки». В Україну потягнуться різного роду російські опозиціонери, діячі культури, вчені, письменники тощо. Вони будуть падати на коліна, бити себе в груди, волати, що росіян біс, тобто Путін поплутав і таке інше. А далі пропонуватимуть «дружити з чистого листка». Якщо це, не дай, Боже, станеться, ми, українці, будемо приречені на ще одне коло «дружби», тобто нищення української державності, історії, культури, мови, економіки, патріотично налаштованих українців, запровадження на українських землях репресій і голодоморів тощо. Адже стосунки між Україною й Росією доречно проілюструвати словами прем'єр-міністра Ізраїлю Голди Меїр: «Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає не надто багато простору для компромісу». Ми сьогодні маємо ідентичну ситуацію, але наш ворог значно підступніший і володіє ядерною зброєю. Тому, якщо хочемо вижити, запам'ятаймо одну істину: росіянам не можна довіряти за жодних обставин.

Лазарович М. В. Професор Микола Лазарович: «Якщо б мені запропонували зібрати синонім до поняття «Росія», я б обрав «брехня» [Текст] / Микола Лазарович ; [інтерв'ю / провів] Мирослав Лазарук // Буковинський журнал. –

II. Нотатки**Додаток 18****1 вересня 2014 р.**

Провадив першу лекцію «Україна – суверенна демократична держава» для студентів перших курсів Тернопільського національного економічного університету. Актова зала була переповнена – всього близько тисячі молодих людей. Інші очі, ніж у попередні роки, зосереджені обличчя – розуміють, яке важке випробовування переживає наша Батьківщина. Ми всі тепер є українськими вояками – кожен на своєму місці.

Зловив себе на думці, що частина викладачів невдовзі можуть змінити затишні аудиторії на поле бою, нетбуки – на автомати... Ми переможемо!

Додаток 9**11 вересня 2014 р.**

Сьогодні проводив у вічність колишнього студента Тернопільського національного економічного університету – героя-«айдарівця» Андрія Юркевича. 5 вересня 2015 р. він загинув за волю України на фронті російсько-української війни. Панахида відбулася в Архикафедральному соборі Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці. Молитва! «Гей, пливе кача по Тисині»... Тисячі тернополян – від немовлят до дідусів і бабусь, море квітів і сліз... Траурна процесія пройшла пішою ходою через увесь Тернопіль до Микулинецького кладовища. Весь час лунали гасла: «Слава Україні! – Героям Слава!», «Слава Нації! – Смерть ворогам!», «Україна понад усе!», «Андрій – Герой!», «Слава Андрієві!», «Слава «Айдарові!», «Слава Небесній сотні!»... Прощання... Україна втратила ще одного вірного сина! Бог забирає кращих...

Вічна слава і світла пам'ять Героєві України!

*Андрій Юркевич («Грізлі»),
командир взводу 24-го батальйону
територіальної оборони «Айдар»;
загинув 5 вересня 2014 р. поблизу
с. Весела Гора Слов'янoserbського р-ну
Луганської обл. Волонтерський
фотопроєкт «Якби не війна»*

Додаток 20**13 лютого 2015 р.**

Наше військо героїчно бореться проти російських загарбників. Тому кожен із нас, чоловіків, має допомагати українській армії тим, чим може. Насамперед або власною присутністю в лавах Збройних сил, або фінансово. Я не маю можливості допомагати фінансово, тому завтра йду добровольцем.

Ми переможемо – з нами Бог і Правда!
Слава Україні!

Додаток 21**Липень – серпень 2015 р.**

Поблизу розташування нашого підрозділу живе сім'я лелек (у Галичині їх називають бузьками) – тато, мама і троє малят. Кожного вечора глава сімейства (думаю, що це саме він) прилітає до місця, де відбувається вечірня перевірка особового складу, і пильно переглядає вояцькі лави. Пересвідчившись, що всі живі й здорові, радісно клекоче й очікує завершення вечірнього шикуння. Хочу вірити, що саме цей шанований українцями птах є нашим оберегом...

Додаток 22**18 липня 2015 р.**

Лелека-батько сьогодні з самого ранку ходив поблизу нашого бліндажа і старанно збирав дзьобом сміття, яке вітер наносив упродовж ночі. Невже допомагав нам прибирати? А може, просто хотів присоромити нас?..

Додаток 23**1–2 серпня 2015 р.**

Учора й сьогодні лелеки-батьки навчають своїх діток літати! Захопливе видовище! Зокрема, зранку став свідком як один із батьків спочатку приніс дітям харч, а за другим заходом – грудку землі, яку не залишив у гнізді, як зазвичай, а пролетів із нею над гніздом, запрошуючи малят летіти за ним. Вийшло! Щоправда, одне лелеченя певний час не покидало своєї домівки. Я думаю, що воно виявилось боязливішим за інших, хлопці ж стверджують, що воно – розумніше, бо не хотіло летіти за простою грудкою землі.

Додаток 24**Літо 2015 р.**

Цілу ніч гатила артилерія! Після припинення одного з найтриваліших і найгучніших періодів обстрілів настала тиша. В ній несподівано почувся клекіт лелек, які мешкають на території нашого підрозділу. Що може бути прекрасніше, ніж коли гул від артобстрілів змінюється на лелечий клекіт?! Хоч на певний час!..

Додаток 25**Літо 2015 р.**

Зранку «пісочив» аватара зі свого взводу, який напередодні пересікся, як казав комбат, з горілякою.

Після чарівних загальновійськових фраз, необхідних для остаточного пробудження клієнта, перейшов на дипломатичну мову:

– Васильович, – кажу йому, – війна навколо. Ти ж мудрий чоловік! За віком мене через рік догониш)). Глянь, навколо ж молоді хлопці – 20–40 років. Чому Ти їх навчиш?..

Васильович слухав мої тиради мовчки і зосереджено дивився в одну точку. Коли зрозумів, що я нарешті змучився, обеззброїв мене єдиною фразою:

– «Професоре», людина – слабка!..

Додаток 26**27 серпня 2015 р.**

Зранку 26 серпня був у Маріуполі та Волновасі. Не минуло й доби як там загинули наші вояки. Значною мірою така ситуація зумовлена безкарністю російських терористичних військ, які регулярно порушують Мінські домовленості, обстрілюючи позиції Збройних сил України, та прагненням української сторони не допустити жертв серед мирного населення окупованих територій.

Підступність ворога здавна відома як у відносинах з українцями, так і з іншими народами світу. Сьогодні саме Україні випала історична місія бути на передовій боротьби проти так званого «русского міра», що насправді є одною з форм нацизму. Переконалий, що разом із цивілізованим світом нам вдасться перемогти нашого віковичного ворога.

Надзвичайно важко лише переносити втрату побратимів по зброї... Вічна їм слава і світла пам'ять!

Догаток 27

Зима 2015 р.

Ніч. У наметі тиша. Зморені за день хлопці відпочивають. Раптом почувся пронизливий скрип дверцят від буржуйок – нічний наряд підкидає дрова, щоб забезпечити тепло. Світло від вогню весело гарцює на стінах намету.

Невдовзі чутно брязкіт автоматів – це вартові «Полтава» й «Дрібонький» ідуть змінювати на посту своїх побратимів «Лісника» й «Діда Петра». Саме ці та тисячі інших вояків у Зоні АТО оберігають спокій усієї країни...

Догаток 28

22 січня 2016 р.

22 січня – останній день мого перебування в Збройних силах України як командира взводу четвертої хвили мобілізації 14-ї Окремої механізованої бригади. Відчуття – суперечливі. З одного боку, я радий, що повертаюся до родини, друзів, колег, студентів, улюбленої роботи. З іншого – смуток через прощання з побратимами, з якими пліч-о-пліч пройшов нелегкий шлях Російсько-української війни, душевний дискомфорт, втрата того відчуття, коли зранку прокидаєшся і відчуваєш себе потрібним для країни...

СПИСОК ВИДАНЬ, з яких використано ілюстративні матеріали

6-я танковая бригада России на Донбассе: убитые, пленные, сожжённые танки [Электронный ресурс] // Украина криминальная. – 2015. – 23 сент. – Режим доступа : http://cripo.com.ua/?sect_id=8&aid=200416.

20 фактів російського вторгнення в Україну. – 27 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/china/files/20____.pdf.

Бійці «Колоса» розповіли про бої на Савур Могилі [Електронний ресурс] // Вісник+К. – 2015. – 25 трав. – Режим доступу : <http://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/rivne/15080/>.

Бійцю, якому відтяли руку за тату з тризубом, протез зробили теж із гербом [Електронний ресурс] // День. – 2016. – 3 черв. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/news/030616-biytsyu-yakomu-vidtyaly-ruku-za-tatu-z-tryzubom-protez-zroblyly-tezh-iz-gerbom> : фот.

Брик А. Замість читання лекцій студентам рив окопи: як тернопільський професор тримав оборону під Маріуполем і Донецьком [Електронний ресурс] / Антоніна Брик // 0352.com.ua – сайт міста Тернополя. – 2016. – 10 лют. – Режим доступу : <http://www.0352.ua/article/1117966> : фот.

Бутусов Ю. Громадянин США, мільйонер Марк Паславський 20 лютого 2014 року із шиною і щитом брав участь в штурмі разом із Небесною сотнею на вул. Інститутській [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2016. – 29 лют. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/photo_news/376750/gromadyanyn_ssha_milyonier_mark_paslavskyyi_20_lyutogo_2014_roku_iz_shynoyu_i_schytom_brav_uchast_v.

Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

«Всю роту положили»: участники боевых действий на территории Украины описывают масштаб понесенных российскими воинскими подразделениями потерь [Текст] // Псковская губерния. – 2014. – № 34 (706). – 3–9 сент.: фот.

Донбас в огні: путівник зоною конфлікту [Текст] / М. Балабан та ін. ; за заг. ред. А. Майорової. – Львів, 2017. – 98 с.

Екс-міністри оборони продали понад 830 танків, 430 літаків та гвинтокрилів, 710 БМП [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2016. – 2 вер. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/news-75900-eks-ministry-oborony-prodaly-ponad-830-tankiv-430-litakiv-ta-gelikopteriv-710-bmp-infografika>.

Жирохов М. Мі-24 армійської авіації СВ ЗСУ у війні на Донбасі [Електронний ресурс] / Михайло Жирохов // Ukrainian Military Pages. – 2015. – 24 груд. – Режим доступу : <http://www.ukrmilitary.com/2015/12/mi-24-army-aviation-zsu-in-the-donbas-war.html>.

Інформатор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://informator.news/category/all-news/krim-politic/>.

Книга пам'яті полеглих за Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/>.

Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левады [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/>.

Лазарович М. В. Російсько-українська війна (2014–2017 роки) [Текст] : короткий нарис / Микола Лазарович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – 240 с.

Лойко С. Аеропорт [Текст] / Сергій Лойко. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 328 с.
Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/>.

Побег Януковича: фотохронология событий [Електронний ресурс] // Сегодня. – 2015. – 22 февр. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/politics/society/pobeg-yanukovicha-fotohronologiya-sobytyi-594196.html>.

Происхождение артиллерийских ударов по позициям украинских военных в восточной Украине с 14 июля по 8 августа 2014 г. [Електронний ресурс] // Bellingcat. – 2015. – 17 февр. – Режим доступу : <https://ru.bellingcat.com/novosti/ukraine/2015/02/17/origins-artillery-ru/>.

Протистояння на Майдані триває – 20 лютого 2014 [Електронний ресурс] // Обозреватель. – 2014. – 20 лют. – Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/ukr/photo/56039-protistoyannya-na-majdani-trivae.htm>.

Росія порушила міжнародне право, поцупивши знак «Дебальцеве» для виставки. Стелу-символ спалили і повезли до Москви [Електронний ресурс] // ТСН. – 2015. – 14 квіт. – Режим доступу : <https://tsn.ua/svit/rosiya-porushila-mizhnarodne-pravopocupivshi-znak-debalceve-dlya-vistavki-421280.html>.

Семёнов А. Война спишет всё [Текст] / Алексей Семёнов // Псковская губерния. – 2014. – № 33 (705). – 26 авг. – 2 сент.: фот.

Сенсация, которой лучше бы не было [Текст] // Псковская губерния. – 2014. – № 33 (705). – 26 авг. – 2 сент.: фот.

ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/ato>.

Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/>.

Цензор.НЕТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.censor.net.ua/>.

Цените жизнь: Капеллан показал, как вывозили раненых и убитых воинов с Донбасса. Капеллан с передовой Кушнирук Анатолий обнародовал фотографии эвакуации раненых и погибших в боях на Светлодарской дуге [Електронний ресурс] // Діпо.Донбасс. – 2016. – 21 декаб. – Режим доступу : <https://dn.depo.ua/rus/dn/tsinuyte-zhittya-kapelan-pokazav-yak-vivozili-poranenih-ta-21122016123500>.

Чупаков М. Правда про Іловайськ від Мангуста [Електронний ресурс] / Микола Чупаков // СпецКор: незалежна служба новин. – 2015. – 29 вер. – Режим доступу : <http://spec-kor.com.ua/interview-with-yevgeni-yu/mikola-chupakov.html>.

Шлосберг Л. Мёртвые и живые [Текст] / Лев Шлосберг // Псковская губерния. – 2014. – № 33 (705). – 26 авг. – 2 сент.: фот.

Military Navigator: военный информационный портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.milnavigator.com/>

ЛІТЕРАТУРА

6-я танковая бригада России на Донбассе: убитые, пленные, сожжённые танки [Електронний ресурс] // Украина криминальная. – 2015. – 23 сент. – Режим доступу : http://cripo.com.ua/?sect_id=8&aid=200416.

10 фактів про збройну агресію росії проти України [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2017. – 29 бер. – Режим доступу : <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3833226/>.

20 фактів російського вторгнення в Україну. – 27 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/china/files/20____.pdf.

30 квітня розпочалась операція Об'єднаних сил із відсічі та стримування збройної агресії Росії на Донбасі – Президент підписав Указ [Електронний ресурс] // Президент України: офіційне інтернет-представництво. – 2018. – 30 квіт. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/30-kvitnya-rozпочalas-operaciya-obyednanihsil-iz-vidsichi-47206>.

39 загиблих, сотні поранених – роковини російського ракетного обстрілу під Зеленопіллям (поіменний список, фото, відео) [Електронний ресурс] // Військовий навігатор України. – 2017. – 11 лип. – Режим доступу : <http://milnavigator.com.ua/archives/7192>.

73 на 233: Геращенко уточнила кількість полонених, яких обміняли [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 27 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/27/7166916/>.

100 мільярдів доларів втратила Україна через російську агресію у Криму та на Сході – дослідження Atlantic Council [Електронний ресурс] // Український кризовий медіа-центр. – 2018. – 8 черв. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/67317-report-atlantic-council>.

Аваков назвав кількість російської техніки та військ в ОРДЛО (інфографіка) [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2017. – 28 лист. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/n97716-avakov-nazvav-kilkost-rosiyskoyi-tehniky-ta-viysk-v-ordlo-infografika>.

Авіакатастрофа Іл-76МД [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/il76.htm>.

Авіакатастрофа Мі-8МТ [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/mi8.htm>.

Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики [Текст] / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.) та ін. – К. : «МП Леся», 2016. – 586 с.

Агресія РФ проти України: загинули і поранені десятки тисяч осіб [Електронний ресурс] // Експрес. – 2017. – 21 лют. – Режим доступу : <http://expres.ua/news/2017/02/21/229151-agresiya-rf-proty-ukrayiny-zagynuly-poraneni-desyatky-tysyach-osib>.

Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року [Текст] // Голос України. – 1991. – 25 серп.

Активіст «галявини протесту» в Криму намагався вчинити акт самоспалення [Електронний ресурс] // Крим.Реалії. – 2018. – 3 серп. – Режим доступу : <https://ua.krymr.com/a/news/29409658.html>: фот., відео.

Алленова О. Блок НАТО разошелся на блокпакеты [Текст] / Ольга Алленова, Елена Гада, Владимир Новиков // Коммерсантъ. – 2008. – 7 апр. – С. 9.

Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. – 2015. – 23 груд. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2015/12/23/analiz-bojovih-dij-na-shodi-ukraini-v-hodi-zimovoi-kampanii-2014-2015-rokiv--16785/>.

Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. – 24 с. [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

Аналіз діалогових ініціатив щодо врегулювання конфлікту в Україні. Національний діалог [Текст] // Міжнародний центр політичних досліджень. – 2015. – 63 с.

Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. – 2016. – 3 лют. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debaltsevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html>.

Апанович О. М. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність [Текст] / Олена Апанович. – К. : Варта, 1994. – 94 с.

Аппатов С. Американські вчені про незалежність України (1989–1992 рр.) [Текст] / С. Й. Аппатов, В. А. Дубовик // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 51–64.

Арестович О. Росія оточує Україну військами, нас беруть у щільний мішок – Олексій Арестович [Електронний ресурс] / Олексій Арестович ; Марина Євтушок // Апостроф. – 2018. – 29 черв. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/accidents/2018-06-29/rossiya-okrujaet-ukrainu-voyskami-nas-berut-v-plotnyiy-meshok-aleksey-arestovich/19123>.

Аросев Г. Эксперт заявил о кибернападениях по всей Европе [Электронный ресурс] / Григорий Аросев // Deutsche Welle. – 2018. – 1 март. – Режим доступа : <http://www.dw.com/ru/эксперт-заявил-о-кибернападениях-по-всей-европе/a-42778093>.

Балачук І. Бойовики тримають у заручниках 162 українців – Герашенко [Електронний ресурс] / Ірина Балачук // Українська правда. – 2017. – 24 лист. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/24/7163189/>.

Балачук І. Боєць, що пройшов російський полон: Відрізали голови, знімали шкіру [Електронний ресурс] / Ірина Балачук // Українська правда. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/25/7184427/>.

Балачук І. Командувач ООС: Відповідь на провокації бойовиків буде жорсткою [Електронний ресурс] / Ірина Балачук // Українська правда. – 2018. – 2 трав. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/2/7179259/>.

Балачук І. У Криму викорінують усе проукраїнське – прокурор [Електронний ресурс] / Ірина Балачук // Українська правда. – 2017. – 12 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165256/>.

Бандера С. Перспективи української революції [Текст] / С. Бандера. – Мюнхен, 1978.

Бачинський Ю. Україна irredenta [Текст] / Ю. Бачинський // Політологія: кінець XIX – перша пол. XX ст. : хрестоматія / за ред. О. І. Семківа – Львів : Світ, 1996. – С. 112–118.

Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/421/>.

Бедратенко О. Волкер: зтягнувши конфлікт, Росія хоче долучити ДНР/ЛНР до питання миротворців [Електронний ресурс] / Оксана Бедратенко // Голос Америки. – 2017. – 19 груд. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/rosija-zatjahujuchy-konflikt/4170335.html>.

Безвізовий режим для громадян України: все, що потрібно знати для подорожі до країн ЄС [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. – 2017. – 21 квіт. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/56557-bezvizovij-rezhim-dlya-gromadyan-ukrajini-vse-shho-potribno-znati-dlya-podorozhi-do-krajini-jes>.

Безповоротні втрати РФ на Донбасі за весь період літа 2014 року становлять 1,7 тис. осіб, – Ноздрачов [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 28 серп. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3083284/bezpovorotni_vtraty_rf_na_donbasi_za_ves_period_lita_2014_roku_stanovlyat_17_tys_osib_nozdrachov.

Бій під Волновахою [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/volnovaha.htm>.

Бійці «Колоса» розповіли про бої на Савур Могили [Електронний ресурс] // Вісник+К. – 2015. – 25 трав. – Режим доступу : <http://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/rivne/15080/>.

Бійцю, якому відтяли руку за тату з тризубом, протез зробили теж із гербом [Електронний ресурс] // День. – 2016. – 3 черв. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/news/030616-biytsyu-yakomu-vidtyaly-ruku-za-tatu-z-tryzubom-protez-zrobyly-tezh-iz-gerbom> : фот.

Біля Калинівки продовжується детонація боєприпасів, – ДСНС [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 2017. – 30 вер. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/rayone-kalinovki-prodolzhaetsya-detonatsiya-1506755847.html>.

Більше 90% громадян вважають себе етнічними українцями [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2017. – 12 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/bilshе-90-gromadyan-vvazhayut-sebe-etnichnimi-ukrayincyami-239470_.html.

Блог Елены Васильевой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.evasiljeva.ru/p/blog-page_2.html.

Блокування Азовського моря: Росія змінила тактику [Електронний ресурс] / Олег Слободян // Укрінформ. – 2018. – 25 лип. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2505335-blokuvanna-azovskogo-mora-rosia-zminila-taktiku.html>.

Бої на Світлодарській дузі: ЗСУ зазнали найважчих втрат за останні 5 місяців [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2016. – 19 груд. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/1686082-boji-na-svitlodarskiy-duzi-zsu-zaznali-nayvajchih-vtrat-za-ostanni-5-misyatsiv.html>.

Бої під Авдіївкою: головне [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2017. – 4 лют. – Режим доступу: https://dt.ua/UKRAINE/boyi-pid-avdiyivkoju-golovne-231776_.html.

Бойко Ю. Російські історичні традиції в большевицьких розв'язках національного питання [Текст] / Ю. Бойко. – Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1964. – 175 с.

Бойко Ю. Теорія III Риму в Московській православній церкві після останньої війни [Текст] / Ю. Бойко. – Париж, 1957. – 30 с.

Бойовики в Луганську збили Іл-76 з десантниками [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 14 черв. – Режим доступу: https://dt.ua/UKRAINE/bojoviki-v-lugansku-zbili-il-76-z-desantnikami-145127_.html.

Бойовики утримують в заручниках 152 людини – Герашенко [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 10 лист. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/10/7161408/>.

Бранців Кремля не 70, а більше – «Крим SOS» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 15 лип. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/15/7186403/>.

Британія офіційно підтримала оголошену США політику щодо Криму [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 25 лип. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/25/7084813/>.

Британці додали у список санкцій компанії, які будували Керченський міст [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 2 серп. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/2/7085118/>.

Буденний шквал ворожих куль: «кіборг» показав архівне відео з Донецького аеропорту [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – 23 січ. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1738206-budenniy-shkval-vorozhij-kul-kiborg-pokazav-arhivne-video-z-donetskogo-aeroportu.html>.

«Бук», з якого було збито «Боїнг» рейсу МН-17, могли завезти, щоб збити літак «Аерофлоту» [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2016. – 2 жовт. – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/373922.html>.

Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658–1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ [Текст] / Андрій Бульвінський // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 174–218.

Бутусов Ю. 12 червня 2014 року – перше застосування російських танків Т-64 і БТРів у війні на Донбасі [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2016. – 20 черв. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/resonance/394183/12_chervnya_2014_roku_pershe_zastosuvannya_rosiyiskyh_tankiv_t64_i_btriv_u_viyini_na_donbasi.

Бутусов Ю. 26 травня 2014 року. Перший бій в Донецькому аеропорту і розгром російського загону «Искра» – розповідь спецназівця 3-го полку, позивний Турист, який першим дав команду відкрити вогонь [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2016. – 28 трав. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/resonance/390681/26_travnnya_2014_roku_pershyi_biyi_v_donetskomu_aeroportu_i_rozgrom_rosiyiskogo_zagonu_yskra_rozpovid.

Бутусов Ю. Битва за Донецький аеропорт. Що произошло, причины и результаты [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2015. – 22 янв. – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/321167/bitva_zha_donetskiyi_aeroport_chno_proizoshlo_prichiny_i_rezultaty.

Бутусов Ю. Громадянин США, мільйонер Марк Паславський 20 лютого 2014 року із шиною і щитом брав участь в штурмі разом із Небесною сотнею на вул. Інститутській [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2016. – 29 лют. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/photo_news/376750/gromadyanyn_sshamilyioner_mark_paslavskyyi_20_lyutogo_2014_roku_iz_shynoyu_i_schytom_brav_uchast_v.

Бутусов Ю. Термінал і Термінатори: як довго захищатимуть Донецький аеропорт? [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Дзеркало тижня. – 2014. – 23 жовт. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/terminal-i-terminatori-yak-dovgo-zahischatimutdoneckiy-aeroport_.html.

Бутусов Ю. Цена Дебальцево – боевые потери ВСУ. Правда про «самую успешную операцию по выводу из Дебальцево» [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Цензор.НЕТ. – 2015. – 8 авг. – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/347010/tsena_debaltsevo_boevye_poteri_vsu_pravda_pro_samuyu_ushpeshnyuyu_operatsiyu_po_vyvodu_iz_debaltsevo.

В Іловийську взяли в полон російських десантників [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 20 серп. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/20/7035337/>.

В. І-с. Імперіалізм Московщини, Росії та Союзів [Текст] / В. І-с. – Вінніпег, 1952. – 111 с.

В НАТО визнали: Агресія РФ – головний фактор дестабілізації безпеки у світі [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 20 лист. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/20/7127414/>.

В ООН нарахували майже 1,8 млн переселенців в Україні [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2015. – 11 бер. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/suspilstvo/v-oon-narahuvai-mayzhe-1-8-mln-pereselenciv-v-ukrayini-202752.html>.

В ООН підрахували кількість жертв через війну на Донбасі [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 21 квіт. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/21/7178339/>.

В ОРДЛО около 40 тыс. российских оккупантов, – исследование [Електронний ресурс] // Деловая столица. – 2017. – 24 октяб. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/politics/v-ordlo-okolo-40-tys-rossijskih-okkupantov---issledovanie-24102017120900>.

В плену еще 108 украинцев, 402 считаются пропавшими – Грицак [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесінформ. – 2017. – 29 декаб. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/14877308-v-plenu_eshche_108_ukraintsev_402_schitayutsya_propavshimi_gritsak.htm.

В сторону Украины выдвинулись 280 автомобилей гуманитарного конвоя, – Российская таможня [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2014. – 22 авг. – Режим доступу: <https://112.ua/glavnye-novosti/v-storonu-ukrainy-vydvynulis-280-avtomobiley-gumanitarnogo-konvoya-rossijskaya-tamozhnya-105376.html>.

В Україні заарештовані 23 офіцери ГРУ Росії – Наливайченко [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 16 квіт. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3350305-v-ukraini-zaareshtovani-23-ofitsery-hru-rosii-nalyvaichenko>.

В Україні перебуває понад 3 тисячі російських військових – Гелетей [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2014. – 14 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26583309.html>.

Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки [Текст] / В. А. Василенко // Український тиждень. – 2014. – № 42 (362). – С. 28–42.

Вернадський В. Українське питання і російська громадськість [Текст] / В. Вернадський // Вітчизна. – 1988. – № 6. – С. 172–177.

Верстюк В. Україна від найдавніших часів до сьогодення [Текст] : хронологічний довідник / В. Верстюк, О. Дзюба, В. Репринцев. – К. : Наукова думка, 1995. – 688 с.

Вже звільнено 3215 осіб, 103 людини залишаються в заручниках у ОРДЛО і 402 вважаються зниклими безвісти – Грицак [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2017. – 27 груд. – Режим доступу : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/473341.html>.

Винниченко В. Щоденник: 1911–1920 [Текст]: Т. 1 / Володимир Винниченко ; редакція, вступна стаття і примітки Григорія Костюка. – Едмонтон ; Нью-Йорк, 1980. – 500 с.: іл.

Вишинський А. Янукович «ліг» під Москву. Що взамін? [Електронний ресурс] / Андрій Вишинський, Вікторія Подолянець // Економічна правда. – 2013. – 17 груд. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/12/17/409320/>.

Від початку року на Донбасі загинули 162 українських військових [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 27 жовт. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/27/7159884/>.

Відносини ЄС–Україна–Росія: проблеми і перспективи [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4–5.

Війна на Донбасі. 2014–2016 рр. [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами II Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 20 квітня 2017 р. / відповід. ред. : Я. Ю. Тинченко, І. В. Мороз; Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2017. – 290 с.

Віхтюк А. Ключові аспекти реформування Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] / Андрій Віхтюк // Презентація. – 2017. – 30 бер. – Режим доступу : https://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2017/04/3-Презентація_Ключові-аспекти-реформування-ДПС_30.03.2017.pdf.

Владимир Путин: у Украины есть будущее только в случае федерализации [Электронный ресурс] // Вести.Ру. – 2014. – 17 нояб. – Режим доступа : <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2129964>.

Власюк В. В. Деякі основи поняття «Гібридна війна» в міжнародному праві [Текст] / В. В. Власюк, Я. В. Карман // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 226–234.

Внаслідок російської агресії на сході України загинули 242 дитини – Порошенко [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 28 бер. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-na-shodi-ukrayini-zagynuli-242-ditini-poroshenko-273480_.html.

Волкер К. Интервью радио «Эхо Москвы» [Электронный ресурс] / Курт Волкер ; Карина Орлова // Эхо Москвы. – 2017. – 29 декаб. – Режим доступа : <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2119648-echo/>.

Волкер назвав єдину причину війни в Донбасі [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 9 трав. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/volker-nazvav-yedinu-prichinu-viyni-v-donbasi-277285_.html.

Волкер про ситуацію на сході України: це міждержавний конфлікт [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 27 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29323898.html>.

Волков Д. 86% Путина: верить или нет [Текст] / Денис Волков // Ведомости. – 2015. – № 3977 (9 декаб.).

Вольвач П. Чи став би Крим «орденом на грудях планети», якби не українські мозолі? (До 50-річчя приєднання Кримської області до України) [Текст] / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – 2004. – № 7 (13 лют.).

ВР визнала Росію країною-агресором [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2015. – 27 січ. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/1036735-rada-viznala-rosiyu-krajinoyu-agresorom.html>.

Врегулювання конфлікту на Донбасі має відбуватися у різних форматах переговорів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1190.

Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: графічний матеріал [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2003–2004. – Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/graphic#m1.

Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: національний склад населення [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2003–2004. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: основні підсумки [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2003–2004. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/>.

«Всю роту положили»: участники боевых действий на территории Украины описывают масштаб понесенных российскими воинскими подразделениями потерь [Текст] // Псковская губерния. – 2014. – № 34 (706). – 3–9 сент.: фот.

Вся кремлівська рать. Хто з росіян потрапив до доповіді Мінфіну США (повний перелік) [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 30 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/30/7169980/>.

Всього в бою під Волновахою загинули 16 людей – Донецька ОДА [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 22 трав. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/22/7026167/>.

Вхождение Республики Крым в состав России [Электронный ресурс] // Государственная Дума: официальный сайт. – 2014. – Режим доступа : <http://iam.duma.gov.ru/node/1/4980/20026>.

ВЦИОМ отметил снижение рейтингов одобрения работы Путина и Медведева [Электронный ресурс] // Коммерсантъ. – 2018. – 22 июн. – Режим доступа : <https://www.kommersant.ru/doc/3664082>.

Гаазький трибунал розглядає роль РФ на Донбасі [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 5 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/5/7164398/>.

Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.) : від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення [Текст] / П. П. Гай-Нижник. – К. : «МП Леся», 2017. – 332 с.

Галанина А. За Крым не торгуємся [Текст] / Ангелина Галанина // Известия. – 2017. – № 197 (19 октяб.). – С. 1, 2.

Галушко К. Ю. Нацизм / К. Ю. Галушко // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі – О / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2010. – С. 234.

Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 27 бер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/27/7020541/>.

Генерал розповів про розміщення Росією ядерної зброї на кордоні з Україною [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2018. – 3 серп. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/10150511-general-rozповiv-pro-rozmishchennya-rosiyeu-yadernoji-zbroji-na-kordoni-z-ukrajinoju.html>.

Генсек НАТО засудив вторгнення російського гуманітарного конвою і зажадав від РФ припинення провокацій [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2014. – 22 серп. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/polityka/gensek-nato-zasudiv-vtorgnennya-rosiyskogo-gumanitarnogo-konvoju-i-zahdav-vid-rf-privipinennya-provokaciy-105483.html>.

Герашенко: За час боїв на Донбасі загинули майже 500 жінок і 70 дітей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 26 жовт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/10/26/7124819/>.

Герашенко обговорила з делегацією Міжнародного Червоного Хреста пошук безвісно зниклих у зоні АТО [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 30 серп. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/geraschenko-obgovorila-z-delegaciyeyu-mizhnarodnogo-chervonogo-hresta-poshuk-bezvisno-zniklih-u-zoni-ato-217540_.html.

Герашенко про полонених на Донбасі: 170 громадян утримуються незаконно [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 25 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/25/7166718/>.

«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – К., 2016. – Грудень. – 91 с. – Режим доступу : <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>.

Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин [Текст] / Петро Голубенко. – К. : Дніпро, 1993. – 447 с.

Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення [Текст] / Ю. О. Горбань // Вісник НАДУ. – 2015. – № 1. – С. 136–141.

Горбулін В. Геополітична реверсія: нові 80-ті [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2017. – 19 серп.

Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 26 бер.

Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 24 січ.

Горбулін В. Європа і «заперечення»: реалізм проти Бодлера [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2017. – 11 бер.

Горбулін В. Життя з ворогом: що робити у сфері безпеки [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2014. – 29 бер.

Горбулін В. П'ять сценаріїв для україно-російських відносин [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 20 черв.

Горбулін В. Точка біфуркації [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 5 лист.

Горбулін В. У пошуках асиметричних відповідей: кіберпростір у гібридній війні [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 21 лют.

Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 27 серп.

Горбулін В. Ціннісні ресурси війни і миру: український формат [Текст] / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 3 (40). – С. 11–17.

Горбулін В. «Цінності суспільства» і «гібридний мир»: криза моделі захисту [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2017. – 24 черв.

Горбулін В. Чи є життя після Мінська? [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 13 лют.

Горбулін В. «Чорна діра»: нескінченний тупик урегулювання [Текст] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 29 серп.

Горелов Д. М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.

Грады «ДНР» стреляют из жилых кварталов Донецка [Электронный ресурс] // Bellingcat. – 2017. – 2 февр. – Режим доступа : <https://ru.bellingcat.com/novosti/ukraine/2017/02/02/donetsk-residential-grad-ru/>.

Грибовський В. Як Росія Крим поневолила [Текст] / В. Грибовський. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2009. – 65 с.

Грицак: Бойовики тримають у заручниках 152 українців [Електронний ресурс] // Служба безпеки України: офіційний веб-сайт. – 2017. – 13 жовт. – Режим доступу : <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/4023#.taY3aLZU.dpbs>.

Грицак: бойовики утримують на Донбасі 113 заручників [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29318155.html>.

Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності [Текст] : статті та есеї / Ярослав Грицак. – К. : Грані-Т, 2010. – 232 с.

ГРУ и Вконтакте: СМИ США раскрыли операцию дискредитации Майдана [Электронный ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2017. – 13 декаб. – Режим доступа : http://news.liga.net/news/politics/14875658-gru_i_vkontakte_smi_ssha_raskryli_operatsiyu_diskreditatsii_maydana.htm.

Груз 200 для «ЛНР» и «ДНР»: украинские военные передали на оккупированный Донбасс останки умерших террористов, – появились кадры [Электронный ресурс] // Диалог.UA. – 2018. – 6 янв. – Режим доступа : https://www.dialog.ua/war/141298_1515248038.

Грубінко А. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії [Текст] / А. Грубінко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2015. – Вип. 24. – С. 232–250.

Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства [Текст] / М. С. Грушевський // Вивід прав України. – Львів, 1992. – С. 7–13.

Данилишин Б. Новий етап санкцій. Чому варто вчитися у США [Електронний ресурс] / Богдан Данилишин // Новое время. – 2017. – 16 квіт. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn/novij-etap-sanktsij-chomu-varto-vchitisja-u-ssha-2464368.html>.

Дацюк С. Прощай АТО [Електронний ресурс] / Сергій Дацюк // Українська правда. – 2018. – 1 трав. – Режим доступу : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5ae80491edc27/>.

Два роки санкцій: Хто і як пресує Путіна. Історія санкційного впливу на російські компанії, а також на російських, кримських, сепаратистсько-терористичних високопосадовців [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2016. – 17 бер. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/1983288-sankcii-dla-rosii-dva-roki-tisku-na-agresora.html>.

Дейвіс Н. Європа: Історія [Текст] / Н. Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 1463 с.

Декларція про державний суверенітет України [Текст]. – К. : Україна, 1991. – 8 с.

Декларція Уельського саміту: видана главами держав та урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради в Уельсі [Електронний ресурс] // Організація Північноатлантичного договору. – 2014. – 5 вер. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=uk.

Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на тему російського імперіалізму [Текст] / М. Демкович-Добрянський. – Рим : Видання Українського католицького університету ім. Клементя Папи. Том LXVII, 1989. – 172 с.

День в історії – Іловайський котел [Електронний ресурс] // Galinfo.com. – 2017. – 28 серп. – Режим доступу : https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii__ilovayskyu_kotel_267947.html.

Держдеп про висновки слідчої групи: настав час РФ відповісти за МН17 [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/25/7181307/>.

Держдеп США про енергетичні санкції: закликаємо РФ виконати «Мінськ» та віддати Крим [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 1 лист. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/11/1/7073067/>.

Джемилев: около 20 тысяч крымских татар покинули полуостров [Електронний ресурс] // Крым.Реалии. – 2017. – 26 февр. – Режим доступу : <https://ru.krymr.com/a/news/28333377.html>.

Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018 [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2018. – 21 серп. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskijh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html.

Дипломатів РФ висилають вже 27 країн, будуть видворені 144 особи [Електронний ресурс] / Сергій Сидоренко // Європейська правда. – 2018. – 28 берез. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/03/28/7079564/>.

Діяльність Комісії Україна – НАТО (хронологія найважливіших подій 2014 року) [Електронний ресурс] // Зовнішні справи. – 2014. – 29 квіт. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/dijalnist-komisiji-ukrajina-nato-khronologija-naivazhl/>.

Для прикриття російських операцій на Донбасі Путін застосував брехню – The Washington Post [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2016. – 9 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27910063.html>.

Довідник з історії України (А – Я) [Текст] / за ред. : І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.

Домбровський О. Нова схема ранньої історії Руси-України [Текст] / О. Домбровський // Український історик. – 1980. – № 1–4 (65–68). – С. 7–22.

Донбас в огні: північний фронт конфлікту [Текст] / М. Балабан та ін. ; за заг. ред. А. Майорової. – Львів, 2017. – 98 с.

Донецький аеропорт знищено: «кіборги» відійшли [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 2015. – 22 січ. – Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/np/_doneckij-aeroport-znischeno-kiborgi-vidijshli/605174.

Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї [Текст] / Д. Донцов. – К., 1991.

Донцов Д. Дух Росії [Текст] / Д. Донцов ; переклад з нім. В. Вишинського та І. Зимопрі. – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. – 135 с.

Донцов Д. Росія чи Європа? [Текст] / Д. Донцов. – Лондон, 1955. – 57 с.

Доповідь ООН: від гніту бойовиків на сході страждають 2,7 млн людей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 3 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/3/7110627/>.

Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року [Електронний ресурс] : неофіційний переклад / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. – 2017. – Режим доступу : https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/UAReport20th_UKR_ONCHR-16.08.-15.11.17.pdf.

Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2018 року [Електронний ресурс] : неофіційний переклад / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. – 2018. – Режим доступу : https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_UKRAINIAN.pdf.

Дорош С. Річниця Мінських угод: конфлікт на роки? [Електронний ресурс] / Світлана Дорош // BBC Україна. – 2015. – 4 вер. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150904_minsk_agreement_anniversary_sd.

Дорош С. Скільки росіян загинуло на Донбасі? [Електронний ресурс] / Світлана Дорош // BBC Україна. – 2017. – 15 черв. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39512872>.

Дорош С. Чи захоплює Росія Азовське море? [Електронний ресурс] / Світлана Дорош // BBC Україна. – 2018. – 14 черв. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44289612>.

Друга річниця трагедії під Зеленопіллям: у містах України згадали бійців, загиблих унаслідок російського артудару [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2016. – 12 лип. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/photo_news/397006/druga_richnytsya_tragediyi_pid_zelenopillyam_u_mistah_ukrayiny_zgadaly_biyitsiv_zagyblyh_unaslidok_rossiyiskogo.

«Друзья» и «враги» России [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 5 июн. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/2017/06/05/druzya-i-vragi-rossii-2/>.

Екс-міністри оборони продали понад 830 танків, 430 літаків та ґвинтокрилів, 710 БМП [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2016. – 2 вер. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/news-75900-eks-ministry-oborony-prodaly-ponad-830-tankiv-430-litakiv-ta-gelikopteriv-710-bmp-infografika>.

Енциклопедія історії України [Текст] : у 10 т. Т. 1–10 / редкол. : В. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2003–2013.

Енциклопедія Українознавства [Текст] : у 10 т. Т. 1–10. – Львів, 1993–2000.

Ештон наполегливо порадила РФ відвести війська з України [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 13 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022261/>.

Євтушенко І. В. Роль та місце міжнародних організацій у врегулюванні збройного конфлікту на південному сході України (нормативно-правовий аспект) [Текст] / І. В. Євтушенко // Кримінальне право та кримінологія; оперативно-розшукова діяльність. – 2015. – С. 124–132.

Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві [Текст] / С. Єкельчик. – К. : Критика, 2008. – 303 с.

Єрмолаєв А. Український конфлікт і майбутнє світової та європейської безпеки [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєв, С. Денисенко, О. Маркєєва, Л. Поляков // Нова Україна. Інститут стратегічних досліджень. – 2015. – Режим доступу : http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_se-curity%20UKR.pdf.

ЄС закликав Росію переглянути рішення про перетин кордону України гуманітарним конвоем [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2014. – 22 серп. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/polityka/yes-zaklikav-rosiyu-pereglyanuti-rishennya-pro-peretin-kordonu-ukrayini-gumanitarnim-konvoyem-105457.html>.

ЄС ввів санкції проти 6 компаній, які будували Керченський міст [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 31 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/31/7085014/>.

ЄС підтримав заяву про «балтійську політику» США щодо Криму [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 26 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/26/7084814/>.

ЄС: побудова Керченського мосту – це ще одне порушення суверенітету України [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 15 трав. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/15/7081743/>.

ЄС на півроку продовжив економічні санкції проти Росії [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 5 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/5/7083999/>.

ЄС продовжив персональні санкції проти РФ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 13 вер. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/09/13/7086850/>.

Жирохов М. Мі-24 армійської авіації СВ ЗСУ у війні на Донбасі [Електронний ресурс] / Михайло Жирохов // Ukrainian Military Pages. – 2015. – 24 груд. – Режим доступу : <http://www.ukrmilitary.com/2015/12/mi-24-army-aviation-zsu-in-the-donbas-war.html>.

Жирохов М. Чем украинские танки на Донбассе оказались лучше российских [Электронный ресурс] / Михайло Жирохов // Діло.ua. – 2016. – 18 март. – Режим доступу : <https://www.depo.ua/rus/war/tanki-u-viyuni-na-donbasi-18032016200000>.

З початку року в зоні АТО загинуло 98 військових – Міноборони [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 27 трав. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/27/7145190/>.

З початку року зафіксовано 260 вторгнень РФ на Донбас [Електронний ресурс] // іPress.ua. – 2016. – 27 серп. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/z_pochatku_roku_zafiksovano_260_vtorgnen_rf_na_donbas_178298.html.

З початку року на Донбасі загинули 162 військових [Електронний ресурс] // Факти. – 2017. – 27 жовт. – Режим доступу : <https://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20171027-z-pochatku-roku-na-donbasi-zagynuly-162-vijskovykh/>.

З території Росії обстрілюють сили АТО та українські села [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 21 серп. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/08/21/z-teritoriyi-rosiyi-obstrilyuyut-sili-ato-ta-ukrayinski-sela/>.

За 7 місяців на Донбасі загинули 29 цивільних, ще 132 дістали поранення [Електронний ресурс] / Александр Хуг // Интерфакс-Україна. – 2018. – 3 серп. – Режим доступу : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/522733.html>.

За время перемирия погибли 27 и ранены 69 украинских силовиков [Электронный ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2014. – 30 июн. – Режим доступа : http://news.liga.net/politics/news/za_vremya_peremirya_pogibli_27_i_raneny_69_ukrainskikh_silovikov.

За два місяці «перемир'я» в Донбасі загинуло понад 100 українських військових [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 4 лист. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/za-dva-misyaci-peremir-ya-v-donbasi-zagynulo-ponad-100-ukrayinskih-vijskovih-155713_.html.

За три дні на Донбасі загинули 382 військових РФ, всього - понад 6 тисяч - Васи́льєва [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 19 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/19/7055562/>.

За час АТО бойовики зруйнували 55 мостів – начальник інженерних військ [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2014. – 17 жовт. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/army/997392-za-chas-ato-boyoviki-zruynuvali-55-mostiv-nachalnik-injenernih-vijsk.html>.

За час ООС українські військові повернули 15 кв. км території на Донбасі під свій контроль – Наєв [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 16 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-terytoria-naev-oos/29437300.html>.

Заблоцький В. 11-й Київський безпековий форум: висновки для України [Електронний ресурс] / Володимир Заблоцький // Defense Express. – 2018. – 18 квіт. – Режим доступу : <https://defence-ua.com/index.php/statti/4525-11-y-kyuyivskyy-bezpekovyy-forum-vysnovky-dlya-ukrainy>.

Завдяки роботі Об'єднаного центру та інших структур вдалося повернути або знайти на Донбасі 3224 полонених, – Грицак [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3073284/zavdyaky_roboti_obyednanogo_tsentru_ta_inshyh_struktur_vdalosya_povernuty_abo_znayity_na_donbasi_3224.

Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 [Текст] : моногр. / О. В. Задорожній ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К. : К.І.С., 2014. – 960 с. – (Бібліотека кафедри міжнародного права).

Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію». 6 травня 2014 р. № 1240-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1240-18/paran2#n2>.

Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». 16 вересня 2014 р. № 1680-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>.

Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації [Текст] / Л. Л. Залізник. – К. : Бібліотека українця, 2004. – 256 с.

Залізник Л. Походження українського народу [Текст] / Л. Л. Залізник. – К. : Вища школа, 1999. – 264 с.

Зануда А. Греція і кредитори: уроки для України [Електронний ресурс] / Анастасія Зануда // BBC Україна. – 2015. – 22 черв. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/06/150622_greece_ukraine_debts_az.

Западные санкции: перемена участи? [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 20 июн. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9166>.

Заступник генсека НАТО: вступ України до ЄС та Альянсу є реальною метою [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 13 квіт. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/04/13/7080367/>.

Заява МЗС України до Міжнародного дня гуманітарної допомоги [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. – 2017. – 19 серп. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/59104-zajava-mzs-ukrajini-do-mizhnarodnogo-dnya-gumanitarnoji-dopomogi>.

Звинувачення про державну зраду Януковича передано в суд – Луценко [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – 14 бер. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/1822781-gpu-peredala-do-sudu-spravu-za-obvinuvachennyam-yanukovicha-u-derjzradi.html>.

Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 1. – Житомир : Рута, 2011. – 752 с.

Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення [Текст] : у 2 т. Т. 2. – Житомир : Рута, 2011. – 896 с.

Зеленопілля [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/zelenopillya.htm>.

ЗСУ в 2017 році просунулися на фронті до 10 і більше кілометрів – Турчинов [Електронний ресурс] // Громадське телебачення. – 2018. – 12 лют. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/zsu-u-2017-mu-rotsi-prosunulysia-na-fronti-do-10-i-bilshe-kilometriv-turchynov>.

Идентифицированы российские офицеры и боевики, осуществившие обстрел Мариуполя в январе 2015 года [Электронный ресурс] // Bellingcat. – 2018. – 7 мая. – Режим доступа : <https://ru.bellingcat.com/novosti/russia/2018/05/07/mariupol-shelling-identified/>.

Интервью Первому каналу и агентству Ассошиэйтед Пресс [Электронный ресурс] // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2013. – 4 сент. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/19143>.

Іваночко Я. Московські угоди: про що домовилися Путін і Янукович [Електронний ресурс] / Ярослав Іваночко // iPress.ua. – 2013. – 18 груд. – Режим доступу : http://ipress.ua/articles/za_shcho_yanukovych_prodav_putinu_ukrainu_36188.html.

«Іловайська трагедія» 2014 р.: події та відповідальність. – 48 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Yllowaysk_UGSPL-1.pdf.

Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. – Львів, 1992.

Історія української культури [Текст] : у 5 т. Т. 1–5 / Б. Є. Патон (голов. ред.). – К. : Наук. думка, 2001–2010.

Как Россия обстреливала Украину со своей территории: документальные свидетельства [Электронный ресурс] / Шон Кейс, Элиот Хиггинс, Вели-Пекка Кивимаки, Игги Останин, Арик Толер // Хвиля. – 2015. – 18 февр. – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/politics/kak-rossiya-obstrelivala-ukrainu-so-svoey-territorii-dokumentalnyie-svidetelstva.html>.

Калниш В. Федералізація або війна. Новий-старий план по Україні [Електронний ресурс] / Валерій Калниш // РБК-Україна. – 2015. – 6 лют. – Режим доступу : <https://daily.rbc.ua/ukr/show/federalizatsiya-ili-voyna-novyy-staryy-plan-po-ukraine-06022015090700>.

КамаЗами вивозили: ветеран АТО розповів про втрати росіян під Іловайськом [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2017. – 30 серп. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-08-30/kamazami-vyvozili-veteran-atorasskazal-o-poteryah-rossiyan-pod-ilovajskom/105637>.

Каміан Г. США: склад вантажів конвою РФ до України змінився, поки спостерігачі не бачили [Електронний ресурс] / Гаррі Каміан // Голос Америки. – 2018. – 1 черв. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/sklad-vantazhivok-konvoju-zminuvlja/4419101.html>.

Канада підтвердила невизнання анексії Криму, закликала РФ звільнити політв'язнів [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 28 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/28/7084935/>.

Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад [Текст] / А. Каппелер. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.

Каспрук В. Російська мова і московська церква – інструменти агресії «русского мира» в Україні [Електронний ресурс] / Віктор Каспрук // Радіо Свобода. – 2018. – 5 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29412744.html>.

Касьянов Г. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації [Текст] / Г. Касьянов, В. Смолий, О. Толочко ; НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2013. – 128 с.

Катастрофа літака АН-30Б [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/an30.htm>.

Катастрофа МН17: доставку російського «БУКа» координував офіцер ГРУ РФ Іванніков – Bellingcat [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/katastrofa-mn17-dostavku-rosijskogo-buka-koordinuvav-oficer-gru-rf-ivannikov-bellingcat-278800_.html.

Катастрофа МН17: ЄС знову закликав РФ визнати відповідальність [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 28 трав. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/28/7082285/>.

Керченський міст став серйозною загрозою безпеці України – Турчинов [Електронний ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України. – 2018. – 20 черв. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/3061.html>.

Київ поставив крапку в питанні про призначення посла Росії в Україні [Електронний ресурс] // Новое время. – 2016. – 3 серп. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/kijiv-pitannya-pro-priznachennja-posla-rosiji-v-ukrajini-znjato-zporjadku-dennogo-187562.html>.

Кількість затриманих РФ суден для огляду складає вже 148 одиниць, – Юрій Лавренюк [Електронний ресурс] // Міністерство інфраструктури України. – 2018. – 16 лип. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/news/29974.html>.

Кінан Е. Російські історичні міфи: збірка статей [Текст] / Е. Кінан ; передмова О. Толочка ; переклад В. Шовкуна ; наукова редакція Н. Яковенко. – К. : Критика, 2001. – 283 с.

Клименко А. Крим: три роки окупації [Електронний ресурс] / Андрій Клименко, Юрій Смелянський, Тетяна Гучакова, Ольга Корбут // Дзеркало тижня. – 2017. – 2 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/international/krim-tri-roki-okupaciyi-244429_.html.

Книга пам'яті полеглих за Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/>.

Коваленко О. Дебальцівський плацдарм. Невідомі подробиці операції та переговорів у Мінську [Електронний ресурс] / Оксана Коваленко // Українська правда. – 2016. – 18 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/02/18/7099435/>.

Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність. 1917–1920 [Текст] / М. Ковальчук. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2007. – 72 с.

Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830 [Текст] / З. Когут. – К. : Основи, 1996. – 317 с.

Коментар МЗС України щодо рішення Комітету Міністрів Ради Європи від 17 вересня 2014 року [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2014. – 18 вер. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247613574>.

Комітет солдатських матерів РФ: До України відправили 15 тис. військовослужбовців [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/n33881-komitet-soldatskyh-materiv-rf-do-ukrayiny-vidpravlyu-15-tys-viyskovoslujbovciv>.

Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 [Текст] / Кость Кононенко. – Мюнхен : Український Технічно-Господарський Інститут, 1965. – 535 с.

Конституція України [Текст]. – К., 2017. – 76 с.

Кореновська С. США засудили відкриття Росією мосту в анексованій Крим [Електронний ресурс] / Світлана Кореновська // Deutsche Welle. – 2018. – 16 трав. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/сша-засудили-відкриття-росією-мосту-в-анексованій-крим/a-43801237>.

Костриба О. Як Росія використовує членство в Радбезі ООН [Електронний ресурс] / Олександр Костриба // Тиждень.ua. – 2017. – 18 груд. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/206145>.

Котигоренко В. Чи можливе життя поза Мінськом? [Електронний ресурс] / Віктор Котигоренко // Дзеркало тижня. – 2016. – 24 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/internal/chi-mozhlive-zhittya-poza-minskom_.html.

Кравець Р. Росія завдала Україні більше трильйону збитків у Криму [Електронний ресурс] / Роман Кравець // Українська правда. – 2017. – 22 серп. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/22/7152878/>.

Кравченко В. Росія розгойдує ситуацію в Південно-Східній Європі [Текст] / Володимир Кравченко // Дзеркало тижня. – 2018. – № 24–25 (23 черв. – 6 лип.).

Кравченко В. У чиєму рукаві опиниться козирна Тузла [Текст] / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2003. – № 40. – 18 жовт.

Кравченко В. Україна, імперія, Росія [Текст] / В. Кравченко. – К. : Критика, 2011. – 548 с.

Країни G7 будуть і надалі підтримувати суверенітет України – комюніке [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 10 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/10/7182904/>.

Крим в умовах окупації: 12 загинлих, 17 зниклих, 39 політв'язнів [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 25 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/25/7136457/>.

Кримським мусульманам з «Хізб-ут Тахрір» інкримінують «захоплення влади в Росії» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 12 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/12/7132251/>.

Крымский мост: есть контакт! [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 25 мая. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9124>.

Кульчицький С. До 350-ї річниці Переяславської Ради: геополітичні уроки Тузли [Текст] / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2004. – № 2. – 17 січ.

Кулицький С. Гібридна війна Росії проти України: економічний вимір 2017 р. [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2017. – № 10. – С. 43–54. – Режим доступу : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr10.pdf>.

Кулицький С. Гібридна війна Росії проти України: економічний вимір 2017 р. [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2017. – № 11. – С. 49–58. – Режим доступу : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr11.pdf>.

Курсанти з РФ здавали іспит, обстрілюючи Савур-Могили – Міноборони [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 9 жовт. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/kursanti-z-rf-zdavali-ispit-obstrilyuyuchi-savur-mogilu-minoboroni-153276_.html.

Кусок Т. На Донбасі загинули понад 1600 військових РФ – СБУ [Електронний ресурс] / Тетяна Кусок // Українська правда. – 2016. – 15 бер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/15/7102169/>.

Кучерявенко Н. НАТО versus гібридні загрози [Електронний ресурс] / Наталія Кучерявенко // День. – 2015. – 7 трав. – Режим доступу : <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/nato-versus-gibrydni-zagrozy>.

Лавров назвав російські війська на Донбасі «фантастикою» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 1 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/1/7128552/>.

Лазарович М. В. Актуальне інтерв'ю: Професор Микола Лазарович пройшов війну і тепер знову навчає студентів ТНЕУ любити Україну серцем! [Електронний ресурс] / М. В. Лазарович ; розмову вела Марія Балицька [Інтерв'ю з професором Миколою Лазаровичем] // ТНЕУ: офіційна сторінка. – 2018. – 14 берез. – Режим доступу : <http://www.tneu.edu.ua/news/12930-aktualne-interviu-profesor-mykola-lazarovych-proishov-viinu-i-teper-znovu-navchaie-studentiv-tneu-liubty-ukrainu-sercem.html> : фот.

Лазарович М. В. Економічна історія України : підручник [Текст] / М. В. Лазарович, Б. Д. Лановик, Р. М. Матейко, З. М. Матисякевич. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. – 456 с.

Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби Національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз [Текст] : моногр. / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.

Лазарович М. «За 25 років Господь тричі давав нам можливість збудувати нормальну державу» – Микола Лазарович [Електронний ресурс] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з істориком, політологом, учасником АТО М. Лазаровичем / провів] В. Мороз // Українські реалії. – 2017. – 3 січ. – Режим доступу : <http://ukreal.info/ua/intervyu/130334-za-25-rokiv-gospod-trichi-davav-nam-mozhlyvist-zbuduvati-normalnu-derzhavu-mikola-lazarovich-> : фот.

Лазарович М. В. І було пекло на землі... Голодомор 1932–1933 років в Україні: передумови, механізми здійснення, наслідки [Текст] / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2008. – 620 с. : іл.

Лазарович М. Ілюстрована історія України : короткий курс лекцій / М. В. Лазарович. – 4-те вид., виправл. і доповн. – Тернопіль : Джура, 2018. – 616 с.

Лазарович М. Інтерв'ю з професором Миколою Лазаровичем [Електронний ресурс] / Микола Лазарович ; розмову вів Володимир Яцуньчак // Синодальне управління військового духовенства. – 2017. – 25 груд. – Режим доступу : <http://suvd.com.ua/uk/articles/interv-ju-8/show> : фот.

Лазарович М. В. Історичні детермінанти політичної мобілізації російської національної меншини України на початку Української революції 1917–1921 рр. [Текст] / М. В. Лазарович // Гілея : науковий вісник. – 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 617– 621.

Лазарович М. Історик Микола Лазарович: «Я просто не міг підвести героїв моїх книжок...» [Текст] / М. Лазарович ; [за матеріалами бесіди з М. Лазаровичем] Л. Осадчук // Час і Події. – Чикаго (США). – 2016. – 18 лют.

Лазарович М. В. Історія України [Текст] : навчальний посібник. – 3-тє вид., стер. / М. В. Лазарович. – К. : Знання, 2013. – 685 с.

Лазарович М. Командир взводу професор Микола Лазарович: «Українці, не шкодуйте позитивних емоцій для свого війська!» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з відомим тернопольянином / провів] Микола Шот // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 158 (29 серп.). – С. 7 : фот. – (Суботні зустрічі).

Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба [Текст] / М. В. Лазарович. – 2-ге вид., доп.. – Тернопіль : Джура, 2016. – 628 с. : іл.

Лазарович М. «Микола Лазарович: Намагаюся бути там, де потрібні добровольці» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю / провела] Г. Садовська // Вільне життя. – 2016. – 17 лют. – С. 6 : фот.

Лазарович М. «Микола Лазарович не на словах знає, як захистити і зберегти державу» [Текст] : [інтерв'ю та біографія науковця ТНЕУ] / Микола Лазарович // Нова Тернопільська газета. – 2015. – № 38 (7–13 жовт.). – С. 1, 5: портр.

Лазарович М. В. Микола Лазарович: «Перестав би себе поважати, якби не пішов на цю війну» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю / провела] Г. Садовська // Вільне життя. – 2018. – № 28 (11 квіт.). – С. 4 : фот.

Лазарович М. «Микола Лазарович: складні запитання не мають простих відповідей» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з терноп. істориком / провела] Г. Садовська // Вільне життя плюс. – 2016. – № 48 (22 черв.). – С. 6 : фот. – (Що буде з Донбасом).

Лазарович М. «Микола Лазарович: Сьогодні я все ще більше вояк, ніж професор» [Текст] / Микола Лазарович ; [бесіда з професором Миколою Лазаровичем / провела] Антоніна Брик // Наш день. – 2016. – № 6 (10–16 лют.). – С. 3 : фот.

Лазарович М. «Микола Лазарович: Традиції ранкового кавування з компом на колінах стараюся дотримуватися навіть на війні» [Електронний ресурс] / Микола Лазарович ; [інтерв'ю з доктором політичних наук, професором кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ і бійцем АТО Миколою Лазаровичем / провела] Наталка Петрів // Погляд: новинний портал. – 2015. – 4 вер. – Режим доступу : <https://poglyad.te.ua/personaliyi/osobystosti-2/mykola-lazarovych-tradytsiji-rankovoho-kavuvannya-z-komptom-nakolinah-starayusya-dotrymuvatysya-navit-na-vijni.html> : фот.

Лазарович М. «Микола Лазарович: Україна для всіх нас має бути понад усе» [Текст] : [розмова з терноп. науковцем, бійцем-добровольцем АТО] / М. Лазарович // Вільне життя плюс. – 2015. – № 71 (4 верес.). – С. 3 : фот. – (Особистість).

Лазарович М. В. На Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями [Текст] / М. В. Лазарович ; розмову вів Петро Парипа // Країна. – 2018. – № 11 (414). – 22 берез. – С. 34–36 : фот.

Лазарович М. В. На Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями [Електронний ресурс] / М. В. Лазарович ; розмову вів Петро Парипа // Gazeta.ua. – 2018. – 20 берез. – Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/people-and-things-journal/_na-donbasi-legshe-znajti-spilnu-movu-iz-sobakami-nizh-iz-yihnimi-gospodaryami/826990 : фот.

Лазарович М. В. Нації незгасний смолоскип. Постать Степана Бандери на тлі Національно-визвольних змагань у Західній Україні в 20–50-х роках ХХ століття [Текст] / В. Уніят, М. Лазарович. – 2-ге вид., доп. – Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2009. – 96 с.: іл.

Лазарович М. Не поважав би себе, якби не став на захист України [Текст] / М. Лазарович ; [записала] Т. Гугушвілі // Вільне життя плюс. – 2015. – № 13 (18 лют.). – С. 7 : фот. – (Усе для перемоги).

Лазарович М. «Не шукайте серед росіян кращих і гірших – за ставленням до України вони однакові» [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з істориком, політологом, учасником АТО М. Лазаровичем / провів] В. Мороз // RIA плюс. – 2016. – № 51 (21 груд.). – С. 19 : фот. – (Персона).

Лазарович М. «Падають снаряди, а потім – клеїт лелек серед ночі...» [Текст] / Микола Лазарович ; [бесіда з командиром взводу професором Миколою Лазаровичем / провела] Антоніна Брик // Наш день. – 2015. – № 34 (2–8 верес.). – С. 7 : фот.

Лазарович М. Прогноз розвитку ситуації в Україні від тернопільського історика [Текст] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з М. Лазаровичем щодо того, як розвиватиметься російсько-український конфлікт 2014 р. / провела] С. Чернецька // 20 хвилин. – 2014. – 5 бер. : фот.

Лазарович М. В. Професор Микола Лазарович із ТНЕУ про свою книгу «Російсько-українська війна» [Електронний ресурс] / М. В. Лазарович ; розмову вела Марія Балицька [інтерв'ю з професором Миколою Лазаровичем] // РовесникNEWS: Тернопільські молодіжні новини. – 2018. – 17 берез. – Режим доступу : <https://rovesnyknews.te.ua/profesor-mykola-lazarovych-iz-tneu-pro-svoju-knyhu-rosijsko-ukrajinska-vijna/> : фот.

Лазарович М. Професор історії з університету пішов добровольцем з п'ятої спроби [Текст] / Микола Лазарович ; [інтерв'ю з істориком, доктором політичних наук, професором кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету, заслуженим працівником освіти України / провела] Діана Олійник // RIA плюс. – 2015. – 25 берез. – С. 10 : фот. – (Life).

Лазарович М. Професор з Тернополя залишив рідним прощального листа і поміняв аудиторії на окопи [Електронний ресурс] / М. Лазарович ; [інтерв'ю / провела] Г. Садовська // Доба. – 2016. – 20 лют. : фот. – Режим доступу : <http://doba.te.ua/novynu/profesor-z-ternopolya-zalyshuv-ridnym-proshchalnoho-lysta-i-pominyav-audytoriyi-na-okopy>.

Лазарович М. В. Професор Микола Лазарович: Не піти захищати Україну я просто не міг / М. В. Лазарович // Бліц-інфо. – 2018. – 1 квіт. – Режим доступу :

<http://www.blitz.if.ua/news/profesor-mykola-lazarovych-ne-pity-zahyschaty-ukrainu-ya-prosto-ne-migl.html> : фот.

Лазарович М. В. Професор на фронті / М. В. Лазарович ; розмову вів Петро Парипа // Галичина. – 2018. – № 27–28. – 29 берез. – С. 15 : фот.

Лазарович М. В. Разом нас багато... Тернопільський державний економічний університет у контексті Української помаранчевої революції [Текст] / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 528 с.: іл.

Лазарович М. В. «Розпочали стрільці українські з москалями тан...»: Збройна боротьба легіону УСС проти російських загарбників на Тернопільщині під час Першої світової війни [Текст] / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2017. – 208 с.: іл.

Лазарович М. В. Російська національна меншина України у ХІХ – на початку ХХ століття: соціально-економічний вимір [Текст] / М. В. Лазарович // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє : щорічник. – 2014. – Вип. 19 : у 2 ч. Ч. 1. – С. 84–94.

Лазарович М. В. Російсько-українська війна (2014–2017 роки) [Текст] : короткий нарис / Микола Лазарович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – 240 с.

Лазарович М. Тернопільський професор-воїн пояснив, чому в Росії правлять нацисти [Електронний ресурс] / Микола Лазарович ; [розмову з професором Миколою Лазаровичем про політичний устрій сучасної Росії / вела] Юлія Швець // BezTabu. Te.Ua. – 2016. – 15 бер. – Режим доступу : <http://beztaby.te.ua/novini-ternopilshchini/ternopilskii-profesor-voyin-poisniv-chomu-v-rosiyi-pravliat-natsisti> : фот.

Лазарович М. «Той, хто не знає свого минулого, не має майбутнього», – боєць АТО з Тернопільщини [Електронний ресурс] / М. Лазарович ; [інтерв'ю з істориком, політологом, учасником АТО М. Лазаровичем / провів] В. Мороз // Файне місто. – 2017. – 11 бер. – Режим доступу : <http://ternopil.te.ua/toj-hto-ne-znaje-svohotunuloho-ne-maje-majbutnoho-bojets-ato-z-ternopilshchynu/> : фот.

Лазарович М. Українська Повстанська Армія як символ збройної боротьби за самостійну соборну державу (до 70-річчя створення УПА) / Микола Лазарович, Ігор Олещук // Рада. – 2012. – № 10. – С. 42–44.

Лазарович М. «Я просто не міг підвести героїв моїх книжок...» [Текст] : тернопільський науковець, автор досліджень про Українських січових стрільців – про свою участь в АТО та історичні паралелі / М. Лазарович ; [за матеріалами бесіди з М. Лазаровичем] Л. Осадчук // День. – 2016. – № 24/25 (12 лют.). – С. 18 : фот. – (Суспільство).

Лазарович М. В. «Як з Бережан до Кадри січовики манджали...»: Збройна боротьба Українських січових стрільців проти російських загарбників на Бережанщині (друга половина 1916 – середина 1917 р.) [Текст] / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2016. – 72 с.

Лазарович М. «Якби не пішов, я б себе не поважав». Чому 52-річний професор із Тернопільщини, експерт «Дня» Микола Лазарович, пішов добровольцем на війну [Текст] / М. Лазарович ; [записала] Т. Гугушвілі // День. – 2015. – № 48/49 (20–21 берез.). – С. 7 : фот. – (Бліц-інтерв'ю).

Левада-центр: аналітичний центр Юрія Левады [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.levada.ru/>.

Левинський В. Царська Росія і Українська справа [Текст] / Володимир Левинський. – Монтреал : Накладом Івана Гниди, 1917. – 120 с.

Леонова М. На Донбасі до 50% бойовиків є громадянами Росії – Порошенко [Електронний ресурс] / Марія Леонова // Громадське телебачення. – 2018. – 8 трав. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/na-donbasi-do-50-boiovykiv-ie-hromadianamy-rosii-poroshenko>.

Леонова М. Обстрілами Маріуполя у 2015-му керували російські військові – СБУ [Електронний ресурс] / Марія Леонова // Громадське телебачення. – 2018. – 7 трав. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/operatsiieiu-iz-zakhoplennia-mariupolia-keruvaly-rosiiski-viiskovi-sbu>.

Ливинський В. Війна цивілізацій, або глобальні аспекти конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс] / В. Ливинський // Зовнішні справи. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/blog/usi-blogi/view/article/viina-civili-zacii-abo-globalni-aspekti-konfliktu-na/>.

Липа Ю. Розподіл Росії [Текст] / Ю. Липа. – Нью-Йорк : Говерля, 1954. – 116 с.

Литвиненко О. Європейська безпека і Україна: можливий шлях послабити виклики і загрози [Текст] / О. Литвиненко // International Review. Відносини Україна–ЄС: в пошуках нової системи європейської безпеки. – № 3 (11). – 2009. – С. 30–38.

Лідери країн G7 створять спільний механізм реагування на дії «ворожих держав» [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 10 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/10/7182902/>.

Ліпкан В. А. Сутність гібридної війни проти України [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан // Глобальна організація союзницького лідерства. – Режим доступу : <http://goal-int.org/sutnist-gibridnoi-vijni-proti-ukraini/>.

Лойко С. Аеропорт [Текст] / Сергій Лойко. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 328 с.

Лукас Е. Нова Холодна Війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу [Текст] / Едвард Лукас. – К. : Темпора, 2009. – 488 с.

Люди в анексованому Криму стають все більш безправними – HRW [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 12 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/12/7132279/>

Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір [Текст] / Є. В. Магда // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 5. – С. 138–142.

Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти [Текст] / Є. В. Магда. – Харків : Віват, 2015. – 304 с.

Майже 10 тис. осіб загинули з початку збройної агресії РФ проти України, – МЗС [Електронний ресурс] // iPress.ua. – 2017. – 20 лют. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/mayzhe_10_tys_osib_zagynuly_z_pochatku_zbrojnoi_agresii_rf_proty_ukrainy___mzs_200309.html.

Мала енциклопедія етносторонності [Текст] / редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с.

Мартиненко М. Сусідство контрастів у прифронтовому місті: нариси з Авдіївки [Електронний ресурс] / Михайло Мартиненко // Україна модерна. – 2017. – 2 лист. – Режим доступу : <http://uamoderna.com/blogy/martynenko/avdiivka>.

Мартинюк В. Невійськова допомога НАТО Україні в умовах агресії Росії [Електронний ресурс] / Віталій Мартинюк // УНЦПД. – 2015. –

20 серп. – Режим доступу : http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:nev-yskova-dopomoga-nato-ukra-n-v-umovah-agres-ro&catid=8&Itemid=201&lang=ua.

Международные отношения и санкции [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 15 июн. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2017/06/15/16137/>.

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс] // Центр дослідження безпекового середовища «Прометей». – 1994. – 5 груд. – Режим доступу : <https://prometheus.ngo/docs/budapest-memorandum/>.

Микитишин О. Мінськ-2: політико-правовий присмак неефективності [Електронний ресурс] / О. Микитишин. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/minsk-2-politiko-pravoviy-prismak-neefektivnosti/>.

МЗС Британії: Заворушення в Україні спланувала Росія [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 14 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022381/>. МЗС Британії: Росія дестабілізує Захід шляхом вторгнень і кібер-втручань [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 17 груд. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/17/7075166/>.

МЗС Латвії: Захід не може впоратися з хакерськими атаками і дезінформацією РФ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 5 вер. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/5/7070520/>.

Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/>.

Міллер К. Море проблем: Азов перетворюється на «порохову бочку» [Електронний ресурс] / Крістофер Міллер // Радіо Свобода. – 2018. – 8 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29420689.html>.

Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 [Текст] : документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів, 1991.

Місія ООН: 15 цивільних було вбито, ще 72 – поранено на Донбасі з середини серпня до середини листопада [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2017. – 12 груд. – Режим доступу : <http://ua.interfax.com.ua/news/general/469170.html>.

Міхновський М. Самостійна Україна [Текст] / М. Міхновський // Вивід прав України. – Львів, 1991.

МКЧХ: за час конфлікту на Донбасі загинули більше 2700 цивільних [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 19 серп. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/19/7152678/>.

Москва перекидає флотилію до Азовського моря, створюючи можливості для швидкого наступу – Пол Гобл [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2018. – 3 черв. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/moscv-perekydaje-flot/4419171.html>.

Мудрость веков: Восток [Текст] / сост. : А. Ю. Кожевников, Г. Б. Линдберг. – Санкт-Петербург : Издательский Дом «Нева», 2006. – 544 с.

Муженко В. Іловайськ через призму часу. Частина 1. Обстановка у секторі «Д» у липні-серпні 2014 року [Електронний ресурс] / Віктор Муженко // Ukrainian Military

Pages. – 2016. – 18 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/ilovajsk-kriz-pryzmu-1.html>.

Муженко В. Іловайськ через призму часу. Частина 2. Рішення командування, бойові дії [Електронний ресурс] / Віктор Муженко // Ukrainian Military Pages. – 2016. – 25 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/ilovajsk-kriz-pryzmu-2.html>.

Муженко В. Іловайськ через призму часу. Частина 3. Вихід з оточення. Висновки [Електронний ресурс] / Віктор Муженко // Ukrainian Military Pages. – 2016. – 26 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/ilovajsk-kriz-pryzmu-3.html>.

Мухаметшина Е. Отношение россиян к Украине ухудшается, а украинцев к России – улучшается [Электронный ресурс] / Елена Мухаметшина // Ведомости. – 2017. – 22 июн. – Режим доступа : <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/06/23/695650-otnoshenie-k-ukraine>.

На війні в Україні вбито 3177 російських найманців і військових, – ініціатива «Вантаж-200 із України» [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2017. – 12 бер. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/431652/na_viyini_v_ukrayini_vbyto_3177_rosiyiskyh_nayimantsiv_i_viyiskovyh_initsiatyva_vantaj200_iz_ukrayiny.

На Дніпропетровщині СБУ попередила кібератаку російських спецслужб на об'єкт критичної інфраструктури [Електронний ресурс] // Служба безпеки України: офіційний веб-сайт. – 2018. – 11 лип. – Режим доступу : <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/5037#.4Y0sFRyn.dpbs>.

На Донбасі воюють кілька тисяч російських військових – джерело в НАТО [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2014. – 4 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26566657.html>.

На Донбасі загинули і отримали поранення майже 35 тисяч осіб – ООН [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 12 вер. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/12/7154890/>.

«На Україну тиснуть комплексно»: експерт пояснив, навіщо РФ нагнала військові кораблі в Азовське море [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2018. – 11 черв. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/10148399-na-ukrajinu-tisnut-kompleksno-ekspert-poyasniv-navishcho-rf-nagnala-viyskovi-korabli-v-azovske-more.html>.

Навчальний посібник з національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2018 навчальний рік / М. В. Герасименко, В. В. Мараєва, О. А. Мацагор та ін. / за заг. ред. Н. А. Агаєва. – К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. – 181 с.

Нагайло Б. Як формувалося в Україні ставлення до ядерної зброї [Текст] / Б. Нагайло // Сучасність. – 1993. – № 10.

Назаров В. Начальник штабу АТО Віктор Назаров: «Щоб там не казали, «лупили» росіян ми дуже серйозно» [Електронний ресурс] / Віктор Назаров ; Максим Каменев // Insider. – 2014. – 4 груд. – Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/politics/547c442e06631/>.

Назаров В. Начальник штабу АТО Віктор Назаров: «Якби ми керувалися лише інформацією, яка до нас надходить, бойовики вже стояли би під Полтавою» [Електронний ресурс] / Віктор Назаров ; Максим Каменев // Insider. – 2014. – 2 груд. – Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/politics/547c442e06631/>.

НАТО і ЄС закликали Росію визнати провину за авіакатастрофу рейсу MH17 [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/nato-i-yes-zaklikali-rosiyu-viznati-provinu-za-avyakatastrofu-reysu-mh17-278813_.html.

НАТО надало фотодокази проникнення російської армії в Україну [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/08/28/nato-oprilyudnilo-fotodokazi-proniknennya-rosiyskoyi-artileriyi-v-ukrayinu/>.

НАТО підтвердило прагнення України до членства – офіційно [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 11 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/11/7084272/>.

Нідерланди й Австралія поклали на РФ відповідальність за катастрофу MH17 – заява [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/25/7082200/>.

Німеччина зазнає найбільших збитків через санкції проти РФ – ЗМІ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 14 груд. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>.

«Нова небезпечна доктрина Путіна щодо України» – WSJ [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2017. – 14 лип. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/nova-nebezpechna-doktryna-putina/3944121.html>.

О. Турчинов після випробувань крилатої ракети: Наші ракети здатні забезпечити надійну оборону Чорноморського та Азовського узбережжя [Електронний ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України. – 2018. – 17 серп. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/3102.html>.

Обама звинуватив Росію в агресії проти України [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2014. – 3 вер. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/09/3/7025659/>.

Обама порівняв російську агресію з нацизмом [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 3 вер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/3/7036632/>.

ОБСЄ зафіксувала обстріли України з території Росії [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 4 вер. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/09/04/obsye-zafiksuvala-obstrili-ukrayiniz-teritoriyi-rosiyi/>.

ОБСЄ: На Донбас масово стягують танки, артилерію, гаубиці та іншу техніку [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 6 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/6/7188464/>.

ОБСЄ оприлюднила підписаний у Мінську протокол [Електронний ресурс] : документ // Радіо Свобода. – 2014. – 7 вер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26570262.html>.

ОБСЄ оприлюднила текст Меморандуму, підписаного у Мінську [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2014. – 20 вер. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/987314-obse-oprilyudnila-tekst-memorandumu-pidpisanogo-u-minsku.html>.

ОБСЄ офіційно звинуватила Росію в окупації України [Електронний ресурс] // iPress.ua. – 2014. – 1 лип. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/obsye_ofitsiyno_zvynuvatyla_rosiyu_v_okupatsii_ukrayinu_72501.html.

ОБСЄ: Цьогоріч жертвами конфлікту на Донбасі стали 388 осіб [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 16 вер. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/16/7155372/>.

Общий список погибших на Донбассе российских военнослужащих и добровольных наемников, установленных из открытых источников («Список Елены Васильевой») (на основе материалов группы «Груз-200 из Украины в Россию» <https://www.facebook.com/groups/gruz200/>) [Электронный ресурс] // Проект «Груз-200 из Украины в Россию». – 2018. – 1 июн. – Режим доступа : <http://gruz200.zzz.com.ua/>

Общий список погибших на Донбассе российских военных и добровольных наемников, установленных из открытых источников по состоянию на 01.06.2018 года [Электронный ресурс] // «Забытый полк» / Груз-200 из Украины в Россию. – 2018. – 1 июн. – Режим доступа : <http://gruz200.zzz.com.ua/files/груз-200-на-01.06.2018.pdf>.

Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014 – 2016 роках [Електронний ресурс] : щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ» / за заг. ред. Б. Яременка. – К., 2017. – 107 с. – Режим доступу : <https://mfaua.org/content/files/h2/6v/h26vcz45zsy13npimpk5cduheopnzh.pdf>.

ООН: цього року на Донбасі гине більше цивільних, ніж минулого [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 19 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/08/19/7152692/>.

Опитування: 82% росіян схвалюють діяльність Путіна [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 7 трав. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/7/7179633/>.

Опозиція і Янукович підписали угоду про врегулювання кризи в Україні [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – 21 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/102759>.

Оприлюднено нове відео евакуації Януковича з «Межигір'я»: цінності вивозили три дні [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 12 бер. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/oprilyudneno-nove-video-evakuaciyi-yanukovicha-z-mezhigirya-cinnosti-vivozili-tri-dni-139461_.html.

Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України [Текст] : інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. / Центр Разумкова. – К., 2017. – 94 с.

Откуда исходит угроза миру? Две трети россиян уверены в существовании «мирового правительства», три четверти – в его враждебности нашей стране. [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 11 июл. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9203>.

Отношение к странам и санкциям [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 18 декаб. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2017/12/18/otnoshenie-k-stranam-i-sanktsiyam/>.

Офіційні тексти [Електронний ресурс] // Організація Північноатлантичного договору. – 2014–2017. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts.htm?query=&date_from=&date_to=&sort=date:D:S:d1&start=0-20.

Ошенко Б. Війська РФ готові ввести масштабну континентальну війну, – Турчинов [Електронний ресурс] / Богдана Ошенко // Преса України. – 2018. – 13 квіт. – Режим доступу <http://uapress.info/uk/news/show/168219>.

ПА НАТО закликала підтримати надії України на вступ до Альянсу [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 29 трав. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/29/7082301/>.

Павленко С. «Тиранське поводження росіян». Різня в Батурині 2 листопада 1708 р. [Текст] / С. Павленко. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2008. – 64 с.

Павлиш О. США і Британія оприлюднили спільну заяву про кібератаки РФ [Електронний ресурс] / Олексій Павлиш // Українська правда. – 2018. – 17 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/17/7177871/>.

ПАРЄ закликала Україну та РФ домовитися про компенсації переселенцям з Криму та Донбасу [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 25 квіт. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/04/25/7080998/>.

ПАРЄ засудила Росію за приєднання Криму – резолюція [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 9 квіт. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/world/3346943-parie-zasudyla-rosiui-za-priyednannia-krumu-rezoluitsiia>.

ПАРЄ прийняла резолюцію щодо політично ув'язнених у РФ українців [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 28 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/parye-priynuala-rezolyuciyu-schodo-politichno-uvyaznenih-u-rf-ukrayinciv-281840_.html.

ПАРЄ ухвалила резолюцію по Україні – Росію визнали агресором і окупантом [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/06/25/7035276/>.

ПАРЄ ухвалила резолюцію про протидію пропаганді РФ [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 25 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/WORLD/parye-uhvalila-rezolyuciyu-pro-protidiyu-propagandi-rf-276261_.html.

ПАРЄ ухвалила резолюцію щодо протидії гібридній війні [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 26 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/WORLD/parye-uhvalila-rezolyuciyu-schodo-protidii-gibridnij-viyni-276401_.html.

Парламентська асамблея ОБСЄ засудила Росію за анексію Криму [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2014. – 1 лип. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/osce-criticizes-russia/1948620.html>.

Пасічник В. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин [Текст] : моногр. / В. Пасічник. – Львів : СПОЛОМ, 2007. – 182 с.

Пашков М. Російсько-український конфлікт: фактор відчуження [Текст] / М. Пашков // Агора. – № 15. – С. 21–26.

Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» [Текст] / Г. Півторак. – К. : Академія, 2001. – 152 с.

Під Іловайськом було вбито 200 російських військових – Міноборони [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2018. – 28 серп. – Режим доступу <http://ua.news.liga.net/criminal/news/pid-ilovaysk-bulo-vbito-200-rosiyskih-viyskovih-minoboroni>.

Під час зачистки Донецького аеропорту силовики знищили понад 150 терористів [Електронний ресурс] // Відомості. – 2014. – 27 трав. – Режим доступу : <http://vidomosti-ua.com/ukraine/90102>.

Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі [Текст] / Сергій Плохій. – К. : Критика, 2015. – 456 с.

Побег Януковича: фотохронология событий [Электронный ресурс] // Сегодня. – 2015. – 22 февр. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/politics/society/pobeg-yanukovicha-fotohronologiya-sobytiy--594196.html>.

Повний текст заяви за підсумками переговорів у Женеві з українського питання [Електронний ресурс] // Деркало тижня. – 2014. – 17 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/povniy-tekst-zayavi-za-pidsumkami-peregovoriv-u-zhenevi-z-ukrayinskogo-pitannya-141885_.html.

Полещук Т. Історія Росії XIX – поч. XX ст. [Текст] / Т. Полещук. – Львів : Паіс, 2008. – 400 с.

Політична історія України : посібник / за ред. В. І. Танцюри. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.

Полонені на Донбасі військові РФ: костромські десантники, нижньгородські танкісти та спецназівці з Тольятті [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – 18 трав. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/136635>.

Полонська-Василенко Н. Дві концепції історії України і Росії [Текст] / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен : УВУ, 1964. – 52 с.

Полянська Я. Клімкін: Росія свідомо застосовує тортури до бранців [Електронний ресурс] / Яна Полянська // Радіо Свобода. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29318443.html>.

Помпео: у НАТО очікують від України кроків, після яких її можна буде запросити до Альянсу [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 27 квіт. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/04/27/7081134/>.

Пономарев І. Путину предлагали другой план захвата Крыма, а главарей ДНР-ЛНР пустят в расход – экс-депутат Госдумы Пономарев [Электронный ресурс] / Илья Пономарев ; Александр Куриленко // Online.ua. – 2016. – 4 нояб. – Режим доступа : <https://news.online.ua/758075/putinu-predlagali-drugoy-plan-zahvata-kruma-a-glavarey-dnr-lnr-pustyat-v-rashod-eks-deputat-gosdumy-ponomarev/>.

Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри [Текст] / К. В. Попович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – 2016. – Вип. 2 (35). – С. 75–79.

Порошенко підтвердив доставку Javelin в Україну [Електронний ресурс] // Деркало тижня. – 2018. – 30 квіт. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/poroshenko-pidtvdiv-dostavku-javelin-v-ukrayinu-276697_.html.

Порти Бердянська і Маріуполя відчувають проблеми через дії РФ – Омелян [Електронний ресурс] / Володимир Омелян // Європейська правда. – 2018. – 5 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/5/7188335/>.

Портников В. «Нормандський формат» без Путіна: Захід переконується у безглуздісті діалогу з Кремлем [Електронний ресурс] / Віталій Портников // Голос Америки. – 2018. – 5 трав. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/normandsky-format-bez-putina/4380983.html>.

Посли ЄС схвалили санкції проти 6 осіб через будівництво Керченського мосту [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 18 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/18/7084549/>.

Посол США навів супутникові знімки з російськими танками під Дебальцевим [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – 14 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/129880>.

Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян». 4 лютого 2015 р. № 145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/145-19#n9>.

Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». 27 січня 2015 р. № 129-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129-19>.

Постанова Верховної Ради України «Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України». 23 лютого 2014 р. № 764-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/764-18>.

Постанова Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України». 22 лютого 2014 р. № 757-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/757-18>.

Потапенко Я. Інформаційна складова сучасної російсько-української війни: спроба комплексного міждисциплінарного аналізу / Ярослав Потапенко // Наукові записки з української історії. – 2015. – Вип. 37. – С. 130–144.

Почався перший етап нових санкцій США проти РФ через отруєння Скрипалів [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 22 серп. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/22/7085906/>.

Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // Незалежний культурологічний часопис «І». – Режим доступу : http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Gibr_vij-na_inf_sk-ladova.htm.

Правда про російсько-радянську окупацію [Текст] // Український тижень. – 2012. – № 46.

Президент Владимир Путин: оценки работы и ожидания [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 7 мая. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9080>.

Президент Естонії: досить ефемізмів, те, що коїться в Україні – це війна [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 2 черв. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/06/2/7082528/>.

Президент Трамп підписав оборонний бюджет США-2018 з \$350 млн допомоги Україні [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2017. – 12 груд. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/tramp-oboronnyy-budget/4160562.html>.

«Прем'єр» ДНР розповів про російських військових, які воюють на Донбасі [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 28 серп. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3411228-premier-dnr-rozpoviv-pro-rosiiskykh-viiskovykh-yaki-vouiu-na-donbasi>.

При боях за Іловайськ в Україні вторглися більше 4 тис. військових РФ, – НДІ ЗСУ [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 2015. – 13 серп. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/boyah-ilovaysk-ukrainu-vtorglis-tys-voennyh-1439468929.html>.

Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 29 лип. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/>.

Про втрати ЗС Росії в Україні [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 5 вер. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/09/05/pro-vtrati-zs-rosiyi-v-ukrayini/>.

Про тортури в полоні у бойовиків і російських військових на Донбасі розповіла майже тисяча громадян [Електронний ресурс] // Українські новини. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://ukranews.com/ua/news/570724-pro-tortury-v-poloni-u-bojovykiv-i-rosiyskykh-viyskovykh-na-donbasi-rozpovila-mayzhe-tysyacha>.

Происхождение артиллерийских ударов по позициям украинских военных в восточной Украине с 14 июля по 8 августа 2014 г. [Электронный ресурс] // Bellingcat. – 2015. – 17 февр. – Режим доступу : <https://ru.bellingcat.com/novosti/ukraine/2015/02/17/origins-artillery-ru/>.

Прокуратура МКС зафіксувала 1,2 тис ймовірних злочинів на Донбасі [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 5 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/5/7164289/>.

Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом: повний текст [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 20 жовт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/>.

Пропозиції РФ про «місію з охорони місії» неприйнятні – Геращенко [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 14 лист. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/14/7162126/>.

Протистояння на Майдані триває – 20 лютого 2014 [Електронний ресурс] // Обозреватель. – 2014. – 20 лют. – Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/ukr/photo/56039-protistoyannya-na-majdani-trivae.htm>.

«Псковская губерния» опубликовала разговоры десантников о гибели роты сослуживцев [Электронный ресурс] // Новая газета. – 2014. – 2 сент. – Режим доступу : <https://www.novayagazeta.ru/news/2014/09/03/105045-171-pskovskaya-guberniya-187-opublikovala-razgovory-desantnikov-o-gibeli-roty-sosluzhivtsev>.

Путин – журналистке: «Меня не беспокоит война» [Электронный ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2014. – 4 мар. – Режим доступу : https://censor.net.ua/news/274092/putin_jurnalistke_menya_ne_bespokoit_voyina.

Путин В. Интервью австрийскому телеканалу ORF [Электронный ресурс] / Владимир Путин ; Армин Вольф // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2018. – 4 июн. – Режим доступу : <http://www.kremlin.ru/events/president/news/57675>.

Путин: Исходим из того, что окруженные в Дебальцево украинские военные сложат оружие [Электронный ресурс] // Сегодня. – 2015. – 12 февр. – Режим доступу : <https://www.segodnya.ua/politics/putin-ishodim-iz-togo-chto-okruzhennye-v-debalcevo-ukrinskie-voennye-slozhat-oruzhie-592034.html>.

Путин назвал русских и украинцев единым народом [Электронный ресурс] // Интерфакс. – 2015. – 17 авг. – Режим доступу : <http://www.interfax.ru/russia/460776>.

Путин: Наши войска станут позади женщин и детей. Пусть они попробуют в них стрелять [Электронный ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2014. – 4 мар. – Режим доступу : https://censor.net.ua/video_news/274135/putin_nashi_voyiska_stanut_pozadi_jenschin_i_detey_pust_oni_poprobuyut_v_nih_strelyat_video.

Путин не советует Западу переходить «красную черту» в отношениях с РФ [Электронный ресурс] // РИА Новости. – 2018. – 25 мая. – Режим доступу : <https://ria.ru/spief/20180526/1521428045.html>.

Путин: россияне и украинцы – один народ [Электронный ресурс] // BBC. – 2015. – 18 март. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/rolling_news_russian/2015/03/150318_ru_n_putin_ukraine_relations.

Путин: Русские и украинцы – один народ, но нас сначала разделили, а потом стравили [Электронный ресурс] // Росбалт. – 2016. – 27 октяб. – Режим доступу : <http://www.rosbalt.ru/russia/2016/10/27/1562613.html>.

Путин: РФ будет соразмерно реагировать на шаги НАТО по созданию баз у ее границ [Электронный ресурс] // ТАСС: информационное агентство России. – 2018. – 19 июл. – Режим доступу : http://tass.ru/politika/5387894?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=smm_social_share&utm_content=21189266.

Путин считает, что русские и украинцы – один народ, и не делает между ними разницы [Электронный ресурс] // ТАСС: информационное агентство России. – 2015. – 16 апр. – Режим доступу : <http://tass.ru/politika/1908297>.

Путин: Украинский народ считаю братским, если не частью русского [Электронный ресурс] // Взгляд: деловая газета. – 2017. – 19 октяб. – Режим доступу : <https://vz.ru/news/2017/10/19/891673.html>.

Путін – Бушу: «Україна – це не держава» [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2008. – 7 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/>.

Путін вперше визнав, що «зелені чоловічки» – його військові [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 17 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/17/7022770/>.

Путін жахає США наслідками передачі Україні зброї [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 5 вер. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/5/7154060/>.

Путін: Ми не говорили, що на Донбасі немає наших людей з військової сфери [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 17 груд. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/17/7092816/>.

П'ять країн приєдналися до продовження санкцій ЄС щодо Криму [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 18 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/18/7084567/>.

Рада ЄС прийняла рішення про введення санкцій проти п'яти осіб через незаконні вибори в Криму [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 14 трав. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/rada-yes-priynuala-rishennya-pro-vedennya-sankciy-proti-p-yati-osib-cherez-nezakonni-vibori-v-krimu-277682_.html.

Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики [Електронний ресурс] / Ю. Радковець // Борисфен Інтел. – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-politics/>.

Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України [Текст] / Ю. І. Радковець // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 36–42.

РБ ООН терміново збирається на засідання через прорив гуманітарного конвою з РФ на територію України [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2014. – 22 серп. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/polityka/rb-oon-terminovo-zbirayetsya-na-zasidannya-cherez-proriv-gumanitarnogo-konvoyu-z-rf-na-teritoriyu-ukrayini-105493.html>.

Режим Януковича вивів із України до \$30 мільярдів – Петренко [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 15 вер. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/15/7120693/>.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» [Електронний ресурс] // Центр дослідження безпекового середовища «Прометей». – 2014. – 27 берез. – Режим доступу : <https://prometheus.ngo/docs/krima-oon/>.

Резолюція ПАРЕ щодо України: коментований переказ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – 28 січ. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/28/7030164/>. Резонанс: Бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань (Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»). – 2014. – № 66 (4 вересня). – 65 с.

Результати розслідування Іловайської трагедії [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України. – 2017. – 14 серп. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=213793.

Рейтинг Путина упал до уровня 2013 года после объявления о пенсионной реформе [Электронный ресурс] // Медуза. – 2018. – 22 июн. – Режим доступа : <https://meduza.io/news/2018/06/22/rejting-putina-upal-do-urovnya-2013-goda-posle-ob-yavleniya-o-pensionnoy-reforme>.

Рейтинги доверия политикам, одобрения работы государственных институтов, рейтинги партий [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 22 июн. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9174>.

Реплянчук Д. Таємні листи СБУ: про що спецслужби попереджали Януковича [Електронний ресурс] / Дмитро Реплянчук // Громадське телебачення. – 2018. – 27 квіт. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/taiemni-lysty-sbu-do-yaupikovyucha>.

Рішення керівних органів Ради Європи стосовно ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь [Електронний ресурс] // Українське право. – 2017. – 12 трав. – Режим доступу : http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ukyuyerya-nyeuqvrysh-sugarkv-uaey-zhvusty-fkhsfsvrs-fykhtsashchk1-v-avkhsrprkm-uyefftsbokshchk-nyup/.

Рішенням РНБО України оновлено санкційні списки та запроваджено санкції до 1759 фізичних та 786 юридичних осіб [Електронний ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України. – 2018. – 22 черв. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/3065.html>.

РНБО: Терористи знову «поховали» кількадесят загиблих в боях росіян у штольні однієї з шахт [Електронний ресурс] // Espresso.TV. – 2014. – 18 лист. – Режим доступу : https://espresso.tv/news/2014/11/18/rnbo_teroristy_znovu_quotpokhovalyquot_kilkadesyat_zahyblykh_v_boyakh_rosiyan_u_shtolni_odniyeyi_z_shakht.

РНБО України запровадила санкції щодо юридичних і фізичних осіб, які пов'язані з російською агресією проти України [Електронний ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України. – 2018. – 2 трав. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/3020.html>.

Родичі жертв МН17 виграли суд в США проти Гіркина: \$400 млн компенсації [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 30 січ. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/30/7076818/>.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони». 21 листопада 2013 р. № 905-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-p>.

Роковини катастрофи МН17: як змінювалася брехня Російської Федерації [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2017. – 17 лип. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2268145-rokovini-katastrofi-mh17-ak-zminuvalasa-brehna-rosijskoi-federacii.html>.

Романенко В. За 3 роки РФ у 10 разів збільшила кількість зброї на Донбасі [Електронний ресурс] / Валентина Романенко // Українська правда. – 2017. – 23 серп. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/23/7153021/>.

Романенко В. На Донбасі постійно перебувають 36 300 найманців РФ [Електронний ресурс] / Валентина Романенко // Українська правда. – 2017. – 30 серп. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/30/7153545/>.

Романенко В. Путін: Ми продовжимо допомагати «ЛНР» і «ДНР» [Електронний ресурс] / Валентина Романенко // Українська правда. – 2018. – 7 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/7/7182644/>.

Романчук О. Ультиматум: хроніка одного конфлікту між Рад. наркомом РРФСР і Центральною Радою [Текст] / О. Романчук. – К. : Знання, 1990. – 64 с.

Російська активістка: На Донбасі загинули понад 2,5 тисячі російських військових [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – 5 вер. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/118450>.

Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодні [Текст] : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / упоряд. П. Гай-Нижник. – К. : «МП Леся», 2016. – 352 с.

Російська окупація Криму завдала Україні більше трильйона гривень збитків [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2017. – 22 серп. – Режим доступу : https://dt.ua/ECONOMICS/rosiyska-okupaciya-krimu-zavdala-ukrayini-bilshe-trilyona-griven-zbitkiv-251923_.html.

Російський імперіалізм [Текст] / упоряд. Тарас Гунчак ; пер. з англ. Тараса Цимбала. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 395 с.

Російські «Гради» більше 300 разів обстрілювали територію України – Bellingcat [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 17 квіт. – Режим доступу :

https://dt.ua/UKRAINE/rosiyski-gradi-bilshe-300-raziv-obstrilyuvali-teritoriyu-ukrayini-bellingcat-205961_.html/: фот.

Російські інтернет-тролі намагаються підірвати енергетичні ринки США – Конгрес [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 1 трав. – Режим доступу : https://dt.ua/WORLD/rosiyski-internet-troli-namagayutsya-pidirvati-energetichni-rinkishsha-kongres-276716_.html

Російські олігархи втратили вже понад 16 мільярдів доларів через санкції США [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2018. – 10 квіт. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/04/10/635844/>.

Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки [Текст] // Український тиждень. – 2014. – № 42. – С. 28–43.

Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій: аналітична доповідь Центру Разумкова [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5–6. – С. 2–39.

Російщення України : науково-популярний збірник [Текст] / за ред. Леоніда Полтави. – Нью-Йорк : Український Конгресовий Комітет Америки, 1984. – 416 с.

Росія випробовує на Донбасі новітні системи радіоелектронної боротьби – СЦКК [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 12 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2516360-rosia-viprobovue-na-donbasi-novitni-sistemi-radioelektronnoi-borotbi-sckk.html>.

Росія втручалася у вибори і референдуми в п'ятьох країнах-членах Альянсу, – доповідь Комітету з питань науки і технологій ПА НАТО [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 28 трав. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3068403/rosiya_vtruchalasya_u_vybory_i_referendumu_v_pyatoh_krayinahchlenah_aliansu_dopovid_komitetu_z_pytan.

Росія затримала майже 100 українських суден в Азовському морі – Омелян [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 11 лип. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29357826.html>.

Росія зосередила проти України кілька армій та ракетні комплекси – Турчинов [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 7 черв. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29278225.html>.

Росія незаконно виселила з Криму не менше 2425 осіб – правозахисник [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 28 черв. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2489198-rosia-nezakonno-viselila-z-krimu-ne-mense-2425-osib-pravozahisnik.html>.

Росія оголосила Україні війну [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 1 берез. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016786/>.

Росія переселила в окупований Крим до мільйона людей – Джемилев [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 25 трав. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2468255-rosia-pereselila-v-okupovaniy-krim-domilijona-ludej-dzemilev.html>.

Росія порушила міжнародне право, поцупивши знак «Дебальцеве» для виставки. Стелу-символ спалили і повезли до Москви [Електронний ресурс] // ТСН. – 2015. – 14 квіт. – Режим доступу : <https://tsn.ua/svit/rosiya-porushila-mizhnarodne-pravopocupivshi-znak-debalceve-dlya-vistavki-421280.html>.

Росія приховує катастрофу, яку створила на Донбасі – Волкер [Електронний ресурс] / Курт Волкер // Українська правда. – 2018. – 7 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/7/7188568/>.

Російські найманці визнали, що вони самі вели провокаційні обстріли Луганська у 2014 році [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – 6 серп. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/news/3079915/rosiyski_nayimantsi_vyznali_scho_vony_sami_vely_provokatsiyini_obstrily_luganska_u_2014_rotsi.

Російсько-українские отношения [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 23 июн. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2017/06/23/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya/>.

Російсько-українские отношения [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 30 окт. – Режим доступа : <https://www.levada.ru/2017/10/30/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-2/>.

Россия и мир [Электронный ресурс] // Левада-центр: аналитический центр Юрия Левады. – 2017. – 30 янв. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/2017/01/30/rossiya-i-mir-2/>.

Россия-Украина: четыре года после Майдана [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 20 февр. – Режим доступа : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=8954>.

Рощенко О. Джемилев розповів, скільки людей Росія завезла до Криму [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2017. – 12 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165276/>.

Рощенко О. За тиждень в Авдіївці загинули 10 бійців ЗСУ, поранено 66 [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2017. – 3 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/3/7134333/>.

Рощенко О. Крим всихає, рослинності стало менше. Україна винуватить Росію [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2018. – 13 лип. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/13/7186248/>.

Рощенко О. Муженко розповів про вторгнення РФ в Україну і початок «відкритої війни» [Електронний ресурс] / Олена Рощенко // Українська правда. – 2018. – 28 серп. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/28/7190405/>. РПЦ діє за дорученням Росії – Порошенко [Електронний ресурс] // ТСН. – 2018. – 5 трав. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/rpc-diye-za-doruchennyam-rosiyi-poroshenko-1150506.html>.

Рудоманов О. Українська артилерія розгромила тренувальний табір терористів під Слов'янськом [Електронний ресурс] / Олександр Рудоманов // LB.ua. – 2014. – 1 лип. – Режим доступу : https://ukr.lb.ua/society/2014/07/01/271488_ukrainskaya_artilleriya_razgromila.html.

Русские и украинцы – один народ, заявил Путин [Электронный ресурс] // РИА Новости. – 2017. – 14 декаб. – Режим доступа : <https://ria.ru/society/20171214/1510927363.html>.

РФ втручалася у вибори та референдуми у низці країн-членів НАТО – доповідь [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 27 трав. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/27/7181544/>.

РФ знову поповнила арсенал бойовиків: спостерігачі бачили 15 вантажівок – СЦКК [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 21 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/21/7184118/>.

Сааков В. Єврокомісар закидає Росії поширення дезінформації [Електронний ресурс] / Валерій Сааков // Deutsche Welle. – 2018. – 27 січ. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/єврокомісар-закидає-росії-поширення-дезінформації/a-42329542>.

Садовська Г. Микола Лазарович: «Наш найбільший ворог – байдужість. Спробуймо прорватися!» [Рецензія на книгу професора М. Лазаровича «Російсько-українська війна (2014–2017 роки) : короткий нарис»] / Галина Садовська // Вільне життя. – 2018. – № 37 (11 трав.). – С. 5 : фот.

Садовська Г. Професор з Тернополя залишив рідним прощального листа і поміняв аудиторії на окопи [Електронний ресурс] / Галина Садовська // Доба. – 2016. – 20 лют. – Режим доступу : <http://doba.te.ua/novyny/profesor-z-ternopolya-zalyshyv-ridnym-proshchalnoho-lysta-i-pominyav-audytoriyi-na-okopy> : фот.

Самостійна Україна [Текст] : збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. / упоряд. О. Федьков. – Тернопіль, 1991.

Санкції залишатимуться, поки РФ не поверне Крим і не виведе війська з Донбасу – Тіллерсон [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 7 груд. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/7/7074750/>.

СБУ встановила причетність спецслужб РФ до атаки вірусу-вимагача Petya.A [Електронний ресурс] // Служба безпеки України: офіційний веб-сайт. – 2017. – 1 лип. – Режим доступу : <https://www.sbu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/3660#.NybZeC1m.dpbs>.

СБУ: Движение гуманитарного груза – это прямое вторжение в Украину [Электронный ресурс] // 112.ua. – 2014. – 22 авг. – Режим доступа : <https://112.ua/politika/nalivaychenko-nazval-voennym-vtorzheniem-peresechenie-granicy-kamazamis-gumanitarnym-gruzom-105291.html>.

СБУ насчитала на Донбасі 7,5 тисяч російських військових [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2014. – 26 нояб. – Режим доступа : <https://korrespondent.net/ukraine/3448649-sbu-naschytala-na-donbasse-75-tysiach-rossyiskikh-voennykh>.

СБУ порушила справу щодо «виборів» в «ДНР» і «ЛНР» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – 2 лист. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/sbu-porushila-spravu-schodo-vivoriv-v-dnr-i-lnr-155538_.html.

СБУ розкрила дані про теракти в Україні з початку агресії Росії: ексклюзивний документ [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2017. – 13 лип. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2017-07-13/sbu-raskryla-dannyye-o-teraktah-v-ukraine-s-nachala-agressii-rossii-eksklyuzivnyiy-dokument/101361>.

СБУ: є сотні свідчень про катування українців на території «ДНР-ЛНР» [Електронний ресурс] // ВВС Україна. – 2018. – 25 черв. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-44600144>.

Світанок Н. За добу боїв за Донецький аеропорт загинули 400 росіян [Електронний ресурс] / Наталія Світанок // Преса України. – 2014. – 11 жовт. – Режим доступу : <http://uaapress.info/uk/news/show/42646>.

Світова гібридна війна: український фронт [Текст] : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

Секунданти війни на Донбасі. П'ять претензій до ОБСЄ [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://espresso.tv/article/2016/03/15/sekundanty_viy-ny_na_donbasi_pyat_pytan_do_obsye.

Семенюк О. Нова архітектура європейської безпеки: тенденції, виклики, перспективи [Текст] / О. Семенюк // International Review. Відносини Україна–ЄС: в пошуках нової системи європейської безпеки. – 2009. – № 3 (11). – С. 4–14.

Семеняк В. Професор Микола Лазарович прочитав в одній із шкіл Донбасу лекцію [Електронний ресурс] / Валентина Семеняк // Терен: тернопільський експрес-новини. – 2015. – 13 жовт. – Режим доступу : http://teren.in.ua/article/profesor_mykola_lazarovych_prochytav_v_odniy_iz_shkil_donbasu_lektsiyu : фот.

Семёнов А. Война спишет всё [Текст] / Алексей Семёнов // Псковская губерния. – 2014. – № 33 (705). – 26 авг. – 2 сент.: фот.

МЧС России приступило к доставке восьмидесятой партии гуманитарной помощи для Донбасса [Электронный ресурс] // МЧС России. – 2018. – 23 авг. – Режим доступа : <http://www.mchs.gov.ru/dop/info/smi/news/item/33832932/>.

Сенсація, которой лучше бы не было [Текст] // Псковская губерния. – 2014. – № 33 (705). – 26 авг. – 2 сент.: фот.

Сергійчук В. І. «Українізація Росії». Політичне ошукаство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках [Текст] / В. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 336 с.

Сигоренко С. Дипломати нон грата: як країни-друзі Британії відповіли на російську хімічну атаку [Електронний ресурс] / Сергій Сигоренко // Європейська правда. – 2018. – 26 берез. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/03/26/7079477/>.

Сигоренко С. Трамп диктує ціну безпеки: що вирішив саміт НАТО та що отримала Україна [Електронний ресурс] / Сергій Сигоренко, Христина Бондарєва // Європейська правда. – 2018. – 12 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/07/12/7084300/>.

Сигорук Т. Роль ФРН у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту [Електронний ресурс] / Тетяна Сигорук // Аналітичний центр «Борисфен Інтел». – 2016. – 21 лют. – Режим доступу : http://bintel.com.ua/uk/article/rol_frg_v_formirovanii_obshej_pozicii_es_2/.

Силіна Т. Війна за мир [Текст] / Тетяна Силіна // Дзеркало тижня. – 2015. – 7–13 лют.

Сірук М. Як оминати вето Росії в Раді Безпеки ООН [Текст] / Микола Сірук // День. – 2015. – № 133. – 29 лип.

Січинський В. Чужинці про Україну [Текст] / Володимир Січинський. – 5-те вид. – Авгсбург : Видання Петра Павловича, 1946. – 118 с.

Скільки російської зброї з'явилося на Донбасі за останні роки (інфографіка) [Електронний ресурс] // Всвітi. – 2017. – 23 лип. – Режим доступу : <http://vsviti.com.ua/news/75346>.

Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. : Етномовні наслідки російщення [Текст] / В. Скляр. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2008. – 392 с.

Сколотяний Ю. 15 мільярдів [Текст] / Юрій Сколотяний // Дзеркало тижня. – 2013. – 20–27 груд.

Слово «кіборги» словник назвав словом року [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2015. – 6 січ. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26779804.html>.

Смелц Д. Россиян санкции не волнуют [Электронный ресурс] / Дина Смелц // ИноСМИ.ru. – 2018. – 27 янв. – Режим доступа : <https://inosmi.ru/politic/20180127/241299635.html>.

Смолий В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) [Текст] / В. А. Смолий, В. С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1999. – 351 с.

Снігир О. Російський експансіонізм у Молдові, Грузії та Україні: паралелі й відмінності [Текст] / Олена Снігир // Дзеркало тижня. – 2018. – № 18–19 (19–25 трав.)

Совещание послов и постоянных представителей России [Электронный ресурс] // Kremlin.ru: официальное интернет-представительство Президента России. – 2018. – 19 июл. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/events/president/news/58037>.

Солдатские матери составили список из 400 убитых и раненых российских солдат [Электронный ресурс] // Телеканал Дождь. – 2014. – 27 авг. – Режим доступа : https://tvrain.ru/news/komitet_soldatskih_materej_sostavil_spisok_iz_400_ranenyh_i_ubityh_rossijskih_soldat-374625/.

Соловей Д. Голота України: московсько-більшовицький терор в УРСР між першою і другою світовою війною [Текст] / Д. Соловей. – Дрогобич, 1993. – 288 с.

Спільна Заява Комісії Україна-НАТО. 2 грудня 2014, Брюссель [Електронний ресурс] // Організація Північноатлантичного договору. – 2014. – 2 груд. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_115474.htm?selectedLocale=uk.

Стало відомо скільки відсотків українців вважають рідною українську мову [Електронний ресурс] // Галицький кореспондент. – 2016. – 8 черв. – Режим доступу : <http://gk-press.if.ua/stalo-vidomo-skilky-vidsotkiv-ukrayintiv-vvazhayut-ridnou-ukrayinsku-movu/>.

Стрелков И. И. «Кто ты, «Стрелок»?» [Текст] / И. И. Стрелков ; А. А. Проханов // Завтра. – 2014. – 20 нояб.

Струм по тілу. Про що розповіли українські військові, побувавши в полоні на окупованих територіях [Електронний ресурс] // Новое время. – 2018. – 26 черв. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/strum-po-tilu-pro-shcho-rozpovili-poloneni-na-okupovanih-teritorijakh-vijskovi-zsu-2478814.html>.

Суд ООН вимагає від РФ відновити роботу Меджлісу – МЗС [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 19 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/19/7084612/>.

Супутникові фотодокази ракетних ударів з території Росії (фото) [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2014. – 28 лип. – Режим доступу : <http://mediarbo.org/2014/07/28/suputnikov-i-fotodokazi-raketnih-udariv-z-teritoriyi-rosiyi-foto/>.

США закликають РФ вжити заходів щодо врегулювання гуманітарної кризи на сході України [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2017. – 14 груд. – Режим доступу : <http://ua.interfax.com.ua/news/political/469801.html>.

США закріпили невизнання анексії Криму на рівні офіційної Декларації [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2018. – 25 лип. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraina-krym-deklaraziya/4499747.html>.

США передали Збройним силам України дві станції контрбатареїної боротьби AN/TRQ-36 [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 17 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2520199-ssa-dodatkovozbroiliv-zsu-na-50-miljoniv.html>.

США розширили санкції проти Росії: покарали тих, хто працював в Криму [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 26 січ. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/26/7076696/>.

США: Росія маскує у «гумконвоях» до ОРДЛО матеріали для військових цілей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 2 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/2/7182112/>.

Теория заговора против России: Большинство россиян полагают, что существуют группы лиц, которые стремятся разрушить традиционные ценности русского народа и переписать историю России [Электронный ресурс] // Всероссийский центр изучения общественного мнения. – 2018. – 20 авг. – Режим доступа : https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9259&utm_source=Push4Site&utm_medium=notification&utm_campaign=push217.

Террористи нарушили минские договоренности почти три с половиной тысячи раз [Электронный ресурс] // Новое время. – 2014. – 24 нояб. – Режим доступа : <https://nv.ua/ukraine/shtab-ato-podschital-skolko-raz-terroristy-narushali-minskie-dogovorennosti-21916.html>.

Тинченко Я. Зеленопілля. Спогад офіцера [Електронний ресурс] / Ярослав Тинченко // Тиждень.ua. – 2016. – 14 лип. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/169544>.

Тинченко Я. Іловайськ: цифри і факти [Електронний ресурс] / Ярослав Тинченко // Тиждень.ua. – 2014. – 7 лист. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/122995>.

Тинченко Я. Серпень 2014 року. Іловайськ. Частина V. Вихід «південної» групи» [Електронний ресурс] / Ярослав Тинченко // Тиждень.ua. – 2015. – 15 вер. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/146208>.

Тіллерсон заявив про відсутність нормалізації відносин з Росією [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2017. – 6 груд. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/6/7074712/>.

Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири [Текст] / С. Толстов // Віче. – 2015. – № 4. – С. 11–14.

Травин Д. Я. Очерки новейшей истории России [Текст]: Кн. 1 : 1985–1999 / Д. Я. Травин. – Санкт-Петербург : Норма, 2010. – 368 с.

Траектория конфликта: модель украинско-российских отношений в ближайшей перспективе. Шансы, пути и варианты урегулирования [Электронный ресурс] : материалы для трехсторонней экспертной встречи 20–23 августа 2017 г., Каденаббия, Италия / руковод. проекта М. Пашков ; издание подготовлено Центром Разумкова при содействии и поддержке Представительства Фонда К. Аденауэра в Украине в рамках проекта российско-украинско-немецкого диалога. – К. : Изд-во «Заповит», 2017. – 96 с. – Режим доступа : http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Ukr_Ros_Jun_.pdf.

Трамп не визнав анексію Криму на зустрічі з Путіним [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 16 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/16/7084478/>.

Три роки тому під Слов'янськом бойовики збили український МІ-8. Загинули дванадцятьох людей. Серед них генерал-майор Сергій Кульчицький [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2017. – 29 трав. – Режим доступу : <https://hromadskeradio.org/news/2017/05/29/try-roky-tomu-pid-slovyanskom-boyovyky-zbyly-ukrayinsky-mi-8>.

Тріппе К. Три роки з дня трагедії в Одесі: досі в очікуванні результатів розслідування [Електронний ресурс] / Крістіан Ф. Тріппе // Deutsche Welle. – 2017. – 2 трав. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/три-роки-з-дня-трагедії-в-одесі-досі-в-очікуванні-результатів-розслідування/a-38612346>.

Турченко Ф. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна [Текст] / Ф. Турченко, Г. Турченко ; НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2015. – 166 с.

Турчинов: Путін грозиться озброювати світовий тероризм [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 5 вер. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/5/7154114/>.

Турчинов: Російська армія може піти у наступ [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 15 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/15/7055116/>.

Турчинов: Росія націлила на Україну ракетні комплекси та кілька армій [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 7 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/7/7182664/>.

Турчинов: у 2017 році ЗСУ на Донбасі просунулися на понад 10 кілометрів [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. – 12 лют. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29035811.html>.

Туск: Трамп не приховує, що бажання зрозуміти РФ у нього сильніше за захоплення Україною [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 14 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/14/7084411/>.

У бойовиків після обміну лишається більше сотні заручників – СБУ [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 27 груд. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/27/7166900/>.

У боях на Донбасі загинули близько 8 тисяч бойовиків [Електронний ресурс] // ТСН. – 2014. – 3 груд. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/u-boyah-na-donbasi-zaginuli-blizko-8-tisyach-boyovikiv-395347.html>.

У Британії вивчають нові дані про зв'язки найбільшого спонсора Brexit з РФ [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 2 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/2/7083836/>.

У Генштабі назвали нинішню кількість військовослужбовців РФ на Донбасі [Електронний ресурс] // Ракурс: громадсько-правовий портал. – 2017. – 9 вер. – Режим доступу : <http://racurs.ua/ua/n93802-u-genshtabi-nazvaly-pynishnu-kilkist-viyskovoslujbovciv-rf-na-donbasi>.

У Кремлі спотворили фразу Путіна про референдум в Криму [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 18 лип. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/18/7084557/>.

У НАТО засудили відкриття кримського мосту [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2018. – 16 трав. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/16/7081794/>.

«У Новоозовськ приїхали російські курсанти-артилеристи. Здають заліки з бойової стрільби. Один обстріл був – жодного промаху», – морпіхи ЗСУ в Широкиному [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2016. – 20 груд. – Режим доступу : https://ua.censor.net.ua/video_news/420152/u_novoazovsk_pryyihaly_rosiyiski_kursantyartylerysty_zdayut_zaliky_z_boyiovoyi_strilby_odyn_obstril.

У Росії матері військових склали перелік поранених і вбитих солдатів [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2014. – 27 серп. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26553125.html>.

У РФ випадково опублікували дані про втрати російських військ на Донбасі – Forbes [Електронний ресурс] // 5.ua. – 2015. – 26 серп. – Режим доступу : <https://www.5.ua/ato-na-shodi/u-rf-vypadkovo-opublikuvaly-dani-pro-vtraty-rosiiskykh-viisk-na-donbasi-forbes-91459.html>.

У СБУ підрахували російські втрати на Донбасі [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2016. – 22 бер. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3654512-u-sbu-pidrahuvay-rosiiski-vtraty-na-donbasi>.

Угода про асоціацію [Електронний ресурс] // Євроінтеграційний портал. – 2017. – 20 верес. – Режим доступу : <https://eu-ua.org/uhoda-pro-asotsiatsiiu>.

Угода про врегулювання кризи в Україні [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 21 лют. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/21/7015533/>.

Указ Президента Российской Федерации от 28.05.2015 № 273 «О внесении изменений в перечень сведений, отнесенных к государственной тайне, утвержденный Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 1995 г. № 1203» [Електронний ресурс] // Официальный интернет-портал правовой информации. 2005–2018 гг. – Режим доступа : <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201505280001?index=0&rangeSize=1>.

Указ Президента України «Про часткову мобілізацію». 6 травня 2014 р. № 454/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/454/2014>.

Указ Президента України №176/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 червня 2018 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [Електронний ресурс] // Президент України: офіційне інтернет-представництво. – 2018. – 21 черв. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/1762018-24362>.

Україна [Текст] : повна енциклопедія / авт.-упоряд. : В. М. Складенко, Т. В. Ювлева, В. В. Мирошнікова, М. О. Панкова; худ.-оформ. Л. Д. Кирпач-Осипова. – Харків : Фоліо, 2006. – 463 с.

Україна і Росія в історичній ретроспективі [Текст] : нариси в 3 т. Т. 1 : Українські проекти в Російській імперії / редрада : акад. НАН України В. М. Литвин (голова) та ін. ; відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій ; Ін-т іст. України НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – 504 с.

Україна і Росія в історичній ретроспективі [Текст] : нариси в 3 т. Т. 2 : Радянський проєкт для України / редрада : акад. НАН України В. М. Литвин (голова) та ін. ; відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій ; Ін-т іст. України НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – 531 с.

Україна і Росія в історичній ретроспективі [Текст] : нариси в 3 т. Т. 3 : Новітній український державотворчий процес / редрада : акад. НАН України В. М. Литвин (голова) та ін. ; відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій ; Ін-т іст. України НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – 327 с.

Україна на позвах з Росією [Текст]. – Нью-Йорк-Зальцбург : Накладом Теодора Ковалю, 1948. – 27 с.

Україна проти Москви [Текст] : збірка статей. – Мюнхен : Видання Закордонних частини ОУН, 1955. – 388 с.

Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива [Текст] : колект. моногр. – К. : НІПМБ, 2001. – 624 с.

Україна через агресію Росії втратила понад 16% ВВП – Гройсман [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – 10 лип. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/2020379-ukrajina-cherез-agresiyu-rosiji-vtratil-a-ponad-16-vvp-groysman.html>.

Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) [Текст] : збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк ; упорядн. : Г. Боряк та ін. ; НАН України. Інститут історії України ; Укрдержархів, ЦДІАК України. – К. : Інститут історії України, 2013. – LXII ; 810 с.

Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право [Текст] : колект. моногр. – К. : К.І.С., 2014. – 1016 с.

Українських бранців Кремля насправді більше, ніж 70 – «Крим SOS» [Електронний ресурс] / Таміла Ташева // 5.ua. – 2018. – 15 лип. – Режим доступу : <https://www.5.ua/suspilstvo/ukrainskykh-brantsiv-kremlya-naspravdi-bilshe-nizh-70-krym-sos-173714.html>.

Українські компанії виграли суд у Гаазі щодо компенсації Росією збитків за анексію Криму [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2018. – 10 трав. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/10110683-ukrajinski-kompaniji-vigrali-sud-u-gaazi-shchodo-kompensaciji-rosiyeyu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu.html>.

Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) [Текст] / за ред. В. Мороко ; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріж. нац. ун-т, Іст. ф-т, Запоріж. облдержадмін., Департамент культури, туризму, національностей та релігій. – Вип. 1. – К. : К.І.С., 2015. – 176 с. : іл.

Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред. : Г. Васильчука, В. Мороко. – Вип. 2. – К. : К.І.С., 2016. – 465 с. : іл.

Фаріон І. «Нічого у тебе з протезом не вийде. Достатньо вчепити гак, щоб міг пакет тримати...» [Електронний ресурс] / Іван Фаріон // Високий Замок. – 2014. – 19 лист. – Режим доступу : <https://wz.lviv.ua/article/129352-nichoho-u-tebe-z-prote-zom-ne-vyide-dostatno-vchepyty-hak-shchob-mih-paket-trymaty>.

Федір Брецько : метою цієї війни є повне підпорядкування України експансіоністським неоімперським планам Кремля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prozak.info/mobile/Suspil-stvo/Brecko-pro-gibridnu-vijnu-Rosiyi-proti-Ukrayini>.

Формат АТО зруйнував плани Росії в Україні – Президент [Електронний ресурс] // Президент України: Офіційне інтернет-представництво. – 2018. – 30 квіт. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/format-ato-zrujnuvav-plani-rosiyi-v-ukrayini-prezident-47210>.

Фронтіві зведення зі сходу за 16 лютого. Перемир'я немає [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 2015. – 16 лют. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3480239-frontovi-zvedennia-zi-skhodu-za-16-luito-ho-peremyria-nemaie>.

Хара О. Санкційний зашморг для Кремля [Електронний ресурс] / Олександр Хара // Дзеркало тижня. – 2014. – 12 груд. – Режим доступу : https://dt.ua/international/sankciyniy-zashmorg-dlya-kremlya_.html.

Хвильовий М. Г. Україна чи Малоросія? [Текст] // Твори: у 2-х т. Т. 2 / М. Г. Хвильовий ; упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майдаченка. – К. : Дніпро, 1990. – С. 576–621.

Хоменко С. Що сталося в Іловайську: версія Генштабу [Електронний ресурс] / Святослав Хоменко // ВВС Україна. – 2015. – 14 серп. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/08/150814_ilovaysk_hq_general_sx.

Хуг: за прошлуу неделю на Донбассе пострадали 6 гражданских [Электронный ресурс] // Новости Донбасса. – 2018. – 8 июля. – Режим доступа : <http://povosti.dn.ua/news/283098-khug-za-proshluyu-nedelyu-na-donbasse-postradaly-6-grazhdanskykh>.

Цвітні Піски [Електронний ресурс] // Книга пам'яті полеглих за Україну. – 2014–2018. – Режим доступу : <http://memorybook.org.ua/operations/cvetnypeski.htm>.

ЦВК опрацювала 100% голосів, Порошенко набрав 54,70% [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2014. – 29 трав. – Режим доступу : http://ua.news.liga.net/politics/news/ostann_dan_tsvk_opratovano_80_10_golos_v.

Це історичний день для України та Євросоюзу – Президент взяв участь в церемонії підписання документу про запровадження безвізового режиму з ЄС [Електронний ресурс] // Президент України: офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 трав. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/ce-istorichnij-den-dlya-ukrayini-ta-yevrosoyuzu-prezident-vz-41422>.

Цегельський Л. Русь – Україна, а Московщина – Росія. Історично-політична розвідка [Текст] / Льонгін Цегельський. – 2-е переробл. вид. – Царгород : Друкарня Союзу визволення України, 1916. – 134 с.

Цените жизнь: Капеллан показал, как вывозили раненых и убитых воинов с Донбасса. Капеллан с передовой Кушнирук Анатолий обнародовал фотографии эвакуации раненых и погибших в боях на Светлодарской дуге [Электронный ресурс] // Діпо.Донбасс. – 2016. – 21 декаб. – Режим доступа : <https://dn.depo.ua/rus/dn/tsinuyte-zhittya-kapelan-pokazav-yak-vivozili-poranenih-ta-21122016123500>.

Цюпин Б. Навальний не засудив російську агресію в Україні, але незадоволений ціною війни [Електронний ресурс] / Богдан Цюпин // Голос Америки. – 2017. – 21 лип. – Режим доступу : <https://ukrainian.voanews.com/a/navalny-strelkov-debaty/3953375.html>.

Цього року на Донбасі постраждало більше людей, ніж минулого – Хуг [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – 10 лист. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/10/7161369/>.

Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів) [Текст] : підручник / Л. Д. Чекаленко. – 2-ге вид. – К. : Кондор, 2011. – 290 с.

Чекаленко Л. Історія процесу перепідпорядкування Кримської області України [Текст] / Л. Чекаленко // Віче. – 2014. – № 5. – С. 9–11.

Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна» [Електронний ресурс] / Л. Чекаленко // Віче. – 2015. – № 5. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4615/>.

Червоненко В. Хто воює на Сході: хронологія свідчень про російські війська [Електронний ресурс] / Віталій Червоненко // BBC Україна. – 2014. – 2 вер. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140902_russian_army_ukraine_debate_vc.shtml.

Через воєнні дії у Донбасі загинули понад 240 дітей [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2018. – 1 черв. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/cherез-voєnni-diyi-u-donbasi-zaginuli-ponad-240-ditey-279461_.html.

Через конфлікт на Донбасі в 2017 році 85 цивільних осіб загинули і 384 дістали поранення [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. – 2017. – 22 груд. – Режим доступу : <http://ua.interfax.com.ua/news/general/472277.html>.

Чистий приток інвестицій в Україну скоротився вдвоє [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесінформ. – 2013. – 14 нояб. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/ekonomika/novosti/chisty-pritok-investitsiy-v-ukrainu-sokratilsya-vdvoe>.

Чорна книга України [Текст] : зб. документів, архівних матеріалів, листів, доповнень, статей, досліджень, есе / упоряд., ред. Ф. Зубанича ; передм. В. Яворівського. – К. : «Просвіта». 1998. – 784 с.

Чотири історії з Іловайського котла. Розповіді рядових [Електронний ресурс] // Тексти.org.ua. – 2015. – 25 серп. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/61592/Chotyry_istoriji_z_Ilovajskogo_kotla_Rozpovidi_radovyh.

Чумак В. Україна: Крим: спільність історичної долі [Текст] / В. Чумак. – К., 1993.

Чупаков М. Правда про Іловайськ від Мангуста [Електронний ресурс] / Микола Чупаков // СпецКор: незалежна служба новин. – 2015. – 29 вер. – Режим доступу : <http://spec-kor.com.ua/interview-with-yevgeni-yu/mikola-chupakov.html>.

Шаманська А. В Україні 12 тисяч російських солдатів – американський генерал [Електронний ресурс] / Анна Шаманська // Радіо Свобода. – 2015. – 5 бер. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/26883112.html>.

Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці [Електронний ресурс] / Людмила Шангіна // Дзеркало тижня. – 2006. – 18 серп. – Режим доступу : https://dt.ua/ARCHIVE/pro_krayinu,_derzhavu_ta_gromadyan_u_perehidnomu_vitsi.html.

Шаповал Ю. І. Міжнародні санкції та їхні наслідки для фінансового ринку РФ [Текст] / Ю. І. Шаповал // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2016. – С. 72–83.

Шара А. Битва за Савур-Могилу. Хроніка подій [Електронний ресурс] / Анатолій Шара // Тиждень.ua. – 2015. – 14 груд. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/153886>.

Швайка М. А. Олігархічне розкрадання багатств України і пограбування народу – загроза її незалежності [Текст] / М. А. Швайка // Сучасні питання економіки і права. – 2013. – № 1. – С. 24–36.

Шлосберг Л. Мёртвые и живые [Текст] / Лев Шлосберг // Псковская губерния. – 2014. – № 33 (705). – 26 авг. – 2 сент. : фот.

Шпорлюк Р. Імперія та нації [З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі] : [Текст] / Роман Шпорлюк ; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – 354 с.

Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща [Текст] / Роман Шпорлюк ; пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш та Х. Чушаак. – К. : Дух і Літера, 2013. – 552 с.

Шрамович В. Рік потому: як виходили з Дебальцевого [Електронний ресурс] / Вячеслав Шрамович // BBC Україна. – 2016. – 5 лют. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/02/160120_debaltseve_vj_anniversary_vs.

Шрамович В. Скільки людей загинуло на Донбасі у 2017 році? [Електронний ресурс] / Вячеслав Шрамович // BBC Україна. – 2017. – 29 груд. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42506201>.

Шрамович В. Як допитують «на підвалі МГБ ЛНР» – розповідь очевидця [Електронний ресурс] / Вячеслав Шрамович // BBC Україна. – 2018. – 12 січ. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42631803>.

Штаб АТО: на Донбасі українські військові знищили понад 14 тисяч бойовиків [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2015. – 16 бер. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/1056155-shtab-ato-na-donbasi-ukrajinski-viyskovi-znischili-ponad-14-tisyach-bojovikiv.html>.

Шудря А. Шахты и оружие: что удивляет в российской версии? [Електронний ресурс] / Альбий Шудря // BBC. – 2017. – 13 март. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-39257269>.

Ще раз про формати і альтернативи (у контексті припинення війни на Донбасі) [Електронний ресурс] // Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень. – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/format/>.

Що відбувається на Сході України. Ще раз про термінологію [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/sc-ho-vidbuvaetsya_na_skhodi_ukraini_sche_raz_pro_terminologiyu/.

Юрій Grimчак, заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України: на відновлення екології Криму знадобиться 10 років [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2018. – 2 серп. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2509550-urij-grimcak-zastupnik-ministra-z-pitan-timcasovo-okupovanih-teritorij-ta-vnutrisno-peremisenih-osib-ukraini.html>.

Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті [Текст] / Олександр Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.

Юсова Н. Легітимізація концепції про Київську Русь як спільноруську державу в контексті зміни історичної парадигми (30-ті рр. XX ст.) [Текст] / Н. Юсова // «Істину встановлює суд історії»: збірник на пошану Ф. П. Шевченка. Т. 2 / Інститут історії України. – К., 2004. – С. 449–470.

Яковлів А. Договір гетьмана Б. Хмельницького з Московією року 1654 [Текст] / А. Яковлів // Дзвін. – 1991. – № 4.

Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках [Текст] / А. Яковлів. – Варшава, 1934. – 146 с.

Яку роль відіграють західні організації у врегулюванні конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodaya.ua/politi-cs/pnews/kakuycu-rol-igrayut-zapadnye-organizacii-v-uregulirovanii-konflikta-na-donba-sse-589728.html>.

Янукович – найдорожчий президент Європи. На його утримання йде 229 тис. дол. на день [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2011. – 12 серп. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/529994-yanukovich-naydorozhchiy-prezident-evropi-na-yogo-utrimannya-yde-229-tis-dol-na-den.html>.

Янукович не підписав угоду про асоціацію з ЄС [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – 29 лист. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/95193>.

Янукович потрапив до п'ятірки найдорожчих президентів світу [Електронний ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2011. – 12 серп. – Режим доступу : <http://ua.news.liga.net/politics/news/yanukovich-potrapiv-do-p-yat-rki-naydorozhchikh-prezident-v-sv-tu>.

Янукович «узаконив» диктатуру [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2014. – 17 січ. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/17/7009859/>.

Яременко Б. Мінські домовленості – розв'язання конфлікту чи рецепт катастрофи? [Електронний ресурс] / Б. Яременко // Незалежний культурологічний часопис «ї». – Режим доступу : http://ji-magazine.lviv.ua/2016/Yaremenko_Minski_domovlenosti.htm.

Яровий К. Поняття та ознаки території проведення антитерористичної операції [Текст] / Кирило Яровий // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2017. – № 3 (15). – С. 66–69.

#FreeSentsov: В Україні та світі проходять акції на підтримку політв'язнів [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 2 черв. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/2/7182119/>.

Deutschland trägt Hauptlast der Russland-Sanktionen [Electronic resource] // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2017. – 14 Dezemb. – Mode access : <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/mehr-wirtschaft/russland-sanktionen-deutschland-traegt-hauptlast-15340046.html>.

Finkle J. U.S., Britain blame Russia for global cyber attack [Electronic resource] / Jim Finkle, Doina Chiacu // Reuters. – 2018. – 16 Apr. – Mode access : https://www.reuters.com/article/us-usa-britain-cyber/u-s-britain-blame-russia-for-global-cyber-attack-idUSKBN1HN2CK?feedType=RSS&feedName=topNews&utm_medium=Social&utm_source=twitter&__twitter_impression=true.

Going into Ukraine [Electronic resource] // The Washington Post. – 2016. – 6 Aug. – Mode access : https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/going-into-ukraine/2016/08/06/a5e49ca4-5b19-11e6-831d-0324760ca856_story.html?utm_term=.8ebbd483b5c2.

Gregory P. R. Russia May Have Inadvertently Posted Its Casualties In Ukraine: 2,000 Deaths, 3,200 Disabled [Electronic resource] / Paul Roderick Gregory // Forbes. – 2015. – 25 Aug. – Mode access : <https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2015/08/25/kremlin-censors-rush-to-erase-inadvertent-release-of-russian-casualties-in-east-ukraine/#7eea75429c58>.

Harper T. National Crime Agency examines Russian link to Arron Banks [Electronic resource] / Tom Harper, Caroline Wheeler // The Times. – 2018. – 1 Jul. – Mode access :

<https://www.thetimes.co.uk/edition/news/national-crime-agency-examines-russian-link-to-arron-banks-962cct78b>.

Haynes D. Russia «is a bigger threat to our security than terrorists» [Electronic resource] / Deborah Haynes // The Times. – 2018. – 22 Febr. – Mode access : <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-is-a-bigger-threat-to-our-security-than-terrorists-5mjmr58n>.

How Russian bots invaded Twitter to fight in Jeremy Corbyn's army [Electronic resource] // The Times. – 2018. – 29 Apr. – Mode access : <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/invasion-of-the-russian-twitter-bots-to-fight-in-jeremy-corbyns-army-78966pjrk>.

Joint US – UK statement on malicious cyber activity carried out by Russian government [Electronic resource] // National Cyber Security Centre. – 2018. – 16 Apr. – Mode access : <https://www.ncsc.gov.uk/news/joint-us-uk-statement-malicious-cyber-activity-carried-out-russian-government>.

Military Navigator: военный информационный портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.milnavigator.com/>.

Nakashima E. Inside a Russian disinformation campaign in Ukraine in 2014 [Electronic resource] / Ellen Nakashima // The Washington Post. – 2017. – 25 Dezemb. – Mode access : https://www.washingtonpost.com/world/national-security/inside-a-russian-disinformation-campaign-in-ukraine-in-2014/2017/12/25/f55b0408-e71d-11e7-ab50-621fe0588340_story.html?utm_term=.701b6db41253.

Russia's hostility to UK and West as bad as at the end of Cold War, says Johnson [Electronic resource] // Mail Online. – 2017. – 17 Dezemb. – Mode access : <http://www.dailymail.co.uk/wires/pa/article-5187633/Russia-s-hostility-UK-West-bad-end-Cold-War-says-Johnson.html>.

Statement by the Spokesperson on the partial opening of the Kerch Bridge [Electronic resource] // European Union. – 2018. – 15 Mai. – Mode access : https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/44568/statement-spokesperson-partial-opening-kerch-bridge_en.

Theresa May accuses Vladimir Putin of election meddling [Electronic resource] // BBC. – 2017. – 14 Novemb. – Mode access : <http://www.bbc.com/news/uk-politics-41973043>.

Times повідомила про втручання російських ботів у британські вибори [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2018. – 29 квіт. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/29/7179087/>.

Ucraina, il ricatto di Putin sul vertice europeo: «Se voglio prendo Kiev in due settimane» [Electronic resource] // La Repubblica.it. – 2014. – 1 Settemb. – Mode access : http://www.repubblica.it/esteri/2014/09/01/news/ucraina_il_ricatto_di_putin_sul_vertice_europeo_se_voglio_prendo_kiev_in_due_settimane-94791280/.

Volker K. Putin wird seine Beteiligung am Ukraine-Krieg leugnen [Electronic resource] / Kurt Volker ; Julian Röppcke // Bild. – 2018. – 6 Jul. – Mode access : <https://www.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/ukraine-sondergesandter-56223276.bild.html>.

ЗМІСТ

Вступ.....	5	Командир взводу професор Микола Лазарович: «Українці, не шкодуйте позитивних емоцій для свого війська!»	175
Революція гідності як геополітична загроза для Російської Федерації	10	«Путін мені нагадує гостя на весіллі»: жарт-притча від професора Миколи Лазаровича	182
Насильницька анексія Криму Росією	22	Микола Лазарович: «Традиції ранкового кавування з компом на колінах стараюся дотримуватися навіть на війні»	183
Ескалація конфлікту на сході України	26	Професор Микола Лазарович прочитав в одній із шкіл Донбасу лекцію	190
Гбридна війна РФ проти Української держави.....	32	Микола Лазарович: «Сьогодні я все ще більше вояк, ніж професор»	191
Відродження українського війська, його перші поразки та перемоги	38	Микола Лазарович: «Намагаюся бути там, де потрібні добровольці»	198
Масове вторгнення регулярних військ Росії в Україну.....	44	Історик Микола Лазарович: «Я просто не міг підвести героїв моїх книжок...»	203
Іловайський котел	56	Тернопільський професор-воїн пояснив, чому в Росії правлять нацисти	208
Мінська тристороння угода 2014 р.	63	Микола Лазарович: «Складні запитання не мають простих відповідей»	211
Бої на Дебальцевському плацдармі.....	66	«За 25 років господь тричі давав нам можливість збудувати нормальну державу» – Микола Лазарович	217
ПЕРЕГОВОРИ «НОРМАНДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ» в Мінську 2015 р. та їхні наслідки	71	На Донбасі легше знайти спільну мову із собаками, ніж із їхніми господарями	234
Політичні та економічні санкції міжнародної спільноти щодо Росії	78	Микола Лазарович: «Перестав би себе поважати, якби не пішов на цю війну»	242
Населення РФ у контексті російської агресії в Україну	83	Микола Лазарович: «Любов до Батьківщини є позачасовою категорією»: історик про війни минулі й війну теперішню	248
Попередні наслідки російсько-української війни	95	Професор Микола Лазарович: «Якщо б мені запропонували дібрати синонім до поняття «Росія», я б обрав «брехня»	265
Висновки	113	Список видань, з яких використано ілюстративні матеріали	289
Хронологія російсько-української війни (2014–2018 рр.)	117	ЛІТЕРАТУРА	291
Додатки	161		
Прогноз розвитку ситуації в Україні від тернопільського історика	161		
«Якби не пішов, я б себе не поважав»	163		
Професор історії з університету пішов добровольцем з п'ятої спроби	169		

Наукове видання

Лазарович Микола Васильович

«ДУШУ Й ТІЛО МИ ПОЛОЖИМ ЗА НАШУ СВОБОДУ»:

Україна в боротьбі проти збройної агресії

Російської Федерації

(2014–2018 роки)

Редактор: М.Г. Верескун-Верескун

Верстка і оформлення: К. М. Салата

Коректор: Т.М. Ястремська

Підписано до друку 5.9.2018 р. Формат 60х90/16.

Папір офсетний. Гарнітура Arsenal.

Ум. друк. арк. 20,16. Обл.-вид. арк. 20,4

Наклад 1000 прим. Зам. № 62

Видавець і виготівник: ПП «Формат» 16703, Чернігівська обл., м. Ічня,
вул. Івана Стороженка, 2 тел. (04633) 2-17-96

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру Суб'єктів видавничої справи
ДК № 2689 від 16.11.06.